

T. C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALEB EMİRİ EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR GAZİ
VE
DÖNEMİ

Abdulkadir BARIŞ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Hasan AKYOL

MANİSA-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Haleb Emiri el-Melikü’z-Zahir Gazi ve Dönemi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Manisa/2022

Abdulkadir BARIŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	vii
KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR.....	viii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SULTAN SELÂHADDİN DÖNEMİ EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR'İN MELİKLİĞİ

1. Haleb'in El-Melikü'z-Zahir'e Tevcih Edilmesi.....	31
1.1. Sultan'ın Haleb'i El-Melikü'z-Zahir'den Alıp Kardeşi El-Melikü'l-Adil'e Vermesi	34
1.2. El-Melikü'z-Zahir'in Haleb'e Tekrar Sahip Olması ve Diğer Meliklerin Yer Taksimi.....	37
1.3. İç Düzenlemenin Ardından Selâhaddin Eyyûbî'nin Gazaları.....	44
2. El-Melikü'z-Zahir'in Haçlılar ile Mücadelesi	49
2.1. Eyyûbîlerin Antakya Prinkepsliğine Yaptığı Sefer.....	53
2.2 III. Haçlı Seferi Süresince El-Melikü'z-Zahir ve Eyyûbîler	60

II. BÖLÜM

SULTANLIK MÜCADELESİ ve EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR'İN HALEB HÜKÜMDARLIĞI

1. Eyyûbî Melikleri Arasında Sultanlık Mücadelesi	103
1.1. El-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk Kuşatmaları ve El-Melikü'z-Zahir'in Siyaseti	105
1.2. El-Melikü'z-Zahir'in Yeni Dönem Faaliyetleri	124
1.3. El-Melikü'l-Aziz'in Ölümü ve Taht Mücadelesinin Devamı	134
1.4. El-Melikü'z-Zahir ve El-Melikü'l-Efdal'in Dımaşk Kuşatmaları	140
1.5. El-Melikü'z-Zahir ve El-Melikü'l-Adil'in Anlaşmaya Varması	168
2. El-Melikü'z-Zahir'in Haleb Yönetiminde Bölgesel Siyasî Faaliyetleri.....	170
2.1. IV. Haçlı Seferi ve El-Melikü'z-Zahir	173
2.2. El-Melikü'z-Zahir'in Ermeni Kralı II. Leon ile Mücadelesi	182
2.3. El-Melikü'z-Zahir'in Amcası El-Melikü'l-Adil ile İlişkileri ve Siyaseti .	187

2.4. El-Melikü'z-Zahir'in Müttefikî Antakya Prinkepsliği ile İlişkilerinin Değişmesi.....	198
2.5. El-Melikü'z-Zahir'in Anadolu Selçuklu Devleti ile Son Dönem İlişkileri	202
2.6. El-Melikü'z-Zahir'in Son Günleri ve Vefatı.....	206

III. BÖLÜM

EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR DÖNEMİ HALEB'İN SİYASÎ ve SOSYAL HAYATI

1. Sultan, Saray ve Devlet Teşkilatı	212
2. El-Melikü'z-Zahir'in Haleb Şehrine Yaptığı İmar Faaliyetleri	216
3. Haleb Şehrinde Sosyo-Ekonomik Hayat.....	220
4. El-Melikü'z-Zahir'in Hizmetinde Bulunan Önemli Şahsiyetler	225
5. El-Melikü'z-Zahir'in Ailesi ve Şahsiyeti.....	229
SONUÇ	235
KAYNAKÇA	239
EKLER	253
ÖZGEÇMİŞ	272

ÖZET

Haleb Emiri El-Melikü'z-Zahir Gazi ve Dönemi

Eyyûbî Devleti kurulduğu ve var olduğu dönemi derinden etkileyen devletlerden biridir. Bilakis Haçlı devletleriyle girdikleri mücadele ve münasebetler çağın akışını değiştirmiştir. Eyyûbîlerin, Haleb kolu kurucusu el-Melikü'z-Zahir günümüzde Eyyûbî Devleti ve şahsiyetleri ile ilgili yapılan çalışmalarda yer almış fakat kişiliği ve icraatları bütün bir şekilde aktarılamamıştır. Kaynaklarda da belirtildiği üzere Sultan Selâhaddin'in en sevdiği aynı zamanda da hükümdarlık vasfına sahip evladı olan el-Melikü'z-Zahir 30 Mayıs 1173 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Dönemin diğer melikleri gibi Mısır'da ve Şam'da önemli alimlerden eğitim almış, 1183 yılında henüz on yaşında babası Sultan Selâhaddin kendisine Haleb'i tevcih etmiştir. Lakin kısa süre sonra bu görevinden azledilmiştir. 1186 yılına gelindiğinde el-Melikü'z-Zahir'in tekrar Haleb'in hâkimi olması ile şehrin parlak ve müreffeh dönemlerinden biri başlamıştır. El-Melikü'z-Zahir bu süreçte Sûr kuşatması, Antakya Seferi, Akka ve Yafa kuşatmalarında bizzat bulunmuş III. Haçlı Seferi süresince Haçlılara karşı pek çok defa mücadele vermiştir. 1193 yılında babası Sultan Selâhaddin'in vefatından sonra kardeşleri ve amcası el-Melikü'l-Adil arasında geçen taht mücadelesinde belirleyici taraflardan biri olan el-Melikü'z-Zahir siyasete ve politikaya yatkınlığı ile el-Melikü'l-Adil'e karşı Haleb'i ve Şam bölgesinin kuzeyini elinde tutmayı başarmıştır. Taht mücadelesinin amcası lehine sonuçlanmasının ardından başlayan IV. Haçlı Seferi sırasında ise Şam bölgesinde bulunan diğer Eyyûbî meliklerini Haçlılara karşı her daim desteklemiş, amcasının yayılmacı politikasına karşı topraklarını muhafaza edip siyasî yönetimini sergileyerek topraklarını genişletmiştir. El-Melikü'z-Zahir babası tarafından kendisine tevcih edilen Haleb'i 31 yıl boyunca yönetmiş, vefat edeceği 1216 yılına kadar Haleb kalesi ile şehrini imar ve mamur etmiştir.

Anahtar Kelimeler: El-Melikü'z-Zahir, Eyyûbî, Selâhaddin, Haleb, Haçlılar, el-Melikü'l-Adil

ABSTRACT

Emir of Haleb al Malikuz-Zahir Gazi and His Period

The Ayyubid state is one of the states that deeply affected the period of its establishment and existence. In particular, their struggle and relations with the crusader states changed the course of the era. Al-Malik Zahir, the founder of the Aleppo branch of the Ayyubids, has taken part in studies on the Ayyubid state and its personalities, but his personality and actions have not been fully examined. As stated in the sources, al-Malik Zahir, who is the favorite son of Sultan Saladin and also has the character of ruler, was born on May 30, 1173 in Cairo. Like other princes of the period, he received education from important scholars in Egypt and Damascus, and in 1183, when he was only ten years old, his father, Sultan Saladin, conferred Haleb on him. However, he was dismissed from his post shortly after. In 1186, one of the bright and most prosperous periods of the city started when al-Malik Zahir becoming the ruler of Aleppo again. In this process, al-Malik Zahir was personally involved in the siege of Tyre, the Antioch campaign, the sieges of Acre and Jaffa, and he fought many battles against the crusaders during the III. Crusade period. After the death of his father Sultan Saladin in 1193, al-Melik Zahir, who was one of the decisive parties in the struggle for the throne between his brothers and his uncle al-Malik Adil, managed to keep the Aleppo and north of Damascus under his control. During the IV. Crusade, which started after the struggle for the throne resulted in his uncle's favor, he always supported the other Ayyubid princes in the Damascus region and expanded his lands by preserving his lands against his uncle's expansionist policy and exhibiting his political administration. Al-Malik Zahir ruled Aleppo, which was bestowed on him by his father, for 31 years, and built and prospered the city and the castle of Aleppo until his death in 1216.

Keywords: Al-Malik Zahir, Ayyubid, Saladin, Aleppo, Crusaders, Al-Malik Adil

ÖNSÖZ

Sultan Selâhaddin Eyyûbî tarafından 12. Yüzyıl'ın son çeyreğinde kurulan Eyyûbî Devleti bir asra yakın Orta Doğu'da hakimiyeti devralmış gerek Haçlılar ile girdikleri mücadele gerekse sergiledikleri yönetimle bulundukları döneme ve var oldukları coğrafyaya etki etmişlerdir. Önceki dönemlere nispeten günümüzde Eyyûbîler ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar artmaktadır. Lakin bu çalışmaların büyük çoğunluğu Sultan Selâhaddin'i, geri kalanı da kendisinden sonraki süreçte başa geçen hanedan mensuplarını konu almaktadır. Çalışmaların genellikle Mısır ve Şam ekseninde yapılması sebebiyle Sultan Selâhaddin sonrası devlet yapısı, taht mücadelesi gerek iç gerekse dış ilişkilerin izahı eksik kalmaktadır. Selâhaddin Eyyûbî'nin, kaynakların aktarımıyla, hükümdarlık vasfına en yatkın oğlu ve en yetenekli Eyyûbî liderlerinden biri olan el-Melikü'z-Zahir hakkında detaylı ve müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması yukarıda zikrettiklerimizi doğrular niteliktedir. Eyyûbî Devleti'nin, kurucusu Sultan Selâhaddin sonrası cereyan eden siyasî ve sosyal olaylarının bilhassa Haleb Eyyûbî kolunun ilk hükümdarı el-Melikü'z-Zahir özelinde daha iyi anlaşılması için yaptığımız bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Eyyûbîlerin kökeni ve tarih sahnesine çıkışları ile devletin kuruluşu aktarılmaktadır. Birinci bölümde el-Melikü'z-Zahir'in doğumu, eğitimi ve Sultan Selâhaddin devrindeki faaliyetleri Eyyûbî Devleti'nin siyasî adımlarıyla birlikte aktarılmıştır. İkinci bölümde ise Sultan Selâhaddin sonrası Eyyûbîlerin taht mücadelesiyle el-Melikü'z-Zahir'in müstakil Haleb yönetimine değinilmiş, üçüncü bölümde şahsiyeti, ailesi, Haleb'te yaptığı imar faaliyetleri, o dönem Haleb'in sosyal ve ekonomik hayatı ele alınmış ve bu konuda olabildiğince çok kaynaktan istifade edilmiştir.

Tez konumun belirlenmesi, yazım sürecinde bilgi ve deneyimleri ile bana yol gösteren ve çalışmamı titizlikle takip eden değerli hocam Sayın Doç. Dr. Hasan AKYOL'a yürekten teşekkürü bir borç bilirim.

Abdulkadir BARIŞ

İZMİR-2022

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.t.: Adı geçen tez

a.g.m.: Adı geçen makale

A.y.: Aynı yer

b.: bin (ibn/oğlu)

Bkz/bkz.: Bakınız

bt.: bint (kızı)

c.: Cilt

Çev.: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

H./h.: Hicri

İA: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

km: Kilometre

m: Metre

m.: Miladi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

thk.: Tahkik

TTK: Türk Tarih Kurumu

TÜBA: Türkiye Bilimler Akademisi

T.y.: Tarih yok

Nşr.: Neşr eden

Ö/ö.: Ölüm

s.: Sayfa

ss.: Sayfadan sayfaya

Yay.: Yayınlayan

KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

Kaynak Eserler

Çalışmamızı meydana getirirken genel itibarıyla Ortaçağ tarihçilerinin günümüze ulaşan ve dönem için temel kaynak addedilen eserlerinden faydalandık. Bilhassa el-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde veyahut Eyyûbî devletinde görev alan devlet adamlarının eserlerinden yararlandık. Çalıştığımız dönemin sonrasında kaleme alınan ve ele aldığımız dönem hakkında bilgiler sunan Müslüman ve Hristiyan kaynaklarından da istifade ettik. Kullandığımız bazı ana kaynaklar hakkında aşağıda kısaca izahat verilecektir.

İbn Vâsıl (ö. 697/1298) yararlandığımız müelliflerin ilki olup Hama’da doğmuştur. Babasının Hama Kadısı olarak görev yapması sebebiyle çocukluğu burada geçmiştir. Devrin önemli müderrislerinden ve ilim erbabından dersler görmüştür. Vezirlik makamı dışında çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur.¹ Eyyûbîler hakkında pek çok ayrıntıyı barındıran “*Müferricü’l-kürûb fî ahhârî Benî Eyyûb*” adlı eseri Eyyûbî tarihi açısından ehemmiyeti sebebiyle çalışmamızda esas kaynaklar arasında yer aldı. İbn Vâsıl, Atabekler döneminden başlayan ve Memlük Devleti’nin ilk yıllarına kadar gelen eserinin ilk bölümlerini daha önce meydana getirilmiş kitaplardan derleyerek yazmış, fakat özgün bilgilere de yer vermiştir. İbn Vâsıl’ın sık yararlandığı müellifler arasında Ebu Şâme, İmâdüddin İsfahânî, İbnü’l-Esîr, Bahâeddin İbn Şeddâd ve Sıbt İbnü’l-Cevzî gibi şahsiyetler vardır. Çalışmamızda Cemaleddin Şeyyâl neşrinin bir, iki, üç ve dördüncü ciltlerinden istifade ettik. Ayrıca Hülya Çakıroğlu’nun konusu hasebiyle eserin üçüncü cildini çevirdiği Yüksek Lisans tezini de kendi çevirilerimizle mukayese etmek suretiyle kullandık.²

¹ Cengiz Tomar, “İbn Vâsıl”, *DİA*, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, s. 438-439

² İbn Vâsıl, *Müferricü’l-Kurûb fî Ahbâr-i Benî Eyyûb*, Nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire-1960

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) döneminin ve günümüzün en meşhur tarihçilerinden olup, 1260 yılında Cizre'de doğmuş, bundan dolayı *Cezerî* nisbesini almıştır. Daha sonra ailesi, özellikle babasının isteğiyle Cizre'den Musul'a göç etmiş olan İbnü'l-Esîr, dönemin önemli ilim adamlarından ders almıştır. Musul'da ikamet ederken birçok kez elçilik vazifesi alan müellifimiz, Sultan Selâhaddin'in bazı gazalarına da bilfiil iştirak etmiştir. Hayatının sonuna kadar Musul'da yaşayan İbnü'l-Esîr'in "*el-Kâmil Fi't-Tarih*" adlı eserinden faydalandık. Eser muhtevası itibariyle genel bir Dünya tarihi kitabıdır. İlk defa Carl Johan Tornberg tarafından yayınlanan eser daha sonra Türkçeye çevrilmiştir.³ Çalışmamızda Muhammed Yusûf ed-Dakkâk'ın neşrinin onuncu cildinden istifade ettik.⁴ Yine İbnü'l-Esîr'e ait olan Zengîler'in İslâm'a, Müslümanlara, ailesine ve şahsına yaptıklarını dile getirmek, isimlerini ebedileştirmek ve onları dünyaya örnek bir hanedan olarak tanıtmak amacıyla yazdığı "*et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*" eseri Zengîler ile Eyyûbîler hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Genel itibariyle *el-Kâmil* ile uyuşan eser özgün bilgilere de yer vermektedir. Eserin ilk defa, Haçlı Seferleriyle ilgili bölümünün Arapça metni Baron Mac-Guckin de Slane tarafından neşre hazırlanmış, Casimir Adrien Barbier de Meynard tarafından da "*Histoire des Atabegs*" adıyla Fransızca'ya çevrilerek Arapça metinle birlikte yayımlanmıştır. 1963 yılında Abdülkadir Ahmed Tuleymât kitabın tamamını neşretmiştir. Çalışmamızda eserin Abdülkadir Ahmed Tuleymât tarafından hazırlanan Kahire neşrini kullandık.⁵

³ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", **DiA**, c. XXI, İstanbul TDV Yay., 2000, s. 26-27

⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, Nşr. Muhammed Yusûf ed-Dakkâk, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-2003

⁵ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye**, Nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymât, Kahire-1963

Bahâeddin İbn Şeddâd (ö. 632/1234) 1145 yılında Musul'da doğmuş, küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Dayılarının yanında büyüyen İbn Şeddâd, hadis, tefsir ve fıkıh eğitimi almıştır. Eğitim seviyesini yükseltmek için Bağdat'a geçmiş Nizâmiyye Medresesinde eğitim görmüştür. Eğitim hayatından sonra müderrislik yapmaya başlamış bir süre sonra da Sultan Selâhaddin'in hizmetine katılmıştır. ⁶Onun ölümüyle de Haleb'e geçip el-Melikü'z-Zahir'in en yakın devlet adamı ve danışmanı olmuştur. İbn Şeddâd'ın, Sultan Selâhaddin'in kişiliği, hayatı ve savaşlarını anlatan “*en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*” adlı eseri el-Melikü'z-Zahir hakkında detaylı ve özgün bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda eserin Cemâleddin eş-Şeyyâl neşrinin Kahire basımını kullandık.⁷

İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262) 1192'de Haleb'te doğan müellifimiz ilk derslerini babası Haleb Kadısı ve hazine dairesi başkanı Ebü'l-Hasan Ahmed ile amcası Ebu Ganim Muhammed'den almıştır. Haleb'te başlayan eğitimini Bağdat'ta tamamlamış ve genç yaşta el-Melikü'z-Zahir'in meclislerine girip Eyyûbîlerin Haleb kolunda vezirlik makamına kadar yükselmiştir.⁸ İbnü'l-Adîm'in, Haleb hakkında gerek sosyal gerekse siyâsî geniş bilgiler veren Süheyl Zekkar tarafından on iki cilt halinde neşredilen “*Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb*” ve Halil Mansûr tarafından neşredilen “*Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*” eserlerinden çalışmamızda çokça istifade ettik.⁹ Eserler muhtevaları itibariyle el-Melikü'z-Zahir ve Haleb hakkında özel bilgiler sunmaktadır.

İmâdüddin İsfahânî (ö. 597/1201) 1125 yılında Bağdat'ta doğmuştur. İsfahân, Rey ve Bağdat şehirlerinde eğitim alan müellifimiz Sultan Selâhaddin'in özel kalemi olarak yapılan gazalara ve savaşlara şahitlik etmiştir.¹⁰ Onun kaleme aldığı eserleri Kudüs'ün fethi dahil, Haçlılar ile girilen mücadeleleri ve Sultan Selâhaddin'in vefatı sonrasına da değindiği “*el-Fethü'l-Kussî fî'l-Fethü'l-Kudsî*”, Nureddin Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî'nin seferlerini anlattığı “*el-Berku's-Şâmî*”den oldukça istifade

⁶ Casim Avcı, “İbn Şeddâd, Bahâeddin”, *DİA*, c. XX, İstanbul TDV Yay., 2000, s. 373

⁷ Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, Nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire-1994

⁸ Ali Sevim, “İbnü'l-Adîm”, *DİA*, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, s. 478

⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb*, Nşr. Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut-1988; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min târihi Haleb*, Nşr. Halil Mansûr, Darü'l-Kitabü'l-İlmiye, Beyrut-1996

¹⁰ Ramazan Şeşen, “İmâdüddin el-İsfahânî”, *DİA*, c. XXII, İstanbul TDV Yay., 2000, s. 174-175

ettik. Eserin 1987’de Amman’da basılan Fâlih Sâlih Hüseyin neşrini kullandık.¹¹ Yine dönemin genel olaylarının kronolojik olarak verildiği Halebli bir tarihçi tarafından yazılan ve İmâdüddin İsfahânî’ye nispet edilen, Ömer Abdüsselam Tedmür tarafından neşredilen “*el-Bûstânü’l-câmi’ li-Cemî’i Tevârîhi ehli’z-Zamân*” eseri kullandığımız kaynaklardan oldu.¹²

Ebu Şâme (ö. 665/1267) 1203 yılında Dimaşk’ta doğmuştur. Sol kaşının üzerinde bulunan büyük beni sebebiyle benli “*Ebu Şâme*” lakabını almıştır. On yaşında Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş akabinde dönemin ilim alanlarında eğitimine devam etmiştir. Çeşitli medreselerde eğitim veren müellifimiz yaptığı seyahatlerinin ardından Dimaşk’a dönmüştür.¹³ Çalışmamız açısından Ebu Şâme’nin önemi çok büyüktür. Kendisi günümüze ulaşamamış müverrihlerden de istifade ederek Zengî ve Eyyûbî hanedanını esas aldığı “*Kitâbü’r-Ravzateyn fî Ahbâri’d-Devleteyn*” adlı iki ciltlik eserini meydana getirmiştir. Muhtevasında Haçlılar ve bazı Selçuklu melikleriyle alakalı bilgilerde bulunan eser, el-Melikü’z-Zahir hakkında önemli bilgiler sunar. İbn Ebi Tayy, el-Melikü’z-Zahir için bir biyografi kitabı yazmış, lakin eser günümüze ulaşmamıştır. Ebu Şâme, eserinde zikrettiğimiz biyografi kitabından da faydalanmıştır. Bu da eseri bizim için daha önemli kılmaktadır. Ayrıca *Kitabü’r-Ravzateyn*’e bir zeyl yazılmıştır. Biz çalışmamızda eserin İbrahim Omar Zeybek tarafından neşredilen Beyrut baskılarını kullandık.¹⁴

Sıbt İbnü’l-Cevzî (ö. 654/1256) 1186’da Bağdat’ta doğmuştur. Babası Abbasî Veziri Ebü’l-Muzaffer’in memlûkü Türk asıllı Hüsameddin Kızıoğlu’dur. Henüz çocukken babasını kaybeden müellifimizin eğitimi ve yetiştirilmesini dedesi üstlenmiştir. Genç yaşta yeteneği sayesinde yıldızı parlayan İbnü’l-Cevzî, Dönemin Dimaşk yöneticisi Eyyûbî Meliki el-Melikü’l-Muazzam ve el-Melikü’l-Eşref’in Nablus seferine iştirak etmiştir.¹⁵ Yine el-Melikü’z-Zahir tarafından takdir görüp Haleb’te meclislere alınmıştır. Çalışmamızda istifade ettiğimiz eseri “*Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-A’yân*”, yaratılıştan müellifin ölümüne kadar geçen süreyi içinde

¹¹ el-İsfahânî, el-Kâtib, *el-Fethü’l-Kussî fi’l-Fethü’l-Kudsî*, Darü’l-Manar, Mısır-2004; el-İsfahânî, *el-Berku’s-Şâmî*, Nşr. Fâlih Sâlih Hüseyin, Amman-1987

¹² el-İsfahânî, *el-Bûstânü’l-câmi’ li-Cemî’i Tevârîhi ehli’z-Zamân*, Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmür, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut-2002

¹³ Tayyar Altıkulaç, “Ebu Şâme el-Makdisî”, *DİA*, c. X, İstanbul TDV Yay., 1994, s. 233

¹⁴ Ebu Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn fî Ahbâri’d-Devleteyn*, thk. İbrahim Omar Zeybek, Beyrut-1997

¹⁵ Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, *DİA*, c. XXXVII, İstanbul TDV Yay., 2009, s. 87

barındıran kırk ciltlik genel bir tarih eseridir. İbnü'l-Cevzî de tıpkı Ebu Şâme gibi günümüze ulaşamayan eserlerden istifade etmiştir. Eserin çeşitli ciltleri dünya kütüphanelerinde bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin 2013 yılında basılan Dımaşk neşrini kullandık. Bilhassa yirmi birinci ve yirmi ikinci ciltlerinden istifade ettik.¹⁶

İzzeddin İbn Şeddâd (ö. 684/1285) 16 Mart 1217'de Haleb'te doğmuştur. Çocukluğunu burada geçirip ilk eğitimini burada almış ve bir dönem Bahâeddin İbn Şeddâd'ın öğrencisi olmuştur. Dımaşk'a yaptığı seyahatlerden sonra Haleb'e dönüp el-Melikü'z-Zahir'in torunu el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yusuf'un kâtibi olmuştur. El-Melikü'n-Nâsir'in hizmetinde pek çok görev alan İbn Şeddâd, Moğolların Suriye işgali ile Mısır'a kaçmış orada da Memlûk Sultan'ı el-Melikü'z-Zahir Baybars'ın dostluğunu kazanmıştır.¹⁷ Mısır'da Memlûklere de hizmet veren İbn Şeddâd'ın faydalandığımız eseri Haleb'in camilerinden, hamamlarından, caddelerinden, meydanlarından, gelirlerinden kabristanlarına kadar teferruatlı bilgi verdiği "*el-A'laku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*" adlı eseridir. Haleb'in sosyal hayatının aktarımında bu eserden çokça istifade ettik. Eser ilk defa Henry Frederick Amedroz tarafından tanıtılmış daha sonra birçok farklı dilde basımı yapılmıştır. Çalışmamızda Yahya Zekeriya Ahbare'nin Dımaşk 1991 neşrinden istifade ettik.¹⁸

İbn Hallikân (ö. 681/1282) Müellifimiz Eylül 1211 yılında Erbil'de doğmuştur. Dedelerinden Hallikân'a nisbetle anılır. Yine ataları ile sık sık övündüğü için kendisine "*halli-kân*" geçmişinle övünmeyi bırak, denildiği rivayet olunur. Daha bebek iken babasını kaybeden İbn Hallikân'ın eğitimi dedesi tarafından üstlenilmiştir. Musul, Harran, Haleb, İskenderiye ve Kahire'de eğitim görmüştür. Bu süreçte İbnü'l-Esîr ve Bahâeddin İbn Şeddâd gibi babasının dostu olan önemli şahsiyetler ile de görüşmüştür. Mısır'da icazet aldıktan sonra Memlûkler döneminde Kadıkudâtlik görevinde bulunmuştur.¹⁹ Zamanımıza ulaşan tek eseri "*Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*"dır. 1256-1273 yılları arasında Kahire'de yazdığı eserine 1280'e kadar ilavelerde bulunmuştur. Eser muhtevası itibariyle dönemin en ünlü hükümdarları, şairler, ilim ve devlet adamları

¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, Nşr. Muhammed Berekat, Kemal Muhammed el-Herat, Darü'l-Risaletü'l-İlmiye, Dımaşk-2013

¹⁷ Casim Avcı, "İbn Şeddâd, İzzeddin", *DİA*, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, s. 374-375

¹⁸ İbn Şeddâd, *el-Alâkûl-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahya Zekeriya Ahbare, Vezaretü's-Sakafe, Dımaşk-1991

¹⁹ Abdülkerim Özeydin, "İbn Hallikân", *DİA*, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999 s. 17-18

dahil sekiz yüze yakın şahsiyetin biyografisini içerir. İlk defa Ferdinand Wüstenfeld tarafından neşredilmiştir. Çalışmamızda İhsan Abbas'ın 1978'de Beyrut'ta basılan neşrini kullandık.²⁰

Makrîzî (ö. 845/1442) 1334-1335 yıllarında Kahire'de doğmuştur. Ailesi Lübnan'ın Ba'albek şehrinin Makarize semtinden Mısır'a göç ettiği için *Makrîzî* nisbesiyle meşhur olmuştur. İlimle uğraşan bir aileye mensup olan Makrîzî de bu yolda ilerlemiş bir ilim adamı olarak Mısır'ın siyasî, içtimaî ve iktisadî hayatını her yönüyle bilimsel bir araştırmaya tâbi tutmuştur. Doğduğu yer olan Kahire'nin bilinmeyen yönlerini aydınlatmıştır. Dönemin meşhur şahsiyetlerinin biyografilerini yazmıştır. Makrîzî, Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerden biridir. Siyasî tarih yanında iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmalarıyla meşhur olmuştur.²¹ Müellifin, Mısır hakkında bilgiler sunan “*el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*” adlı eseri birçok kez neşredilmiştir. Çalışmamızda zikredilen eserin Muhammed Abdulkadir Ata neşrinin 1997 Beyrut basımından faydalandık. Yine Makrîzî'nin Mısır'a sultan olan zatları aktardığı “*es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*” adlı eserinin Muhammed Zeynehum ve Mediha Şarkavi tarafından neşredilmiş 1998 Kahire basımını çalışmamızda kullandık.²²

İbnü's-Şihne (ö. 890/1485) 1402 yılında Haleb'te doğmuştur. Ebü'l-Velid Muhibbüddin İbnü's-Şihne'nin oğludur. Haleb, Dımaşk ve Kahire'de çeşitli hocalardan ders alıp medreselerde müderrislik yapmıştır. İbnü's-Şihne fıkıh ve kelâm usulü alanlarındaki bilgisi yanında dil ve edebiyattaki kabiliyetini yazdığı şiir ve nesirlerde göstermiştir. Haleb'te İmam hatiplik Mısır'da sır kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. “*ed-Dürri'l-müntehab fi târihi memleketi Haleb*” adlı eseri İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-hatîre*'si esas alınarak bazı ilâvelerde bulunulmak suretiyle yazılmış, ana hatlarıyla *Nüzhetü'n-nevâzir*'in Haleb ile ilgili kısmının bir özeti niteliğinde olup daha sonra Betrûnî tarafından buna bazı bilgiler eklenmiştir.²³ Eserin

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*, Nşr. İhsan Abbas, Dar Sadir, Beyrut-1978

²¹ Eymen Fûad Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, c. XXVII, Ankara TDV Yay., 2003, s. 448-449

²² el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi- Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, Mısır 1888/9/ thk. Muhammed Zeynehum, Mediha Şarkavi, Mektebedu Medbuli, Kahire-1998; *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-1997

²³ Şükrü Özen, “İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazıl”, *DİA*, c. XXI, İstanbul TDV Yay., 2000, s. 220-221

Çeşitli neşirleri yapılmıştır. Çalışmamızda Abdullah Muhammed ed-Dervîş neşrinin 1984 Dımaşk basımını kullandık.²⁴

Zehebî (ö. 748/1348) 6 Ekim 1274 tarihinde Dımaşk'ın köylerinden Batna'da doğmuştur. Birçok alimden ders görüp yine birçok alanda tahsil gördü. Pek çok eser yazan Zehebî ömrünün sonlarına doğru görme duyusunu kaybetti.²⁵ Çalışmamızda müellifin en hacimli eseri 40.000'e yakın biyografinin yer aldığı "*Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakatü'l)meşâhîr ve'l-a'lâm*", Târîhu'l-İslâm'dan çıkardığı bir muhtasar olan ve yer yer bazı ilaveler yaptığı "*el-İber fî haberi men gaber*" ve yine muhaddisler başta olmak üzere önemli şahsiyetlerinin bibliyografyasını içinde barındıran "*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*" adlı eserlerini kullandık.²⁶

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) Antep şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini ve fıkıh derslerini babasından almıştır. Besni, Kahta, Adıyaman, Haleb ve Kahire'de ders görmüştür. Eğitim aldığı Kahire'ye yerleşen Aynî, Memlûk devrinde vakıflar nazırlığı, muhtesiplik, elçilik, müderrislik vazifelerinde bulundu.²⁷ Müellifin yirmi cildi bulan ve genel bir tarih eseri olan "*İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*" adlı eserinin Mahmud Rezzak tarafından tahkik edilmiş Kahire 2010 basımından istifa ettik.²⁸

İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) 1409 yılında doğmuştur. Çocuk yaşta babasını kaybetmiş ve akrabalarının himayesinde büyümüştür. Çocukluktan itibaren ilmi bir hayat ekseninde yaşayan İbn Tağrıberdî dönemin önemli alimlerinden eğitim görmüştür. Babasının emirliği sebebiyle askerî bir kimliğe mensup olarak maaş almış, iyi bir asker olarak yetişmiştir. İlk dönemlerinde pek çok ilim alanında faaliyet gösteren müellifimiz Makrîzî'nin öğrencisi olmuş ve tarih bilimine yönelmiştir.²⁹ Çalışmamızda İbn Tağrıberdî'nin, Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden başlayarak vefatının iki yıl öncesine değin yaşanan olayları kaleme aldığı ve birçok

²⁴ İbnü's-Şihne, **ed-Dürrü'l-müntehab fî târîhi memleketi Haleb**, Nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dımaşk-1984

²⁵ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", **DİA**, c. XLIV, İstanbul TDV Yay., 2013, s. 180-181

²⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut-1981/85; **Tarihü'l İber "el-İber fî haberi men gaber"**, Nşr. Muhammed Said Zağlul, Darü'l-Kitabi'l-İlmiye, Beyrut-1985; **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm**, Nşr. Ömer Abdüselam Tedmür, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut-1996

²⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", **DİA**, c. IV, İstanbul TDV Yay., 1991, s. 271-272

²⁸ Bedreddin Aynî, **İkdü'l-Cümân fî Târîhi ehli'z-Zamân**, thk. Mahmud Rezzak Mahmud, Kahire-2010

²⁹ Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, s. 385-386

dilde neşredilen “*en-Nücûmü’z-Zahire fî Mülûki Mısr ve’l-Kahire*” adlı eserinin Mısır basımından istifade ettik.³⁰

Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) 1178/1179 yılları arasında Anadolu’da doğmuştur. Çocuk yaşta esir alınıp Bağdat’a getirilmiş, Asker b. Ebû Nasr İbrâhim el-Hamevî tarafından satın alınmış ve burada büyümüştür. Ticaret ile uğraşan efendisi vesilesiyle birçok şehre seyahat gerçekleştirmiştir. Ticaretin yanında mühendislikte yapan el-Hamevî devrin önemli alimleri ile görüşmüş dönemin kütüphanelerini gezmiştir. 1218 yılında Merv şehrinde ikamet etmekten yer adlarının aktarıldığı bir eserin gerekliliğini fark edip büyük bir coğrafya ansiklopedisi olan “*Mu‘cemü’l-büldân’ı*” yazmaya karar vermiştir. İlk örneği Haleb’te yazılan eser son şeklini 1228 yılında almıştır.³¹ Çalışmamızda eserin 1977 Beyrut baskısından istifade ettik.³²

Willermus Tyrensis 1130’da Kudüs’te dünyaya gelmiştir. Birçok dil bilen müellif eğitimin tamamlanması için Fransa’ya seyahatte bulunmuş akabinde Filistin bölgesine geri dönmüştür.³³ Kudüs ve Sûr şehirlerinde çeşitli görevler alan Willermus kaleme aldığı kroniğinde Haçlı, Müslüman mücadelesine bizzat tanıklık etmiş gerek Haçlı Krallığı gerekse dönemin Müslüman devletleri hakkında önemli detaylar vermiştir. Kronik, Ergin Ayhan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda Willermus Tyrensis’in yazdığı kroniğin hem Latince neşri hem de İngilizce neşrinden faydalandık.³⁴

³⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-Zahire fî Mülûki Mısr ve’l-Kahire*, Vezaretü’s-Sakafe, Darü’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire-1963

³¹ Casim Avcı, “Yâkut el-Hamevî”, *DİA*, c. XLIII, İstanbul TDV Yay., 2013, s. 288-289

³² Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, Dar-ı Sadret, Betrut-1977

³³ Fatih Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi, Konya-2018, s. 32

³⁴ **Willelmı Tyrensis, Archiepiscopi, Guillaume De Tyr Chronique**, Neşr. R.B.C. Huygens, H.E. Mayer ve G. Rösch, Brepols, Belçika (Trent University) 1987; **A History of Deeds Done Beyond The Sea by William Archbishop of Tyre**, Neşr. Emily Atwater Babcock and A.C. Krey, Colombia University Press, Newyork-1943

Haçlılar ile yapılan mücadeleler konusunda verdiği bilgiler için kullandığımız bir diğer eser ise *Ernoul Kroniği* oldu. Balian d'Ibelin'in silahtarı tarafından kaleme alınan daha sonrada Bernard le Tresorier ve farklı müellifler tarafından değiştirilerek yazılan eser dönem hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. 1187'den itibaren yaşanan olayları ve III. Haçlı Seferinin tarihsel gelişimini detaylı şekilde veren eser Willermus Tyrensis'in aktarımının devamlılığını da sağlamaktadır. Dünyada pek çok farklı nüshasının mukayesesi ile meydana getirilen *Ernoul Kroniği* Deniz Altunbaş tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Çalışmamızda Deniz Altunbaş tarafından eski Fransızcadan Türkçeye çevrilen *Ernoul Kroniği*'ni mukayesesi içinse Louis de Mas Latrie tarafından yapılan Fransızca neşrini kullandık.³⁵

Richard of Holy Trinity'nin kaleme aldığı, III. Haçlı Seferinin çağdaş ve ana kaynaklarından olup I. Richard'ın³⁶ saltanatı ve III. Haçlı Seferini detaylarıyla anlatan "*Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*" adlı eserin Helen J. Nicholson tarafından neşredilen İngilizce tercümesinden faydalandık.³⁷

12. Yüzyıl İngiliz müverrihlerinden olan Roger De Hoveden'in, dönem Avrupası ve Haçlılar ile ilgili önemli bilgiler veren ve Henry T. Riley tarafından İngilizceye çevrilen eserinden çalışmamızda istifade ettik.³⁸

Ermeni müverrihlerin en önemlilerinden olan Kumandan Simbat 1203 yılında doğmuştur. Henüz on yaşında iken kral tarafından diğer Ermeni asilzadeleri ile saraya alınmıştır. İlerleyen yıllarda babası tarafından Ermeni Krallığında başkumandanlık makamına getirilmiştir. 1275 yılında ölen müellifin en önemli eseri m. 951-1334 senelerini içine alan olayları aktardığı vekayinâmesidir.³⁹ Çalışmamızda eserin Hrand Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade ettik.⁴⁰

³⁵ **Ernol Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, Çev. Deniz Altunbaş. Kronik Yayınları, İstanbul-2019; **Chronique D'ernoul Et De Bernard Le Trésorier**, Nşr. Louis de Mas Latrie, Paris-1871

³⁶ I. Richard, Aslan Yürekli, (1189-1199)

³⁷ **Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi**, Çev. Helen J. Nicholson, Routledge, Newyork 2019

³⁸ **The Annals of Roger De Hoveden**, Çev. Henry T. Riley, Neşr. H. G. Boun, Londra-1853

³⁹ Erkoçoğlu, **Haçlı Seferleri...**, s. 125

⁴⁰ **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, Çev. Hrand D. Anreasyan, TTK Yayınlanmamış çeviri, İstanbul-1946

Tetkik Eserler

Ana kaynakların yanı sıra dönem hakkında bilgiler sunan birçok tetkik eserden de istifade ettik. Kullandığımız araştırma eserlerin bir kısmı hakkında aşağıda kısaca izahat verilecektir.

Ramazan Şeşen'in, Sultan Selâhaddin ve Eyyûbî Devleti hakkında bilgiler veren “*Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*”, “*Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyûbî*” ve “*Eyyûbîler (1169-1260)*” adlı çalışmalarından sıklıkla faydalandık.⁴¹

Amerikalı tarihçi R. Stephen Humphreys'in, “*From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus*” adlı eseri hem Sultan Selâhaddin hem de sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler sunması sebebiyle çalışmamızda önemli bir yer edindi.⁴²

Abdulhalim Oflaz'ın, Eyyûbîler'in kuruluşu ve Selâhaddin sonrası el-Melikü'l-Adil'in sultanlığını konu alan “*Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)*”⁴³ adlı eserinden yine Abdulkadir Turan'ın “*Selâhaddin Sonrası Eyyûbîler*”⁴⁴ kitabından ayrıca Mahmut Recep Keleş'in “*Eyyûbîler-I Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar*” adlı eserlerinden istifade ettik.⁴⁵ Kâsım Abduh Kâsım ve Ali es-Seyid Ali'nin Eyyûbîler ve Memlûkler ile ilgili bilgi veren “*el-Eyyûbîyyûn ve'l-Memâlik (et-Tarihü's-Siyasî ve'l-Askerî)*”⁴⁶ adlı çalışması, Saîd Abdulfettâh Âsûr'un aynı hususta bilgiler sunan “*el-Eyyûbîyyûn ve'l-Memâlik fi Mısır ve'l-Şam*” adlı eseri çalışmamızda faydalandığımız kaynaklardan oldu.⁴⁷

⁴¹ Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul-2018; Ramazan Şeşen, *Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyûbî (1138-1193)*, Yeditepe Yay, İstanbul-2018; Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler (1169-1260)*, İsam Yayınları, Ankara-2018

⁴² Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, State University of New York Press, Albany, Newyork 1977

⁴³ Abdulhalim Oflaz, *Kuruluş Yükseliş Döneminde Eyyubiler (Melik Adil Dönemi)*, Siyer Yay., İstanbul-2019

⁴⁴ Abdulkadir Turan, *Selâhaddin Sonrası Eyyûbîler*, Siyer Yay., İstanbul-2021

⁴⁵ Recep Mahmut Keleş, *Eyyûbîler-I Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar*, Ragbet Yay., İstanbul 2021

⁴⁶ Kâsım Abduh Kâsım- Ali es-Seyid Ali, *el-Eyyûbîyyûn ve'l-Memâlik (et-Tarihü's-Siyasî ve'l-Askerî)*, Ayn Yay., Gize-1996

⁴⁷ Saîd Abdulfettâh Âsûr, *el-Eyyûbîyyûn ve'l-Memâlik fi Mısır ve'l-Şam*, Daru'l-Nahda, Kahire-1996

Haçlı Devletleri ve seferleri ile alakalı bilgiler içinse İngiliz tarihçi Stevenson Runciman'ın, Kudüs Haçlı Krallığı, Haçlı Seferleri ve bölgede yer alan Haçlı devletleri hakkında bilgiler veren üç ciltlik "*A History of the Crusades*"⁴⁸ yine aynı hususta bilgiler sunan bir diğer İngiliz yazar Malcom Barber'in "*Haçlı Devletleri Tarihi*"⁴⁹ adlı çalışması sıklıkla kullandığımız kaynaklardan oldu. Robert L. Wolff ve Harry W. Hazard'ın Kenneth M. Setton ile birlikte editörlüğünü yaptığı altı ciltlik "*A History of the Crusades*" adlı eserin bilhassa ikinci ve altıncı ciltlerinden çalışmamızda sıklıkla faydalandık.⁵⁰

Eyyûbîler ile ilişki halinde olan dönemin diğer devletlerinden Anadolu Selçuklu Devleti ile ilgili bilgiler için Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in birlikte hazırladıkları "*Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*"⁵¹ Osman Turan'ın "*Selçuklu Tarihi Araştırmaları*"⁵² ve yine Ali Sevim'in "*Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*" eserlerinden istifade ettik.⁵³

Fâtımîler hususunda verdiğimiz bilgilerde Aydın Çelik'in "*Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*" adlı eserinden,⁵⁴ Bizans İmparatorluğuna değindiğimiz bölümlerde ise Georg Ostrogorsky'nin "*Bizans Devleti Tarihi*"⁵⁵ ve Alexander Vasiliev'in "*Bizans İmparatorluğu Tarihi*"⁵⁶ adlı eserlerinden faydalandık. Yine Wilhelm Heyd'in "*Yakın Doğu Ticareti*"⁵⁷ adlı eserinden ayrıca Suriye şehirlerinin mimarisi, tarihi ve planları ile ilgili bilgiler veren Stefano Bianca'nın editörlüğünü yaptığı "*Syria: Medieval Citadeles Between East and West*" adlı eserden çalışmamızda istifade ettik.⁵⁸

⁴⁸ Steve Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge University Press, Londra-1952

⁴⁹ Malcom Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, Çev. Doğan Mert Demir, Kronik Yay., İstanbul-2021

⁵⁰ R. Lee Wolff- H. W. Hazard, (Ed.), *A History of the Crusades*, University of Wisconsin Press, Londra-1969

⁵¹ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara-2014

⁵² Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara-2014

⁵³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara-2014

⁵⁴ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, TTK, Ankara-2018

⁵⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara-2015

⁵⁶ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yay, İstanbul-2016

⁵⁷ Wilhelm Heyd, *Yakın Doğu Ticareti*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara-2000

⁵⁸ Stefano Bianca (Ed.), *Syria: Medieval Citadeles Between East and West*, Aga Khan Trust For Culture, 2007

GİRİŞ

Eyyûbîler ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda gerek dönemin müellifleri gerekse çağdaş araştırmacılar, Eyyûbîlerin nesepleri ile ilgili kaynaklardaki verilere dayanan iddiaları aktarmışlardır. Bu bağlamda pek çok iddia ortaya atılmıştır. Kaynakların aktardığı iddialardan ilki Eyyûbîlerin nesebinin Hezbâniye Kürtleri'nin Ravâdiye koluna bağlı olduğudur. Yine kaynaklarda Ravâdiler'in, Kürtlerin arasında itibarlı, büyük ve saygın bir aşiret oldukları zikredilir. Ravvâdiler, Ravvâd b. Müsenne'l-Ezdî'ye de nispet edilirler. Ramazan Şeşen, Ravvâdiler'in nisbelerinde görülen Ezdî kelimesinden hareketle atalarının Ezd kabilesinden veya onların efendilerinden olabilecekleri ihtimalini aktarır. Eyyûbîler önceleri Azerbaycan'da ikamet ediyorlardı. Kaynaklar, Eyyûbî ailesinin günümüzde Ermenistan sınırları içinde bulunan Duvin/Dvin yakınındaki Ecdaneken köyünden oldukları konusunda mutabıktır. Ailenin h. 6./m. 12. Yüzyıl başlarında aşiretleri ile birlikte Duvin'den Irak'a göç ettikleri de tüm kaynaklarda verilirken göç ile ilgili iki farklı iddia vardır. Birincisi, Selahaddin Eyyûbî'nin dedesi Şadi'nin iki oğlu Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh ile birlikte Bağdat'a geçtiği ardından Irak Selçukluların hizmetindeki Bağdat Şahnesi⁵⁹ Mücahidüddin Bihrûzü'l-Hâdim tarafından Tikrit'e vali tayin edildiğidir. İkinci iddia ise Duvin'den sadece iki kardeşin göç ettiği ve Tikrit'e tayin edilenin Şadi değil oğlu Necmeddin Eyyûb olduğudur.⁶⁰ Bu husus ile alakalı kardeşlerin babaları Şadi ile birlikte Bağdat'a göç ettiklerini de diğer iddialar ile birlikte aktaran İbn Hallikân, Şadi'nin Tikrit'te kabri olduğunu zikreder.⁶¹ Birinci ihtimal çok daha doğru görülmektedir.

⁵⁹ "Sözlükte "yük, azık, düşmanlık, at sürüsü" mânalarına gelen *şahne* (şihne) kelimesi, III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren bir şehrin veya bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu kişiyi ifade eden terim olarak kullanılmıştır." Erdoğan, Merçil, "Şahne", **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul TDV Yay., 2010, s. 292

⁶⁰ Eyyûbîleri Ravvâdiler'e bağlayan iddiayı aktaran kaynaklar için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X s. 15-16; **et-Târîhu'l-Bâhir**, s.119; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, c. VII, s. 139-140; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-Kurûb**, c. I, s.3; İbn İyâs, **Bedâ'i'u'z-zühûr fî veka'i'i'd-dühûr**, thk. Muhammed Mustafa, Mısır-1984, c. I, s. 237. Bahâeddin İbn Şeddâd ise Duvin'den olduklarını zikrederken Kürt nesebinden bahsetmez bkz. **en-Nevâdirü's-Sultâniyye**, s. 31; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 54; Oflaz, **Kuruluş Yükseliş...**, s. 15

⁶¹ İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. VII, s.140

İbn Vâsıl, bazı Eyyûbî meliklerinin asıllarının Kürt değil Arap olduğunu, Kürtlerin yanına göç edip onlarla sıhriyet yoluyla akrabalık kurduklarını aktarır. Arap nesebi ile ilgili ise farklı iddialar vardır. Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Muiz, Yemen'de iken nesebini Emevi halifelerine yani Beni Ümeyye'ye dayandırmıştır. Kendisini halife ilan edip, adına hutbe okutmuştur. Bunu işiten amcası el-Melikü'l-Adil onu yalanlamış ve el-Melikü'l-Muiz'i bu yanlıştan dönmesi için uyarmıştır. Bahâeddin İbn Şeddâd'ın aktarımına göre Selahaddin Eyyûbî de Beni Ümeyye'ye nisbet edilmeleri iddiasını yalanlamış ve asılsız olduğunu dile getirmiştir. Arap nisbesi ile ilgili diğer bir iddia ise Eyyûbîlerin Beni Mürre'ye dayandırılması ve Mürre b. Avf'a nispet edilmesidir.⁶² Kaynaklarda, Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Esedüddin Şirkûh'un babaları Şadi b. Mervan olarak aktarılır. İbn Hallikân, Eyyûbîlerin soylarını araştırdığını Necmeddin ve Esedüddin adına vakfiye türü yazılı belgelere rastladığını fakat daha ilerisine erişemediğini dile getirir.⁶³ Öte yandan bazı müellifler eserlerinde Eyyûbîlerin nisbesinde Şadi'yi, Şadi el-Kürdî olarak zikredeler.⁶⁴ Zebîdî ise Eyyûbîlerin nesepleri ile ilgili ihtilafları ve öne sürülen iddiaları aktarır. Bunlar içinde Beni Ümeyye, Beni Rabia el-Farasi ve Beni Amr Müzayyika b. Amer Ma'u's-Sema'ya dayandıkları iddiaları vardır.⁶⁵ Eyyûbî melikleri de bu konuda farklı bilgiler sunar. El-Melikü'l-Kâmil b. el-Melikü'l-İsmail, kendisine sorulan köken sorusuna atalarının Eyyûb b. Şadi İbn Mervan olduğunu, Nihavend dağı Kürtlerinden olduklarını zikreder. Atası Mervan'ın ise Selçuklu ordusunda görev aldığı belirtilir.⁶⁶ İbn Ebi Tayy, Yemen Meliki olan İbn Seyfülislam'ın yani el-Melikü'l-Muiz'in, nesebini Mervan oğullarından Muhammed b. Şadi ile birlikte Beni Ümeyye'ye dayandırdığı vakit bu durumu araştırdığını ve Eyyûbî ailesinden bir grubun toplandığını tüm Eyyûbî cemaatinin ataları Şadi'den öncesini bilmediklerini, bunun kendisine el-Melikü'z-Zahir tarafından anlatıldığını zikreder.⁶⁷

⁶² Detaylı bilgi için bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s.3-5; İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. VII, s.140-141; İbn Haldûn, **Tarih'i İbnü'l-Haldun**, Haz. Halil Şahhâde ve Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut-2000, c. V, s. 326. İddia edilen nesepleri kaynaklar seçmeleri ile detaylı şekilde vermektedir, Oflaz, **a.g.e.** s. 16

⁶³ İbn Hallikân, **a.g.e.**, s.140

⁶⁴ Şadi el-Kürdî olarak zikreden kaynaklar için bkz. el-Makrîzî, **es-Sülûk**, c. I, s. 159; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 289; İbn İyâs, **Bedâ'i'u'z-zühûr**, c. I, s. 237; Oflaz, **a.g.e.**, **A.y.**

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Zebîdî, **Teravîhu'l-kulûb fi-zikri mülûk Benî Eyyûb**, Nşr. Selahaddin Münacid, Darü'l-Kitabi'l-Cedid, Beyrut-1983, s 35-36

⁶⁶ İbnü'd-Devâdârî, **Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer**, Kahire-1972, c. VII, s. 7

⁶⁷ Ebu Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, c. II, s. 250

Bir diğ er nesep iddiası ve kaynağı Eyy  b  meliki el-Melikü'l-Emced Hasan b. Davûd'un "*Kitab  'l-Fev  idi 'l-Celiyye f  l-Fer  idi 'n-N  siriyye*" adlı eserinde bulunan babası el-Melikü'n-Nâsır Davûd'un yazdığı divandan çıkan risaledir. Bu risalede, ailenin bir ferdi olarak el-Melikü'l-Hasan b. Davûd, Eyy  b ler ile ilgili ortaya atılan tüm nesep iddialarını kaydedip değerlendirmiştir. Neticede ailenin Kürt değil Arap olduğunu fakat Kürtlerin yanına vardıktan sonra onlarla kız almak suretiyle akrabalık kurduklarını zikreder ve kendilerini Mürre b. Avf'a dayandıran şecerenin kabul edildiğini aktarır.⁶⁸

Bu da yukarıda verdiğimiz Arap nisbesi görüşüyle örtüşmektedir. Edinilen bilgiler dahilinde şadi'nin Mervan'ın oğlu olduğu, oğulları ile Duvin'den oldukları ve oradan Irak'a göç ettikleri, Irak Selçuklu Devleti'nin Bağdat şahnesi Mücahidüddin Bihrûzü'l-Hâdim hizmetinde Tikrit'te bulundukları kesindir. Hanedan mensubu olarak köken araştırmasında bulunan melikler kendilerini Arap sayarken Kürtler daha sonrada Türkler ile kız alıp kız vermek suretiyle kaynaştıklarını beyan ederler. Elbette belli kavimlerin geleneksel ve ritüel farklılıkları vardı, ancak etnik köken ayrımı yaşanılan dönemin ruhunda bulunmazken mücadele verilen sahada dini kimlik esastı. Suriye ve Mısır sahillerinde ya Hristiyan ya da M  sl  mandınız.

⁶⁸ İbn şeddâd, *Kâtibinin Gözünden Sultan Salâhaddin Eyy  b *,  ev. Aydın Usta, Yeditepe Yay, İstanbul- 2021 s.368-384; *Res  il ve Nusus, Nesebü'l-Eyy  biyyin li'l-Melikü'l el-Emced el-Eyy  bi*, Nşr. Salahaddin Müneccid, Darü'l Kitabi-l-Cedid, Beyrut-1978, 35-52; iki eserde de şecereler detaylı şekilde verilmiştir. Mürre b. Avf şeceresi çeviride 378, eserde 51. Sayfadadır.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Mücahidüddin Bihrûz, Necmeddin Eyyûb'u sahip olduğu akıl ve yetenekleri sebebiyle kendi iktâsı olan Tikrit'e dizdar⁶⁹ tayin etti.⁷⁰ Esedüddin Şirkûh da kardeşi ile birlikteydi. Bir müddet orada hizmetlerini devam ettirdiler. Bu süre zarfında Necmeddin Eyyûb, kendisinin Tikrit'e vali olmasını sağlayan özellikleri ile birlikte iyi yönetim sergilemesi, ilim adamlarına önem vermesi sebebiyle reaya nazarında kabul gördü ve sevildi.⁷¹ Aşağıda zikredeceğimiz üzere bu özellikler oğlu Sultan Selâhaddin Eyyûbî ve torunu el-Melikü'l-Zahir'de de mevcut idi. Eyyûb kardeşlerin İmâdüddin Zengî ile ilk yakınlaşmaları h. 526/m. 1131 yılında vuku buldu. H. 525 yılı Şevval/m. 1131 Ağustos-Eylül aylarında Irak Selçuklu Sultan'ı Mahmud⁷² vefat edince, taht kavgaları baş gösterdi. Vezirler ve emirler oğlu Davûd'u Hemedan'da tahta çıkardı. Cibal ve Azerbaycan bölgesinde adına hutbe okundu. Davûd, tüm yerlere hâkim değildi. Belli bölgeler dışında adına hutbe okunmuyordu, Irak bu beldelerden biriydi. Bu süreçte Sultan Davûd ve amcası Irak Selçuklu Sultan'ı Mesûd⁷³ karşı karşıya geldiler. Mesûd, Bağdat'a haber gönderip adına hutbe okunmasını istemişti. Bu istekleri halife reddetti ve Sultan Sencer lehine tavır takındı. Yaşanan gelişmelerin ardından Sultan Mesûd, İmâdüddin Zengî'ye haber gönderip yardım talep etti. İmâdüddin Zengî bu isteği olumlu cevapladı. Bunun üzerine Sultan Mesûd emrindeki askerleri ile Bağdat'a yöneldi, İmâdüddin Zengî de onunla birleşmek için Tikrit'e gelmişti. Bağdat'ta Sultan Mesûd'un kardeşi Selçukşah ile birlikte bulunan Karaca Sakî, Zengî'nin hareketini öğrenince ona ani bir saldırıda bulundu ve hezimete uğrattı. Karaca Sakî, Zengî'yi yenilgiye uğrattığı sırada Mesûd ve Selçukşah arasında ufak çaplı çatışmalar gerçekleşmişti. Sultan Sencer'in karışıklığı sonlandırmak için batıya doğru hareket ettiği haberi duyulunca mücadele içinde olan iki taraf ona karşı bir ittifak yaptı.⁷⁴

⁶⁹ "Kale, hisar" anlamına gelen Farsça diz kelimesinden türetilmiştir. Kale muhafızlarının kumandanı durumunda bulunan dizdar, Türk-İslâm şehirlerinde kalenin sadece bir askerî mevki olmaktan çıkması ile askerî görevinin yanı sıra şehrin asayiş, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi çok çeşitli vazifeler de yapmış ve şehrin sosyal hayatı ile yakından ilgili bir görevli olarak önem kazanmıştır." Yusuf, Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, c. IX, İstanbul TDV Yay, 1994, s. 480

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *et-Târîhu'l-Bâhir*, s. 119; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. I, s.8; İbn Hallikân, *a.g.e.*, c. VII, s.142

⁷¹ Ebu Şâme, *a.g.e.*, c. II, s. 251; Oflaz, *a.g.e.*, s. 20

⁷² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Muhammed Tapar b. Melikşâh es-Selcûkî (1118-1131)

⁷³ Mesûd b. Muhammed Tapar b. Melikşâh (1134-1152)

⁷⁴ İbnü'l-Esir, *et-Târîhu'l-Bâhir*, s. 43-44; *el-Kâmil*, c. IX, s.262-263; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s.303-304

Bu hadiseler cereyan ettiği esnada İmâdüddin Zengî yaşadığı yenilginin ardından yaralı halde Tikrit'e geçmişti. Necmeddin Eyyûb, İmâdüddin ve askerlerine tekne gönderip onları Dicle nehri üzerinden karşı tarafa geçirdi. Akabinde İmâdüddin'i kaleye aldılar. Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh, İmâdüddin Zengî'ye bu süreçte iyi davranıp, izzet-i ikramlarda bulundular. İmâdüddin bu vesile ile kardeşler ile tanıştı, onları sevdi ve aralarında bir dostluk oluştu. Bu dostluk sonraki süreçte de devam etti ve İmâdüddin Zengî Musul'a döndükten sonra da onlara hediyeler gönderdi.⁷⁵

Kardeşlerin Tikrit'ten ayrılması ve İmâdüddin Zengî'nin hizmetine girmesi ise Esedüddin Şirkûh'un Mücahidüddin Bihrûz'un adamlarından birini öldürmesinden sonra oldu. Necmeddin Eyyûb, Tikrit kalesinden ayrılmazdı, kardeşi Esedüddin Şirkûh ise ihtiyaçlarını karşılamak için zaman zaman kaleden inerdi. Yine bir gün Şirkûh ihtiyaçlarını karşılamak için kaleden indi. Gereksinimlerini karşıladıktan sonra kaleye geri dönerken Mücahidüddin Bihrûz'un kâtiplerinden biri ile aralarında münakaşa yaşandı. Şahsın kendisine ettiği iğneleyici laflara ve hakaretlere dayanamayan Esedüddin Şirkûh, kılıcını çekip Hristiyan olan bu şahsı öldürdü. Vakadan haberdar olan Bihrûz, bir mektup göndererek kardeşlerin Tikrit'ten ayrılmalarını istedi.⁷⁶

Selâhaddin Eyyûbî'nin doğumuyla birlikte Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh, h. 532/m. 1138 yılında Tikrit'ten Musul'a gidip İmâdüddin Zengî'nin hizmetine girdiler. Burada güzel karşılandılar, İmâdüddin Zengî, kardeşlere ihsanlarda bulundu ve makam olarak yükselmeye başladılar. İmâdüddin Zengî h. 534/m. 1139 yılında Ba'albek'i alınca Selâhaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'u oraya dizdar tayin etti. Beldenin fethinde kardeşler büyük gayret sarf etmişlerdi.⁷⁷

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 119; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 253; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s.56; Oflaz, **a.g.e.**, s.20-21;

⁷⁶ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s.254; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, **A.y.**; İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. I, s. 257; İbn Vâsıl, eserinde bir başka iddiayı da aktarır. İddiaya göre Esedüddin'in değil Necmeddin Eyyûb, Mücahidüddin Bihrûz'un Memlüklerinden birini ok atarak öldürmüştür. Bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s. 8, Ailenin Tikrit'ten ayrılmasına bir başka neden olarak İmâdüddin İsfahânî'nin amcası Azizüddin Müstevfî'nin Necmeddin Eyyûb tarafından Bihrûz'a verilmek istenmemesi olarak gösterilir. Bkz. Keleş, **Eyyûbîler-I...**, s. 18

⁷⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s.31; İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 59; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s.8-9; Şeşen, **A.y.**

Esedüddin Şirkûh ise Zengîler'in önemli emirlerinden biri olmuştu. İmâdüddin Zengî'nin vefatının ardından kısa süreli bir kargaşa olsa da Nureddin Zengî⁷⁸ kontrolü tekrar ele aldı. Necmeddin Eyyûb, Dımaşk'ın alınmasında büyük rol oynamıştı. Esedüddin'in isteğiyle Nureddin tarafından Dımaşk'a vali tayin edildi.⁷⁹ Selâhaddin Eyyûbî, kardeşleri ve amca çocukları, Zengî devletinin himayesinde iyi bir eğitim alarak yetiştiler. Daha sonra da devletin emirleri arasına girdiler. Genç Selâhaddin, Zengîlerin hizmetinde pek çok sefere ve savaşa katıldı. Bu süreçte Dımaşk'ta şahnelik makamına kadar yükseldi.⁸⁰

Esedüddin Şirkûh ve Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısır Seferleri

12. Yüzyıl'ın ikinci yarısına gelindiğinde Fâtımî Devleti eski gücünde değildi, yıkılış sürecine girmişti. Emirler birbirleri ile mücadele ediyor galip gelen vezaret makamını ele geçiriyordu. Haçlı Seferlerinden sonra Kudüs gibi birçok beldeyi kaybeden Fâtımî Devleti kendi içinde yaşadığı bu mücadeleler hasebiyle epey zayıflamış idi. Haçlılar da bölgede varlıklarını sürdürebilmeleri için Mısır'ın önemli bir ülke olduğunun farkındaydılar. Mısır'ı almaları halinde kurdukları krallık ikmal ve savunma bakımından güçlenecekti.⁸¹ H. 558/m. 1163 yılında Fâtımî Halifesi el-Âdîd'in⁸² Veziri Şaver b. Mûcir, Dırgâm b. Âmir ile vezaret makamı için mücadeleye girmiş, Dırgâm rakibi Şaver'e üstün gelmişti. Bunun üzerine Şaver, Rebiülevvel ayında Şam'a kaçmış Nureddin Zengî'ye sığınmıştı. Zengî ona ihsan ve ikramlarda bulundu. Şaver eski makamını geri kazanmak için sürekli Nureddin ile görüşüyor, askerî yardım talep ediyordu. Görüşmeler neticesinde Nureddin, Esedüddin Şirkûh komutasında Mısır'a ordu göndermeyi kabul etti. Nureddin Zengî'nin en güvendiği emiri olan Esedüddin kardeşi Necmeddin Eyyûb'a göre askerî yanı daha ağır basan bir şahsiyetti. Nureddin Zengî ve Şaver arasındaki anlaşmanın detayları şöyleydi. Sefere katılan askerlerin ve emirlerin Mısır'daki iktâları düzenlendikten sonra Mısır gelirlerinin üçte biri Nureddin'in olacaktı. Şirkûh askerler ile Mısır'da kalacak ve Nureddin'in emirleriyle hareket edecekti. Nureddin Zengî ve Esedüddin Şirkûh sefer hazırlıklarına başladı, h. 559 Cemaziyelevvel /m. 1164 yılı Nisan ayında ordu Mısır'a hareket edince Nureddin Zengî, Frankların Esedüddin'in seferine mâni olmasını

⁷⁸ Nureddin Mahmûd Zengî b. İmâdiddin Zengî b. Kasîmiddevle Aksungur (1146-1174)

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. IX, s. 398; Ebu Şâme, **a.g.e.** c. I, s.405-406; Oflaz, **a.g.e.**, s. 24

⁸⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. I, s. 319-320; Keleş, **a.g.e.**, s.21

⁸¹ Aydın Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, s.417

⁸² Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, Âdîd-Lidinillâh. Son Fâtımî halifesi (1160-1171)

engellemek için Haçlı beldesine yöneldi. Nureddin Zengî topraklarını yağmalamak suretiyle Frankları oyalarken Esedüddin rahat geçen yolculuğu sonunda askerleri ile Bilbis'e vardı. Dırgâm kardeşi Nasreddin'i, Esedüddin ve Şaver'in üzerine yolladı lakin Nasreddin onlar karşısında hezimete uğrayıp Kahire'ye geri döndü. Dırgâm kardeşinin mağlubiyetinin ardından Kahire'den ayrıldı. Şaver ve Şirkûh'un karşısına çıkmak için hazırlandı ve iki taraf tekrar savaşa tutuştu nihayetinde Dırgâm ve kardeşi Nasreddin cereyan eden savaşta öldürüldü.⁸³ Şaver, Recep ayı ortasında eski makamına kavuşmuştu lakin ahbine sadık kalmadı, Nureddin'e verdiği sözden döndü. O sıralarda Esedüddin Şirkûh, Kahire önündeydi ve şehre girmemişti. Şaver, onun Şam'a geri dönmesini istedi. Esedüddin Şirkûh, Şaver'in isteğini duyunca öfkeleni ve bu talebi kabul etmedi. Adamlarından birini Şaver'e yollayarak anlaşmaya sadık kalmasını istedi. Teklifi cevaplamayan Esedüddin Şirkûh, Kahire'den ayrılıp Bilbis'e yöneldi. Zikredilen şehri ve Mısır'ın doğu beldelerini hakimiyeti altına aldı. Makamı ve canı adına endişelenen Şaver, Franklara ulaşp Esedüddin Şirkûh'u Mısır'dan çıkarmak için onlardan yardım talep etti. Franklar, Nureddin'in Mısır'a hâkim olması durumunda sıkıntıya düşeceklerini biliyorlardı ve yardım etmeyi kabul ettiler. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Kudüs Kralı Amaury⁸⁴ önderliğinde bölgeye hareket ettiler bu sırada Avrupa'dan yeni Haçlı birlikleri de gelmişti. Franklar, Mısır'a yaklaştıklarında Bilbis'e ilerlediler ve şehri şiddetli şekilde muhasaraya aldılar. Kuşatma yaklaşık üç ay sürdü, kuşatma sırasında Nureddin Zengî'nin Hârim'i aldığını ve Banyas'a yürüdüğünü öğrenen Kral Amaury krallığı adına endişelendi. Derhal Esedüddin Şirkûh'a ulaşarak Mısır'dan ayrılması koşuluyla sulh anlaşması teklif etti. Esedüddin Şirkûh zor durumdaydı, kazandığı toprakları elinde tutabilecek asker sayısına sahip değildi yapılan teklife müspet yaklaştı. Müzakereler neticesinde Zilhicce ayında Bilbis'ten ayrılıp Şam'a döndü.⁸⁵ Böylece birinci Mısır seferi hiçbir kazanç sağlanamadan sona ermiş oldu. Esedüddin, Mısır'ı ve zenginliğini bir kez görmüştü orayı kendi tahakkümü altına almak arzusu zaman ilerledikçe büyüyecekti.

⁸³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. IX, s. 465-466; Kâsım Abduh Kâsım- Ali es-Seyid Ali, **el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik (et-Tarihü's-Siyasî ve'l-Askerî)**, Ayn Yay., Gize-1996, s. 23-24

⁸⁴ Kudüs Kralı I. Amalrik ya da Amaury (1163-1174)

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 121; **el-Kâmil**, c. IX, s. 466-467; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. I, s.411-413; Çelik, **a.g.e.**, s. 420-421; Şeşen, **a.g.e.**, s. 67

Uğradığı ihanet Esedüddin Şirkûh'u hayli etkilemiş, hırslandırmıştı. Yapılan onca hazırlığın ve yaşadığı meşakkatin boşa gitmesini hazmedemedi. Şaver'e karşı içinde büyük bir öfke besliyordu. Mısır'a tekrar sefer düzenlemek niyetindeydi ve sürekli bu isteğini Nureddin Zengî huzurunda dile getiriyordu. Uzun uğraşların sonunda Nureddin Zengî'yi tekrar Mısır üzerine sefer düzenlemeye ikna etti. 2000 kişiden mürekkep güçlü bir ordu kuruldu. H. 562 Rebiülevvel /m. 1167 yılı ocak ayında ordu Mısır'a hareket etti. Nureddin Zengî, yetenekli ve tecrübeli bir grup emiri Esedüddin Şirkûh'a destek amacıyla seferde görevlendirmişti. Bu emirler arasında Esedüddin'in yeğeni Selâhaddin Eyyûbî de vardı.⁸⁶ Şaver, kendisine karşı girişilen harekattan haberdar olunca, Şirkûh'u engellemek amacıyla Kral Amaury ile görüşse de bir sonuç alamadı. Şirkûh, sıkıntısız bir şekilde Mısır'a ulaştı. Nureddin Zengî tıpkı birinci seferde olduğu gibi Esedüddin'in hareketinden sonra Frank beldelerine akınlar yaparak onları meşgul etti. Esedüddin Şirkûh ise Mısır topraklarına girdikten sonra Kahire'nin güneyinde bulunan Nil'in doğu kanadında ki Atfih'e doğru yöneldi. Atfih, Nil'in batı kanadına geçmek için uygun bir bölgeydi buradan Nil'in batı kanadına geçip Gize'ye indi. Esedüddin'in bu güzergahı tercih etmesi Şaver'in kendisine karşı yapabileceği bir hareketi bertaraf etmek olmalıdır. Birinci seferde Bilbis ve Mısır'ın doğu beldelerini ele geçirdiğinde, Kral Amaury onu kolayca Mısır'dan çıkarmayı başarmıştı. Gize'den hareket eden Esedüddin Mısır'ın batı beldelerini kolayca hakimiyeti altına aldı. Mısır'ın karşısında elli güne yakın bekledi fakat şehre hiçbir taarruzda bulunmadı. Şaver'in yardım talebini kabul eden Kral Amaury, Mısır'a varınca Esedüddin yukarı Mısır'a hareket etti. Esedüddin belki de Kral Amaury'nin ordusu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan savaşa girmek istemiyordu. Aynı davranış Kral Amaury içinde geçerliydi, o Esedüddin Şirkûh'un tüm hareketlerini takip ediyordu. İki taraf tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra el-Bâbeyn⁸⁷ mevkiinde 25 Cemâziyelahir'de⁸⁸ karşılaştı. Savaştan önce Frankların kalabalık olduğunu gören emirlerin çoğu sayılarının az olduğunu, savaşı yüksek ihtimalle kaybedeceklerini, Nil'in doğu tarafına geçip Şam'a geri dönmelerinin doğru olacağını söylediler. Emirlerin arasında bulunan Şekif sahibi Şerefeddin Bozkuş, savaşmadan geri dönmeleri halinde Nureddin'in onlara kızıp ellerindeki iktâları ve malları alacağını,

⁸⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s. 148-149; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 10; Şeşen, **a.g.e.**, s. 68

⁸⁷ Bâbeyn, Kahire'nin güneybatısında Minya'nın batısında bulunan bir mevkidir.

⁸⁸ Bazı kaynaklarda 25 Cemâziyelevvel olarak belirtilir. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zamân**, c. XX, s. 133; İbnü'l-Esir, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 132

geri dönmenin doğru olmayacağını, savaşmaları gerektiğini belirtti. Şirkûh ve yeğeni Selâhaddin, Şerefeddin Bozkuş'un görüşünü onayladı. Esedüddin, ordunun merkezini güvendiği yeğeni Selâhaddin'e teslim etti ve savaş öncesi ona uygulanacak tüm planı aktardı. Frankların merkeze hücum edeceğini düşünüyordu ve Selâhaddin'in savaş esnasında tedricen ricat etmesini istedi. Kendisi de sağ kanadın başına geçti. Savaş tıpkı Esedüddin Şirkûh'un tahmin ettiği gibi cereyan etti. Franklar, Kral Amaury önderliğinde merkeze hücum ettiler. Selâhaddin bir müddet sonra amcasının dediklerini uyguladı ve geri çekilmeye başladı. Esedüddin Şirkûh, sağ kanadın başında safları dağılan Frankların sol kanadına hücum etti ve onları bozguna uğrattı. Esedüddin komutasındaki 2000⁸⁹ askerle Franklardan ve Mısırlılardan müteşekkil kalabalık orduyu yenilgiye uğrattı.⁹⁰ Savaşın ardından Esedüddin Şirkûh kuzeye yönelerek İskenderiye'ye hareket etti. Şehre hiç sıkıntı yaşamadan hâkim oldu ve yeğeni Selâhaddin'i emrine bir miktar asker vererek İskenderiye'de naibi olarak bıraktı. Esedüddin Şirkûh, Kral Amaury'nin hareket ihtimaline karşı yukarı Mısır'a döndü ve Ramazan ayını orada geçirdi. Franklar ve Mısırlılar ise Kahire'de birliklerini yeniden topladılar. Esedüddin Şirkûh'un üzerine gitmek yerine İskenderiye'ye yürüyüp beldeyi kuşattılar. Meydan savaşından ziyade İskenderiye'yi kuşatmaları öncesinde aldıkları mağlubiyetin bir tezahürü olsa gerek. İskenderiye kuşatması şiddetlendi şehirde erzak sıkıntısı baş göstermeye başladı. Selâhaddin Eyyûbî şehrin daha fazla dayanamayacağını ön görerek amcasından yardım talep etti. Yardım çağrısını alan Esedüddin Şirkûh emrindeki kuvvetleriyle birlikte İskenderiye'ye hareket etti. Beldeye yaklaştığında Mısır ordusunun kuşatmasını kıramayacağını idrak eden Esedüddin karşı hamlede bulunarak Kahire'yi hedef aldı ve oraya yöneldi. Esedüddin'in hareketini haber alan Şaver ve Kral Amaury, Esedüddin'e ulaştı ve iki taraf arasında sulh görüşmeleri başladı. Müzakerelerin bir diğer nedeni ise şuydu; Nureddin Zengî, Esedüddin'in Mısır'da bulunduğu süreçte Frank beldelerine akınlar yapmaya devam etmişti. Kral Amaury, Nureddin Zengî'nin akınlarından haberdardı kendi toprakları için endişeleniyordu. İkinci sebepse Esedüddin'in elinde Kahire'ye sahip olmasını ve kuşatmayı kırmasını sağlayacak yeterli sayıda asker olmadığı halde

⁸⁹ William Tryensis, Şirkûh'un ordusunda 12.000 Türk ve 10-11.000 Arap'ın bulunduğunu Frankların ise 374 süvariden mürekkep olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Barber, **Haçlı Devletleri Tarihi**, s.351; **Willelmı Tyrensis Archiepiscopi**, c. II, s. 898; **A History of Deeds Done**, c. II, s. 331. Bu sayı oldukça abartılıdır zira Esedüddin Mısır'a yaptığı 3. Seferinde dahi ancak 8000 süvariye sahipti.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 132-133; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. X, s. 3-4; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s. 148-150; Kâsım-Ali, **el-Eyyûbüyyûn...**, s. 26; Şeşen, **a.g.e.**, s. 68-69; Çelik, **a.g.e.**, s. 424

Kahire üzerine yaptığı hamleydi. Bu harekât sulh ortamının oluşmasını sağladı. Varılan anlaşmaya göre Müslümanlar ve Franklar aynı vakitte Mısır'dan ayrılacak, Esedüddin, Şaver'den 50.000 dinar tazminat alacak. İskenderiye Mısırlılara teslim edilecekti. Şirkûh'a yardım edenler cezalandırılmayacak, Müslüman ve Frank esirler takas edilecekti. Franklara gelince onların Kahire'de bir şahneleri ve ona bağlı küçük bir garnizon bulunacak ayrıca Şaver tazminat olarak Kral Amaury'e 30.000 dinar verecekti. Yine Şaver, Kral Amaury'e her sene 100.000 dinar verecekti.⁹¹ Mısırlılar, Şevval ortasında İskenderiye'yi geri aldı. Esedüddin Şirkûh ise Şam'a yöneldi ve h. 18 Zilkade/m. 5 Eylül 1167 Salı günü Dımaşk'a vardı.⁹²

Esedüddin'in planladığı ikinci seferde istediği gibi tamamlanmadı. Mısır'ın belli bölgelerinde kısa süreli hakimiyet sağladıysa da Mısır'da kalıcı olamadı. Şaver görünürde kazançlı durumdaydı. Mısır'daki vezaret mevkiini kaybetmedi fakat Esedüddin Şirkûh'un korkusuyla Kral Amaury ile şartları ağır bir anlaşma yapmak durumunda kaldı. Şaver'in yaptığı müttefiklik hamlesi Fâtımî halifeliğinin sonunu hızlandırmış oldu. Kudüs Kralı Amaury'e gelince abisi III. Baldwin⁹³ ardında bir evlat bırakmadığı için onu varis olarak seçmişti. Amaury 1163 yılında Kudüs Haçlı Krallığının başına geçmiş. Tahta çıkışı ise hayli sıkıntılı olmuştu. Yönetiminin ilk yıllarında hükümdarlığını sağlamlaştıran Amaury kendisinin tahta çıkmasını engellemeye çalışanları saf dışı bıraktı. Topraklarını genişletmek Mısır'ı kendi hakimiyetine almak gayretindeydi. Mısır, coğrafi konumu ve zenginliği sebebiyle Kudüs Haçlı Krallığı için önemliydi. Kral Amaury, kontların daima artan toprak taleplerini ve asker masraflarını Mısır'ı alarak karşılamak istiyordu. Nureddin Zengî ile rekabet içinde olan Amaury, Mısır'ı Nureddin'in emiri Esedüddin Şirkûh'un eline bırakamazdı.⁹⁴Fâtımî Veziri Şaver'in her çağrısını cevaplamasının nedeni Mısır üzerindeki emeliydi. İkinci kez Esedüddin'i Mısır'dan ayrılmak zorunda bırakarak Mısır üzerindeki planlarından vazgeçmemiş oldu.

⁹¹ Savaş vuku bulmadan önce Şaver, Kral Amaury ile görüşüp yılda 400.000 dinar ki yarısını peşin ödemek şartıyla Şirkûh'a karşı ittifak etmişti. Bkz. Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi...**, s. 423-426; Barber, **a.g.e.**, s.350

⁹² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 14; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 5; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s. 152; Sibt İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, c. XX, s. 133-134; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara**, thk. Muhammed Ebu el-Fazıl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire- 1968, c II, s. 4; Şeşen, **a.g.e.**, s. 70

⁹³ Kudüs Kralı III. Baudouin (1143-1163)

⁹⁴ Detaylı bilgi için Bkz. Barber, **a.g.e.**, s. 333-343

H. 564/m. 1168 yılına gelindiğinde Franklar yapılan anlaşma mucibince Kahire’de küçük bir askerî birliğe ve şahneye sahipti. Bölgede bulunan Franklar kaldıkları süre boyunca Mısır’ın zaaflarını ve eksiklerini keşfettiler. Gerçekten de o dönem Fâtımî hilafeti çok güçsüzdü. Mısır’a sahip olmak hiç zor değildi. Kahire’de ikamet eden Franklar, Kudüs Kralı Amaury’e ulaştılar. Mısır’a sefer düzenlenmesini teklif ettiler. O sırada Mısır’da iç karışıklık yaşıyordu. Şaver ise yaşanan karışıklığı durdurmakla meşguldü. Kral Amaury, kendine bağlı kontları ve baronları huzuruna çağırdı, onlarla istişare etti. Kral sefer yapmak niyetinde değildi zamanın uygun olmadığını savunuyordu. Kontlar, baronlar ve din adamları sefer yapılmasında diretti. Uzun süren görüşmeler nihayetinde Franklar, Kral Amaury önderliğinde Mısır üzerine sefere çıktılar. Safer ayı başında Bilbis’e varıp orayı kuşattılar. Şehri ele geçirdiklerinde halkın büyük kısmını katlettiler, kalanını da esir aldılar. H. 10 Safer 564/m. 13 Kasım 1168 tarihinde Kahire’ye ulaşan Kral Amaury şehri kuşattı. Franklar gelmeden önce Şaver Fustat’ı yakıp Kahire’ye çekilmişti. Kahire halkı Bilbis’e yapılanlar sebebiyle korku içindeydi. Halife el-Âdîd ve Şaver Frankları diplomatik görüşmeler ile oyalamaya çalışıyorlardı. Bu sırada el-Âdîd, Nureddin’e bir mektup yolladı ve yardım talep etti. Müslümanların, Frankları belleden çıkarmakta aciz kaldığını ilettiler. Nureddin’in acilen sefere çıkmasını istiyordu. Kaynaklar, Halife el-Âdîd’in mektuba saray kadınlarının saçlarından bir tutam koydurtup *“Bunlar benim sarayımdan hanımların saçlarıdır, onları Franklardan kurtarman için senden yardım istiyorlar”* yazdırdığını zikreder. Kullanılan cümle Fâtımîler adına durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Mektup, Nureddin’e ulaştığında Haleb’teydi. Esedüddin ise iktâsı olan Humus’taydı. Mısır’da yaşananları öğrenince süratle Haleb’e geldi. İkili arasında görüşmeler gerçekleşti. Nureddin Zengî, Esedüddin ile görüşmeleri neticesinde harekât emri verdi. Sefer masrafları için Esedüddin Şirkûh’a 200.000 dinar, yük ve binek hayvanları ile silah tahsis etti. Nureddin Zengî kendi ordusundan seçkin 2000 süvariye de Esedüddin’in emrine verdi. İlerleyen günlerde 6000 süvari daha toplandı. Geneli Türkmenlerden müteşekkil ordu Safer ayı sonunda Dımaşk’a oradan da Ra’sül-Mâ’ya hareket etti. Nureddin Zengî yol masraflarını karşılamak üzere Esedüddin Şirkûh’a her asker için 20 dinar daha verdi. Şirkûh ile birlikte memlûk kökenli olan İzzeddin Curdik dışında Garseddin Kılıç, Şerefeddin Bozkuş, Aynü’ddevlet el-Yârûkî, Kutbeddin Yınal gibi önemli emirleri sefer için görevlendirdi. Önceki seferlerde olduğu gibi Selahaddin Eyyûbî de amcası ile beraberdi. Ordu, Rebülevvel ortasında Mısır’a hareket etti. Mısır yakınlarına

vardıklarında Kral Amaury, Esedüddin'in harekâtından haberdar olup beldesine döndü. Nureddin Zengî, Frankların beldelerine döndüklerini haber aldığıında, tebşir nameler hazırlanmasını emretti ve tüm beldelere Mısır'ın fethini elçiler ile muştuladı. Esedüddin'e gelince Kahire'ye h. 7 Rebiülahir 564/m. 8 Ocak 1169'da vardı. Aynı gün sorunsuz şekilde şehre girdi. Esedüddin Şirkûh, Halife el-Âdîd ile görüştü. Halife tarafından kendisine hil'at verildikten sonra kampına geri döndü. Mısır ahalisi Esedüddin'in gelişine çok sevinmişti. Şaver bu durumdan doğal olarak rahatsızlık duydu. Esedüddin Şirkûh'un hem halk hem halife tarafından iyi karşılanması onun akıbeti için pekte olumlu değildi. Selâhaddin Eyyûbî, İzzeddin Curdik ve diğer emirler on günlük süre zarfında Şaver'in davranışlarından şüphelendiler ve onu tutukladılar. Halife el-Âdîd bunu işitince Esedüddin Şirkûh'tan Şaver'in başını istedi. H. 17 Rebiülahir /m. 18 Ocak 1169'da Şaver katledildi ve başı Halife el-Âdîd'a gönderildi. Oğlunun ısrarlı şekilde kendisini uyarmasına kulak asmayan Şaver bunun bedelini canı ile ödemiş oldu. Aynı gün Esedüddin tekrar Kahire'ye girdi hilafet kasrına vardı. Halife el-Âdîd tarafından kendisine hil'at ile vezaret makamı takdim edildi. Halife el-Âdîd, Esedüddin Şirkûh'a "*el-Melikü'l-Mansûr Emirü'l-Cüyûş*" lakabını verdi. Halife, Taklid için bir ahidnâme yazdırdı, ahidnâme'nin sonuna Nahl Suresi 91. ayeti eklendi.⁹⁵ Törenin ardından Esedüddin Şirkûh, hilafet kasrından ayrıldı ve vezaret makamına geldi. Askerlerin iktâlarını dağıttı, düzenlemeler yaptı. Divanü'l-İnşâ'dan emrinde yazacak bir kâtip istedi, Esedüddin Şirkûh'un emrine Kadı el-Fazıl gönderildi. Divan reisleri, Esedüddin'in de önceki vezirler gibi öldürüleceğini düşünüyorlardı ve Kadı el-Fazıl'ı da onun yanında öldürülmesi ihtimalini düşünerek göndermişlerdi. Esedüddin Şirkûh'un vezirliği 65 gün sürdü, h. 22 Cemaziyelahir 564/m. 23 Mart 1169 tarihinde vefat etti. Ölüm sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır; ansızın vefat ettiği, kuş palazı olup bu sebeple vefat ettiği ayrıca zehirlenme sonucu vefat ettiği de yine iddialar arasındadır.⁹⁶

⁹⁵ Nahl 91: "*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.*" Sibt İbnü'l-Cevzî'nin **Mir'âtü'z-Zaman** adlı eserinde Vezaret taklîd'ini halifenin kendi hattıyla verdiğini aktaran bir ibare vardır. Bkz. c. XX s. 150, ayrıca Ofraz, **a.g.e.**, s. 27 ve İbn Vâsıl'ın **Müferriçü'l-Kurub**, cilt II, sayfa 443-462 aralığında Kadı el-Fazıl'ın kaleme aldığı, Halife el-Âdîd'in Esedüddin ve Selâhaddin'e tevcih ettiği vezaret taklidler'i aktarılır yine aynı eser sayfa 454'te halifenin kendi hattıyla verdiği taklîd mevcuttur. Ayrıca bkz. el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ**, Darü'l-Kitabi'l-Sultaniye, Kahire-1916, c. IX, s. 406-407

⁹⁶ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. X, s. 12-16; İbnü'l-Esir, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 137-141; Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, Nşr. Neccab Mustafa Fevvaz-Hikmet Kuşeli Fevvaz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut-2003, c. XXVIII, s. 236-237; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c.

Esedüddin Şirkûh, Eyyûbî Devleti'nin kuruluşunda sacayaklarından biridir. Onun yetiştirip azat ettiği ve ölümünden çok sonraları dahi Eyyûbîlerin hizmetinde bulunan Esediyye emirleri şahsiyetinin mirasıdır. Yeğeni Selâhaddin Eyyûbî'nin askerî yönünün gelişmesinde etkisi olan Esedüddin onu Mısır seferlerine dahil ederek bir nevi Eyyûbî Devleti'nin kuruluş temelini atmıştır.

Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtımî Vezareti

Esedüddin Şirkûh vefat ettiğinde onunla birlikte Mısır'a gelen emirler vezaret makamı için ihtilafa düştüler. Aynü'ddevle el-Yârûkî, Kutbeddin Hüsrev b. Telil, Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Hakkârî, Selâhaddin Eyyûbî'nin dayısı Şihâbeddin Mahmud el-Haremî bu emirlerden bazıları idi. Bu sırada Halife el-Âdîd, Selâhaddin Eyyûbî'ye ulaşip saraya gelmesini ve amcasının ardından vezaret makamını devralmasını istedi. Halife'nin, Selâhaddin'i seçmesinin sebebi Nureddin Zengî'nin diğer Emirlerine nazaran komutasında daha az asker bulunması ve genç olmasıydı. Bu cihetle Selâhaddin, el-Âdîd'a karşı hareket edemeyecek hilafet makamı tehlikeye düşmeyecekti. İleride zikredeceğimiz üzere işler Halife el-Âdîd'ın düşündüğü gibi olmadı. Selâhaddin, halifenin vezirlik çağrısını cevapladı ve kasrında hazır bulundu. Halife tarafından vezaret makamı ile hil'at Selâhaddin'e takdim edildi ve “*el-Melikü'n-Nâsır*” lakabı verildi. Selâhaddin'in konumuna büyük emirler muhalif durumdaydılar vezaret makamını kendilerine istiyorlardı. Hiçbiri Selâhaddin Eyyûbî'nin vezirlik makamına yükselmesini olumlu karşılamadı. Selâhaddin'e itaat etmedi. O dönem Selâhaddin'in yanında Fakih Ziyaeddin İsa el-Hakkarî bulunuyordu, tek tek emirlere ulaşip Selâhaddin'in vezaretini kabul etmelerini sağladı. Şihâbeddin Mahmud el-Haremî'nin de bulunduğu bir grup emir buna ikna olurken Aynü'ddevle el-Yârûkî, Fakih Ziyaeddin İsa el-Hakkarî'nin tüm sözlerine ve uğraşlarına rağmen “*Ben Yusuf'a hizmet etmem*” dedi. Selâhaddin'in vezirliğini tanıyanları kınadı ve bir grup emirle Şam'a geri döndü.⁹⁷

XX, s. 148-150; İbn İyâs, **a.g.e.**, c. I, s. 232-233; Suyûtî, **a.g.e.**, c. II, s. 4; **Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara-2013, c. III, s. 545; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 34-36; Çelik, **a.g.e.**, s. 428-430

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 141-142; el-Bündârî, **Sene'l-Berkî's-Şâmî**, Mektebü'l-Hancı Kahire-1979, s. 42-43; el-Yâfiî, **Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân, (Târîhu'l-Yâfi'î)**, Darü'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-1997, c. III, s. 336; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 69-71; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 74

Selâhaddin'in vezir olmasının ardından Mısır'da hutbeler Fâtımî hilafeti ve Nureddin Zengî adına okunuyordu. Nureddin Zengî Mısır'da naipliğini üstlenen Selâhaddin'e yazdığı mektuplarda ona Emir Sipehsâlâr⁹⁸ şeklinde hitap ediyordu. Aynü'ddevle el-Yârûkî ve diğer muhalif emirlerin ayrılmasından sonra Selâhaddin Eyyûbî'nin konumu güçlendi. Reayaya mallar dağıttı ve insanların gönlünü kazanmaya başladı. Bu süreçte Nureddin Zengî'den aile fertlerinin yanına gönderilmesini istedi. Nureddin Zengî, Selâhaddin'in bu isteğini olumlu cevapladı ayrıca Şemsüddeve Turanşah'ın komutasına asker vererek Selâhaddin'e destek olması için Mısır'a yolladı. Selâhaddin, Mısır'da bulunan emirlerin iktâlarını yeni gelen aile efradına ve hizmetindeki emirlere dağıttı böylece konumunu daha da sağlamlaştırdı. Yaşananlar neticesinde el-Âdîd'ın durumu güçleşti, makamı adına korkmaya başladı. Halife el-Âdîd'ın saray hizmetlilerinden Mü'temin'el hilafe ile bir grup Mısırlı, Selâhaddin Eyyûbî'nin aldığı kararlar ve tutumları gerekçesiyle rahatsızdı. Franklara gönderilmek üzere gizli bir mesaj hazırladılar. Frankları yardıma çağırıp Selâhaddin'i bertaraf etmek istiyorlardı. Bu mesajı taşıyan kişi el-Bi'rul-Beyzâ mevkiinde bir Türkmen askerinin dikkati sayesinde yakalandı.⁹⁹ Böylece Mü'temin'el-hilâfe'nin ve yandaşlarının planı ortaya çıktı. Selâhaddin kendisine karşı düzenlenen komployu öğrendiğinde meselenin gizli tutulmasını istedi. Mü'temin, gönderdiği mesaja cevap alamayınca şüphelenip korkusundan bir müddet kasrından çıkmadı. Selâhaddin Eyyûbî ona karşı hiçbir harekette bulunmayınca el-Harkâniye'de bulunan kasrına gitti. Uzun süredir doğru anı bekleyen Selâhaddin, Mü'temin'in öldürülmesi için bir grup asker gönderdi onlarda Mü'temin'i yakalayıp öldürdüler. Halife'nin saray hizmetlileri azledildi, yerlerine Selâhaddin'in güvendiği adamlar getirildi. Hizmetlilerin başına da Bahâeddin Karakuş el-Esedî atandı. Mü'temin'in ölüm haberini alan Siyahi ve Ermeni askerler öfkelenildiler. Yönetim karşıtları toplanmaya başladı, kaynaklar sayılarının elli bini geçtiğini zikreder. Asiler, h. 25 Zilkade 564/m. 20 Ağustos 1169¹⁰⁰ yılı çarşamba günü isyan edip Selâhaddin'in

⁹⁸ “Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (kumandan) kelimelerinden oluşan sipehsâlâr (ispehsâlâr) Arapça'ya isfehâlâr (isbehsâlâr) şeklinde geçmiştir. Arapça'da aynı unvanı ifade etmek üzere sâhibü'l-ceyş tabiri de kullanılmaktadır.” Bkz. Erdoğan, Merçil, “Sipehsâlâr” *DİA.*, c. XXXVII, İstanbul TDV Yay., 2009 s. 259-260

⁹⁹ Türkmen askerî mesajı taşıyan şahsın üstünde bulunan eski kıyafetlere karşın elindeki yeni ayakkabıları gördü bu durumdan şüphelendi ayakkabıları elinden aldı ve ayakkabılar ile birlikte şahsı Selâhaddin Eyyûbî'ye getirdi. Selâhaddin ayakkabıları söküncüye saklanmış mektubu buldu ve şahsı sorgulandı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. X, s. 18-19

¹⁰⁰ Mü'temin'in öldürülmesi ve isyanın çıkışı ile ilgili farklı tarihler rivayet edilir, biz kaynakların çoğunun mutabık kaldığı tarihi vermeyi uygun gördük. Kaynaklar için bkz. 101. Dipnot

askerlerine hücum ettiler ve iki saray arasında çarpışmalar başladı. Savaş iki gün sürdü. Selâhaddin isyancıların meskeni olan el-Mansura'nın ateşe verilmesini emretti. Malları ve aileleri için endişelenen isyancılar geri çekildiler. Turanşah'ın ve Emir Ebü'l-Heyca es-Semin'in mücadelesi ile isyan bertaraf edildi, isyancıların çoğu öldürüldü. Gize'ye sürülenlerde Turanşah tarafından kılıçtan geçirildi.¹⁰¹ Selâhaddin Eyyûbî isyanı bastırarak kendisine muhalif kanadı zayıflatmış oldu. Ermeni ve Siyahi askerler artık tehlike arz etmiyordu. Selâhaddin Eyyûbî güçlenirken, Halife el-Âdîd'ın durumu ise zayıflamıştı. Süreç artık Fâtımî halifeliğinin aleyhine işliyordu.

Selâhaddin Eyyûbî isyan ile meşgul iken Franklar hazırlık içindeydi zira Esedüddin Şirkûh, Mısır'ı ilhak ettiğinde bölgedeki varlıklarının tehlikeye düştüğünün farkındaydılar. Kral Amaury, Avrupa'nın önemli krallıklarından destek istedi. İlk elçilik heyeti denize açıldıktan iki gün sonra şiddetli hava muhalefeti nedeniyle Akka'ya geri sürüklendi. Sûr Başpiskoposu Frederick başkanlığında ikinci bir heyet hazırlandı. Papazlar ve keşişler bizzat elçi olarak yardım çağrısında bulunacaktı. Temmuz 1169 yılında elçiler Roma'ya ulaştı. Papalığın ardından sırasıyla Fransa, İngiltere ve Almanya'ya gittiler lakin elle tutulur bir sonuç elde edemediler. Bizans İmparatorluğuna da bir elçilik heyeti gönderilmişti. Bizans İmparatoru Manuel¹⁰² elçiler ile görüşükten sonra donanmasının Mısır üzerine yapılacak bir sonraki sefere dahil olmasını teklif etti. Kral Amaury kendisine yapılan teklifi memnuniyetle kabul etti. Mısır göz önüne getirildiğinde donanma önemli bir destektir. Bizans donanması başlarında Andronikos Kontostephanos olduğu üzere h. 13 Şevval 564/m. 10 Temmuz 1169'da Yelken açtı. Bizans Donanması hareket ettikten bir müddet sonra iki filoya ayrıldı. Ana filo Kıbrıs'a hareket ederken iki Mısır gemisini ele geçirdi. Görece daha küçük olan filo ise Akka'ya yönelmişti. Franklara gelince onlar Kral Amaury önderliğinde h. 22 Muharrem 565/m. 16 Ekim 1169'da Mısır'a hareket etti. 25 Ekim'de Kudüs-Bizans birleşik ordusu Farama'ya vardı, oradan Dimyat'a geçip şehri denizden ve karadan muhasaraya başladılar. Müttefikler şehri aldıktan sonra Kahire'ye inmeyi planladılar. Kahire'yi hedef almadan önce ileri ikmal noktasına ihtiyaç duydukları aşıkardır. Selâhaddin Eyyûbî, Dimyat'ın kuşatıldığını haber aldığı anda Kahire'den ayrılamadı zira ardında oluşabilecek bir isyanı göze alamazdı. Dimyat'ı

¹⁰¹ el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 43-44; İbn İyâs, **a.g.e.**, c. I, s. 240; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 19; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 131-132; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. I, s. 174-177; Şeşen, **a.g.e.**, s. 37-38

¹⁰² I. Manuel Komnenos (1143-1180)

müdafaaaya yeğeni Takiyüddin Ömer, dayısı Şihâbeddin Mahmud el-Haremî gibi güvendiği emirler eşliğinde Nil üzerinden takviye asker, erzak ve silah yolladı. Kaynaklar Selâhaddin Eyyûbî ve Halife el-Âdîd'ın Dimyat'ı desteklemek adına çokça para ve mal harcadıklarını zikreder. Selâhaddin Eyyûbî ve halifenin Dimyat'ı savunma uğrunda ortak hareket ettiklerine aldanmamak gerekir. Vezir ile halifenin arası iyi değildir, Selâhaddin muhaliflerin kendisine karşı kalkışacağı bir hareketten çekindiği için Kahire'den ayrılmamıştır. Eğer Dimyat'a gitseydi ve Kahire'de isyan çıksaydı iki ateş arasında kalmış olacaktı. Selâhaddin, Nureddin Zengî'ye ulaşarak Mısır'da yaşanan durumdan haberdar etti. Kendisinin Kahire'den isyan çekincesiyle ayrılmadığını belirterek yardım istedi. Nureddin Zengî, Selâhaddin'in isteğini cevapsız bırakmadı. Mısır'a gönderilmek üzere bir birlik tesis etti ayrıca Frank beldelerine yağmaya başladı. Dimyat kuşatmasına geri dönersek Franklar kuşatmada hiçbir sonuç elde edemiyordu. Bizans donanmasının başında bulunan Andronikos'un hücum talepleri her seferinde Kral Amaury tarafından riskli bulunup kabul edilmedi. Müdafiler ise güçlü bir mukavemet gösterip kuşatmanın deniz ayağında Bizans donanmasının merkezine büyük hasar verdiler.¹⁰³ Şehir muazzam bir çabayla savunuluyordu. Yağmurların başlamasıyla kuşatma kampının kurulduğu alan bataklığa döndü. Bizans ve Frank kuvvetleri arasında şüphe ve güvensizlik hakimdi Kral Amaury'nin, Andronikos'a olan tavrı ayrışmayı körükledi. Nureddin'in Kudüs Haçlı Krallığının topraklarına akınlar yaptığı ve Dimyat'a destek gönderdiği haberleri Amaury'e ulaşınca iki taraf sulh müzakerelerine başladı. Neticede elli gün süren kuşatma h. 21 Rebiülevvel 565/m. 13 Aralık 1169'da kaldırıldı.¹⁰⁴ Frank kuvvetleri ve Bizans donanması başarısızlık içinde beldelerine dönerken. Selâhaddin ilk önemli savunma savaşını başarıyla tamamlamış oldu. Kaderin bir cilvesi midir bilinmez vezirlik makamında bulunduğu dönem yaşanan her olay Selâhaddin'in konumunun güçlenmesine ve itibarının artmasına sebep oluyordu.

¹⁰³ Steve Runciman, Müdafilerin Bizans donanmasının merkezine Kundak gemisi gönderdiği ve tahribat yarattığını zikreder Bkz. **A History of the Crusades**, c. II, s. 387 Kundak gemisi kullanıldığı gibi Rum ateşi veya naft ile yakmış olmaları muhtemeldir.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 143-144; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 45-46; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 22-23; el-Makrîzî, **el-Mevâ'iz**, Beyrut, c. I, s. 215/Kahire-1998, c. I s. 600-601; Runciman, **a.g.e.**, c. II, s. 383-386; Işın Demirkent, **Ioannes Kinnamos'un Historiası**, TTK, Ankara-2001, s. 198-200; Suyûtî, **a.g.e.**, c II, s. 5; Kâsım-Ali, **a.g.e.**, s. 32; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s.76-77

Selâhaddin Eyyûbî, Dimyat kuşatmasının ardından karşılık vermek maksadıyla Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına taarruza geçti. Remle ve Askalan beldelerine bağlı yerleri, Gazze'nin dış mahallelerini yağmaladı. Franklar karşı koymak istediyseler de gayelerine muvaffak olamadılar. Selâhaddin daha sonra Kahire'de yaptırdığı portatif gemilerin parçalarını develere yükledi ve Akabe körfezinde yer alan Eyle'ye yöneldi. Gemileri orada tekrar kurup Eyle'yi karadan ve denizden muhasara altına aldı. H. 566 yılının Rebiülevvel ayının ilk 10 günlük diliminde/m. 12-21 Aralık 1170'te Eyle'ye hakimiyetini tesis edip Mısır'a döndü.¹⁰⁵ Akabe körfezinde yer alan Eyle bölge ticareti ve hacılar için önemli bir noktaydı. Selâhaddin burayı ilhak ederek Arap yarımadasının girişini güvence altına aldı.

Fâtımî Halifeliğinin Sonu ve Selâhaddin Eyyûbî'nin Yükselişi

H. 567 Muharrem /m. 1171 Eylül ayında hutbe Fâtımî Hilafetinden Abbasî halifeliğine geçti. Nureddin Zengî, Abbasî halifesinin isteği üzerine Selâhaddin Eyyûbî'den Mısır'daki hutbenin adına okutulmasını emretmişti. Selâhaddin Eyyûbî cevaben Mısır askerlerinin buna izin vermeyeceğini bildirdi. Kahire'de bulunan ayanlar meclise toplandı ve istişare yapıldı. Selâhaddin'in ilk başlarda bu isteği tereddüt ile karşılaması doğaldı zira Mısır'a naip olduktan sonra Fâtımî halifeliğinin gücünü kırmak için çeşitli politikalar uyguladı. Örneğin halktan alınan mukûs¹⁰⁶ vergisini kaldırdı. Dâru'l Mâune'yi¹⁰⁷ yıktırdı yerine bir Şafî medresesi inşa ettirdi.

Fâtımîler tarafından kullanılan Daru'l-Adl'i¹⁰⁸ da yine Şafî medresesi haline getirdi. Şî Mısırlı kadılar azledilip yerlerine Sünnî-Şafî kadılar tayin edildi. Zengî'lerin iktâ sistemi Mısır'da uygulamaya konuldu. Askerî kadrolar ise revize edildi. Selâhaddin tüm bu yaptıklarını yeterli görmüyordu hutbenin değiştirilmesi sebebiyle çıkabilecek bir isyandan endişe duyuyordu. Kaynakların ittifakıyla Halife el-Âdîd hastalandıktan sonra doğru zamanın geldiğini düşünen Selâhaddin Eyyûbî, Nureddin'in isteğini yerine getirdi. H. 7 Muharrem 567/m. 10 Eylül 1171 Cuma günü

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, c. X, s. 31; el-Bündârî, *a.g.e.*, s. 57; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 390-391; Şeşen, *Eyyûbîler (1169-1260)*, s.29

¹⁰⁶ Mukûs: İslam devletlerinde alınan bir çeşit gümrük vergisi

¹⁰⁷ Dâru'l Mâune: Mısır'daki Şahnelerin tutuklanmasını istediği kişilerin hapsedildiği cezaevi. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXVIII, s. 241

¹⁰⁸ Daru'l-Adl: "İslam devletlerinde ilk zamanlardan itibaren normal kadıların ve mahkemelerin halledemediği önemli davalara bakan ve halkın şikayetlerini dinleyen yüksek mezalim mahkemeleri vardır." Daru'l-Adl mezalim mahkemelerinden farklı ve daha geliştirilmiş halidir. Bkz. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî...*, s. 282

Mısır'da Abbasî Halifesi el-Müstazî Biemrillâh¹⁰⁹ adına hutbe okutuldu. Ağustos 1171'de hastalanan el-Âdîd 13 Eylül'de vefat etti. Selâhaddin Eyyûbî, el-Âdîd'ın ailesini ve evlatlarını göz hapsine aldı, mallarına el koydu. 200 yılı aşkındır Mısır'da hüküm süren Fâtîmî halifeliği böylece son bulmuş oldu.¹¹⁰ Selâhaddin, Mısır'ın fethini Kadî el-Fazıl'a yazdırdığı mektup ile Abbasî halifesine haber verdi. Fâtîmî halifeliğinin son bulduğu haberi Bağdat'a ulaştığında müthiş bir sevinç yaşandı. İmâdüddin Sandal, halifenin elçisi olarak Nureddin'e hil'at giydirdi. Selâhaddin'e ve diğer naiplere Bağdat'tan siyah sancaklar ile birlikte hil'atler gönderildi.¹¹¹

Selâhaddin Eyyûbî'nin ağabeyi Turanşah, Cemaziyelevvel h. 568/m. Aralık 1172 yılında Mısır'dan Nube'ye¹¹² sefere çıktı yeni topraklar yeni kazançlar elde etmek istiyordu. Bölgenin yerlileri karşısında muvaffak olduktan sonra Mısır'a geri döndü. Sefer istediği gibi geçmemişti, beldenin zahmet ve çabaya değecek bir geliri yoktu. Ganimet olarak sadece siyahi köle ve cariyeler elde etmişti.¹¹³ Selâhaddin Eyyûbî, Nureddin Zengî'den Yemen üzerine sefer yapılması için izin istedi zira Zebid sahibi Abdünnebî, hâkim olduğu yerlerde Abbasî halifesine hutbe okutulmasını kesmişti. Nureddin, gerekli izni Selâhaddin'e verdi. Hazırlıklar yapıldıktan sonra h. 1 Recep 569/m. 5 Şubat 1174 tarihinde Turanşah, emrindeki askerler ile Yemen bölgesine hareket etti. Mekke'ye varan ordu Zebid'e yöneldi Abdünnebî'yi mağlup ettikten sonra pek çok ganimet elde ederek Zebid'i ilhak etti. Turanşah, hareketine devam ederek Aden'e yürüdü, liman şehrini surları çok müstahkem olsa da zorlanmadan hakimiyeti altına aldı. Turanşah, Yemen'in büyük kısmına hakimiyetini zorlanmadan tesis etti. Her şehre ve kaleye de naiplerini bıraktı. Selâhaddin Eyyûbî ise bu dönemlerde Nureddin Zengî ile müşterek Kerek seferine çıktı lakin onunla buluşmadan Mısır'a geri döndü. Babası Necmeddin Eyyûb Selâhaddin seferde iken attan düşüp vefat etmişti.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ebû Muhammed el-Müstazî-Biemrillâh el-Hasen b. el-Müstencid-Billâh Yûsuf b. el-Muktefi-Liemrillâh el-Abbâsî (1170-1180)

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, **et-Târîhu'l-Bâhir**, s. 156-157; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 58-59; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 241-242; İbn Zafir, **Ahbârü'd-düvelî'l-münkatı'a**, Nşr. Asam Mustafa, Muhammed Abdülkerim, Darü'l-Kündî, Ürdün-1999, s. 405-406; Bedreddin Aynî, **İkdü'l-cümân**, c. I, s.69,75,85; İbn İyâs, **a.g.e.**, c. I, s. 234-235; Suyûtî, **a.g.e.**, c II, s. 6; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, c. III, s. 545-546; Çelik, **a.g.e.**, s. 435-436; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 41-42

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 35; el-Bündârî, **a.g.e.**, s 61; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c I, s 219-220

¹¹² Nubya: Mısır'ın güneyi ve Sudan'ın kuzey bölgelerini kapsayan bölgedir.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s.45-46

¹¹⁴ el-Bündârî, **a.g.e.**, s 65-68; el-Makrîzî, **es-Sülûk**, c. I, s. 161-162; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.** c. X s. 49-52; İbn Verdî, **Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî)**, Beyrut-1969, c. II, s. 117-118

Bir diğerk harekât Takiyüddin Ömer'in memlûklerinden olan Şerefeddin Karakuş tarafından gerçekleştirildi. Şerefeddin komutasında bir grup askerle Kuzey Afrika'ya yürüdü. Nefusa dağına ilerleyip orada ki cemaati bertaraf etti ardından Trablusgarp'a geçip orayı kuşattı. Bir müddet kuşattıktan sonra şehri teslim aldı ve burada hakimiyetini kurdu.¹¹⁵Böylelikle Eyyûbî varlığı Mısır'ın ardından Kuzey Afrika ve Yemen'de de tesis edilmiş oldu.

Nureddin Zengî'nin vefatı üzerine yerine 11 yaşındaki oğlu el-Melikü's-Salih geçti emirler ve devlet erbapları Dımaşk'ta Salih'e bağılılık yemini ettiler. Onun eğitimini ve devlet işlerini üstlenen kişiyse İbnü'l-Mukaddem¹¹⁶ oldu. Selâhaddin Eyyûbî de Mısır'da hutbeleri Salih adına okutup sikkeleri yine onun adına bastırmaya devam etti. Kadı el-Fazıl'a taziye ve tebrik mektubu yazdırıp el-Melikü's-Salih'e gönderdi. Çok geçmeden Nureddin'in emirleri gücü ele geçirmek için birbirleriyle mücadeleye başladı. Aile fertleri toprak yarışına girdi. Musul hâkimi Seyfeddin Gazi¹¹⁷, Nureddin Zengî'nin cihad çağrısına iştirak etmek için Musul'dan Şam'a hareket etmişti. Nureddin Zengî'nin vefat haberini alınca bunu fırsat bilip topraklarını genişletmek arzusuyla el-Cezire¹¹⁸bölgesine yöneldi. Şemseddin İbn Daye kardeşleriyle birlikte Haleb'teydi. El-Melikü's-Salih'i kuzey beldelerinin Seyfeddin'e karşı muhafazası için Haleb'e davet etti fakat İbnü'l-Mukaddem ve Dımaşk'ta bulunan emirler Salih'in Haleb'e gitmesine izin vermedi.¹¹⁹ Musul emirlerinden Sâdeddin Gümüştigin'de Nureddin'in vefatını haber aldığıında Seyfeddin ile beraberdi. Gizlice ondan ayrılıp Haleb'e ulaştı ve orada ikamet etmeye başladı. Seyfeddin'in el-Cezire topraklarını alması üzerine Şemseddin İbn Daye kardeşi Sabıkeddin Osman'ı Dımaşk'a gönderip el-Melikü's-Salih'i kendisiyle birlikte Haleb'e getirmesini istedi. Dımaşk'ta ki emirler ikinci kez yapılan teklifi kabul etti. Sâdeddin Gümüştigin'de, el-Melikü's-Salih'in Haleb'e yolculuğuna iştirak ediyordu. Kafile Haleb'e varınca Sâdeddin, Şemseddin İbn Daye ve kardeşlerini tutukladı.¹²⁰

¹¹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (H.561-570) s. 44

¹¹⁶ Şemseddin Muhammed b. Abdülmelik

¹¹⁷ Seyfeddin b. Kutbeddin Mevdud b. Zengî

¹¹⁸ "Cezîretüasûr, İklîmüasûr da denilen bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini de içine alır." Bkz. Ramazan Şeşen, "Cezîre" *DİA*, c. VII, İstanbul TDV Yay., 1993, s. 509-511

¹¹⁹ İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. X, s.58

¹²⁰ İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. X, s.59-61; İbn Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, c. II, s. 120

Cereyan eden hadiseler müdahaleyi zaruri kıldı. Selâhaddin Eyyûbî, yaşanan gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Şam bölgesine yönelmek istediye de Mısır'da yaşanan sorunlar ve Sicilyalıların, İskenderiye çıkartması onun Şam hamlesini geciktirdi. Kral Amaury ve Mısır'da bulunan Fâtımî taraftarları, Sicilya Kralı II. Guillaume¹²¹ ile Selâhaddin aleyhine ittifak etmişlerdi lakin hem Kral Amaury çıkartma öncesinde ölmüş hem de Fâtımî taraftarları Selâhaddin'in emriyle yakalanmıştı. Sicilyaların destekten yoksun şekilde İskenderiye'yi hedef almasının nedeni müttefiklerinin ölümünden geç haberdar olduklarına bağlanır. Bizce Kral'ın ölüm haberi geç öğrenilmişse de Sicilya Krallığı kendi gücüne güveniyordu ve İskenderiye'yi test etmek istedi. H. 26 Zilhicce 569/m. 28 Temmuz 1174 tarihinde Mısır'a ulaşan Sicilya donanması 200 savaş gemisi, 36 at taşıma gemisi, savaş araç gereçlerini taşıyan 6 büyük gemi ve erzak taşıyan 40 ufak gemiden mürekkepti. Gemilerin taşıdığı asker sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilir. Kaynakların ortalamasını alırsak ordu 40 ila 50.000 piyade ve 1500 süvariden oluşmaktaydı. Sicilyalılar, karaya çıkmaya başladığında İskenderiyeli müdafiler karşı saldırıya geçti fakat kuşatmacılar onları şehre geri çekilmeye zorladı. Ardından kamplarını kurup kuşatma aletlerini inşa etmeye başladılar. Ertesi gün Müslümanlar, Sicilya askerleri üzerine tekrar hücumda bulundu. Kahire posta güverciniyle kuşatmadan haberdar edildi. Selâhaddin Eyyûbî, memlûk'u Akkuş'u gelişini bildirmesi için önden İskenderiye'ye gönderdi askerlerini tertip edip hızla beldeye yöneldi. Kuşatmanın ikinci ve üçüncü günleri Selâhaddin Eyyûbî'nin yanındaki emirler müdafilere katıldı. İskenderiye'ye destek geldiğini öğrenen Sicilyalılar paniklediler sahilde bulunan askerlerin kimi öldürüldü kimi esir alındı. Yaklaşık dört gün süren kuşatma emirler ve İskenderiyeli müdafiler tarafından bertaraf edildi. Savaşın ardından birçok ganimet ve esir elde edilmişti.¹²² İskenderiye müdafaasının ardından ise Asuvan valisi Kenzüddevle isyan etti. Selâhaddin, kardeşi el-Melikü'l-Adil ve güvendiği emirlerini bu şahsın üzerine göndererek isyanı bastırdı.¹²³ Mısır'da sükûneti sağlayan Selâhaddin artık Dimaşk'a yürümeye hazırды.

¹²¹ Sicilya Kralı II. William veya II. Guglielmo (1166-1189)

¹²² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s.11-16; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. X, s. 63-64; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.561-570) s. 56-57; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 90-91, İbn Şeddâd donanmanın 600 gemiden meydana geldiğini 30.000 asker olduğunu kuşatmanın Eylül ayında gerçekleştiğini zikreder.; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 89-92; Barber, **a.g.e.**, s. 375

¹²³ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s.89-90; Şeşen, **a.g.e.**, s. 92

Selâhaddin Eyyûbî'nin Dimaşk'ı ve Çevre Beldeleri Mülk Edinmesi

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Haleb'te İbn Daye ve kardeşlerinin Sâdeddin Gümüştigin tarafından tutuklanması Dimaşk'ta bulunan emirlerin akıbetleri adına korkmalarına neden oldu. İbnü'l-Mukaddem, Selâhaddin Eyyûbî'ye ulaşarak onu Dimaşk'a davet etti. Vakıit kaybetmeden Eylül 1174'te 700 süvariyle Şam'a doğru hareket eden Selâhaddin önce Şemseddin Çavlı'nın sahibi olduğu Busrâ'ya ulaştı. Ardından Dimaşk'a yöneldi ve 29 Ekim 1174 tarihinde şehre girdi. Babasının evi olarak bilinen Dâru'l-Akîkî'ye geçti. Dimaşk kalesi Cemaleddin Reyhan adlı hadım bir hizmetlinin elindeydi. Selâhaddin, Kemaleddin es-Şehrezurî'yi kaleyi teslim etmesi için Reyhan'a gönderdi ve kendisinin el-Melikü's-Salih'in hakkını savunmak için Şam'a geldiğini ilettil. Reyhan görüşmelerin neticesinde ikna edildi ve Selâhaddin Dimaşk kalesine çıktı. Şehirde el-Melikü's-Salih adına hutbe okunmaya devam etti. İbnü'l-Mukaddem ve Kemaleddin es-Şehrezurî makamlarında kaldılar. Selâhaddin halka çokça para dağıtıp ihsanlarda bulundu. El-Melikü's-Salih'e mektup yollayıp niyetinin iyilik olduğunu, hizmet için geldiğini aktardı. Kardeşi Seyfü'l-İslam Tuğtigin'i Dimaşk'ta naibi olarak bırakarak Humus'a yürüdü.¹²⁴ Bir müddet beldeyi kuşattı şehre hâkim olduktan sonra kalenin muhasarası için bir miktar askeri orada bırakıp Hama üzerine yürüdü. H. 1 Cemaziyelevvel 570/m. 28 Aralık 1174 tarihinde zorlanmadan şehri teslim aldı. Hareketine devam ederek bölgede Dimaşk'a mukavemet gösterebilecek tek şehir olan Haleb'e yöneldi. Selâhaddin, hakimiyetini Şam'ın tüm bölgelerinde kesinleştirmek istiyordu. Dimaşk, Humus, Hama şehirlerini alarak Kudüs Haçlı Krallığına karşı bir savunma hattı çizmiş olan Selâhaddin vakit kaybetmeden Haleb'i muhasara altına aldı. Kuşatma sürecinde Haşhâşiler, Selâhaddin Eyyûbî'ye başarısız bir suikast teşebbüsünde bulundular. Frankların Trablus kontu III. Raymond komutasında Humus üzerine yürüdüğünü öğrenen Selâhaddin Ocak 1175'te kuşatmayı kaldırarak Humus'a yöneldi. Uzun süredir direnen kaleyi sıkı bir muhasara sonucu teslim aldı. Franklar Selâhaddin'in hareketinden haberdar olunca Trablus'a çekilmişlerdi. Sultan, Haleb'e geri dönmek yerine sırasıyla Barin ve Ba'albek'i de kendi hakimiyetine geçirdi. Onun meşguliyetinden istifade etmek isteyen Haleb ve Musul Zengîleri müşterek bir orduyla Hama'yı kuşatma altına almıştı. Selâhaddin, durumdan haberdar olunca üzerlerine yürüdü. Emir Sâdeddin Gümüştigin ve Şihâbeddin el-Acemi ile karşılaştı onlara müzakere teklifinde bulundu. Sultan'ın

¹²⁴ el-Bündârî, **a.g.e.**, s 81-83; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 339-343; Şeşen, **a.g.e.**, s. 93

yanında az asker olduğunu gören emirler işi yokuşa sürdü. Selâhaddin'in yanında yeterli sayıda asker yoktu kendisine gelecek desteği beklemeye başladı. Nihayet yeğenleri Takiyüddin ve İzzeddin Ferruhşah takviyelerle Sultan'a katıldı. Selâhaddin hücumu kalkınca Musul ve Haleb askerleri ağırlıklarını geride bırakıp kaçtılar. Pek çok ganimet ve silah elde edildi. Selâhaddin Eyyûbî, Haleb'e bağlı Karahisar'a vardı Ramazan ayını burada geçirdi. Haleb'ten sulh için elçiler geldi müzakerelerin ardından antlaşmaya varıldı. İbn Daye ve kardeşleri serbest bırakılacak. Ma'arretü'n-Nu'man ve Kefertâb, Haleb-Musul ittifakında kalacaktı. Karahisar'dan ayrılan Selâhaddin Eyyûbî, Hama yakınlarındayken h. 12 Şevval 570 /m. 6 Mayıs 1175 tarihinde Mısır ve Şam'daki hakimiyetini tanıyan hil'at, taklid ve diğer hükümdarlık alametleri halifenin elçileri vasıtasıyla kendisine ulaştı. Böylece resmî olarak Eyyûbî devleti kurulmuş oldu.¹²⁵

Yapılan antlaşma Musul ve Haleb Zengîlerinin, Selâhaddin aleyhine askerî bir ittifak yapma düşüncesi ile bozuldu. Böylece Tellü's-Sultan savaşına giden yol açıldı. Selâhaddin Eyyûbî'nin yanında az sayıda asker kalmıştı zira Franklar ile sulh antlaşması yapılmasına müteakip Mısır askerlerini beldelerine göndermişti. Musul sahibi Seyfeddin Gazi b. Mevdûd ise yanına 6000 süvari toplamış, Haleb'e hareket etmişti. El-Melikü's-Salih'in devlet işlerini idare eden Sâdeddin Gümüştigin de Haleb askerleriyle ona katıldı. Haleb'te tutsak bulunan Kudüs Krallığının kontlarından Renaud de Châtillon ve II. Joscelin'i serbest bıraktılar. Sultan Selâhaddin, Seyfeddin ve Sâdeddin'in yaptıkları hakkında daima malumat alıyordu. Mısır'daki askerlerini Şam'a geri çağırdı kendisi de emrindeki 7000 süvariyle Dımaşk'tan harekete geçti. Seyfeddin bu sırada Hama yolu üzerinde bulunan Tellü's-Sultan mevkiine gelmişti. İki taraf 22 Nisan 1176'da aynı yerde karşılaştı. Seyfeddin'in savaşın cereyan edeceği alana daha önce varması ona bir avantaj sağlamadı. Sultan Selâhaddin, bu mücadeleden de galip ayrıldı. Musul, Haleb ordusu süratle geri çekildi. Ağır bir mağlubiyet alan Seyfeddin ise hızla Musul'a geri döndü. Alınan galibiyet beraberinde pek çok ganimet ve esir getirdi. Esir alınan emirlere iyi davranıldı. Sultan Selâhaddin, muharebenin ardından Haleb şehrini mülk edinmeden Şam bölgesinde tam bir hakimiyet tesis edemeyeceğini anladı. Haleb'e bağlı önemli yerleri almak şehrin fethini kolaylaştıracaktı. Bu sebeple Buzâa'ya oradan Membic'e geçti. Şevval ayı

¹²⁵ el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 83-89; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. X, s. 65-70; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s.22-34; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.561-570) s. 62-64; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 54-56

sonunda (Mayıs 1176) orayı muhasara etti, önce şehri sonra da kaleyi teslim aldı. Buradan Azez'e yürüyüp şehri kuşattı. Muhasara devam ederken Haşhâşîler, bir kez daha Sultan'a suikast girişiminde bulundu. Saldırıdan şans eseri önemsiz bir yara ile kurtulan Selâhaddin artık tanımadığı askerleri etrafına sokmayıp ahşapla berkitilmiş çadırlar kullanmaya başladı. Kuşatmanın şiddeti her geçen gün arttı 21/22 Haziran 1176'da şehri teslim alan Sultan buradan Haleb'e yürüdü. Üç gün süren yolculuğun sonunda h. 15 Zilhicce/m. 25 Haziran 1176'da şehrin önünde karargâh kurdu ve beldeyi muhasara altına aldı. Kuşatmanın uzaması ve netice alınamaması Musul sahibi Seyfeddin'in de dahil olduğu bir barış antlaşması ile neticelendi. Anlaşma gereği Azez, el-Melikü's-Salih'e geri verildi. Sultan Selâhaddin'in, Azez'i kuşatırken suikasta uğradığını zikretmiştik. Haleb yönetimi ile antlaşma yapıldıktan sonra h. Muharrem 572/m. Temmuz 1176'da kendisine suikast girişiminde bulunan Haşhâşîlerin kalesi Misya'fı kuşattı. Mancınıklar kurdurup şehri dövmeye başladı. Bu durum karşısında kalede bulunan Haşhâşîler'in reisi Raşideddin Sinan b. Selman, Sultan'ın dayısı Hama sahibi Şihâbeddin el-Haremî'ye ulaştı. Selâhaddin ile kendileri arasında şefaatchi olmasını diledi ayrıca bunu yapmaması halinde Selâhaddin ve aile efradını öldürmekle tehdit etti. Sinan b. Selman, Alamut kalesinde eğitim almış 1164 yılında Şam Haşhâşîleri'nin başına atanmıştı. Halebliler ve Franklar ile iş birliği içindeydi ve daha önce zikrettiğimiz iki suikastın müteşebbisiydi. Şihâbeddin, bu tehditten çok etkilenmiş olacak ki Haşhâşîler için şefaatchi oldu. Onun isteğini kabul eden Sultan Selâhaddin, Misya'f kuşatmasını kaldırdı.¹²⁶Bu vakadan sonra bir daha Sultan'a suikast girişiminde bulunulmadı.

¹²⁶ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 400-423; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 74-81; Zehebi, **Târîhu'l-İslâm**, (H.571-580) s. 9-14; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 96-99

Franklar, Sultan'ın meşguliyetinden faydalanmak istemiş ve Dımaşk topraklarına girmişlerdi. Yağma dışında bir netice alamadılar aksine İbnü'l-Mukaddem ve o sırada Yemen'den Şam'a dönüp Dımaşk naibi olan Turanşah karşısında yenilgiye uğradılar. Sultan Selâhaddin, Dımaşk'a döndüğünde Nureddin'in dul kalan eşi İsmetüddin bt. Üner ile Emir Sâdeddin Mesûd b. Üner'de Sultan'ın kız kardeşi Rabia Hatun ile evlenmişti. Nikah cemaat önünde Kadı İbn Ebu Asrun tarafından kıyıldı. Sultan iki gece kadar Dımaşk'ta konakladı ardından çeşitli düzenlemeler için Mısır'a hareket etti. H. 26-27 Rebiülevvel 572 /m. 3 Ekim 1176 Kahire'ye vardı ve surlarının yeniden inşa edilmesini emretti.¹²⁷

Sultan, Mısır'a vardıktan sonra oturumlar düzenledi. Medrese ve bimaristan inşasına başladı. Mısır'a gelen elçilerinin Frank topraklarından geçerken esir alınması üzerine hiddetlendi ve Haçlı Krallığına karşı harekatta bulunmaya karar verdi. Sultan gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından Kahire'den kuzeye ilerledi ve Fakus'a indi orada bir müddet konakladıktan sonra Sedir'den geçerek Mibrez'e vardı. Ordu yanına on günlük erzak ve hafif zırhlar alarak akın yapmak için Haçlı topraklarına dağıldı. Sultan, ağırlıkları geride bırakarak hafif süvariler ile düşman topraklarında ilerlemeye başladı. 25 Kasım 1177 Cuma günü Tellüssafiye Nehri'ni geçerken Kral IV. Baldwin¹²⁸ ve Haçlı şövalyeleri ile karşılaştı. Müslümanlar bu duruma hazırlıksız oldukları için bozguna uğradılar. Savaşa savaşa geri çekildiler ağırlıklar ve hayvanlar telef oldu, Sultan günlerce süren zorlu ve trajik bir yolculuk sonunda Mısır'a geri döndü. Sultan Selâhaddin, uzun zaman sonra mağlup olmuştu vakit kaybetmeden toparlanmak zorundaydı zira bu süreçte Şam bölgesinde karışıklıklar yaşanmaktaydı. Haleb'te bulunan Zengî emirleri el-Melikü's-Salih'in atabeyliği için mücadele halindeydi. Fırsattan istifade eden Haçlılar Şam topraklarına girmiş Dımaşk naibi Turanşah müdahale etmek istediye de bu defa başarılı olamamıştı. Hareketlerine devam eden Haçlılar, Hama'yı kuşatma altına aldı. Sultan'ın dayısı Şihâbeddin el-Hâremî ve oğlu rahatsızdı müdafaayı Ali b. el-Meştub devraldı ve onlara karşı galip geldi. Franklar, elleri boş mağlup olmuş bir halde beldelerine döndüler. Sultan Selâhaddin, Kahire'ye döndükten sonra durmaksızın sefer hazırlığına başlamıştı. Zamanla ordusunu tekrar güçlendirdi ve 23 Mart 1178'de Şam'a hareket etti. Sultan

¹²⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s.52; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 106,113-114; İbn İyâs, **a.g.e.**, c I, s. 242; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. I, s. 239-242; **Ernoult Kroniği**, s. 53-54

¹²⁸ IV. Baudouin (Cüzzamlı) (1174-1185)

Dımaşk'a varınca ağabeyi Turanşah'ı Dımaşk naipliğinden azletti. Çocukluğunu Ba'albek'te geçiren Turanşah zikredilen beldeyi Sultan'dan iktâ olarak istemişti. Sultan ağabeyinin isteğini olumlu karşıladı. Beldeyi elinde bulunduran İbnü'l-Mukaddem verilen karara razı olmadı. İktâsını, Turanşah'a teslim etmeyi reddetti üstüne itaatini arz etmek için Selâhaddin'in huzuruna gelmedi. Bunun üzerine Sultan beldeye yürüyerek Ba'albek'i kuşattı. Zorda kalan İbnü'l-Mukaddem, Ba'albek'i teslim etti ve yerine başka yerleri iktâ aldı. Sultan Selâhaddin, Şam'da düzenlemeler yaparken Franklar Banyas yakınlarında ki Beytü'l-Ahzan civarında bir kale inşa etmişti bu kale konumu itibariyle Sultan'ı hayli rahatsız ediyordu. Haçlılardan kalenin yıkılmasını istedi hatta tahrip edilmesi için para dahi teklif etti. İsteği Haçlılar tarafından kabul görmedi. Çağrısının cevapsız kaldığını gören Sultan kaleyi bizzat yıkmaya karar verdi ve oraya hareket etti. Yeğeni İzzeddin Ferruhsah öncü kuvvetlerin başındaydı. Tell-Harra'da, Kudüs Kralı IV. Baldwin komutasındaki Franklar ile karşılaştı. Sultan'a durumu bildiren bir posta güvercini yolladı çok geçmeden iki taraf Merc-i uyûn mevkiinde birbiriyle mücadeleye başladı. Sultan, Ferruhsah'ın mesajını alınca süratle savaş mevkiine yöneldi. Çatışma şiddetini arttırınca Müslümanlar geri çekilmeye başladı. Franklar Müslümanları takibi bırakıp ganimet yarışına girdi. Bu vaziyeti gören Eyyûbî birlikleri geri dönüp Franklara hücum etti ve ağır bir mağlubiyet yaşattı. Haçlıların önemli kontları öldürüldü. Böylelikle Merc-i uyûn muharebesi kazanılmış oldu. Eyyûbî Devleti'nin Haçlılar ile girdiği muharebelerin genelinde bu duruma sıkça rastlanır. Müslümanlar savaş meydanında geri çekilir, Franklar onları takip etmeyi bırakır ganimet toplamaya yeltenir daha sonra geri dönen Müslümanlar onları püskürttü. İleride zikredeceğimiz üzere bilhassa Akka müdafaasında böyle pek çok vaka yaşanmıştır. Sultan Selâhaddin, zaferin ardından zikredilen kalenin kuşatılmasını emretti çetin bir kuşatma yaşandı. Yoğun uğraşlar sonunda Beytü'l-Ahzan kalesi 29 Ağustos 1179'da teslim alınıp, tahrip edildi.¹²⁹

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. X, s. 85-97; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.571-580) s. 20-22; **Ernoult Kroniği**, s. 53-54; Şeşen, **a.g.e.**, s. 100-106; Barber, **a.g.e.**, s. 385-387

Sultan Selâhaddin'in Anadolu Selçuklu Devletine ve Ermenilere Seferi

Sultan Selâhaddin, Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. Kılıçarslan ile iki kez karşı karşıya geldi. İlki Ra'ban¹³⁰ (Araban) sebebiyledir. Nureddin Mahmud Zengî zamanında Ra'ban kalesini Sultan Kılıçarslan'ın elinden almıştı. Miryekefelon savaşıyla konumunu güçlendiren Kılıçarslan, Selâhaddin'in Şam'daki meşguliyetinden faydalanmak istedi. Önceki yıllarda elinden alınan Ra'ban ve Kepsun'a asker sevk etti.¹³¹ Kılıçarslan'ın hareketini haber alan Selâhaddin yeğeni Takiyüddin'i 1000 kişilik bir kuvvet ile Ra'ban'a sevk edilen Anadolu Selçuklu askerlerinin üzerine gönderdi. Takiyüddin zikredilen askerleri mağlup etti. Bölgedeki Eyyûbî hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra amcası Selâhaddin'in yanına döndü. İkinci karşılaşma ise şöyle gelişti: Sultan Kılıçarslan, Hısn-ı Keyfa sahibi Nureddin Muhammed b. Karaslan ile kızını evlendirmişti. Bir müddet sonra Nureddin Muhammed şarkıcı bir kadına âşık olup onunla evlendi. Sultan Kılıçarslan'ın kızından ilgisini çekti hatun durumu babasına bildirdi. Sultan Kılıçarslan haberi aldıktan sonra Nureddin'e ulaşip onu beldesini elinden almak suretiyle tehdit etti. Nureddin korkuyla Sultan Selâhaddin'e sığındı. Sultanlar arasında mektuplar ve elçiler gidip geldi fakat sonuç alınamadı. Selâhaddin Eyyûbî, Kudüs Haçlı Krallığı ile sulh yapıp olası bir müdahale için Ra'ban'a yürüdü. Sultan Selâhaddin'in üzerine yürüdüğünü öğrenen Sultan Kılıçarslan, Emir İhtiyareddin Hasan b. Gafras'ı elçi olarak gönderdi. Selâhaddin, elçi ile görüştü, Nureddin'in haksız olduğunu fakat kendisine sığınan birini geri çeviremeyeceğini ilettiler. İki tarafın durumu kendi aralarında diledikleri gibi çözmelerini istedi. Gerçekleşen müzakerelerde aracı oldu, Nureddin'in bir sene sonra şarkıcı kadını yanından uzaklaştırması ve hanımına geri dönmesine karar verildi. Aksi şekilde davranırsa Sultanlar ona karşı müşterek hareket edecekti. Ermeni Kralı Leon¹³², Türkmenleri otlak vermek bahanesiyle kandırmış mallarını alıp onlardan bir grubu esir etmişti. Sultan karşılık vermek için Ermeni toprakları üzerine hareket etmeye karar verdi. Nehrü'l-esved'e¹³³ geçti oradan Leon'un topraklarına akınlar

¹³⁰ Haleb ile Sümeysat arasında Fırat'a yakın bir beldedir. Bkz. el- Bağdadî, **Merasidü'l-İttıla 'Ala Esmâ'î'l-Emkine Ve'l-Bika**, Daru'l mârufe, Beyrut-1954, c. II, s. 621.

¹³¹ Kaynaklar bu asker sayısını 20.000 olarak vermektedir. II. Kılıçarslan, Haleb ve Sümeysat arasında kalan Ra'ban'ın önemli bir stratejik nokta olması sebebiyle elinde olmasını istiyordu. Bkz. Süleyman Özbek, **Türkiye Selçukluları-Eyyubî İlişkileri (1175-1250)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1995, s. 27-30

¹³² Ermeni Kralı III. Rupen (1175–1187)

¹³³ Misis ve Tarsus taraflarında güneylerinde kalan bir nehirdir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. V, s. 317

düzenledi mal ve ganimet elde etti. Leon, baskınların ardından Sultan'a ulaşarak topraklarından ayrılması halinde esirleri ve ganimetleri geri iade edeceğini iletti. Sultan, Leon'un teklifini kabul etmeyi uygun gördü. Antlaşmadan sonra h. Cemaziyelahir 576/m. Kasım 1180 ayı içinde Nehrü'l-esved'den ayrıldı. Bedreddin Aynî, bu seferlere el-Melikü'z-Zahir ve ağabeyi el-Melikü'l-Aziz'in de iştirak ettiğini babaları ile birlikte Mısır'a döndüklerini zikreder. Sultan, Şam bölgesinde ki durumu düzenledikten sonra Mısır'a hareket etti ve Aralık 1180'de Kahire'ye vardı.¹³⁴

Sultan Selâhaddin'in Haleb'i Almasına Kadar Yaşanan Süreç

Sultan Selâhaddin, Mısır'da bulunduğu sıralarda devlet işleriyle ilgilendi, divanlar tertip etti. İskenderiye'de Ebu Tahir İsmail b. Mekki b. Avf 'ın derslerinde hazır bulundu. El-Melikü'z-Zahir de ilerde zikredeceğimiz üzere Mekki b. Avf'tan hadis dersleri alıyordu. Sultan, Mısır'da olduğu sıralarda Haleb sahibi el-Melikü's-Salih vefat etti. Ondan daha önce Musul sahibi II. Seyfeddin Gazi ölmüş yerine kardeşi İzzeddin Mesûd b. Mevdûd geçmişti. El-Melikü's-Salih'in vasiyeti üzerine İzzeddin, Haleb'e yürüyüp şehri hakimiyeti altına aldı. Şam'da bulunan Takiyüddin ve Ferruh Şah onu engelleyemediler. Sultan, Mart 1182'de İskenderiye'den tekrar Kahire'ye döndü. Yaşanan gelişmelerden ve İzzeddin'in Haleb'e hâkim olmasından hayli rahatsız oldu. Şam'a gitmek üzere hazırlıklara başladı. Halebli emirler İzzeddin'e Dımaşk'a yürümesini, Selâhaddin'in hakimiyetindeki beldeleri elinden almasını önerdiler. İzzeddin, önerilere ve tekliflere kulak asmadığı gibi Haleb'ten Rakka'ya geçti. Kardeşi Sincar sahibi II. İmâdüddin, İzzeddin Mesûd'a ulaştı. Sincar'ı vermesi karşılığında kendisinden Haleb'i istedi. Müzakerelerden sonra emirlerinde bu yönde görüş bildirmesiyle İzzeddin kardeşinin isteğini onayladı ve Haleb'i ona verip Sincar'ı aldı. Sultan Selâhaddin, hazırlıklar tamamlandıktan sonra ordusunun yarısını yanına aldı. Bahâeddin Karakuş'u Kahire'de surların ve kalenin inşasının başında, kardeşi el-Melikü'l-Adil'i de Mısır'da naibi olarak bıraktı. H. 5 Muharrem 568/m. 11 Mayıs 1182'de bir daha dönemeyeceği Mısır'dan ayrıldı. Sultan 26 Haziran 1182'de Dımaşk'a vardı orada çok kalmadı Haçlı topraklarına akınlarda bulundu. Beyrut'u bir

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 97-103; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. I, s. 291-293; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 174-178; İbn Şeddâd, **"en-Nevâdirü's-Sultâniyye"** adlı eserinde olayı diğer kaynaklara göre farklı aktarmaktadır. Onun aktarımına göre Sultan Selâhaddin, İbn Leon'un topraklarına Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın gönderdiği bir elçi vesilesiyle Kılıç Arslan ile ittifak halinde girmiştir. Ermeni seferi ardından bölgedeki tüm emirleri kapsayan bir sulh anlaşması yapıldığını zikreder. Bkz. s. 98-99; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 107-109; Özbek, **a.g.t.**, s. 31-37

müddet muhasara etti fakat netice alamayıp beldeden ayrıldı. Selâhaddin'in ana hedefinin Haleb'i almak olduğunu yukarıda zikretmiştik. Sultan Humus, Hama istikametinde hareketine devam etti. Yolculuk sırasında Emiri Muzaffereddin Gökböri, Haleb'in fethinden önce Fırat'ın doğusundaki yerleri ilhak etmesini önermiş Sultan da bu öneriyi kabul etmişti. Mardin sahibi İlgazi'ye bazı yerleri geri tevcih etti ve Fırat'ın doğusuna geçti, Bire'ye yürüdü. Hısn-ı Keyfa sahibi Nureddin Muhammed b. Karaslan, Selâhaddin'in destek çağırısını kabul etti zira Sultan Amid'i alırsa ona tevcih edecekti. Musul Zengîleri ise Nusaybin'de toplanıp Dara'ya geçmişti. Selâhaddin'in hareketini öğrenince Urfa'ya asker sevk ettiler. Selâhaddin, Urfa'ya yürüdü beldeyi ilhak ettikten sonra Harran sahibi olan Muzaffereddin Gökböri'ye verdi. Sırasıyla Rakka, Meşhed-i Rumman, Ra'ban, Habur, Resûlayn, Düreyn, Makisin, Şemsa, Husayn, Mecder istikametinde sefere devam etti ve Nusaybin'i kuşattı. Üç gün içerisinde Nusaybin teslim oldu, Sultan aldığı beldeleri kendi emirlerine ve komutanlarına tevcih etti. Dicle üzerinden Musul'a geçti ve şehri kuşattı. Musul, Sultan'ın beklediğinden daha müstahkemdi. Kuşatma hiçbir sonuç vermedi üstüne Sultan mal ve zaman kaybına uğradı. İki taraf arasında elçiler gidip gelse de netice alınamıyordu. Halife'nin araya girmesiyle Sultan 1182'nin Aralık ayında Musul kuşatmasını kaldırdı. Kaybettiği zamanı telafi için hızla Sincar'a yürüdü. Beldeye hâkim olduktan sonra Nusaybin'e geçti. Bir süre burada kalan Sultan, Harran'da kışlamaya karar verdi ve şubat sonlarında oraya vardı. Selâhaddin kışı Harran'da geçirirken Musul ve Ahlat sahipleri onu el-Cezire'den çıkartmak üzerine ittifak ettiler. Sultan onlara karşı yeğeni Takıyüddin'i yanına çağırdı ve Harran'dan müttetiklerin toplandığı Harzem'e¹³⁵ hareket etti. İttifak, Sultan'ın üzerlerine geldiğini öğrenince kendiliğinden dağıldı bu süre zarfında halifenin elçisi Amid taklidini Sultan Selâhaddin'e ulaştırdı. Amid'in zaptı önünde bir engel kalmamış oldu. Şehir son derece müstahkem, surları sağlamdı. Sultan Selâhaddin hareketine devam ederek h. 17 Zilhicce 578/m. 13 Nisan 1183 Perşembe günü Amid'e vardı, şehir İnaloğulları¹³⁶ Beyliğinden Şemsülmülûk Mahmud'un elindeydi. Şehir kuşatıldı, Sultan mancınıklar kurdurdu ve surları dövmeye başladı. Kuşatmanın şiddeti artınca halk savaşmayı bıraktı bu ahval neticesinde Mahmud'un veziri Mesûd b. Nisan, Sultan'dan aman

¹³⁵ Harzem, Cezire bölgesinde Mardin ile Dünyasir arasında bulunan küçük bir kasabadır. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. II, s. 240

¹³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ali Sevim, "İnaloğulları" **DİA**, c. XXII, İstanbul TDV Yay., 2000, s. 257-258

diledi. Selâhaddin 29 Nisan 1183'te şehre girdi ve kendisine bağlılık yemini eden Hısn-ı Keyfa sahibi Nureddin Muhammed b. Karaslan Artuk'a ganimetleriyle birlikte şehri tevcih etti.¹³⁷

Sultan Selâhaddin'in Haleb Fethi

Sultan, Amid'i Nureddin'e tevcih ettikten sonra oradan ayrıldı. Haleb'i alma niyetindeydi yol boyunca sırasıyla Tell-Halid'i ve Antep'i mülk edindi. H. 26 Muharrem 579/m. 21 Mayıs 1183 günü cumartesi sabahı Haleb'e indi, Meydanü'l-Ahdar'da¹³⁸ kamp kurdu. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Haleb'in başında o sırada II. İmâdüddin b. Mevdud b. Zengî vardı. Sultan Haleb'e vardığında çevre beldelere haber gönderip kendisine tâbi olan emirleri ve askerleri kuşatmaya davet etti. Büyük bir ordu toplandı akabinde Haleb şiddetli muhasaraya alındı ve iki taraf şiddetli şekilde çarpıştı.¹³⁹ İmâdüddin Zengî, şehri elinde tutamayacağına emin olunca. Haleb'in önde gelenleriyle fikir teatisinde bulundu, emirler Sultan Selâhaddin ile anlaşma yoluna gitmesini tavsiye ettiler. İmâdüddin Zengî önerilerini kabul etti, Haleb'in verilmesine karşılık alınacak beldeler ve konulacak kaidelerin müzakeresi için Hüsameddin Tuman'ı gizlice Sultan'a gönderdi. Reaya ve ordu bu müzakereler bitene kadar görüşmelerden haberdar edilmedi. Hüsameddin Tuman tarafından gizlice yürütülen görüşmeler neticesinde anlaşma sağlandı. İmâdüddin, Haleb karşılığında Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruç'u aldı. Ordu ve reaya antlaşmadan daha sonra haberdar edilip kendileri için önlem almalarına izin verildi. Emirler ve reaya adına İzzeddin Curdik'in adamlarından biriyle Zeyneddin Belk el-Yârûkî h. 17 Safer 579/m. 11 Haziran 1183 Cumartesi günü Sultan Selâhaddin ile görüşmeye geldi. Zikredilen emirler geceye kadar Sultan'ın yanında kalıp reaya ve askerler adına Sultan'a yemin ettiler. Kadı el-Fazıl, İmâdüddin ile yapılan takas için *“oradan dinarlar aldık dirhemler verdik, köyden vazgeçip başkenti, büyük merkezi aldık”* der.¹⁴⁰ Halebli emirler ve askerler Sultan'ın hizmetine gitmek için Meydanü'l-Ahdar'a çıktılar. Sultan onların gönüllerini aldı. İmâdüddin işlerini tamamlamak için bir müddet daha kalede kaldı, hazinelerini ve kumaşlarını dışarıya taşıdı. Sultan, Safer ayının 23'ü cuma

¹³⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 107-120; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 185-220; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s.114-117; Özbek, **a.g.t.**, s. 39-42

¹³⁸ “الميدان الأخضر” Türkçe anlamı Yeşil meydan

¹³⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 105; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 122; el-Makrîzî, **es-Sülûk**, c. I, s. 193; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 256-257; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 133; **Ernoul Kroniği**, s. 56

¹⁴⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 105; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. X, s. 122; Barber, **a.g.e.**, s. 398

gününe kadar Meydanü'l-Ahdar'da ikamet etti. Kardeşi Tacü'l-Mülk Böri kuşatma esnasında bacağına aldığı yara sebebiyle vefat etti, emirler kardeşinin vefatı hasebiyle Sultan'ı teselli ettiler.¹⁴¹ Sultan üzüntüsünü belli etmemeye gayret gösterdi lakin bu haber ona ziyadesiyle tesir etmişti. İmâdüddin Zengî b. Mevdud işlerini hallettikten sonra o gün Haleb kalesinden ayrıldı. Sultan'ın hizmetine geldi ve taziyelerini ilettiler, Meydanü'l-Ahdar'da yürüdüler. Aralarında oluşan kurallar netleştirildi. Sultan'ın çadırına yaklaştıklarında Sultan onu çadırına davet etti, güzel hediyeler ve atlar verdi yanında bulunan arkadaşlarına da çeşitli hediyeler bahşetmişti. İmâdüddin geldiğinde birlikte oturdular. İbnü'l-Adîm, Sultan gibi oğulları el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'z-Zahir'in de İmâdüddin'e hediye verdiklerini aktarır. İmâdüddin vedalaşmanın ardından Sincar'a yürüdü. Sultan, h. 27 Safer/m. 21 Haziran Salı gününe kadar çadırında kaldı. Aynı gün büyük bir sevinç ile Haleb kalesine çıktı. Hüsameddin Tuman, İmâdüddin'in kalan kumaş ve diğer eşyalarını götürmek için kalede kalmıştı. Sultan'a güzel bir ziyafet hazırlattı.¹⁴² Haleb'in fethi Eyyübî devletinin tüm Şam bölgesinde kesin bir hakimiyet kurması için gerekliydi. Tek başına 10.000 savaşçı çıkarabilen bu kadim şehir devletin kuzey sınırlarının güvenliği için önemliydi. Şehir Anadolu'ya ve el-Cezire beldelerine yapılacak hareketler için bir sıçrama ve destek noktası olacaktı. Sultan Selâhaddin Haleb uğrunda maddi, manevi pek çok kayıp vermişti. Şehrin fethiyle çok mutlu oldu bundan sonra tüm gücünü Haçlılar ile girişilen mücadeleye harcaıabilecekti.

¹⁴¹ İbn Şeddâd, **a.g.e.** s. 105; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 193; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 133

¹⁴² Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.571-580) s. 52; İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz VIII, s. 3861-3862; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 106

I. BÖLÜM

SULTAN SELÂHADDİN DÖNEMİ EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR'İN MELİKLİĞİ

1. Haleb'in El-Melikü'z-Zahir'e Tevcih Edilmesi

Tam künyesiyle Ebü'l-Feth Ebû Mansûr Gazi b. Sultan Selâhaddin Yusuf b. Eyyûb el-Melikü'z-Zahir Gıyâseddin h. 15 Ramazan 568/m. 30 Mayıs 1173 tarihinde babası Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Fâtîmî hilafetini sonlandırmasının ve yönetimi ele almasının ikinci senesinde Kahire'de doğdu. İsmi babası Sultan Selâhaddin Eyyûbî vermiştir. Kaynaklarda annesinin adı ya da şahsiyeti ile ilgili bir malumat bulunmazken el-Melikü'z-Zahir'in kişiliği ile ilgili halka hizmet etmeyi sevdiği, her daim müteyakkız, ağır başlı bir hükümdar olduğu zikredilir. İleride birçok defa örneğini göreceğimiz üzere el-Melikü'z-Zahir, reayası ve komşu beldelerin melikleri hakkında her daim bilgi sahibiydi ve halkın durumunu sürekli takip ederdi. Yine kaynaklar onu azimli, hüsnü tedbir sahibi, adil, alimlere hürmet edip şairleri himaye eden ve onları geri çevirmeyen bir hükümdar olarak nitelendirir.¹⁴³ El-Melikü'z-Zahir'in çocukluğu hakkında kaynaklarda detaylı bir malumat bulunmamaktadır. Ancak eğitim aldığı alimler zikredilir. El-Melikü'z-Zahir, Ebu Tahir İsmail b. Mekki b. Avf, Abdullah b. Berri en-Nehavî ve el-Fazıl İbn el-Banyasî gibi önemli alimlerden hadis eğitimi almıştır.¹⁴⁴ Yine Mısır'da Ebu el-Kasım Abdullah b. Kasım Ali el-Ensari¹⁴⁵ ve diğer Mısır alimlerinden Haleb'te ise Ebu Abdullah Muhammed b. el-Harranî ve diğer Şam müderrislerinden eğitim almıştır. Eğitiminin ardından Abdullah b. Berri kendisine icazet vermiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 6; İbnü'l-Fırat, **Tarihu'l İbnü'l-Fırat**, Irak-1970 c. V, cüz I, s. 196; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. XXI, s. 296-297; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 9, 115; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. II, s. 234 ve 475; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 25-26; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Mektebü'l-Maruf, Beyrut-1988, c. XIII, s. 4

¹⁴⁴ Zehebî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 296-297; Nuaymî, **Ed-Dâris fî târîhi'l-medâris**, Beyrut-1990, c. I, s. 257-258

¹⁴⁵ Yine el-Ensari'de kendisine icazet vermiştir. Bkz. Mustafa Kılıç, **Melik Nâsir II. Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti (Hicri 634-659/Miladi 1236-1261)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-2001, s. 35

¹⁴⁶ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 195; Zehebî, **Tarihü'l İber**, c. III, s. 160

El-Melikü'z-Zahir'in aldığı derslerin çeşitliliği hakkında detaylı malumat bulunmaz fakat sultanın en büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal'in Mısır'da hat, edebiyat ve hadis dersleri gördüğü bilinmektedir.¹⁴⁷ Muhtemeldir ki el-Melikü'z-Zahir de tıpkı diğer kardeşleri gibi hadis derslerinin dışında hat, edebiyat ve dönemin diğer popüler ilimlerinin eğitimini önemli müderrislerden almıştır.

Sultan Selâhaddin'in Haleb şehrini almasıyla birlikte çevre beldeler ve kaleler de ona tabi oldu. Hârim'de bu yerlerden biriydi Sultan Haleb'te genel bir düzenleme yaptıktan sonra Hârim kalesine geçti orada iki gece kaldı ardından Rebiülevvel ayının üçüncü günü Haleb'e geri döndü, şehrin yönetimiyle ilgili düzenlemeleri yapmaya devam etti. Sultan Selâhaddin, üçüncü büyük oğlu el-Melikü'z-Zahir'i Haleb'e hükümdar olarak atadı. On yaşındaki el-Melikü'z-Zahir'e her ay 4000 dirhem, yirmi adet kümme 'كُمَّة'¹⁴⁸ ve kab'a 'قَبَاء'¹⁴⁹ verilecek ayrıca erzak ve benzeri diğer ihtiyaçları da karşılanacaktı.¹⁵⁰ El-Melikü'z-Zahir ile birlikte işlerin yürütülmesi için Seyfeddin Yazguc el-Esedî görevlendirildi. Şahnelik makamına ise Hüsameddin Temurek el-Hilafetî getirildi. Divan ve Haleb darphanesinin başına da Nasiheddin İsmail b. el-Amid el-Dımaşkî atandı; Nasırıyye dirhemini, Süleyman mührüne sahip el-Melikü'z-Zahir'e ait meşhur sikkeleri bu zat bastırtmıştır. Hutbeler Kadı el-Fazıl elçiliğinde beni Adim'den, Ebi el-Berakat b. el-Hatip Haşim'e nakledildi. Haleb Kadısı ise Muhyiddin b. Zekiyüddin el-Dımaşkî el-Kureyşî oldu. Daha sonra bu görevi vekalet ile halasının oğlu Zeyneddin Nebe b. el-Fazıl b. Süleyman el-Banyasî'ye verdi. Camiler ve vakıfların başına geçen isim ise el-Ebi Ali b. el-Acemî oldu.¹⁵¹

¹⁴⁷ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 254-255,

¹⁴⁸ Yuvarlak şapka, kılıf.

¹⁴⁹ Gömlek üstüne giyilen ve sarılan yenleri bol elbise.

¹⁵⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 173-174 (Bilgilerin ana kaynağın haşiyesinde verilmiş olduğu dipnotta bildirilir.); İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 124; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 396; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 15; Şeşen, **a.g.e.**, s. 119

¹⁵¹ el-İsfahânî, **Berkı's-Şâmî**, c. V, s. 133-134; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 174; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 124; İbn Haldûn, **a.g.e.**, cüz V, s. 351-352; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 396; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 15; R. Lee Wolff-H. W. Hazard (Ed.), **A History of the Crusades**, Londra-1969, c. I, s. 583

Haleb şehrine muhtesip ve tabip atamalarının yanı sıra Hanefî medresesinin müderrisi Alâeddin el-Kasanî'ye menşur verildi. Sultan, Haleb'i oğluna tevcih ettiği sırada el-Melikü'z-Zahir Şam'da idi. Mısır'dan, Şam'a Selâhaddin ile birlikte gelmişti. Haleb'e hükümdar olarak atanana kadar kimi zaman Kahire'de ikamet ederken kimi zamanda babası Sultan Selâhaddin'in seferlerine ve seyahatlerine iştirak etmişti. Haleb'in yönetim kadrosu şekillendikten sonra Sultan çevre beldeleri iktâ olarak düzenledi. Tell-Halid ve Tell-Bâşir'i Bedreddin Duldurum Bahaüdevle b. Yârûk'a verdi, Azez kalesini ise Alameddin b. Süleyman b. Candar'a iktâ etti.¹⁵²

Haleb'in işlerini düzenleyene kadar orada kaldı. H. 22 Rebiülahir/m. 14 Ağustos Pazar günü henüz on yaşında olan el-Melikü'z-Zahir iktâsı olan Haleb'e vardı. Yukarıda zikredildiği gibi kalenin işlerini düzenlemek için Seyfeddin Yazguç onunla birlikteydi. Sultan Selâhaddin'in çocuk yaşta olan el-Melikü'z-Zahir'e Haleb'i iktâ vermesi ona olan güvenini ve bakış açısını bize göstermektedir. Sultan, Haleb'ten Dımaşk'a yöneldi. Önce yeğeni Takiyüddin'in bulunduğu Hama'da misafiri oldu. Yoluna devam edip Ba'albek üzerinden Dımaşk'a ulaşan Sultan etrafa cihad çağrısında bulundu. Askerler toplandıktan sonra Eylül 1183'te Baysan'a hareket etti. Terkedilmiş şehir Müslümanlar tarafından yağmalandı. Haçlılar ile savaşıma imkânı bulamayan Sultan Ekim 1183'te Dımaşk'a geri döndü.¹⁵³

¹⁵² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 175; el-Bündârî, **Sene'l-Berkî's-Şâmî**, s. 227-228; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 193-194; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer (Târîhu Ebu'l-Fidâ)**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1997, c. II, s. 149

¹⁵³ Şeşen, **a.g.e.**, s. 122

1.1. Sultan'ın Haleb'i El-Melikü'z-Zahir'den Alıp Kardeşi El-Melikü'l-Adil'e Vermesi

Sultan Selâhaddin, Baysan gazasından döndükten sonra Haçlı, Müslüman mücadelesi için önemli bir yer olan Renaud de Châtillon'un sahip olduğu Kerek'i hedef aldı ve gaza hazırlıklarına başladı. Mısır'da naibi konumunda bulunan el-Melikü'l-Adil'e ulaştı ondan nakdi ve askerî destek talep etti. Mısır ordusuyla Kerek'e gelmesini istedi. El-Melikü'l-Adil, Haleb alındıktan sonra beldeye hâkim olmayı çok istemişti. Şehri, kaleleri ve nahiyeleriyle birlikte Sultan Selâhaddin'den istedi, karşılığında Mısır'daki iktâlarını vermeye hazırdı. Sultan kardeşinin bu isteğini düşündükten sonra olumlu karşıladı ailesi ve malları ile Şam'a gelmesini istedi. Bu sıralarda Sultan Kerek'i şiddetli şekilde muhasaraya almıştı. Büyük mancınıklar kuruldu ve şehir sabah akşam dövüldü, el-Melikü'l-Adil de Recep ayında Mısır'dan Kerek'e vardı. Emirler aynı ayın sonuna kadar kuşatmayı nöbetleşe devam ettirdiyse de istenilen sonuç bir türlü alınamadı.¹⁵⁴ Kuşatma haddinden fazla uzadı, kalede bulunan Franklar beldeyi savunmaya kararlıydı. Sultan yağma yapıp beldeyi tahrip etti lakin fethedemedi. Haçlılar, Müslümanların Kerek'i kuşattığını öğrenince toplanıp şehrin yardımına geldiler. Onlar Kerek önlerine varınca Sultan şehrin alınmasıyla ilgili umutsuzluğa kapıldı. İstenilen sonuca artık ulaşamayacağını düşündü ve kardeşi el-Melikü'l-Adil ile birlikte Dımaşk'a geri döndü. Böylece h. 24 Şaban 579/m. 12 Aralık 1183'de Dımaşk'a girdiler. Yukarıda zikrettiğimiz gibi el-Melikü'l-Adil Mısır'da Sultan'ın naibi idi. Haleb'i istediğinde Kadı el-Fazıl, el-Melikü'l-Adil'in Mısır'daki naiplik mevkii için Selâhaddin'e Takiyüddin'i önerdi ve onun oradaki konumunu güçlendirdi. Sultan Dımaşk'ta kardeşi Adil ile birçok defa istişare etti. El-Melikü'l-Adil, Ramazan ayının 2'sine kadar Dımaşk'ta kaldı, o gün Haleb'e doğru hareket etti. Ramazan ayının 22'si cuma günü Haleb'e varıp kalesine çıkacaktı. Orada zikrettiğimiz üzere Sultan'ın oğlu el-Melikü'z-Zahir bulunuyordu ve onunla beraber Seyfeddin Yazguc ve İbn el-Amid'te beldedeydi.¹⁵⁵

¹⁵⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 124-125; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 190; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-Zahire**, c. VI, s. 29

¹⁵⁵ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 110-111; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 190,191-196; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 30,162; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 16; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X s. 125; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 152; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 398; el-İsfahânî, **el-Büstânü'l-câmi**, s.420-421; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 134

El-Melikü'z-Zahir, Sultan Selâhaddin'in kalben en sevdiği evladıydı. Belirtmeliyiz ki çoğu kaynak bilhassa İbn Şeddâd ısrarla el-Melikü'z-Zahir'in Selâhaddin'in evlatları arasında hükümdarlığa en yatkın şahsiyet olduğunu ve bu sebeple Sultan'ın en sevdiği evladı olduğunu iddia eder. İbn Şeddâd'ın, el-Melikü'z-Zahir hizmetinde çalıştığı düşünülürse bu abartılmış bir övgü olabilir. İş kaynakları okumaya ve olayları yorumlamaya geldiğinde zikredilenlerin sadece boş methiyeler olmadığı anlaşılır. İleride zaten değineceğiz. El-Melikü'z-Zahir, Sultan'ın sözünü her daim dinleyip koşulsuz itaat edenlerdendi. Amcası el-Melikü'l-Adil Haleb'e yöneldiğinde el-Melikü'z-Zahir ile birlikte Sultan'ın naipleri ve yanındaki görevliler Haleb'ten çıkıp Dımaşk'a yöneldi. El-Melikü'l-Adil, Haleb beldesinin yanında Menbic ve birçok kaleyi de üstüne almıştı.¹⁵⁶ Meliklerin iktâlarında yapılan bu değişiklik ileride başka hesapların ve ayrılıkların vuku bulmasına vesile olacaktı. El-Melikü'z-Zahir, Haleb'in kendisinden alındığını öğrendiğinde Sultan'a yine itaat gösterdi. Seyfeddin Yazguç ile Sultan'ın hizmetine yürüdüler. El-Melikü'l-Adil Haleb'e giderken el-Melikü'z-Zahir Şam'a dönüş yolundaydı ve Rastan'da¹⁵⁷ karşılaştılar, birlikte orada gecelediler. Yolculuğun sonunda el-Melikü'z-Zahir, h. 28 Şevval 579/m. 13 Şubat 1184 Pazartesi günü Dımaşk'a vardı.

El-Melikü'l-Adil'in Haleb'i çok istediği kesinse de kaynaklar bu düzenlemenin sebepleri hakkında farklı iddialar sunar. İbnü'l-Adîm, eserinde Sultan'ı, el-Melikü'l-Adil'in zorladığını Haleb için 300.000 dinar verdiğini, kimi kaynaklarda bu 150.000 dinardır, Sultan'ın gazâ için maddi desteğe ihtiyaç duyduğunu bu menfaat sebebiyle de Haleb'i oğlundan aldığını zikreder. İbn Ebi Tayy ise Sultan'ın meclislerinde bulunduğu takdirde kardeşi el-Melikü'l-Adil'e her daim fikir danıştığını dile getirip yanında istediğini zikreder. Kimi kaynaklar Sultan'ın yine bu sebep neticesinde hem danışmak hem de bölgenin jeopolitik önemi sebebiyle destek almak için el-Melikü'l-Adil'i Haleb'e getirmeye karar verdiğini aktarır. El-Melikü'l-Adil'in, Sultan'a belli bir meblağ verdiği kesindir. Hatta aralarında el-Melikü'l-Adil'in takdim ettiği paranın Haleb karşılığında verildiğine dair Sultan'dan yazılı bir belge istemesi sebebiyle kısa bir kırgınlık yaşanmıştır. Şu veya bu sebeple el-Melikü'z-Zahir bu durumdan çok

¹⁵⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 153; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 194; Ebu'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, c. II, s. 149-150; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 76; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 30-162; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.571-580) s. 57; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 111; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 191; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 235; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 353

¹⁵⁷ Rastan: Hama ve Humus'un tam ortasında bulunan günümüzde Suriye sınırları içinde Humus'a bağlı beldedir.

müteessir olmuştur. Dimaşk'ta babası Sultan Selâhaddin'in hizmetinde kaldığı süre boyunca ona daha da yaklaşmış, itaatini göstermek için çabalamıştır. Üzüntüsünü belli etmek istememiştir lakin içindeki kırgınlık Sultan'ın gözünden kaçmamıştır. El-Melikü'z-Zahir'in Haleb'teki ilk görev süresi yaklaşık altı aydı, Haleb'in elinden alınmasına kırıldığı da aşıkardı. Mecdedin el-Haşşab'ın aktarımıyla el-Melikü'z-Zahir yaşadığı üzüntü hakkında: *"Sultan'ın Haleb'i el-Melikü'l Adil'e verdiğini duyduğumda, bunun neden olduğunu bana ne olacağını düşündüm, toparlanamayacağım (ayağa kalkamayacağım) endişesiyle sarsıldım. Keşke orayı görmeseydim ve şehre hiç girmeseydim, orayı sevmiş ve kabul etmişim, havası hoşuma gitmişti, oradan ayrıldığımda, özlem duydum ve orayı özledim"* demiştir. El-Melikü'z-Zahir'in ileride pek çok defa karşı karşıya geleceği amcası el-Melikü'l Adil'e olan güvensizliğinin başlangıç noktası belki de vuku bulan bu hadise, ikili arasında ki rekabet tohumunun atıldığı ilk vakadır.¹⁵⁸

El-Melikü'l-Adil ise Haleb'te bulunan mukaddemleri ve ayanları görevlerinden azletti, kendi huzurunda Haleb'i ve kalelerini el-Melikü'z-Zahir'den aldığını el-Sanî'at olarak bilinen kâtibine yazdırdı. Kalenin valisi Sameddin Bozguş oldu. Divanın ve iktâların başına Şücâeddin b. el-Beyzavî, inşâ ve sır kâtipliğine el-Sanî'at ibn el-Nahhal getirildi. Kendisi Hristiyan'dı el-Melikü'l-Adil vesilesiyle Müslüman olmuştu daha sonra vezirlik makamına terfi edecek olan İbn Nahhal beldedeki Hristiyanların başı olarak da görevlendirildi.¹⁵⁹ Böylelikle el-Melikü'l-Adil tüm idari kadrolara kendi güvendiği emirleri ve devlet adamlarını getirmiş oldu. Haleb şehri sahip olan kişiye başlı başına müstakil bir devlet yönetme hürriyeti sunuyordu.

¹⁵⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 111; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 125; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 193-196; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 153; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 194; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 296; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 398; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 17; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XII, s. 314-315

¹⁵⁹ Ebu Şâme, **A.y.**

1.2. El-Melikü'z-Zahir'in Haleb'e Tekrar Sahip Olması ve Diğer Meliklerin Yer Taksimi

Sultan bu süre zarfında Antakya Prinkepsliği ile sulh anlaşması yapıp Dımaşk'a döndü. Kışı orada geçirdi ve gaza hazırlıklarına başladı. Bahar aylarında Amid, Hısn-ı Keyfa, Sincar beldelerinden askerler cihad için Sultan'a katıldılar. Mısır'dan Takiyüddin'de askerleri ile çağrıldı. Temmuz 1184 yılında Kerek ikinci kez şiddetli bir muhasaraya alındı. Frankların şehre yardıma geldiği öğrenilince Sultan üzerlerine hareket etti fakat bir mücadele yaşanmadı. Sultan, Nablus'a baskın düzenledi, Cinin kalesini kuşattı bol ganimet ve esir ile Eylül 1184'te Dımaşk'a dönerken yeğeni Takiyüddin de Mısır'a döndü.¹⁶⁰ Konumu sebebiyle stratejik öneme haiz Kerek yine alınamadı doğuda yaşanan yeni gelişmeler Sultan'ın yönünü doğuya çevirmesine neden oldu. Sultan, Musul'u muhasara altına almak istiyordu. Haleb'e vardı, emirlerine de ona katılmaları için çağrı yolladı. Oradan Fırat'ın doğusuna hareket etti. Harran önüne geldi Emiri Gökböri'den kendisine söz verdiği maddi desteği istedi, alamayınca Harran ve Urfa'yı kısa süreliğine kendi üstüne aldı. Musul'a hareket edip şehri kuşatmaya başladı ardından Meyyâfârikîn'e yöneldi. Çevredeki beldeler ile birlikte orayı da hakimiyeti altına aldı. Musul'a geri döndüğünde mevsim sonbahardı ve salgın hastalık vuku bulmuştu. Sultan Selâhaddin de bu hastalığa yakalandı. Musul ile yapılan müzakere görüşmelerinin ardından daha önce izlediği güzergaha sadık kaldı Nusaybin'e oradan Harran'a geçti. 1185 kışını orada geçirdi. Hastalığını öğrenen kardeşi el-Melikü'l-Adil, Harran'a yanına geldi.¹⁶¹

Meliklerin yerlerini değiştirmek ve yeni bir düzen tertip edilmesi Sultan'ın hastalık evresini atlatmasından sonraki ilk adımı oldu. Hasta yatağında vefat etme ihtimaline karşın vasiyetname dahi yazdırmıştı. Genel itibariyle evlatları, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l Aziz Şam bölgesinde onun yanındaydı, en büyük oğlu el-Melikü'l Efdal ise yeğeni Takiyüddin ile Mısırdıydı.¹⁶² El-Melikü'z-Zahir'in Mısır'da ve Dımaşk'da ikamet etmesinin Haleb'in kendisine tevcih edilmesinin ardından şehre yaptığı imar faaliyetlerine etkisi olduğu muhakkaktır. Zira imar faaliyetlerini yorumlayan dönemin tarihçileri Haleb'e yapılan imar ve inşalardan sonra beldeyi Dımaşk'a benzetmektedir. Bir diğer husus kardeşleriyle birlikte çoğu zaman babasının

¹⁶⁰ Şeşen, **a.g.e.**, s. 124

¹⁶¹ Şeşen, **a.g.e.**, s. 125-128

¹⁶² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 247-248

hizmetinde oluşu onun hükümdarlık hakkında tecrübe kazanmasına vesile olmuştur. Yapılan yer değişiklikleri hakkında kaynaklarda birden çok sebep ve farklı malumatlar vardır.

Sultan Selâhaddin, iktâ dağıtımında kendisinden önceki hükümdarların yönetim geleneklerine sadık kaldı. Melikliği özel bir miras olarak görüp mümkün olduğunca eşit paylar dağıtmaya özen gösterdi. Devletin topraklarının büyümesinin ardından önemli şehirlerde Sultan'ın akrabaları ve emirleri vardı. Sultan geçirdiği rahatsızlıktan sonra büyük şehirleri ve önemli noktaları kendi oğullarına vermeye karar verdi. Bu kararlar ilgili verilen birinci neden Mısır meselesiydi. Sultan önce Haleb'e ardından h. 18 Muharrem 582 /m. 10 Nisan 1186'da Dımaşk'a vardı. Mısır'da bulunan Takiyüddin ve el-Melikü'l-Efdal yönetim konusunda anlaşamıyorlardı bu konuda birbirlerini Sultan'a şikâyet dahi etmişlerdi. Selâhaddin, kendisinin ölümünden sonra Takiyüddin'in el-Melikü'l-Efdal'i Mısır'dan çıkartıp beldeyi kendi üstüne almasından çekindi ve ikisini de Şam bölgesine çekmeye karar verdi. İlk önce el-Melikü'l-Efdal devletin merkezi Dımaşk'a çağırıldı. Sultan daha sonra Takiyüddin'i huzuruna çağırdı. Takiyüddin bu durumdan çekindi ve askerleriyle Mağrib'e¹⁶³ yürüdü. Karakuşun hâkim olduğu yerlere, Nefuse dağlarıyla birlikte Burka'ya ve diğer yerlere harekât düzenlemek istiyordu. Sultan Selâhaddin, yeğeninin yaptıklarını duyduğunda hoşuna gitmedi. Takiyüddin'e mektup yazdı ve onu huzuruna tekrar çağırdı. İkinci kez çağrılan Takiyüddin Şam'a geldiğinde huzuruna almasa da Menbic, Hama, Ma'arretü'n-Nu'man, Kefertâb, Meyyâfârikîn ve Cebel'i Cur'u, iktâ olarak ona verdi.¹⁶⁴ Haleb'in el-Melikü'l-Adil'den alınıp el-Melikü'z-Zahir'e verilmesine gelince burada farklı bilgiler mevcuttur. İbn Şeddâd'ın aktarımına göre Sultan, el-Melikü'l-Adil'in Mısır'ı daha iyi bildiği için Takiyüddin yerine orada olmasını uygun görüp Harran'da hasta iken bu durumu kardeşi ile konuştu. El-Melikü'l-Adil'de Mısır diyarını sevdiği için teklifi kabul etti. Sultan sağlığına kavuşup Dımaşk'a döndüğünde, el-Melikü'l-Adil'i yanına çağırdı. El-Adil, Haleb'ten ayrıldı. H. 24 Rebiülevvel 582/m. 14 Haziran 1186 Cumartesi günü Dımaşk'a vardı ve Sultan'ın hizmetinde kaldı. Cemaziyelahir ayı sonlarına kadar Sultan ile el-Melikü'l-

¹⁶³ İslam kaynaklarında Mısır'ın batısından Atlantik Okyanusuna uzanan Kuzey Afrika bölgesine verilen ad. Bkz. İbrahim Harekât, "Mağrib" **DİA**, c. XXVII, Ankara TDV Yay., 2003, s. 318

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 139; el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 428; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 9,79-82; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 255,259; Bedreddin Aynî, **İkdü'l-cümân**, c. II, s. 44-46 (Eserde Takiyüddin'in Mercü'safer'de Sultan'ın huzuruna geldiği zikredilir.); İbn Tağrıberdî, **a.g.e.** c. VI s. 161; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 405

Adil arasında görüşmeler gerçekleşti. Neticesinde Haleb'in el-Melikü'z-Zahir'e teslim edilmesine, el-Melikü'l-Adil'in Mısır'a el-Melikü'l-Aziz'in atabeyi olarak dönmesine karar verildi. Böylece el-Melikü'l-Adil'in ailesi de Haleb'ten Dımaşk'a getirildi.¹⁶⁵

Sultan'ın beldeleri emirler arasında taksim edişi ve Haleb'i kardeşi el-Melikü'l-Adil'den alıp oğlu el-Melikü'z-Zahir'e tevcih etmesiyle ilgili başka iddialarda mevcuttur. Sultan hastayken Mısır'da Takıyüddin'in işleri ele almaya çalıştığı kulağına çalınmıştı. İyileştikten sonra yukarıda zikrettiğimiz kararları uygulanması için Fakih İsa el-Hakkari'yi Mısır'a gönderdi. Haleb meselesine gelince Sultan Azez'i iktâ olarak verdiği emiri Alameddin Süleyman b. Candar'a itimat ederdi aynı zamanda bu zat Sultan'ın yakın bir dostuydu. El-Melikü'l-Adil, Haleb'i aldığı anda başka devlet adamlarını Süleyman b. Candar'dan daha önemli mevkilere getirmiş beklediği değeri göremeyen Süleyman hayli üzülmüştü. Sultan iyileşip Şam'a döndükten sonra onunla beraber bir gün gezintiye çıktı. Söz hastalıktan açıldı ve Süleyman b. Candar, Sultan'a şunları söyledi: *“Sen hangi düşünceyle ava çıkıyorsun ve kimsenin sana muhalefet etmeyeceğini zannediyorsun, bir kuşun bile senden daha akıllı davranmasından utanmıyor musun?”* Sultan gülümseyerek *“bu nasıl iş?”* diye sorunca, Süleyman: *“Kuş, yavruları için yuva yapmak isterse yavrularını korumak için ağacın tepesine, en yüksek yere yuva yapar. Kaleleri, meliklere teslim ettin ve çocuklarını yerde bıraktın, Haleb kardeşinin elinde, Hama Takıyüddin'in elinde, Humus İbn Şirkûh'un elinde, oğullarından biri Takıyüddin'in yanında Mısır'da istediği zaman onu dışarı çıkarır. Senin diğer oğlun (el-Melikü'z-Zahir'i kastederek), kardeşinin yanında çadırda, ona istediğini yapar”* deyince Sultan: *“Haklısın, bu konuşmayı gizli tut.”* der.¹⁶⁶ İbn Vâsıl ise diğer iddiaları şöyle aktarır. Sultan Dımaşk'a vardığında evlatlarından el-Melikü'z-Zahir Gazi Gıyâseddin oradadır, ileride kayınpederi olacak amcası el-Melikü'l-Adil onu ziyaret etmiş ona: *“Haleb'ten senin için indim, kardeşim bana nereyi iktâ olarak verirse ben oradan kaniyim, Sultan'a hizmet etmem ve ayrılmamam gerek, nereden razı olacaksan babandan iste”* demiştir. El-Melikü'l-Adil daha sonra Sultan'a gidip: *“Haleb'te ki arzum, evlatlarından birinin oranın sahibi olması, yönetimini almasıdır. Bu evladımız el-Melikü'z-Zahir'dir. Onun burayı almasını isterim. Dünya malını severim ama Haleb ona ait, sana hizmet etmek*

¹⁶⁵ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 121-122; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 159

¹⁶⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 183; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 140; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 30; Humphreys, **From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260**, s. 59

için yanındayım, belde bana lazım değil.”¹⁶⁷ deyince buna karşılık Sultan: “*Şu an ki mesele, el-Melikü'l-Aziz için emir düzenlemek, Mısır için itimat edecek bir evladım olmalı*”, cevabını vermiştir. Bazı kaynaklar bu görüşmelerin ardından el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Adil'in Zerka'ya¹⁶⁸ gittiklerini aktarır. El-Melikü'l-Adil, Haleb karşılığında Mısır'ın doğusundaki bazı beldelerinde dahil olduğu iktâlar almıştır.¹⁶⁹ Tüm bu nedenlere bakınca zikrettiğimiz gibi Sultan Selâhaddin devlet için önemli olan üç büyük merkeze evlatlarını kendi isteği ile getirmiştir. Hem kendisine güçlü bir muhalefet olmasının önünü kapatmış hem de evlatlarının geleceğini kendince temin altına almak istemiştir.

Siyaset konusunda usta olan el-Melikü'l-Adil'in kendi isteği ile Haleb'ten feragat etmesi pek mümkün değildir.¹⁷⁰ Sultan, kardeşini devletin merkezi Dımaşk'tan uzaklaştırmış iktâlarının büyük kısmını Mısır doğusundan ve devletin kuzey bölgelerinden vermiştir. Selâhaddin'in, el-Melikü'l-Adil'i oğlu el-Melikü'l-Aziz'in atabeyi yapmasıyla ilgili el-Adil'in Mısır'a aşına oluşunun yanında el-Melikü'l-Aziz'in çok sevmesi hasebiyle babasından amcası el-Melikü'l-Adil'in kendisiyle birlikte Mısır'a gelmesini istemesi gösterilmektedir.¹⁷¹

Sultan Selâhaddin, meliklerin toprak taksimini yaptıktan sonra emirleri ve ahalisini topladı. Haleb'i, el-Melikü'l-Zahir'e geri tevcih etmesi nedeniyle kardeşi el-Melikü'l-Adil'in üzülebileceğini düşündü. Kırılmasını önlemek için oğlu el-Melikü'z-Zahir'i onun kızı Gaziye Hatun ile evlendirmek istedi. Gaziye Hatun ileride Eyyûbîlerin Haleb kolunu yönetecek olan el-Melikü'l-Aziz Muhammed'in annesi değildir. El-Melikü'z-Zahir'in ilk hanımıdır. El-Melikü'z-Zahir, Gaziye Hatun vefat edince onun kız kardeşi Dayfe Hatun ile evlenmiştir. Gaziye Hatun ile el-Melikü'z-Zahir'in nikahları h. 26 Ramazan/m. 12 Ocak Perşembe günü gerçekleşti.¹⁷² Ayrıca el-Melikü'l-Efdal, Şevval ayında Nasreddin Muhammed b. Şirkûh'un kızı ile evlendi.¹⁷³

¹⁶⁷ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 255; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 178; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 279; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 44-45; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.581-590) s. 10 (Bu eserde Sultan'ın hastalığı atlatıldıktan sonra yanında çocukları el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Aziz ve kardeşi el-Melikü'l-Adil ile Şam'a döndüğü zikredilir); Humphreys, **a.g.e.**, s. 60

¹⁶⁸ Zerka: Günümüzde Ürdün sınırları içinde olan Başkent Amman'ın kuzeydoğusundaki şehir.

¹⁶⁹ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 255-256; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 279-280

¹⁷⁰ Oflaz, **a.g.e.**, s. 63

¹⁷¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 179; el-Yâfiî, **a.g.e.**, c. III, s.343

¹⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 311-312; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 178-179; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 124; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 260; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 406; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 46; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 31

¹⁷³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 182

Sultan, güç dengelerini düzenlemek için el-Melikü'l-Adil ve Takiyüddin'in yerlerini değiştirip Mısır'ı oğlu el-Melikü'l-Aziz'e vererek devletin güney kısmını güvence altına aldı. Zira Mısır Haçlılara karşı koyma noktasında önemli bir mevkiydi. Orada yaşanacak bir kaosun, olası bir iç mücadelenin olumsuz sonuçlar doğuracağı kesindi. Kaynaklar el-Melik-Adil'in ülkeyi çocuklarının elinden alma ihtirasına karşı Selâhaddin'in dikkatli bir politika izlediğini zikreder.¹⁷⁴ Bu söylemin altı doludur zira ileride değineceğimiz üzere vefatından sonra Sultan'ın evlatları içerisinde sadece el-Melikü'z-Zahir topraklarını genişletmiş ve beldesini amcası el-Melikü'l-Adil'e kaptırmamıştır.

Tüm bunların dışında Sultan Selâhaddin kendisine tavsiyede bulunan Alameddin Süleyman b. Candar'ı Haleb askerlerinin başından alıp kendi hizmetine getirmiştir.¹⁷⁵ Sultan Selâhaddin Eyyûbî, akrabalık dışında emirler ve melikler ile shriyet yoluyla yakınlık kuruyor ve evlilik kurumunu siyasetinde çok iyi kullanıyordu. Haleb sebebiyle doğabilecek bir anlaşmazlığı ve ileride doğabilecek bir husumeti önceden sezip el-Melikü'l-Adil'i el-Melikü'z-Zahir'in kayınpederi yaparak, engellemek istemiş olması muhtemeldir. Yaşanılan dönemde siyasî evliklerin sıkça yapıldığını biliyoruz. Eyyûbî devletinin diğer melikleri de gerek devlet içinde kendi aralarında gerekse diğer devletlerle evlilik bağıyla yakınlık kurarak stratejik hamlelerde bulunmuşlardır.

Karar verildikten sonra yaşanılan bir sohbeti el-Melikü'l-Adil, Bahâeddin İbn Şeddâd'a şöyle aktarmıştır: *“Bu kurallara karar verildiğinde el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'z-Zahir ile hizmetlerinde buluştum, aralarında oturdum. El-Melikü'l-Aziz'e dedim ki; ‘Ey efendim, biliyorsun ki Sultan sana mısırdaki hizmet etmem için bana emir verdi. Ben dedikodu yapanları çok iyi biliyorum, yarın benim hakkımda söylenenler olursa dikkate alma buna izin verme. Seni, şahsım ile korkuturlar, eğer onların söylediklerine riayet edeceksen söyle bana seninle gelmeyeyim. Bu sözler üzerine ‘El-Melikü'l-Aziz dedi ki: ‘onları dinlemeyeceğim böyle bir şey nasıl olabilir?’ sonra döndüm ve el-Melikü'z-Zahir'e dedim ki; ‘kardeşin muhtemelen fesatların benim hakkımda sarf edeceği kelimeleri işitecek. İşte o zaman senden başka kimsem olmayacak Menbic'te senden kani oldum Ne zaman göğsüm onun tarafından daralsa,*

¹⁷⁴ İbnü'd-Devâdârî, a.g.e., c. VII, s. 123

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 140; İbn Vâsıl, a.g.e., c. II, s. 183

seni tanırım' dedim, el -Melikü'z-Zahir: 'Mübarek olsun, hayırlı olan her şeylerden bahset' dedi."¹⁷⁶

Tüm anlatılanların neticesinde Mısır el-Melikü'l-Aziz Osman'a, Dimaşk el-Melikü'l-Efdal'e, Haleb el-Melikü'z-Zahir'e verildi. Takiyüddin ise Menbic ve Hama ile birkaç ufak şehir aldı. El-Melikü'l-Adil, Mısırdaki el-Melikü'l-Aziz'in atabeyi oldu. Sultan vefat ettikten sonra da bu taksimat belli ölçülerle aynı kalmıştır. El-Melikü'l-Efdal'e Dimaşk ve oraya bağlı yerler, el-Melikü'l-Aziz'e Mısır ve nahiyeleri, el-Melikü'z-Zahir'e Haleb ve Şam'ın kuzeyi, Sultan'ın diğer büyük oğlu el-Melikü'z-Zafir'e Busrâ verilirken. Diyar'ı Cezire (Harran, Meyyâfârikîn, Urfa), Kerek, Şevbek ve Diyarbakır, el-Melikü'l-Adil'in olacaktır.¹⁷⁷

El-Melikü'l-Aziz ve Atabeyi el-Melikü'l-Adil Ramazan ayının 5'inde Kahire'ye girdiler.¹⁷⁸ El-Melikü'z-Zahir'e gelince Sultan onu Haleb'e gönderdi. El-Melikü'z-Zahir, Haleb'in önemini biliyordu. Bu cihetle daima Haleb'i istemişti. İsteddiği gerçekleştiğinde cihad konusunda kendisini destekleyeceklerine kani olduğu doğu beldelerinden vazgeçti. Sultan, oğlu el-Melikü'z-Zahir'in kabiliyeti, azmi, müteyakkız karakteri, zekâsı ve sebatı sebebiyle ikinci kez beldeyi ona tevcih ediyordu. Şehrin şahnesi Hüsameddin Beşâre oldu. Hacib Şücâeddin İsa Belaşuva, vali tayin edildi ayrıca kendisi el-Melikü'z-Zahir Gıyâseddin ve anne bir kardeşi el-Melikü'z-Zahir Davûd'un vesayetini ve eğitimini üstlenmişti. El-Melikü'z-Zahir, Dimaşk'tan Haleb'e yürüdü. Cuma günü Aynü'l-mübarek'e¹⁷⁹ indi.

Şahne Hüsameddin Beşâre ve şehrin valisi İsa b. Belaşuva, Haleb'e geçtiler, el-Melikü'z-Zahir ise orada geceledi. H. 9 Cemazielahir 582/m. 27 Ağustos 1186 Cumartesi günü sabahın erken saatlerinde reaya onu karşılamaya şehrin dışına çıktı. Halkın sevgi gösterileri eşliğinde aynı gün öğleye doğru kaleye çıkan el-Melikü'z-Zahir halkına karşı daima adil ve cömert olup her dem lütuflarda bulunacak ve vefat edene kadar yaklaşık 32 yıl boyunca beldenin hâkimi olacaktı.¹⁸⁰

¹⁷⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 122-123; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 259; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 179; Bedreddin Âynî, **a.g.e.**, c. II, s. 45-46

¹⁷⁷ el-İsfahânî, **el-Fethü'l kussî**, s. 32; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.** s. 405; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 137; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 178; İbn Şâddad, **a.g.e.**, s. 122; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 205

¹⁷⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 182

¹⁷⁹ Yazılışı "عين المباركة" kaynaklarda zikredilen isme sahip bir yer bulamadık.

¹⁸⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 123-124; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s.257,259-260; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 179; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 405; İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 6; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 281

El-Melikü'z-Zahir'in kaleye çıkışından sonra divan yapıldı ve şu hususlarda karar verildi. El-Melikü'z-Zahir'e destek olarak Sultan tarafından yılda 48.000 beyaz dinar, her ay 4.000 dinar ve her gün bir çift Kümme ve Kab'a, hayvanları için ambardan beygir yemi, yine ambardan hizmetliler için iâşe ve ekmek verilecekti. Bu destek h. Recep 586/m. Ağustos-Eylül 1190 yılına kadar devam etti. O tarihte Sultan Selâhaddin oğlu el-Melikü'z-Zahir'e bir mektup yazdı. Ondan komutayı ve yönetimi ele almasını istedi. İktâları artık kendi taksim edecekti. Haleb o tarihten itibaren resmen el-Melikü'z-Zahir Gazi'nin oldu. Kadı el-Zebedanî bu kararı beğenmeyip Sultan'a mektup yazdıysa da sonuç alamadı.¹⁸¹ Sultan Selâhaddin emir vermeyi özerk yönetim sergilemeyi, kural ve yasakların konulmasını, iktâ dağıtımını el-Melikü'z-Zahir'e bıraktı belde artık onun beldesiydi.¹⁸² Haleb, devlet için çok önemliydi. Bölge Kilikya Ermeni Krallığı, Antakya Prinkepsliği, Musul Zengîleri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile tampon ve hudut bölgesiydi. Halihazırda Haçlı tehlikesi sadece denizle sınırlı değildi. Anadolu üzerinden gelebilecek bir ordu Haleb'le karşılaşacaktı. Bu konjonktür içinde Haleb'in kontrolünü ele alan kişinin makama layık bir şahsiyet olması gerekmektedir. El-Melikü'z-Zahir, Sultan'a tabiydi lakin Haleb ve ona bağlı yerler artık kesin olarak hakimiyeti altındaydı. Henüz 13 yaşında hükümdar olarak atanan, 17 yaşında müstakil hükmetme tecrübesini yaşayan ve bağımsız hareket etmeyi tadan el-Melikü'z-Zahir elbette babasının vefatından sonrada özerk hareket etmeyi tercih edecekti.

¹⁸¹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 405

¹⁸² Humphreys, **a.g.e.**, s. 62

1.3. İç Düzenlemenin Ardından Selâhaddin Eyyûbî'nin Gazaları

Haleb'e ikinci kez sahip olan el-Melikü'z-Zahir henüz 13 yaşındaydı. Sûr kuşatmasından önce kendisinin direkt katıldığı bir sefer veyahut fetih bulunmamakla birlikte kendisi babasının cihad çağrısına pek tabi askerî destek sağlıyordu. Haleb'teki ilk yılları sessiz geçen el-Melikü'z-Zahir Sûr kuşatması sonrasında Haçlılar ile girişilen mücadelede çok daha aktif olacaktı. Yer taksimatının ardından Sultan Selâhaddin bir müddet Dımaşk'ta ikamet etti. H. 583/m. 1187 yılında tüm beldelere davette bulunup cihad için asker istedi. Çevre beldeler ile birlikte Haleb'ten askerler ona katıldılar. İlk hedef daha önce iki kez kuşatılan fakat hiçbir sonuç alınamayan Kerek oldu. Sultan, Kerek sahibi Renaud de Châtillon'dan Müslümanlar ile Haçlılar arasındaki antlaşmayı bozarak Müslüman kervanına baskın vermesi, Kızıldeniz'e düzenlediği tehlikeli harekât ve İslam düşmanlığı sebebiyle haz etmiyordu.¹⁸³ Hittîn muharebesinin ardından andını yerine getirip Renaud'u kendi elleriyle öldürecek olması bunu kanıtlar niteliktedir. Kerek muhasaraya alındı ve belde yağmalandı. Şevbek'e de asker sevk edildi. Sultan, oğlu el-Melikü'l-Efdal'e ulaşarak Akka topraklarına bir akın yapılmasını emretti. Efdal, bölgeye Harran ve Urfa sahibi Gökböri ile birlikte Sameddin Kaymaz en-Necmi ve Bedreddin Duldurum el-Yarûkî gibi emirleri keşif birliği olarak gönderdi. Bu birlik Mayıs 1187'de Templier ve Hospitalier tarikatlarının askerleri ve üstadlarının da içinde bulunduğu bir Haçlı kuvveti ile karşılaşp bu kuvveti çetin bir mücadele sonunda mağlup etti. Templier tarikatından üstat Gérard de Ridefort yaralı kaçarken, Hospitalierlerin üstadı Roger de Moulin öldürülmüştü. Müslümanlar büyük ganimet ve esirler ile geri döndüler. Kazanılan bu zafer Müslümanlara büyük bir sevinç yaşatırken Haçlılara derin bir üzüntü yaşatmıştı.¹⁸⁴

¹⁸³ Şeşen, **a.g.e.**, s. 142; Barber, **a.g.e.**, s. 402-403

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 143-144; Ernoul Kroniği, s. 125-126

Hittin Savaşına Dair

IV. Baldwin, rahatsızlığı sebebiyle ölmenden önce kız kardeşi Sibylle'nin oğlu V. Baldwin'i veliaht ilan etmişti. Trablus kontu Raymond ise çocuğun naibi olup 10 yıl vekaleten işleri yürütecekti. V. Baldwin taç giymesinin üzerinden çok geçmeden öldü. Sibylle ve kocası Guy de Lusignan¹⁸⁵ destekçileri tarafından apar topar krallığın başına getirildi. Yaşananlar Raymond'un içinde bulunduğu bir grup kontu hayli rahatsız etmiş, Kral ve kontlar arasında savaş ortamı oluşmuştu. Raymond ve yandaşları Kraliçe Sibylle'nin kız kardeşi Isabella'nın kocası IV. Onfroy de Toron'u taht mücadelesinde kullanmak istediyseler de şahsın yetersizliği sebebiyle başarılı olamadılar. Templier reisi Gérard de Ridefort, kendisine verdiği sözü tutmadığı gerekçesiyle Raymond'a husumet beslemekteydi. Raymond, Gérard'a Botron lordunun kızıyla evlendirme vaadinde bulunmuş fakat sözünde durmamıştı. İşte bu sebeple Gérard, Kral Guy de Lusignan'a, Raymond'un üzerine gitmesini, Taberiyye'yi kuşatmasını tavsiye ediyordu. Süre gelen anlaşmazlık Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs Krallığına karşı giriştiği harekât sebebiyle son buldu. Kral Guy, oluşan ortam içinde Raymond'tan yoksun kalamazdı bu yüzden anlaşma için Taberiyye'ye elçi gönderdi.¹⁸⁶ Kral Guy otoritesini krallığın tamamında tesis edemedi Selâhaddin Eyyûbî ile yüzleşmek zorunda kaldı.

Sultan Selâhaddin, keşif birliğinin kazandığı zaferin ardından Kerek kuşatmasını kaldırdı. El-Melikü'l-Efdal, Muzaffereddin Gökböri ve diğer emirler ona katıldı. Yeğeni Takıyüddin de Halep ve çevresindeki askerler ile orduya dahil oldu. Müslüman ordusunun genel itibarıyla 12.000 iktâlı süvariyle birlikte yayalardan ve gönüllülerden oluştuğu zikredilse de ordu mevcudiyeti hakkında farklı rakamlar vardır. İbnü'l-Cevzî, Müslüman yayaların 80.000'e yakın olduğunu iddia eder. Sultan, Haçlı ordusu ile çarpışmak niyetindeydi emirleri ile meclisler düzenleyip onları bu yönde teşvik ediyordu. Ordusuyla hareket ederek Taberiyye'ye yöneldi. Haçlılar ise yenilginin ardından tekrar toparlanmaya başladılar. Gerçek Haç Kudüs'ten taşınarak orduya getirildi. Gérard de Ridefort, Kral Guy de Lusignan'dan, arrière bans¹⁸⁷ ilan etmesini istemişti. Kral Guy, tüm ülkeyi dolaşıp asker topladı kaynaklarda bu ordu ile ilgili farklı rakamlar vardır 1200 ila 2000 arası tam teçhizatlı şövalye, 10 veya 20.000

¹⁸⁵ Kudüs Haçlı Kralı sonrasında Kıbrıs Kralı, Kral Guy de Lusignan (1186-1192)

¹⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. **Ernoul Kroniği**, s. 116-124; Barber, **a.g.e.**, s. 409-421;

¹⁸⁷ Kelime Fransızca kökenli olup Kral'ın vasallarını savaşa çağırma ilanıdır.

Türkopol ve piyadeden oluştuğu zikredilir. Savaşın ardından yenilginin haberini İtalya'daki Hospitalier Şövalyeleri üstadı Archumbaldo'ya ileten bir mektupta Haçlı ordusu 30.000 Selâhaddin Eyyûbî'nin ordusu ise 80.000 kişi olarak verilir.¹⁸⁸ Bu rakam İbnü'l-Cevzî'nin iddiası ile örtüşmektedir. Müslümanların daha kalabalık olduğu aşıkardır lakin 80.000 sayısı yaşanan dönem için biraz abartılıdır. İki tarafın müverrihleri düşman ordularının sayısını olduğundan fazla vermiştir. Tüm savaşlarda bu durumla sıkça karşılaşılır.

Sultan Selâhaddin, Taberiyye'yi kuşatınca Trablus kontu Raymond, Kral Guy'a yerlerinde kalmalarını önerdi. Müslüman ordusunun kalabalık olduğunu, Taberiyye'nin kaybedilse dahi geri alınabileceğini dile getirdi. Kimi kaynaklarda Kerek sahibi Renaud kimi kaynaklarda ise Templier şövalyelerinin başı Gérard, Raimond'un bu sözlerine karşı çıktı. Neticede Gerçek Haç sancak yapıldı ve ordu savaşmak için Saffûriye'den Taberiyye istikametinde hareket etti. Haçlıların ordugâhtan ayrılmalاریyla Sultan da Taberiyye'den ayrıldı. Muharebeden önce Müslüman öncü birlikleri Haçlı taifesini ok yağmuruna tutmaya başladı. Yaz ayı olması sebebiyle hava zaten sıcaktı üstüne sultan, Taberiyye gölünü arkasına alıp su yollarını kapattı. Susuzluk sıkıntısı çeken Haçlı ordusu daimî oklanmaları hasebiyle ilerlemekte ve dinlenmekte zorlanıyordu. Öğleden sonra yıpranmış ve bitap şekilde Hittîn mevkiine ulaşp zoraki şekilde orada gecelediler. Tüm çektikleri zorluk dışında çevreden yakacak toplanıp Haçlı ordusu etrafında büyük alevler yakıldı. Müslüman kaynakları ateşi genç bir gönüllünün yaktığını zikreder. Halihazırda susuz kalan Franklar dayanılmaz bir sığağa maruz bırakıldı. 4 Temmuz 1187'de genç bir memlûkün Haçlı saflarına hücumu neticesinde iki ordu karşılaştı. Takiyüddin askerleriyle hücumla geçti. Zor geçen muharebeyi Müslümanlar kazandı. Kont Raimond ve Balian d'Ibelin savaş alanından kaçarken Kral Guy de Lusignan, Kerek sahibi Renaud de Châtillon ve Templier üstadı Gérard'ın içinde bulunduğu 150 meşhur esirle birlikte Gerçek Haç da ele geçirildi. Savaştan sonra Kral Guy ve Renaud, Selâhaddin Eyyûbî'nin huzuruna getirildi. Sultan da andını gerçekleştirip Renaud de Châtillon'un boynunu vurdu. İbn Şeddâd, Selâhaddin'in Renaud'u öldürmeden önce İslam'a davet ettiğini zikreder. Templier ve Hospitalier şövalyeleri Renaud ile aynı akıbeti yaşayıp öldürüldüler. Kalan esirler Dımaşk'a gönderildi. İki tarafın kayıpları

¹⁸⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 317; **Ernoult Kroniği**, s. 131, Mektup için bkz. Aynı eser s. 142 dipnot.; Runciman, **a.g.e.**, c. II, s. 455; Şeşen, **a.g.e.**, s. 143-144

için kesin bir rakam bulunmamaktadır. Haçlıların yaşadığı bu yenilgiyi müteakip düzenli bir orduları kalmamış sahil şehirleri ve Kudüs ellerinden çıkmıştır. Haçlılar mağlubiyetlerine mistik nedenler aramışlardır. Ernoul yazarı, kroniğinde eşek üzerinde yaşlı bir Müslüman kadın görüldüğünü ve Haçlıların yenilmeleri için büyü yaptığını bu kadını Sultan Selâhaddin'in yolladığını zikreder. Baştan beri bu savaşın olmasını arzulayan ve stratejisini buna göre kuran Sultan Selâhaddin'in Kudüs'ü ilhak etmesinin önünde artık hiçbir engel kalmamıştı.¹⁸⁹

Hittîn Savaşı Sonrası Kudüs ve Diğer Şehirlerin Fethi

Hittîn muharebesinin ardından Sultan Taberiyye'ye döndü kalesini kuşatıp aldıktan sonra liman şehri Akka'ya yöneldi. 7 Temmuz 1187'de Akka anlaşmayla teslim alındı. Şehirden büyük ganimet elde edildi. Buradaki Hristiyanlar Akka'nın kaybedilmesinin ardından Sûr şehrine gittiler. Sırasıyla Kaysariyye, Nasıra, Fule, Deburiye, Cinin, Zer'in, Tur gibi önemli yerler ilhak edildi bunları Hayfa, Nablus ve Sabastiye'nin alınması izledi. Sultan Selâhaddin deyim yerindeyse yıldırım harekâtı uyguluyordu. Hittîn zaferini haber alan el-Melikü'l-Adil'de Mısır'dan Haçlı topraklarına girmiş Mecdelyaba ve Yafa'yı Haçlıların elinden almıştı. 19 Temmuz'da Tıbnîn Sultan tarafından kuşatıldı ve amanla teslim alındı. 29 Temmuz'da Sayda yine amanla Müslümanların eline geçerken 6 Ağustos 1187'de kuşatma sonucu Beyrut alındı. O aralık Cübeyl şehri Sultan'a aman ile teslim edildi. 23 Ağustos'ta Askalan kuşatıldı. Kuşatma sırasında Mısır askerleriyle oğlu el-Melikü'l-Aziz, Mısır donanmasının başında ise Hacib Hüsameddin Lü'lü, Sultan'a katıldı. Şehir 14 günlük bir kuşatmanın ardından 5 Eylül'de amanla teslim alındı. Askalan'ın alınmasıyla Dârum, Remle, Beytlaht, Gazze gibi çevre yerleşim yerleri de Müslümanların eline geçti sıra artık Kudüs'e gelmişti. Sultan Selâhaddin, 20 Eylül 1187 yılında Kudüs'e vardı. Hittîn muharebesinden kaçanların bir bölümü Kudüs'teydi ayrıca yukarıda zikrettiğimiz beldelerin Sultan'ın eline geçmesiyle kimi Hristiyanlarda Kudüs'e gelmişti. Balian d'Ibelin ve Patrik Heraklius kalan kontların ve askerlerin başına geçerek şehrin savunmasını devraldı. Sultan vardığı gibi kuşatma alanın belirlenmesi için keşfe çıktı. Kampını şehrin batı kısmından kuzey kısmına taşıdı mancınıklar kuruldu ve şehir surları dövülmeye başlandı. Şiddetli çarpışmalar yaşanıyordu,

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 145-148; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 188-195; İbn Şeddal, **a.g.e.**, s. 126-131; Ernoul **Kroniği**, s. 132-144; Runciman, **a.g.e.**, s. 456-549; Şeşen, **a.g.e.**, s. 144-147

müdafiler sık sık dışarı çıkıp Müslümanlar ile düellolar yapıyordu. Mancınıklar dışında lağımcılar aktif şekilde surlarda gedik açmaya çalışıyordu. Aralıksız süren mücadeleler neticesinde müdafiler şehri teslim etmek ve aman almak için Sultan'a elçi yolladılar. Sultan onların aman teklifini ilk başta kabul etmedi. Aman teklifi kabul edilmeyince Balian d'Ibelin şehirden çıkıp Sultan'ın huzuruna gelmek için izin istedi. Sultan'ın yanına gelen Balian d'Ibelin; müdafilerin yaşamak istediklerini, Sultan'dan aman dilediklerini ilettiler. Eğer öleceklerse daha farklı savaşıacaklarını tüm malları yakacaklarını, kadınlar, çocuklar ve esirler dahil şehirdeki tüm canlıları öldürüp evleri harap edip Kubbetü's-Sahra'yı yıkacaklarını sonunda da canları için savaşıacaklarını dile getirdi. Sultan'ın yakınındaki emirler Frankların son çare bunu yapabileceklerini zikredince Sultan aman verdi. Şehirdeki her erkek için 10, kadın için 5, çocuk içinse 2 dinar fidye alınmasını buyurdu. Balian, Sultan Selâhaddin'den izin istedi şehre geri döndü ve kararı Haçlıların önde gelenleri ile paylaştı patrik ve diğerleri şartları uygun buldular. Fidye verenlerin şehirden çıkışına izin verildi. Fidye vermekte zorlanacak yoksulların bir bölümü Sultan tarafından bağışlandı. Balian d'Ibelin, 7000 esir için 30.000 bezant ödedi. Fidye takibi detaylı yapılamadı fakat buna rağmen önemli bir gelir ve esir elde edildi. Sultan bu gelirlerin çoğunu dağıttı. Şehirden ayrılan Hristiyanlar Sultan'ın koruması altında Sûr'a ve diğer yerlere gönderildi.¹⁹⁰

Bu kadar şehrin ve sonunda Kudüs'ün alınması tesadüf değildir. Sultan cihad hazırlıklarından sonra Haçlılar ile karşılaşmaya epey önem vermiş emirleri ile yaptığı toplantılarda bunu sıkça dile getirmişti. Hittîn, zaferinden sonrada vakit kaybetmeden fırsatı değerlendirdi ve Haçlı Krallığını Suriye'nin kıyı şeridine kapatıp deyim yerindeyse hapsetti.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, c. 149-157; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 66-76; **Ernoul Kroniği**, s. 169-181; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 99-102; Barber, **a.g.e.**, s. 434-440

2. El-Melikü'z-Zahir'in Haçlılar ile Mücadelesi

Yapılan bir dizi fetihlerin ardından alınan şehirlerden birçok Hristiyan Sûr'a gitmişti. V. William Montferrat'ın oğlu Markis Konrad de Montferrat ise Konstantiniyye'den Sûr şehrine gelip yönetimi eline almıştı. Sultan, Sûr şehrini kuşatmadan önce Kudüs'te imar faaliyetlerinde bulundu. Medrese ve ribat yapıldı, Hospitalier tapınağı Şafîî medresesine çevrildi. Kubbetü's-Sahra üzerinde bulunan dev Haç kaldırıldı, temizlik yapıldı. Nureddin Zengî'nin, Mescid-i Aksa için yaptırdığı mimber, Haleb'ten Kudüs'e getirildi. Haleb Kadısı Muhyiddin b. Zekiyüddin 9 Ekim Cuma günü hutbe okudu. Sultan, h. 25 Şaban 583/m. 30 Ekim 1187 yılına kadar Kudüs'te ikamet etti.¹⁹¹ Bir müddet dinlendikten sonra Sultan, başında Markis'in olduğu Sûr şehrini kuşatmaya karar verdi. Şaban ayının 25'inde oraya hareket etti. Oğlu el-Melikü'z-Zahir'e haber yolladı ve onu da diğer emirleri gibi kuşatmaya davet edip, hazırlanmasını emretti. El-Melikü'z-Zahir, Kudüs'ün fethi ile sonuçlanan süre boyunca Haleb'te bulunmuştu. Sultan Selâhaddin, sahil beldelerini ilhak ederken devletin kuzey kanadını Franklara karşı koruması için oğlu el-Melikü'z-Zahir'in Haleb'te kalmasını uygun görmüştü. Nitekim el-Melikü'z-Zahir Antakya Prinepsiliği, Ermeniler ve kuzeyden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı devletin kuzey sınırlarını muhafaza etti. Sultan önce Akka'ya varıp birkaç gün orada ikamet etti. Markis, Sultan'ın hareketinden haberdar olunca şehrin hendeklerini derinleştirme ve surlarını onarma işini hızlandırdı. Sahil şeridinin bir tarafından diğer tarafına derin hendekler kazdı, şehir adeta yarımada gibi oldu, bu sayede şehre yaklaşmak ve kuşatmak güçleşti. Şehrin nüfusu diğer Haçlı şehirlerinin düşmesine müteakip gitgide artmıştı. Selâhaddin, Akka'dan yola çıkıp h. 9 Ramazan 583/m. 12 Kasım 1187'de Sûr'a vardı. Şehri görebilecek mesafedeki bir nehrin kıyısında kamp kurdu, emirler ve kuşatma aletleri toplanıncaya kadar orada bekledi. Bu sırada Haleb'ten hareket eden el-Melikü'z-Zahir'de ayın 18'inde askerleri ile Sultan'ın kampına vardı. Haleb'ten büyük bir ordu getirmişti. İsfahânî, el-Melikü'z-Zahir hakkında *"El-Melikü'z-Zahir İslam'ın gücüyle Sultan'a geldi. Onun heybeti, şevki ve cömertliği denge ve eşitliğin ötesindedir. Mübarek bir takdimle, nimetlerle geldi. Haleb'ten çok büyük bir ordu getirdi, el-Melikü'z-Zahir gelmesiyle kalplerde kabul gördü, kafirlerin kanını dökmek cazip oldu. Babasının kuşatma çadırını gördü ve gasp edilmiş İslam şehrini geri*

¹⁹¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 242; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 412; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 271-272

alırken buldu Elllerinde tüm ağır taşlar. Başarılı nakkâplar ve candarlar vardı” demektedir. El-Melikü’z-Zahir’in gelişi Sultan’ı ziyadesiyle mutlu etti. Askerler tanzim edildi ve el-Melikü’z-Zahir babasının yanına geçti. Sultan, h. 22 Ramazan/m. 25 Kasım tarihinde oradan ayrıldı ordugâhını şehrin surlarına yakın bir mevkide bulunan tepenin önüne taşıdı. Muharebeyi buradan takip edecekti, askerlerin savaş düzenini tertip etti her bölük belli bir zamanda savaşıacaktı.¹⁹² Sultan Selâhaddin, Kont Markis’in babasını yanında getirmiş şehri teslim ederse babasını serbest bırakacağını iletmişti. Markis bu teklifi reddetti, şehir çok müstahkemdi ve savunabileceğine inanıyordu. Sahilin bir ucundan diğer ucuna hendeklerle çevriliydi. İbnü’l-Esîr şehri *“Neredeyse kuşlar dahi hendekler üzerinde uçamazdı, şehir denizin içinde el ayası gibiydi kol iki taraftan da denize ve karaya bitişikti.”* Şeklinde tarif eder. Savaş ancak doğu tarafında ki hat üzerinde cereyan edecekti. Müslümanlar bir defa mancınıklarla, arrâde, debbâbe ve çarhlar¹⁹³ ile hücumla geçtiler. İbnü’l-Esîr, Selâhaddin’in emirlerinin nöbetleşe savaştıklarından bahseder. Oğlu el-Melikü’l-Efdal, diğer oğlu el-Melikü’z-Zahir, kardeşi el-Melikü’l-Adil, yeğeni el-Melikü’l-Muzaffer Takiyüddin ve diğer emirler sırasıyla savaşımlardır. Müdafilerin kara yakınında hızlı giden deri kaplı tekneleri vardı mazgallarından ok ve çarh atıyorlardı bu teknelere Barbotes deniyordu. Savaştıkları sahilin iki tarafında durup buradan Müslümanların üzerine çarh atıyorlar ve onları yıpratıyorlardı. Müslümanlar çok zorlanıyordu çünkü karadaki müdafiler önlerinde savaş gemilerindeki askerlerde Sûr’a uzanan sahilin iki tarafında kendileri ile savaşıyorlardı. Savaş alanının darlığı sebebiyle sahilin bir ucundan atılan ok diğer uca erişiyordu. Bu sebeple çok sayıda Müslüman, Franklar tarafından öldürüldü veya yaralandı. Müslümanlar şehre bir türlü yaklaşamadılar. Sultan bu duruma karşı Akka’ya haber gönderip oradan Ernoul Kroniğine göre 14, İbnü’l-Esîr’e göre 10 parça gemi getirtti. Ayrıca 17 adet mancınık getirtip kurulmasını emretti. Savaş araç gereçlerinin getirilmesi kuşatmanın seyrini değiştirdi. Savaş gemileri müdafilerin Müslümanlara denizden saldırmalarına mâni oluyordu. Bu sayede Müslümanlar sahilden şehre yaklaşıp savaşıma imkânı buldular, şehir karadan ve denizden şiddetli şekilde muhasaraya alındı. Sûr neredeyse düşecekti fakat h. 27 Şevval/m. 30 Aralık

¹⁹² el-İsfahânî, **el-Fethü'l kussî**, s. 86; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 136-137; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 159; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 412; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 243; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 318; İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 412; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 82

¹⁹³ Debbâbe: Hareket ettiren personelin korunması için daha mahfuz üstü ve önü kapatılmış bir çeşit koç başıdır. Arrâde: küçük veya hafif bir mancınık türüdür çeşitleri mevcuttur. Çarh: Mızrak şeklinde büyük oklar atan bir kuşatma aracıdır. Detaylı bilgi için bkz. Erkan Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2015, s. 283,306,313

tarihinde işler tersine döndü. Buna sebep olarak Ernoul yazarı, Markis'in plan yaptığını zikreder. Onun aktarımına göre Markis, Müslüman bir emirin Hristiyan olmuş oğluna şehirdekilerin gece limandan gizlice kaçacağını ihbar eden bir mektup yazdırarak bu mektubu ok atımı ile Müslüman kampına ulaştırmış. Müslümanlar bu duruma vakıf olunca gece limana beş gemi ile yaklaşmış limanda toplanan Hristiyan müdafiler aniden Müslümanlara saldırarak beş gemiyi de ele geçirmiş. Kalan Müslüman gemilerine saldırıp onların karaya oturmasına neden olmuşlardır. Müslüman kaynaklarında ise anlatım şöyledir. Sûr'un karşısındaki limanda şehre giriş çıkışları engellemek hem de güvenliği sağlamak maksadıyla beş savaş gemisi beklemekteydi. Savaş gemilerine Abdusselam el-Mağribî ve Bedran Faris diğer adıyla Abdulmuhsin kumanda ediyordu. Müslümanlar seher vaktinde her şeyden emin olarak uykuya daldılar kimi kaynaklarda uyuya kaldılar. Müdafilere ait gemilerin kendilerini kuşattığını fark edemediler. Denizde ağır kayıp yaşanırken karadaki Müslüman askerler olup biteni izliyordu. Saldırıya uğrayan Müslüman leventlerin bazıları kendilerini denize attılar. Bir kısmı kurtuldu, bir kısmı da boğuldu. Sultan geri kalan savaş gemilerinin az olduğunu, fayda sağlamayacağını düşünerek Beyrut'a hareket etmelerini emretti. Gemiler yola çıkınca Sûr müdafileri onları takip etti. Müslüman leventler takip edildiklerini fark edince yakalanmamak için gemileri karaya oturtular. Gemiler kullanılmaz hale gelip orada kaldı. Sultan Selâhaddin bu manzarayı görünce morali hayli bozuldu. Gemilerin bozulup yakılmasını emretti. Sûr şehrini karadan muhasara etmek için kampa geri döndü fakat hareket imkânı olmadığı için çabası faydasız kaldı. Donanma hezimetini sonrası şehirdeki Franklar hırslandılar ve o gün öğleden sonra savaşmaya hazır şekilde surlardan dışarı çıktılar. Müslümanlar onlarla karşılaştı, Franklar bir ara çember içine alındı, onların önde gelenlerinden önemli bir şahıs esir edildi. Markis olduğu sanılan bu şahıs muhafaza edilmesi için Sultan'ın oğlu el-Melikü'z-Zahir'e teslim edildi. O da bir müddet sonra şahsın boynunu vurdu, sabah olunca Markis'in hala hayatta olduğu anlaşıldı.¹⁹⁴

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 159-160; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 245; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 412-413; İbn Haldûn, **a.g.e.**, cüz V, s. 362-363; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 412; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 82

El-Melikü'z-Zahir'in şahsı öldürmek için Sultan'dan izin istediği kaynaklarda yer almamaktadır. Bu kararı muhtemeldir ki kendi vermiştir yine kaynaklarda gençlik yıllarında hayli acımasız olduğu zikredilir. Bir örnekte cereyan eden bu hadise gösterilebilir. İsfahânî “*el-Fethü'l-Kudsî*” eserinde el-Melikü'z-Zahir'in ilk zamanlarda yapılan gazalara iştirak edemediği için Markis'e benzeyen şahsın boynunu vurarak lakabını elde etmek istediğini zikreder lakin başka kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Baştan sona kardeşleri ve amcası ile nöbetleşe şekilde kaleye hücum ettiği zikredilir.¹⁹⁵ Kuşatma uzayınca emirler şevklerini kaybettiler. Sultan askerlerin dinlenmesi ve tekrar cihada hazırlanması adına Zilkade ayının 2'si pazar günü ağırlıkları toplatıp oradan ayrıldı. Akka'ya hareket etti. Sûr'dan ayrılırken Tâceddin yakınlarındaydı. Sultan emirlerin ve meliklerin başına geçti onu karşılamaya çıktılar. El-Adil, el-Efdal, ez-Zahir, el-Muzaffer oradaydı. Sultan, Tâceddin'e ikramda ve ihsanda bulunup onu onurlandırdı. H. 584/m. 1188 yılına girildiğinde Sultan Akka'dan ayrıldı. Kevkeb'e indi ve yanındaki meliklere destur verdi. El-Melikü'z-Zahir de babasından izin isteyip diğer emirler gibi kendi beldesine döndü. Tüm emirler sırayla ordudan ayrılıp iktâlarına döndüler. Sultan ise muharrem ayının ortasında Kevkeb'i kuşattı.¹⁹⁶ Sûr kuşatması zafer ile sonuçlanmasa dahi el-Melikü'z Zahir'in ilk askerî tecrübesidir. Sultan'ın emrinde doğrudan doğruya ilk kez burada mücadele vermiştir.

Henüz 14 yaşında olan el-Melikü'z-Zahir ordusunun düzeniyle babasını ziyadesiyle memnun etti. Kuşatma boyunca yararlılık gösterdiği ve babasının takdirini kazandığı muhakkaktır ki Sûr kuşatmasının akabinde gerçekleşecek olan Antakya seferine çağırılacak ve çok daha büyük başarılar elde edecektir. Yine bazı durumlarda inisiyatif aldığına, özerk hareket ettiğine dikkat etmek gerekir.

¹⁹⁵ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 92-93; İbnü'l-Esir, **A.y.**, Sahil mücadelesi ve Markis'in planları için Bkz. **Ernoul Kroniği**, s. 184-188; **Chronique D'ernoul Et De Bernard Le Trésorier**, s. 236-243

¹⁹⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 139; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. III, s. 413,419, c. IV, s. 5; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 246,249; el-Bündârî, **a.g.e.**, s. 322; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 412-413; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 99; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 82; Sultanın kuşatmayı kaldırmasının sebeplerinden biride askerî kaybın yanında yaşadığı maddi kayıplar idi. Sûr uğruna hazinesinden çokça para harcamıştı. Bkz. Aydın Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, Yeditepe Yay., İstanbul-2021, s. 280

2.1. Eyyûbîlerin Antakya Prinkepsliğine Yaptığı Sefer

Sultan Selâhaddin'in Muharrem ayında Kevkeb kalesini kuşattığını zikretmiştik. Emir Sameddin Kaymaz en-Necmi'yi 500 atlı ile kuşatmaya devam etmesi için orada bıraktı. Safed'e ise vekil olarak 500 atlı ile Emir Tuğrul el-Hazinedar'ı atadı. Kerek ve Şevbek'in muhasarasına Emir Sâdeddin Gümüştekin el-Esedî'yi gönderdi. Emir Bahâeddin Karakuş el-Esedî'yi ise Mısır'dan yanına çağırttı ayrıca beldeden aletler, hayvanlar ve esirler getirildi. Tahrip olan Akka imar edilecekti, Sultan dinlenmek için Dımaşk'a döndü. O sıralarda el-Melikü'z-Zahir de Haleb'te dinlenme halindeydi. Sultan, Dımaşk'ta Darü'l-Adl'de kadılar ile oturumlar tertipledi. Devlet işleriyle ilgilendi bir müddet sonra tekrar cihada çıkmak için ona tabi olanları, emirleri ve askerleri cihada davet etti. Baharın ilk aylarını Dımaşk'ta geçiren Sultan 10 Mayıs 1188'de Ba'albek'e hareket etti beş gün sonra oraya vardı. Ardından Humus'a yürüdü, Sincar sahibi II. İmâdüddin Zengî ile buluştu. Humus'tan birlikte Kudüs Gölüne indiler, Sultan h. Rebiülahir/m. Mayıs-Haziran başlarında Hüsn'el-Ekrad'ın karşısında ki tepeye indi. Oğlu el-Melikü'z-Zahir ve yeğeni el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin'i Antakya yolunun muhafazası için Tizin'e gönderdi. Müslümanlar, Safita yakınlarındaki kalelere baskınlar düzenlemeye başladılar.¹⁹⁷ Diğer beldelerinin askerleri Sultan'ın hizmetine katılmak için bu menzile yürüdü. Etraftan askerler toplandı ve Trablus beldesine bu ay içinde iki defa baskın düzenlendi, Sultan beldeye baskın yaparak Frank askerlerinin durumunu test etmek istemişti ayrıca ganimetle Müslüman askerlerin morallerini ve dirençlerini güçlendirdi. Ayın sonuna doğru Sultan askerlere seslenerek: *"Sahil beldesine gireceğiz orada erzak azdır düşman bizi her taraftan çevreleyecek, yanınıza bir aylık erzak alın"* dedi.¹⁹⁸ Cemaziyelevvel ayında ordu tanzim ve tertiple hareket etti. İlk olarak sağ kanat ilerledi başlarında İmâdüddin Zengî vardı. Sırasıyla merkez ve sol cenah onları takip etti. Merkezde Sultan, sol cenahın başındaysa Muzaffereddin b. Zeyneddin vardı. Konaklama yerine kadar ağırlıklar ordunun merkezinde gitti. Gece Antakya topraklarında konaklandı. Cumartesi sabahı Sultan, el-Uzeyme kalesinin önüne indi

¹⁹⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 140; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 213; İbnü'l-Adîm, **A.y.**; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 8; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 255; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c.II, s. 97; **A History of the Crusades**, c. I, s. 587

¹⁹⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 141; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 8-9

fakat bir kuşatma olmadı. Cumartesi günün geri kalanında orada kaldı ve pazar günü bu mevziden ayrıldı.¹⁹⁹

Antarsus Fethi Sonrası El-Melikü’z-Zahir’in Sultan Selâhaddin’e Katılması

Sultan, h. 6 Cemâziyelevvel 584/m. 3 Temmuz 1188 Pazar günü Antarsus’a ulaştı onun niyeti orayı ilhak etmek değildi lakin alınabileceğini görünce kuşatmaya karar verdi. Şehri koruyan iki müstahkem burç vardı. Bunlardan biri alındı lakin Templier şövalyelerine ait burç alınamadı kuşatılmasına devam için asker bırakıldı. Çok sürmeden Antarsus şehri ilhak edildi ve bol ganimet kazanıldı.²⁰⁰ Sultan oğlu el-Melikü’z-Zahir’e, Tizin’de bulunan tüm askerler ile kendisine katılmasını emretmişti. Cebele yolunda iken seçkin birlikleri ve ordusuyla babasına iltihak etti.²⁰¹ Sultan, ordusu ile 10 Temmuz’da Marakiya’ya²⁰² indi. Oranın ahalisi şehirden tahliye edildi, kimi kaynaklarda halkın kendi rızasıyla Merkab’a çekildiği zikredilir. Ordugâh oraya kuruldu, beldenin içinde Cebele’ye giden dar bir sahil yolu vardı. Yol üstünde bulunan Frank kalesi Merkab kuşatılmadı. Sultan harekete devam ederek Banyas’a ilerledi.²⁰³ H. 18 Cemâziyelevvel 584/m. 15 Temmuz 1188’de Sultan Cebele’ye vardı beldeyi idare eden Kadı Mansûr b. Nebil sayesinde çok kısa sürede şehir aman ile teslim alındı. Şehirdeki Hristiyan müdafiler aileleri ile 16 Temmuz’da Antakya’ya döndüler. Sonrasında hızlıca Bikisrâil²⁰⁴ alındı. Sultan 20 Temmuz 1188 yılında Lazkiye’ye hareket etti varır varmaz şehri kuşattı. Tüm gün kuşatma sürdü, karanlık bastırınca mücadeleye ara verildi. Ertesi gün sabahın ilk saatlerinde Müslümanlar tekrar hücumla geçti ve kuşatma şiddetlendi. 22 Temmuz akşamı müdafiler teslim görüşmelerinde aracı olarak Kadı Mansûr b. Nebil’i talep ettiler. Hristiyanlar, hanımları, çocukları ve taşınabilir eşyaları ile şehirden ayrılacaklardı lakin binek hayvanları, Zahir ve ekinler bunun dışında tutuldu. Durumu iyi olan şehir sakinleri cizye verip orada ikamet etmeyi kabul etti. Lazkiye önemli bir limana sahip olup dönem için güçlü bir ticaret merkeziydi. Böylece çok önemli bir ticaret ve gelir kapısı olan Lazkiye alınmış oldu.

¹⁹⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 142; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 39

²⁰⁰ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 413; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 98-99; Şeşen, **Selâhaddin...**, s. 161

²⁰¹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 144; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 17; İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 413; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 39

²⁰² Marakiya “مراقية” Banyas ve Tartus arasında Humus’un batısında Suriye kıyısında bir belde. (Eski bir Haçlı kasabasıdır).

²⁰³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 257

²⁰⁴ Bikisrâil: Humus nahiyelerinden sahile yakın Cebele karşısında Hama yolu üzerinde dağ üstüne kurulu müstahkem bir kaledir. Bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 259; el- Bağdadî, **Merasidü’l-İttıla...**, c. I, s. 214; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 99

Sultan buraya Sungur el-Ahlatî'yi atadı. Daha sonra Lazkiye pek çok kez el değıştirdi. Bir dönem El-Melikü'l-Muzaffer Takıyüddin'in olan şehir sonunda el-Melikü'z-Zahir'in olacaktı. H. 27 Cemazıyelevvel/m. 24 Temmuz Pazar öğleden sonra Sultan Lazkiye'den ayrıldı ve yine bölgenin akıbeti açısından önemli ve müstahkem bir kale olan Sahyûn'a yürüdü. 26 Temmuz Salı günü oraya vardı, çarşamba günü sabahın erken saatlerinde şehri tüm yönlerden kuşattı.²⁰⁵ Altı mancınık dikildi, Şehir bir dağın yamacında çok yüksek ve müstahkemdi. Doğal konumu itibariyle üç tarafı çok geniş vadiler ile çevriliydi bunlar derin hendek vazifesi görüyordu. Sadece bir yönüne uzunluğu atmış cubit²⁰⁶ olan bir hendek kazılmıştı. Kale bir kayanın üzerine inşa edilmişti ve üç suru mevcuttu. İbnü'l-Esîr'in aktarımına göre beş sur bulunmaktadır. Bu surlardan biri rabatın, ikincisi kalenindi, üçüncüsü ise yamacın aşağısındaki genel savunma suruydu. Kale'de dikilmiş büyük bir bayrak olduğu kaynaklarca zikredilir. İbn Şeddâd, askerler kaleye yaklaşırken bu bayrağın düştüğünü Müslümanların bunun bir zafer işareti olduğunu düşünüp, her cenahtan hücumla kalktıklarını zikreder. El-Melikü'z-Zahir'in Cebele'den önce seçkin birlikleri ve ordusuyla Sultan'a iltihak ettiğini zikretmiştik bu zamana kadar yapılan tüm fetihlere iştirak etmişti. Kuşatma esnasında el-Melikü'z-Zahir, Sahyûn'un vadiye bakan surlarının karşısına indi oraya iki mancınık kurdu. Savaş her cenahta şiddetlendiğinde el-Melikü'z-Zahir mancınıklar ile surları dövüyordu. Kaleye çok hasar verdi, surun büyük bir parçasını yıkana, surlardan tırmanmaya imkân olana kadar bombardımana devam etti.²⁰⁷ Sefere gelirken yanında cesaretleri ile ünlü Halebli askerler getirmişti.²⁰⁸ Kaynaklarda bu müstahkem kalenin fethinde büyük bir çaba ve yiğitlik gösterdiği zikredilir.²⁰⁹ Sahyûn kalesi kuşatıldığında büyük mancınıklar ve arrâdeler dışında Neşşâb “النشَّاب”, Çarh “الجرَّح”, Zenburek “الزنبورك” ve Ziyar “الزيار”²¹⁰ gibi kuşatma silahlarının kullanıldığı aktarılır. Kaledeki müdafilerin kimi zikredilen silahlar karşısında olduğu yerde donup

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 169; İbn Vâsıl, a.g.e., c. II, s. 261; İbn Şeddâd, a.g.e., s. 146; el-İsfahânî, a.g.e., s. 127-131; Şeşen, a.g.e., s. 161-162

²⁰⁶ Cubit: Kol, arşın ölçüsüdür verilen uzunluk 27 metre civarındır.

²⁰⁷ İbn Şeddâd, a.g.e., s.146; İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 169; İbn Vâsıl, a.g.e., c. II, s. 261; Bedreddin Aynî, a.g.e., c. II, s. 100; Ebu Şâme, a.g.e., c. IV, s. 25-26; el-İsfahânî, a.g.e., s. 132; İbn Haldûn, a.g.e., c. V, s. 365; İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 414

²⁰⁸ İbn Vâsıl, a.g.e., c. II, s. 262; İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 169

²⁰⁹ el-İsfahânî, a.g.e., s.132; İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 169

²¹⁰ Neşşâb, Zenburek süratle arka arkaya dev oklar atan bir kuşatma aracı, Ziyar'da Zenburek ve Çarh'ın bir benzeri kuşatma kulelerinin üstüne konularak gücü arttırılır. Batıdaki ismi Ballista'dır. Detaylı bilgi için bkz. İbn Vâsıl, a.g.e., c. II, s. 262; Göksu, a.g.e., s. 306-307

kalıyor kimi ise dışarı çıkıp teslim oluyordu.²¹¹ El-Melikü’z-Zahir bu kuşatmada komutanlık ve hükümdarlık meziyetlerini gösterdi.²¹²

H. 2 Cemaziyelahir/m. 29 Temmuz Cuma sabahı Sultan Selâhaddin atlandı ve orduya hücum emri verdi. Mancınıklar aralıksız atış yapıyordu kuşatma şiddetlendi. Müslümanlar zikirler ve tekbirlerle, hücumla kalktı kısa sürede rabatın surlarına çıktılar, hücum yoğunlaştı savaş şiddetlendi. İbn Şeddâd, savaş anında Müslüman askerlerin kaledeki mutfağa eriştiğini aynı anda müdafiler ile savaşırken bir taraftan da yemek yediklerini aktarır.²¹³ Müdafiler ellerinden geldiğince mallarını kaleye taşıdılar ve iç kaleye çekildiler. Gerisi Müslüman askerler tarafından yağmalandı. Savaş kale surlarının etrafında cereyan etmeye devam etti. Bir müddet sonra çıkış kalmadığını gören müdafiler aman dilediler. Bu haber Sultan’a ulaştı. Kudüs’teki gibi bir anlaşma uygulandı.²¹⁴ Canları güvence altına aldı, kendileri ve malları bağışlandı, erkeklerden 10, kadınlardan 5, çocuklardan da 2 dinar fidye alınacaktı. Bu görev Şücaeddin Tuğrul el-Candara verildi. Kale içindeki mallar ve esirler ile teslim alınıp Nasreddin b. Humartigin’e tevcih edildi. Sultan birkaç kale daha alınana kadar orada ikamet etti, cumartesi Ayzü, pazar günü Cemahiriyye, pazartesi Balâtunus²¹⁵ ve bunlar gibi Sahyûn’a bağlı diğer kaleler naipiler tarafından ele geçirildi.²¹⁶ İmâdüddin İsfahânî, “*el-Fethü’l-kudsî*” adlı eserinde el-Melikü’z-Zahir’e yapılan seferde zırhlı Hama ve Haleb askerlerinin eşlik ettiğini ordusunda mancınıklar, çarhlar, candarlar, horasancılar²¹⁷, demirciler, haccâr²¹⁸ ve marangozların olduğunu zikreder. Ona göre el-Melikü’z-Zahir, Sayhûn’da hükümdarlığını, meziyetlerini ve yararlılığını göstermiştir. Vadi tarafında kurduğu mancınıkların onca atışa rağmen hala sağlam durduğunu Sultan’ın tarafındaki mancınıkların ise tamir edilmek zorunda kaldığını aktarır.²¹⁹ Bölgedeki en müstahkem kalelerden biri olan Sahyûn’un ilhakı Antakya’yı

²¹¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 262; İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 169; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 365

²¹² el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 132

²¹³ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 147

²¹⁴ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 147; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 132; İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 414

²¹⁵ Günümüzde bir diğer adı Mahallaba kalesi’dir. Suriye kıyılarının 40 km doğusunda Lazkiye yakınlarında 750 metre yüksekliğinde bir dağın tepesindedir.

²¹⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 147; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 28; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 100

²¹⁷ Horasancılar, Eyyûbî ordusunda kale ve şehir muhasara birliklerinden biridir detaylı bilgi için bkz. Abdullah Kubat, **Eyyûbilerde Askerî Teşkilat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2020, s. 45

²¹⁸ Kuşatma aletlerini kullanan asker sınıfına verilen ad detaylı bilgi için bkz. Kubat, **a.g.t.**, s. 37

²¹⁹ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 132-133; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 27-28

fethetme durumunu güçlendirdi. Prinkepsliğin etrafı çevrilmişti böylece Antakya yolu açılmış oldu.²²⁰

El-Melikü'z-Zahir'in fetihlerde kendisini Sultan'a ispatlamak istediği açıkça bellidir. Kendisi doğal olarak kardeşleri ile bir yarış halindedir ve bunun bilincindedir. Ordusunun mevcudiyeti, muhtevası ve disiplini kendisinin karakteri hakkında delil teşkil eder. Haleb askerleri kuşatmalarda maharetlidir. Sahyûn kalesinin fethinde mancınıklarını kurduğu mevzi ile sağladığı başarı el-Melikü'z-Zahir'in askerî strateji konusundaki yatkınlığını gösterir.

El-Melikü'z-Zahir'in Bekas, Şağr (Şuğur) ve Sermuniye'nin Fethindeki Rolü

Sultan ordusuyla h. 6 Cemaziyelahir/m. 2 Ağustos'ta Asi Nehrinin yanında bulunan Bekas'a vardı. Nehrin kenarında kaleye her yönden hâkim bir tepede kamp kuruldu. Ağırliklar orada bırakıldı ve hafif teçhizatlar ile Bekas muhasaraya alındı. Müdafiler ile Müslümanlar şiddetli şekilde savaştılar. Mancınıklarla sur dövüldü. Kaleye uzanan dar geçitten hücum edildi. Cemaziyelahir'in dokuzuncu günü kaleye girildi. Savaşta ölenlerden sonra kalanlar esir alınıp kalenin içinden büyük ganimetler elde edildi.²²¹ Eyyûbî ordusu ara vermeden Bekas'a bağlı son derece müstahkem bir kale olan Şağr'ı hedef aldı. Kale'ye bir köprü geçidinden başka yol yoktu. Kale'nin etrafına mancınıklar kuruldu bu durumu gören müdafiler aman dilediler aynı ayın 13'ü salı günü Şağr ilhak edildi.²²² Aynı 16. günü Sultan Selâhaddin'in sancağı kale burçlarında yükseldi. Sultan ağırlikların yanına geri döndükten sonra el-Melikü'z-Zahir'i ayın 17'si cumartesi günü Sermuniye kalesinin fethi ile görevlendirdi. El-Melikü'z-Zahir ana ordudan ayrılıp süratle kaleye yürüdü. Aynı gün içinde Sermuniye'yi şiddetli şekilde muhasaraya aldı. Mücadele safhası altı gün sürdü, h. 23 Cemaziyelahir/m. 19 Ağustos Cuma günü kaleyi teslim aldı. Orada çok sayıda Müslüman esir vardı, esirleri serbest bıraktı, onlara giysi ve nafaka dağıttı. Şehir hakkında kesin kararını verdi. Surlarını, binalarını ve sütunlarını yıktırdı. Ayakta tek bir burç bile kalmadı, deyim yerindeyse kale yerle bir oldu.²²³

²²⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 28-29

²²¹ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 29; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s.147-148; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 101

²²² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 29

²²³ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 171; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 148; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s.135; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 29-31; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 264; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 159; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 415; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 366; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 101-102; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.581-590) s. 32

Fethi zikredilen bu kaleler Eyyûbî devletine birçok açıdan kazanç sağladı. Değerli esirler elde edildi, kalelerde bulunan Müslümanlar esaretten kurtarıldı. Pek çok ganimet ele geçirildi. Sultan, Sûr kuşatmasının başarısızlığını böylece gidermiş oldu. Cebele ve Lazkiye Antakya'nın besin kaynağıydı o bağlantı kesildi. Antakya'ya bağlı sadece üç kale kalmıştı. Kuseyr, Bağras ve Derbîsâk.²²⁴

Sultan, Şağr ve Bekas'ı Emir Garseddin Kılıç'a tevcih etti. Hüsnü'l-Ermen yani Kefr-Debin kalesi de Garseddin Kılıç tarafından alınmıştı. Bu emirin üç oğlu vardı. Bu yerleri oğulları Şemseddin, Seyfeddin ve İmâdüddin'e bıraktı. İlerde değineceğimiz üzere Sultan Selâhaddin'in vefatından sonra el-Melikü'z-Zahir kaleleri onlardan aldı ve onlara geçimleri için Haleb'te birçok iktâ verdi.²²⁵

Sultan, Şağr'ın fethinden sonra Barzûye'ye birlik yolladı ardından oraya yöneldi. Kale çok yüksek bir yerdeydi. Mancınıklar ve askerler ile kale kuşatılıp şiddetli bombardımana tutuldu. H. 27 Cemaziyelahir/m. 21 Ağustos'ta Sultan askerlerini gruplara ayırarak doğrudan doğruya hücum emri verdi. Bir müddet geçtikten sonra müdafiler dayanamadı ve aman ile teslim oldu. Çokça ganimet ve esir elde edildi. Kalenin sahibi Antakya Prinkepsi'nin hanımı Sibylle'nin kardeşi idi, kaynaklar Sibylle'nin Sultan'ın casusu olduğunu zikreder, Sultan Selâhaddin kalenin sahibini ve yanındaki esirleri sorunsuzca Antakya'ya gönderdi. Hareketine devam eden Eyyûbî ordusu Şakîf-i Derkuş üzerinden Asi nehrinin doğusuna geçti. Cîsrü'l-Hadîd'e (Demir köprüye) yürüdü orada bir iki gün geçirdikten sonra h. 8 Recep/m. 2 Eylül'de Templier şövalyelerine ait Derbîsâk kalesine vardı, aynı gün kale kuşatıldı. 9 Eylül'de lağımclar suru çökertti müdafiler bir müddet dayanmaya devam ettiler, durumları kötüleşince aman dilediler. 16 Eylül 1188'de, 5000 dinar tazminat vermeleri kaydıyla Antakya'ya gitmelerine izin verildi. Derbîsâk, Süleyman b. Candar'a tevcih edildi. Ardından Bağras (Bakras) kuşatıldı. Kalenin dış dünyayla tüm ilişkisi kesildi müdafiler 25 Eylül'de aman dilediler. Kaleden birçok zahire ve ganimet elde edildi. Tüm bu kalelerin fetihlerinden sonra Antakya sahibi elçi gönderip sulh talep etti zira Antakya'da kıtlık ve pahalılık baş göstermişti. Alınan kaleler ile Antakya Prinkepsliğinin ticaretine ve ikmal hatlarına darbe vurulmuş oldu. Kuseyr ve Süveydiye dışında kaleleri kalmamıştı. Sultan Selâhaddin emirlere danıştıktan sonra

²²⁴ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 31

²²⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 265

bu teklifi kabul etti ve h. Ekim 1188/m. Mayıs 1189 arasını kapsayan bir sulh yapıldı. Antakya'da bulunan 1000 Müslüman esir de serbest bırakıldı.²²⁶

Sulhun ardından Sultan Dimaşk'a dönmeye karar verdiyse de el-Melikü'z-Zahir onu Haleb'te misafir etmek istedi. Sultan oğlunun bu teklifine icabet etti. Şaban ayının 11'i Haleb'e vardılar, reaya Sultan'ın gelişine hayli sevindi. Sultan Haleb kalesinde yaklaşık üç gün kaldı. El-Melikü'z-Zahir babası Sultan Selâhaddin'e çok güzel bir misafirperverlik gösterdi.²²⁷ Şerefine ziyafet verdi. Emirlerden askerlerden el-Melikü'z-Zahir'in cömertliğinden ve nimetlerinden elde etmeyen kimse kalmadı. Öyle ki Sultan bu duruma üzüлp oğlu için endişe etmişti.²²⁸

Kevkeb, Safed, Kerek ve Şevbek fetihleri ile görevlendirilen emirleri yukarıda zikretmiştik. Sırasıyla Safed 30 Kasım 1188, Kerek ve Şevbek Ekim 1188, Kevkeb 5 Ocak 1189'da ilhak edildi.²²⁹ H. 584/m. 1188 yılında Haleb valisi İsa Belaşuva vefat etti. Ölene kadar şehrin valiliğinin yanında el-Melikü'z-Zahir ve kardeşi Davûd'un eğitim ve terbiyeleri ile ilgilenmişti.²³⁰ Avrupa'dan sefer hazırlıklarına dair malumatlar gelmekteydi. Vuku bulan savaşların ve fetihlerin yankılarının Avrupa'da ses getirdiği muhakkaktır. Özellikle Kudüs'ün ve Gerçek Haç'ın Sultan Selâhaddin tarafından Haçlıların elinden alınması. III. Haçlı Seferinin başlıca amili oldu. Bu sırada el-Melikü'z-Zahir, Haleb'te Sultan Selâhaddin ise Şam'da bulunmaktaydı.

²²⁶ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 432-434; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 149-151; Barber, **a.g.e.**, s. 451-453; Şeşen, **a.g.e.**, s. 163

²²⁷ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 44; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 270; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 213-214; el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 142; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 42; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 417; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 102-105; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 275; el-Yâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 346; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 270

²²⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 151

²²⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 271; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 106-107; Şeşen, **a.g.e.**, s. 164-165

²³⁰ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 434

2.2 III. Haçlı Seferi Süresince El-Melikü'z-Zahir ve Eyyûbîler

Avrupa'nın önemli kralları Kudüs'ün ve Haçlı Krallığının başına gelenlere kayıtsız kalamazdı. Başpiskopos Joscius'un önderliğinde Sûr şehrinde bir heyet yardım çağrısını iletme için Avrupa'ya yelken açtı. Joscius, Sicilya'ya ulaşınca Sicilya Kralı II. Guillaume ile görüştü. Kral, Joscius ile yaptığı görüşmeden etkilenmiş hemen sefer hazırlıklarına başlamıştı. Başpiskopos daha sonra Roma'ya geçti. Papa III. Urbanus halihazırda hastaydı duyduğu kötü haberlerden sonra 20 Ekim'de öldü. Halefi VIII. Gregorius Batı Hristiyanlarını yeni bir Haçlı seferine davet ettiyse de çok geçmeden o da öldü. Yerine III. Clemens Papa seçildi ve Albano'nun kardinal piskoposu Henry'i, Roma Germen İmparatoru Frederick Barbarossa'ya gönderdi. Frederick mart ayında Haçı alıp seferi kabul etti. Başpiskopos Joscius ise yoluna devam ederek Fransa Kralı II. Philippe, İngiltere Kralı II. Henry ve Flander kontu Philippe d'Alsace ile görüştü. Kral II. Henry'nin oğlu Richard görüşmeden etkilenmiş olacak ki kısa süre sonra o da Haçı aldı. Joscius ve elçiler gerçekleştirdikleri ziyaretlerde çizdikleri resimleri teşhir ediyordu. Resimlerin muhtevası genel itibarıyla Haç'ın ve Hristiyanlığın Müslümanlar tarafından ayaklar altına alındığı ve hakarete uğradığıydı. Fransa ve İngiltere Krallıkları arasında süre gelen savaş sefer vesilesiyle sonlandırıldı. Sefer masrafları için 'Selâhaddin öşrü' adıyla vergi toplanmaya başlandı. Fransa ve İngiltere Krallıklarının sefere iştirak etmeleri zaman alacaktı zira İngiltere Krallığında yönetim değişecekti. Sefere ilk çıkan Alman İmparatoru Frederick Barbarossa oldu. Ordusuyla beraber 11 Mayıs 1189'da Regensburg'tan hareket etti. İngiltere Kralı II. Henry 6 Temmuz 1189'da ölünce yerine oğlu Richard, Fransa Kralı II. Philippe'nin desteğiyle Eylül ayında İngiltere tahtına geçti. Böylece seferin önünde engel kalmadı. Fransa ve İngiltere Kralları deniz yolunu tercih ederken önceki Haçlı seferine katılan Alman İmparatoru, Balkanlar ve Anadolu üzerinden kara yolculuğunu tercih etti. Frederick Barbarossa seferden önce Sultan Selâhaddin'e mektup yazıp kendisini Kudüs'ten çıkması konusunda uyarmış deyim yerindeyse tehdit etmişti. Alman Haçlı ordusunu zorlu bir yolculuk bekliyordu. Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos, Selâhaddin Eyyûbî ile irtibat halindeydi gelen ordu hakkında malumat verip Alman ordusuna birçok konuda sorun çıkarttı. Haçlı ordusu sefer güzergahı üzerinde Bizans okçularının taciz atışlarına maruz kaldı, baskın yedi ve onlara Bizans İmparatorluğu tarafından vaat edilen Pazar kurulmadı. İmparator İsaakios'un kendi çıkarlarının Sultan Selâhaddin tarafında olduğunu düşünmesi çok doğal karşılanmalıdır. Her daim

Bizans ve Doğu Hristiyanlığı, Roma ve Batı Hristiyanlığı ile mücadele içinde olmuştur kaldı ki II. Haçlı seferleri vuku bulduğu dönem Alman ordusu Bizans topraklarında son derece disiplinsiz hareket etmiş bölgeye maddi zararlar vermişti. Bu zorluklar altında Mart 1190'da Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçen Haçlı ordusu birde Selçuklu askerlerinin ve uç Türklerinin baskınlarına maruz kaldı. Aslında Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin elçileri İmparator Frederick ile Nüremberg'te görüşmüştü. Alman ordusunun zikredilen iki devletin topraklarından sorunsuz geçişi için anlaşma sağlanmıştı fakat bu anlaşmalar havada kaldı. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ilerleyen yaşı sebebiyle ülkeyi 11 evladı arasında taksim etmişti. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Kutbeddin Melikşah ve Muhyiddin Mesûd kardeşler müşterek şekilde Haçlı ordusuna karşı koymaya çalıştı. Ufak başarılar elde edildi lakin net bir zafer kazanılamadı. Akşehir ve Konya mevkilerinde gerçekleşen savaşların ardından yıpranan Haçlı ordusu kayıp vermesine rağmen Konya şehrine girdi. Sultan II. Kılıçarslan, Frederick Barbarossa ile sulh yapmak zorunda kaldı. Konya şehrini yağmalayan Haçlı ordusu yoluna devam ederek Silifke'ye vardı. Tüm bu yaşananların yapamadığını Göksu nehri yaptı. İmparator Frederick Barbarossa'nın Göksu nehrinde boğulması üzerine Alman Haçlı ordusunun gücü dağıldı. Ordudan ayrılan grupların kimi kara yoluyla kimi deniz yoluyla Trablus, Antakya ve Sûr'a geçti. Bu süre zarfında Kral Guy de Lusignan, hanımı Sibylle'nin Sultan Selâhaddin'e ricası üzerine serbest kalıp Trablus'a geçmişti. Antakya'ya bir ziyaret gerçekleştirip Prinkeps Bohemond'tan destek sözü aldı. Mahiyetindekiler ve destekçileri ile Sûr şehrine gittiyse de Markis bahaneler öne sürerek kralı şehre almadı. Kral Guy, Balian d'Ibelin ve Templier üstadı Gérard toplanan Frank birlikleri ile Sûr şehri önlerinden ayrılıp, sahil yolu üzerinden Akka'ya yöneldi ve orayı kuşatmaya aldı. Sultan Selâhaddin onları engellemeye çalıştı, ufak çarpışmalar meydana geldi lakin Frankların Akka'ya varmasına ve beldeyi kuşatmasına mâni olamadı.²³¹ Frederick Barbarossa'nın Göksu nehrinde boğulması ve Alman ordusunun dağılıp kollara ayrılması hiç şüphesiz tarihi olayların seyrini ve dönemin geleceğini değiştirdi. Filvaki yaşanan bu olay Selâhaddin Eyyûbî'nin ve Müslümanların lehineydi zira Frederick Barbarossa'nın ordusu mahiyeti itibariyle büyük bir orduydı. Akka kuşatma halindeydi ve eğer ordu

²³¹ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, s. 132; Şeşen, **a.g.e.**, s. 167-171; Barber, **a.g.e.**, s. 456-461; Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, c. XIV, İstanbul TDV Yay., 1996, s. 536-537. Frederick Barbarossa'nın yazdığı mektup için bkz. **The Annals of Roger De Hoveden**, c. II s. 100-102; **Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi**, s. 49-51

dağılmasaydı sultan bölgenin savunulması hususunda sıkıntı yaşayacaktı. Almanların Konstantiniyye'den Anadolu'ya geçişiyle birlikte el-Melikü'z-Zahir, Haleb'ten Sultan Selâhaddin'e mektuplar yollamış, Alman Kralı'nın Konstantiniyye'den büyük bir güçle ayrıldığının haberini vermişti. İslam kaynakları Alman ordusu için farklı rakamlar vermektedir. Bu ordu kimilerine göre 200 kimilerine göre 260.000 asker barındırıyordu yine bazı kaynaklarda ordunun 300.000 savaşçıdan mürekkep olduğu ve içinde 60.000 zırhlı, miğferli şövalyenin var olduğu belirtilmekteydi.²³² Frederick Barbarossa dışında oğlu Swabia Dükü Frederick, rahipler, piskoposlar, sınır lordları ve kontların eşlik ettiği ordunun sayısı hakkında 3000 şövalyenin içinde bulunduğu 12 ila 15.000 arası askerden söz eden kaynaklarda vardır.²³³ Bu rakam bizce gerçekçi değildir. Urfa'nın Aralık 1144'te İmâdüddin Zengî tarafından ilhak edilmesi²³⁴ II. Haçlı seferinin ana nedeni olmuştu. Anonim Süryani kroniğinde II. Haçlı seferlerine iştirak eden Alman ve Fransa Krallarının 1148 yılında 395.000 kişilik bir orduyla Bizans topraklarında bulundukları aktarılır.²³⁵ Mamafih bu rakamda bizce son derece mübalağalıdır lakin o dönem için dahi böyle rakamlar zikrediliyorsa Alman ordusunun askerlerin dışında silahtarlar ve diğer müşterek unsurlar ile birlikte 50 ila 60.000 arası insana sahip olduğu bizce en makulüdür zira Ernoul Kroniğinin farklı nüshalarında Alman İmparatorunun 40 ila 60.000 süvari ile yola çıktığı yazarken yine İbn Şeddâd'ın aktarımıyla Ermeni Katolikos'u IV. Gregory Sultan Selâhaddin'e yolladığı mektupta Barbarossa'nın ölümünün ardından oğlu Swabia Dükü Frederick komutasında 42.000 süvari ve pek çok yaya asker olduğunu zikretmekteydi.²³⁶ Alman ordusunun Konstantiniyye'den ayrılış haberini vermesi el-Melikü'z-Zahir'in istihbarat ağının kuvvetini ve diğer komşu devletler ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Akka kuşatması döneminde el-Melikü'z-Zahir sürekli hareket halindedir kâh kuşatma sebebiyle Akka'da kâh Haleb ile çevre beldelerin muhafazası ve keşfi için Şam'ın kuzeyinde olacaktır. Alman İmparatorunun Sultan Selâhaddin'e yazdığı mektuptan yukarıda bahsetmiştik. Latin kaynağı *Itinerarium*, Sultan Selâhaddin'in bu mektubu cevapladığını iddia eder. Aktarılan bilgilere göre Alman İmparatorunun tehditkâr

²³² İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 178; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 111; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 310; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 216; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 372; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 129; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.581-590) s. 50

²³³ Barber, **a.g.e.**, s. 458

²³⁴ Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, TTK, Ankara-1994, c. II, s. 147

²³⁵ **Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)**, İngilizceden Çev. İlhan Aslan, Post İstanbul-2019, s. 83

²³⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 197; Ernoul **Kroniği**, s. 191

taleplerine Sultan Selâhaddin kendinden emin ve sakin bir cevap vermiştir. Alman İmparatorunun mektubunda mahiyetindeki kontları ve askerlerini saymasına değinen Selâhaddin kendisinin böyle bir şey yapamayacağını zira ordusunun sayamayacak kadar fazla olduğunu iletmiş ayrıca Alman İmparatoruna üstüne geldiği takdirde davet ettiği meydanda ordusuyla karşısında olacağını beyan etmişti.²³⁷ Şartlar her dem aynı olmamaktadır iki hükümdarın konuşmaları sadece mektup üzerinde kaldı. Sultan, Alman ordusunun Şam'a yol aldığını öğrendiğinde Akka kuşatmasında idi bu habere morali hayli bozulmuş İbn Şeddâd'ı halifeyi bilgilendirmek ve bölgenin diğer emirleri Sincar, Musul, Erbil, el-Cezire sahiplerini cihada davet etmek maksadıyla elçilik ile görevlendirmişti.²³⁸ Akabinde Alman ordusunun gücü kendiliğinden zayıflamışsa da Kral Guy, Akka'yı kuşatıyordu ayrıca daha İngiltere ve Fransa Kralları ile mücadelede başlamamıştı.

Akka Kuşatması ve Kuşatma Sürecinde El-Melikü'z-Zahir'in Faaliyetleri

Alman ordusunun akıbeti bu şekilde cereyan ederken Kral Guy de Lusignan yukarıda zikrettiğimiz gibi sahil yolu üzerinden Akka'ya yürümüş kardeşleri Geoffrey de Lusignan ve Amaury de Lusignan, Templier üstadı Gérard de Ridefort, Kont André de Brienne ve topladığı birliklerle 28 Ağustos 1189'da Akka'yı kuşatmıştı. 52 parçalık Pisa donanması da deniz üzerinden Akka'yı ablukaya almıştı. Sultan bu Haçlı taifesinin hareketini öğrendiğinde Şakîf-Arnun'u kuşatıyordu. Kral Guy'un önünün kesilmesi istemiş lakin emirler bunda muvaffak olmamıştı. Sultan da Şakîf kuşatmasında bir grup asker bırakıp hızla Akka'ya yöneldi. 29 Ağustos Çarşamba günü Akka'ya varan Sultan İlk olarak Tell-Harruba'da konakladı ardından ordu kampını Tell-Keysan mevkiine kurdu. Akka'yı kuşatan Haçlı ordusunu Müslümanlarda dış cepheden kuşatmış oldu. Kral Guy de Lusignan kapını Tell-Fukhar'a tepesine kurmuştu. Topladığı asker sayısı ile ilgili farklı rakamlar mevcuttur. Latin kaynağı Itinerarium'da Kral Guy ilk başlarda 700 şövalyenin içinde bulunduğu 9000 kişilik bir orduya sahiptir. İbn Şeddâd'a göreyse Akka kuşatmasında toplanan Haçlı ordusu 2000 şövalye ve 30.000 yayadan mürekkepti. İsfahânî, Templier üstadı Gérard'ın nakli ile kuşatmada bulunanların sayısını 110.000 olarak vermektedir. Eylül ayı başlarında Avrupa'dan 500 parçadan oluşan Danimarka, Flaman ve Frizya filoları

²³⁷ Detaylı bilgi için bkz. *Itinerarium Peregrinorum*, s. 51-54

²³⁸ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 178

bölgeye intikal etti. Jacques de Avesnes, Phillipe de Dreux, kardeşi Dreux Kontu Robert, Konrad de Montferrat gibi birçok ünlü kont bu kuşatmaya iştirak etmişti. Eylül ayının ortalarında Müslüman beldelerinin sahipleri askerleriyle Akka'ya vardı. Kuşatmacılar Akka'nın çevre ile ilişkisini kesince Sultan Selâhaddin emirleri ile fikir teatisinde bulundu. Toplantıdan saldırı kararı çıktı. Ufak çatışmaların ardından Takiyüddin yaptığı hücum ile Akka'ya bir koridor açtı hem Sultan şehre girip kuşatma kampını inceledi hem de şehrin ihtiyaçları giderilip ikmal yapıldı. İki tarafa da bu süre zarfında destek geliyor ufak çarpışmalar yaşanıyor ve kuşatma sürüyordu. Bir müddet geçtikten sonra 4 Ekim sabahı Haçlılar kuşatma kampından çıkıp savaş düzeni aldı. Sultan derhal savaş düzeni alınmasını emretti. Haçlılar toplu ve büyük bir saldırıya kalkıştı ilk hücum Takiyüddin'in başında bulunduğu sağ kanada yapıldı çatışmalar şiddetlenirken Takiyüddin ihtiyaten askerlerini biraz geri çekti böylece hücum eden haçlı grubunu ana ordudan ayırmayı düşündü. Sultan Selâhaddin bu manzara karşısında Takiyüddin'in zorda kaldığını düşünerek merkezden sağ kanada asker sevk etti. Bu hamle üzerine Haçlılar geri çekilip merkeze hücum etti. Sağ kanat ve merkezde savaş kızıştı daha önce Haçlılar ile mücadele içine girmemiş Diyarbakır ve el-Cezire askerleri tutunamadı safları yarıldı. Haçlı askerlerinin bir kısmı Sultan Selâhaddin'in çadırına kadar girdi. Ahval bu halde iken bir grup Müslüman asker sultanın çadırını yağma ederek savaş alanından ayrıldı. Öyle ki Haçlılar Müslümanların ordu çarşısına kadar girmişti. Bu manzara karşısında Sultan Selâhaddin basiretini korudu askerlerini tekrar topladı ve hücum emri verdi. Sultan'ın merkezden hücumuna yeğeni Takiyüddin'in sağ ve Gökböri'nin sol cenahlardan başlattığı hücum eklendi gerisin geri çekilen Haçlılar kuşatma kampı ile Müslüman kampı arasındaki alanda kıyıma uğradı. İki tarafta bu çarpışmada önemli kayıplar yaşadı. Sultan Selâhaddin olası bir bozgunu son anda engelleyip Haçlılara karşı bu savaşta da üstün gelmiş oldu. Savaş alanındaki kayıplara gelince İbn Şeddâd Haçlı kaybının 7000 tahmin edildiğini, ölülerin nehre atılması ile ilgilenen bir görevlinin sadece sol cennahta 4100 kişi saydığını zikreder. İbnü'l-Esîr'e göre 10.000 Haçlı askerî bu muharebede ölmüştür. İmâdüddin İsfahânî ise bu sayıyı 5000 olarak verir. Latin kaynağı asker kaybını 1500 olarak aktarır. Ayrıca Haçlıların önde gelenlerinden André de Brienne ve esir alınan Templier üstadı Gérard bu muharebeyle birlikte öldü. Müslüman kayıpları ve emirler için 150 ila 160 arası rakamlar verilmektedir. Fakih Ziyaeddin İsa'nın kardeşi Zahirüddin ve Hacib Halil el-Hakkarî, el-Mükebbis ve İbn Revâha gibi isimler bu kayba dahildi. Savaş'ın ardından sultan emirleri ile bir görüşme tertip etti. Sultan

Selâhaddin, toplantıda taarruz fikrini ortaya attı lakin emirler arasında görüş birliği sağlanamadı. Emirler askerlerin yorgun düştüğünü ve dinlenmeleri gerektiğini beyan ettiler. Yaşanılan savaşın, öldürülenlerin kokusunun orduya sirayet etmemesi ve askerlerin dinlenmesi için mevcut konumda öncü birlikler bırakılarak Ordugâh 16 Ekim'de Tell-Harruba'ya taşındı. Sultan bu arada yorgun düşmüş hastalanmıştı.²³⁹ Kuşatma sürmeye devam etti her gün ufak çaplı çatışmalar yaşanıyordu. İngiltere ve Fransa Kralları kış aylarına girilmesi nedeniyle kuşatmaya iştirak edememişti. Ekim sonlarında el-Melikü'l-Adil Mısır askerleriyle Sultan Selâhaddin'in hizmetine geldi çok sayıda asker, silah ve erzak getirmişti. El-Melikü'l-Adil'in gelişinin ardından 26 Aralık 1189'da Hüsameddin Lü'lü kumandasında Mısır'dan 50 gemiden mürekkep bir donanma Akka'ya vardı. Haçlı gemilerinin kuşatmasını geçerek limana girdi. Bunun üzerine Haçlılar Avrupa'dan ek gemi talebinde bulundular. Kış boyunca çatışmalar sürdü bunun yanında iki taraftaki askerler birbirlerini tanımaya, sohbet etmeye, saygı duymaya başladılar. Dostane ilişkiler gelişti iki tarafın askerleri birbirlerini yemeğe davet eder olmuştu fakat iki tarafta kazanmak adına kararlıydı. Bu süreçte Müslüman müdafiler kuşatma kampına baskınlar düzenledi. Kış dolayısıyla denizden ikmal yapılamadığı için Haçlılar erzak sıkıntısı çekiyordu Sultan Selâhaddin ise mümkün mertebe Akka'yı takviye etti.²⁴⁰

Baharla birlikte daha önce istirahat için sultanın yanından ayrılan emirler dinlenip askerleriyle birlikte tekrar sultana iltihak etmeye başladılar. Haçlılar da takviye alıyordu. Öncü birlikler arasında yaşanan çatışmalar tekrar artmıştı. Yukarıda değindiğimiz üzere Almanların Anadolu'ya geçmesinin haberini alan Sultan, İbn Şeddâd'ı elçilik ile görevlendirmiş halifeye ve çevre belde sahiplerine göndermişti. Bu süreçte Fakih Ziyaeddin İsa, hastalık sebebiyle vefat etti. 23 Nisan 1190'da Halife Nâsır-Lidinillâh'ın²⁴¹ elçisi Ziyaeddin eş-Şehrîzûrî ile beraberinde naft ve naftçılar ayrıca ödemesini halifelîğin yapacağı 20.000 dinarlık iki rika yani çek göndermişti. İbn Şeddâd, sultanın bu çekleri kullanmaktan imtina ettiğini diğer gönderilen her şeyi kabul ettiğini zikreder. Sultan ordugâhı tekrar Tell-Keysan'a taşıdı. Merkeze Sultan sağ kanada Takiyüddin, sol kanada el-Melikü'l-Adil komuta edecekti. Haçlılar boş

²³⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 163-179; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 173-189; el-İsfahânî, **el-Fethü'l kussî**, s. 160- 177; **Itinerarium Peregrinorum**, s. 69-81; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 121-129; Barber, **a.g.e.**, s. 463-467

²⁴⁰ Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 26-27; Şeşen, **Selâhaddin...**, s. 175-176

²⁴¹ Ebü'l-Abbâs en-Nâsır-Lidinillâh Ahmed b. el-Müstazî-Biemrillâh el-Hasen el-Abbâsî (1180-1225)

durmamış tüm kış boyunca kuşatma aletleri hazırlamışlardı. El-Melikü’z-Zahir 1189’un büyük kısmını Şam’ın kuzeyinde ve Haleb’te geçirdi. Babası Sultan Selâhaddin’i Almanların hareketlerine karşı haberdar ediyordu. İbn Şeddâd ve Kadı Ziyaeddin el-Kasım b. Yahya b. Abdullah eş-Şehrizûrî halifelğe elçilik ile görevlendirildiği zaman el-Melikü’z-Zahir Haleb’te idi. Bağdat’a yönelen elçiler Haleb’ten geçince el-Melikü’z-Zahir de bu vakadan haberdar olup mektuplaşmaya müdahil olmuştu. Nihayetinde h. 27 Rebiülevvel 586/m. 24 Nisan 1190 Cuma gecesi seher vakti, el-Melikü’z-Zahir, hürmetinden ve bağlılığından acele ederek askerlerini konakladıkları mevkide bırakıp süratle babasının hizmetine geldi. Bu durum Sultan’ı ziyadesiyle memnun ve mutlu etti, şevki arttı. El-Melikü’z-Zahir 25’i cumartesi seher vakti tekrar askerlerinin yanına döndü. Askerleriyle birlikte hazırlandı ve Akka önlerine yürüdü. Özel birlikleriyle birlikte büyük bir orduya sahipti. Savaş zırhlarını ve teçhizatlarını kuşandılar.²⁴² Sancaklar ve bayraklar açıldı, köslere vuruluyor, borazanlar çalınıyordu. El-Melikü’z-Zahir babası Sultan Selâhaddin’in önünde askerî geçit düzenledi. Sultan atlanıp gelen orduyu karşılamaya çayırılığa çıktı. Haleb askerleriyle beraber Frankların önüne kadar yürüdü. Askerler Haçlılara karşı mevzilendi. İbn Şeddâd: *“Allah’ın ordusunu gören Frankların canları sıkıldı endişelendiler.”* Der. O günün sonunda Muzaffereddin b. Zeyneddin tıpkı el-Melikü’z-Zahir gibi Sultan’ın hizmetine geldi, sonra askerlerine döndü, ordusunu savaş teçhizatlarını giymiş bir şekilde pazar günü Sultan’a arz etti. Aynı şekilde o askerlerde düşmana karşı mevzilendi. Sultan gelenleri çadırında ağırılıyor, onları yediriyor, çadırlar kurdurup ikramlarda bulunuyordu. El-Melikü’z-Zahir’in ardından Humus sahibi Esedüddin Şirkûh, Şeyzer sahibi Sabikeddin Osman İzzeddin b. Mukaddem de geldi. İmâdüddin Mahmud b. Behramşah el-Artukî ile birlikte diğerler melikler ve emirler Sultan’a iştirak etti.²⁴³ Haçlılar, Akka kuşatmasında kullanmak üzere üç kuşatma kulesi inşa etmişti. Kulelerin yapımında kullanılan ahşap ve demir deniz üzerinden temin ediliyordu yapımı yedi ay süren bu kuleler 5 katlıydı yanmamaları için kulelere sirke ve şarapla yıkanmış dana derisi giydirilmişti. Her birine 500 savaşçı sığan bu kuleler İbn Vâsıl’ın aktarımına göre 50 cubit²⁴⁴ uzunluğundaydı. Akka şehrinin surları kadar uzun oldukları zikredilen bu kuleler

²⁴² İbn Şeddâd’ın eserinde *لأمة*: Mızrak, kılıç ve zırhtan oluşan savaş edevatı, bkz. **a.g.e.**, s. 184

²⁴³ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 184-185; el-İsfahânî, **el-Fethü’l-Kussî**, s. 179-180, 196; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 120-121; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 313; Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 377

²⁴⁴ Verilen uzunluk Yaklaşık 23 metre etmektedir.

Haçlılar tarafından şehrin üç yönüne kurulup her gün yavaş yavaş surlara yaklaştırıldı. Böylece Franklar Akka'nın surlarını incelediler. Kulelerin yüzeyi mancınık oturtulacak şekilde genişti. Bu ahval içerisinde Müslümanların morali hayli bozuldu. Sultan tüm düşüncesini bu kuleleri yakma fikrine yoğunlaştırdı. Ordugâhta bulunan tüm zanaatkarlar Zarraklar²⁴⁵ ve Naftçılar, toplandılar. Sultan onlara kuleleri yakmaları halinde mal ve para vaat etti. Hepsi burçları yakmaya çalıştılar lakin pek başarılı olamadılar aralarında Şamlı genç bir bakır ustası vardı. Sultan'a elinde yanan bir ilaç olduğunu eğer Akka'ya girebilirse ve gerekli malzemeler sağlanırsa kuleleri yakabileceğini söyledi. İlaçlar, kepçeler ve tüm istedikleri temin edildi, bakır ustası Akka'ya girdi. Bakır tencerelerde naft ve yanındaki malzemeleri karıştırıp pişirdi. Ardından mesafenin ölçülmesi için boş bir kap ile deneme atışı yapan bu zat ikinci atışını hazırladığı ilaçlarla doldurulmuş kaplardan biriyle yapıp birinci kuleyi vurdu. Kule yanmaya başladı alevlerden büyük bir dağ gibi oldu. Müslümanlar tekbir ve tezahüratlar eşliğinde sevindiler. İnsanlar yanan kuleyi izlediği sırada ikici kulede vuruldu. Bir saat sonra üçüncü kulede vuruldu. Bu vaka el-Melikü'z-Zahir'in geldiği günlerde cereyan etti.²⁴⁶ Sultan ordunun başına geçip atlandı sağ, sol kanat ve merkez ordusu hazırlandı, Haçlı kampının önüne kadar ilerledi lakin onlar çadırlarından çıkmadı. İbn Şeddâd, insanların bu vakayı el-Melikü'z-Zahir'in gelişinin bereketi olarak görüp gayretini sultana müjdelediklerini zikreder.²⁴⁷ İmâdüddin Zengî ve el-Cezire sahibi Muizzeddin Sencerşah'ın ardından h. Cemaziyelevvel 586/m. Haziran 1190'da Musul sahibinin oğlu Alâeddin Hürremşah geldi ve çadırını el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir'in çadırlarının arasına kurdu. Sultan bu meliklerin gelişlerine çok sevindi onlara ikramlarda bulundu ve hediyeler verdi.²⁴⁸

²⁴⁵ الزَّرَّاقِينَ: Neft kullanan askerlere Naffât veya Zerrâk denilmektedir. Bkz. Kubat, **a.g.t.**, s. 38

²⁴⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 185-186; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 315-316; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 191-193
Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 122; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 140

²⁴⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 186

²⁴⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 188; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 124; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 313-314; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 140

Alman İmparatoru'nun Ölümü Sonrası Eyyûbî Meliklerinin Kuzey Sınırlarına Gönderilmesi

Sultan, Mısırdan yeni bir donanma istemişti. 13 Haziran 1190'da donanma Akka'ya vardı. Haçlılara ait gemilerden sıyrılıp limana girdi ve şehrin erzak sıkıntısı bir nebze giderildi. Donanmanın rahat hareket edebilmesi için sultan o gün karadan kuşatmacılar üzerine hücum gerçekleştirmişti.²⁴⁹ Sultan Selâhaddin, sık sık Alman Haçlıları hakkında haber alıyordu. Yukarıda Ermeni Katolikos'u IV. Gregory'nin yazdığı mektuptan ve verdiği haberden bahsetmiştik. Sultan Selâhaddin, Alman İmparatoru Frederick Barbarossa'nın her adımını takip ediyordu. Ölümünün ardından orduya öncülük eden oğlu Swabia Dükü Frederick'in Ermeni topraklarında olduğunu öğrendiğinde devletin emirlerini ve fikir adamlarını meclisine topladı. Onlarla istişarede bulundu, meclis ordunun birkaç gruba ayrılması, sınır bölgesinde düşman askerlerinin geçeceği noktalara konuşlanması. Kalan askerlerin Sultan ile Akka kuşatmasında Haçlılarla savaşa devam etmeleri konusunda anlaştı.²⁵⁰ İlk olarak Menbic sahibi Nasreddin b. Takiyüddin hareket etti ardından Kefertâb, Barin ve diğer yerlerin sahibi İzzeddin b. Mukaddem ordugâhtan ayrıldı. Şeyzer sahibi Sabikeddin, Halebli Yarûkiyye askerleri ve Hama askerleri ordudan ayrıldı. Sultan'ın oğlu el-Melikü'l-Efdal hastaydı o ve Dımaşk şahnesi Bedreddin hastalıkları sebebiyle Sultan'ın yanından ayrıldılar. El-Melikü'z-Zahir de yolları ve sınırları korumak haber toplamak ve keşif yapmak için Haleb'e yürüdü. Yine el-Melikü'l-Muzaffer sınırları korumak ve tedbir almak için ordudan ayrıldı. Cumartesi gecesi ayrılan son kişi oydu meliklerin ve emirlerin ayrılmasıyla zayıflayan sağ kanada Sultan Selâhaddin, kardeşi el-Melikü'l-Adil'i geçirdi.²⁵¹ Müslüman ordusunun bir bölümünün kuzeye gittiğini öğrenen Haçlılar 25 Temmuz'da el-Melikü'l-Adil'in başında bulunduğu sağ cenaha bir hücum başlattılar. Bu kanatta Sameddin Kaymaz en-Necmi, İzzeddin Curdik, Hüsameddin Beşâra gibi emirler vardı. Savaş şiddetlendiğinde el-Melikü'l-Adil otağını bırakıp geriye ricat etti. Haçlılar bu durumda çadırları ve ordu çarşısını yağmaya başladılar bir müddet sonra safları bozuldu bunu gören el-Melikü'l-Adil hücumla kalktı ardından tüm sağ kanat hücumla iştirak etti. Sultan, Sungur el-Halebî ve Hürremşah'ı da destek için sağ kanada kaydırmıştı onlarda Haçlıların geri dönüş

²⁴⁹ Şeşen **a.g.e.**, s. 180

²⁵⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 194, İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 324,

²⁵¹ İbn Şeddâd, **a.g.e.** s. 194, Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 138; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 324; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 210; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 149; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.581-590) s. 53

yolunu kesmişlerdi. Geri dönemeyen Haçlılar birer birer düştüler, Haçlıların sol kanadı büyük kayıp yaşadı. Müslüman ordugâhı ile Haçlı ordugâhı arasında kalan meydan Haçlı ölüleriyle kaplıydı. Müslüman kaynaklarına göre 7 ila 10.000 arası Haçlı bu savaşta ölmüştür. Savaş meydanını dolaşan İbn Şeddâd, kadın cesedi gördüğünü ve yine Haçlı ölülerini sayan bir askerden öğrendiğine göre el-Melikü'l-Adil'in otağının yakınında 4060'tan fazla ölü olduğunu aktarır. Latin kaynakları da Haçlı kaybını 5000'den aşağı vermez. Bu zaferin hemen ertesi günü Haleb beldesinden Sultan'a bir haberci ulaştı. Alman ordusun Müslüman beldeleri yağma girişimi karşısında Haleb askerlerinin onlara müdahale edip aldığı zaferi bildirdi. Bu haber ordugâhta büyük bir sevinç yarattı.²⁵²

Yukarıda Alman Haçlı ordusunun kollara ayrıldığını büyük çoğunluğunun Swabia Dükü Frederick'in önderliğinde Şam'a ilerlediğini zikretmiştik. Almanlar nicelik bakımından fazlaydı lakin uzun ve yıpratıcı yolculuk niteliklerini zayıflatmıştı. Sayıca fazlaydılar fakat teçhizat bakımından eksiktiler kaldı ki birçok asker hastalanmıştı. Akka kuşatması sürerken Alman ordusunun bir kolu Bağras kalesi yakınlarında kaledekiler tarafından saldırıya uğramış 200 kişi esir alınmıştı. Yine Sultan'ın Şam'da bulunan naipieri bir grup Alman askerine saldırmış mücadelenin ardından 500 kadarını esir almıştı. Swabia Dükü Frederick'te bir müddet Ermeni hükümdarı Leon'un topraklarında kaldıktan sonra hasta ve zayıf askerleriyle Antakya'ya geçmişti.²⁵³ Müslüman ordugâhı kazanılan zaferler ile sevinç içindeyken Haçlı ordugâhı sessizliğe büründü. Kısa süreli bir sulh yapıldı fakat Müslümanların sevinci fazla sürmedi zira 27 Temmuz 1190'da II. Henri de Champegne, Kont Tibaut de Blois, Stephen de Sancerre, Kont Raul Clairmont, Kont Jean de Fantenay, Bernard de Valéry, Robert de Boves, gibi önemli kişiler Akka'ya varıp Haçlılara katıldılar. Yanlarında asker, erzak ve kuşatma malzemesi getirmişlerdi. Kuşatmacıların şevklerinin ve inançlarının yenilenmesini sağladılar. Akka kuşatmasını James de Avesnes devraldı.²⁵⁴ Kuşatma, Haçlılara gelen destekle şiddetlendi. Yeni kuşatma silahları yapıldı, Haçlılar üç büyük mancınık kurdu lakin bu mancınıklar da müdafiler tarafından etkisiz hale getirildi.

²⁵² el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 214-216; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 198-200; ; Şeşen, **a.g.e.**, s. 179; Barber, **a.g.e.**, s. 468-469

²⁵³ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 195-197

²⁵⁴ **Itinerarium Peregrinorum**, s. 97-99; **Ernoul Kroniği**, s. 199-200; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 28-29; Barber, **a.g.e.**, s. 469

Karada bunlar yaşanırken denizde iki tarafın filoları mücadele içindeydi. Sultan Selâhaddin mümkün mertebe Akka'yı ikmal etmeye gayret ediyordu. Beyrut'ta hazırlatılan içine erzak konulan bir butsa²⁵⁵ ile şehri ikmal edip müdafilere zaman kazandırdı. Şehirdeki birliklere Vali Bahâeddin Karakuş ve Emir Hüsameddin Ebu'l-Heyca es-Semin önderlik ediyordu. Kuşatma çok yoğunlaştı Akka'da bulunanlar ile Sultan güvercin ve yüzücüler vasıtasıyla irtibata geçiyordu bunlardan biri yüzücü İsa idi. Haçlı kampına kuşatma süresince takviye gelmeye devam etti. Alman ordusunun Akka kuşatmasına iştirak edişine gelince Swabia Dükü Frederick askerleri ile bir müddet Antakya'da kaldı. Haleb askerleri bu süreçte Alman ordusunun topladığı otları, atlarını ve şehirden ayrılan askerlerini kaçıyordu. Frederick, h. 25 recep 586/m. 28 Ağustos 1190 tarihinde Akka'ya doğru yola çıktı Lazkiye yolundan Trablus'a ilerledi. Markis kendisini Hama ve Haleb bölgelerinden geçmemesi konusunda uyarılmıştı. Mamafih Müslüman saldırılarından kurtulamadılar. El-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin Alman öncülerini yakalamış savaşta üstün gelmişti fakat el-Melikü'z-Zahir yaşanan mücadeleye yetişemedi bu yüzden Alman ordusu kayıplar yaşasa da imha edilemedi. Swabia Dükü Frederick zorda olsa Sûr'a ulaştı öyle ki komutasında 5 ila 15.000 arası bir kuvvet kalmıştı. İmâdüddin İsfahânî, Lazkiye ve Cebele yolu arasında bu ordunun 60 ila 70 at kaybettiğini zikreder. Swabia Dükü Frederick, Eylül'ün son günlerinde gemiler hazırlatıp Sûr şehrinden ayrıldı 7 Ekim 1190'da Akka ordugâhına vardı. Bu dönem içinde Mısır'dan butsalar ile Akka'ya erzak getirilmiş, Haçlılar Akka limanının girişinde bulunan sinekler burcuna başarısız bir saldırı gerçekleştirmişti.²⁵⁶

Haleb ve beldesinde teyakkuzda olan el-Melikü'z-Zahir, Alman tehdidin ortadan kalkmasının ardından tekrar Akka'ya hareket etti. Yine hızlıca ağırlıksız olarak babasının huzuruna Tell-Harruba ordugâhına geldi bir müddet babası ile kaldı. Sabah erken saatlerde tekrar askerlerinin konakladığı yere dönen el-Melikü'z-Zahir özel birlikleri ve askerleri ile tekrar Sultan Selâhaddin'in hizmetine geldi. Orduyu tertip ve teftiş etti. Sultan, el-Melikü'z-Zahir'in gelişine çok sevindi. Askerleri ve seçkin birlikleri tertiplemesinden memnun oldu. El-Melikü'z-Zahir'in ardından

²⁵⁵ "Butsa Eyyûbî donanmasında yer alan en büyük gemiydi. Çok katlı ve çok sayıda yelkenden oluşan bu gemi, umumi nakliye için kullanılırdı. Bu gemilerde savaş için gerekli olabilecek her türlü emtia taşınırdı." Detaylı bilgi için bkz. Doğan Mert Demir, **Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbî Deniz Kuvvetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017, s. 68

²⁵⁶ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 204-213; el-İsfahânî, **a.g.e.**, 220-227; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 193-194; Şeşen, **a.g.e.**, s. 180-182

Sabıkeddin Osman, İzzeddin b. Mukaddem ve Ba'albek sahibi Mecdeddin'in, Sultan'a iltihak etmesiyle kalabalık, iyi zırhlara ve teçhizata sahip, tertipli bir ordu oluştu.²⁵⁷

Akka kuşatması devam ederken h. 16 Ramazan 586/m. 17 Ekim 1190'da Hama'dan bir posta güvercini ordugâha ulaştı. Haleb'ten bilgilendirme amacıyla gönderilen bir mektup getirmişti. Mektupta Antakya Prinkepsliğinin hükümdarı III. Bohemond'un²⁵⁸ askerleri ile Haleb civarındaki Müslüman köylerine baskın ve yağma teşebbüsünde bulunduğu, el-Melikü'z-Zahir'in naipleri ve askerlerinin bu durumu fark edip III. Bohemond ve yanındaki Frankları pusuya düşürdüğü, aniden saldıran Haleb askerlerinin Frankları bozguna uğratıp içlerinden 75'ini öldürüp büyük bir grubu da esir aldığı zikrediliyordu. III. Bohemond ise saldırıdan son anda kurtulup Antakya'ya dönmüştü.²⁵⁹ El-Melikü'z-Zahir'in Akka kuşatmasına gelirken Haleb'te yerine naip olarak bıraktığı şahıs hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte idare kadrolarına doğru kişileri atadığı muhakkaktır. Zikrettiğimiz üzere Antakya Prinkepsliği, Sultan Selâhaddin'in seferlerinden sonra kaleleri ve ikmal yollarını kaybetmişti. El-Melikü'z-Zahir'in Akka'daki meşguliyetinden faydalanarak Haleb'e ve bölgeye zarar vermek istemişlerdir lakin bu hareketleri kayıpla sonuçlanmıştır.

²⁵⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 215; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 166

²⁵⁸ III. Boemondo (1163-1201)

²⁵⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 217; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 166-167; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 337; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 158

Haçlıların Akka Ordugâhından Ayrılmaları ve Vuku Bulan Savaş

Sultan bu sıralarda hastalığı sebebi ile Tell-Harruba'dan, Tell-Hacel'e geçmişti. O sıralarda hem Müslüman hem de Haçlı ordugâhında hastalık vardı. Haçlılar salgın hastalığın yanı sıra erzak sıkıntısı çekmekte kıtlık yaşamaktaydı. Sultanın Tell-Hacel'e ricat ettiği haberi Haçlılara ulaştığında bir şeyler elde edebileceklerini düşündüler. Kuşatma başladıktan sonra kendi kamplarını Müslüman saldırılarına karşı korunmak için hendekle çevirmişlerdi. Kral Guy ve Kont Henri de Champagne önderliğinde h. 11 Şevval 586/m. 11 Kasım 1190 tarihinde hendeklerle çevrili ordugâhlarından çıktılar. Yanlarına taşıyabilecekleri kadar hayvan yemi (kaynaklarda dört günlük), erzak ve malzeme almışlardı. İsfahânî'ye göre ilk olarak Tell-İyaziye'ye, İbn Şeddâd'a göre ilk olarak Tell-Acel'e ondan sonra Tell-İyaziye ilerlediler. Müslümanların açtıkları su kuyularının başına geldiler. Burada bir müddet dinlendikten sonra ilerleyip Müslüman öncülerini ile çatışmaya girdiler. Sultan Selâhaddin, Haçlıların hareketlerini öğrendiğinde ağırlıkların Nasıra ve Kaymun'a taşınmasını emretmişti. Ardından orduyu sağ, sol ve merkez olarak tertip edip oğulları el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zafir'i ordunun merkezine atadı kimi anlatılarda ise oğulları sağ cenahtadır. İbnü'l-Esîr, sultanın oğullarını merkeze konuşturduğunu aktarmıştır İbn Şeddâd ise eserinde ilk bahsinde Sultanın oğullarının merkezde yer aldığını belirtirken ikinci bahsinde sağ cenahta olduklarını yazmıştır. İmâdüddin İsfahânî ise onların sağ cenahta bulunduğunu merkezde Sultanın has birliklerinin yani halkatü's-sultan olduğunu zikretmiştir. Bizce sultanın hastalığı sebebiyle savaşa doğrudan iştirak edemediği düşünülürse merkeze oğullarını atayıp hemen arkalarında yer alması daha muhtemeldir. El-Melikü'l-Adil, Alaeddin Hürremşah, sultanın kız kardeşinin oğlu Hüsameddin Laçin, Sarimeddin Kaymaz en-Necmi, emir İzzeddin Curdik, emir Hüsameddin Beşâre, Bedreddin Duldurum el-Yârûkî ve diğer emirler sağ cenahtaydı. Sol cenahta el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin, İmâdüddin Zengî'nin askerleri kendisi o sırada sıtmadan muzdarip olup bu mücadeleye katılamamıştır, el-Cezire sahibi Sencerşah, Seyfeddin b. Ali Meştub, Cemaleddin Hoşterin, Mihraniye, Hakkariye, Humeydiye, Zerzariye Kürtleri ve diğer emirler vardı. Sultan meliklere ve emirlere Calışiyye yani hücum birlikleri için bir grup asker vermelerini emretti. Bu askerler öncülere katılıp Haçlıları çevrelediler. Bir grup askerde pusu fırsatı oluşursa ani bir saldırı yapmak için tepelerin arkasına gizlendi. Bu stratejiyi Eyyübîlerin tüm savaşlarında görmekteyiz Franklar her daim tepelerin

ardında pusuya düşürülmüştür. Haçlılar yakınlardaki nehrin doğu tarafına yöneldiler bu sırada Müslüman askerleri onları okluyor, saldırılar gerçekleştiriyordu. Onlar ise kayıp vererek ilerlemeye devam ettiler ve Ra'sü'l-Ayn'a ulaştılar. Nehrin batı tarafına geçinceye kadar oldukları yere kamp kurmaya karar verdiler ve etrafını çevreleyip çadırlarını kurdular. Haçlılardan birçok kimse öldürülmüş ve yaralanmıştı. Müslüman askerler ise Frankları izleyebilecekleri bir yere çekilmişlerdi. Sultan, ordunun sağ kanadına denize doğru ulaşacak şekilde Haçlılara karşı dönmelerini emretti sol kanat ise Haçlıları nehrin doğu tarafından çevreleyecekti. Sultan Haçlıları kısıp almak istiyordu. Müslüman hücum birlikleri Haçlılarla savaşp aralıksız olarak onları ok yağmuruna tutuyordu. Bu durum gece boyunca sürdü. Sultan mahiyetiyle Tell-Harruba'ya çıktı. Geceyi onları takip ederek küçük bir çadırda geçirdi. 13 Kasım Çarşamba sabahı Haçlıların hareket ettiklerinin haberi sultana ulaştı. Sultan hazırlandı askerlerini tekrar düzenledi. Tell-Harruba'dan onları görebilecek yakın bir mesafeye kadar ilerledi. Sonrasında meliklere ve emirlere haber göndererek her yönden düşmana saldırmalarını emretti. Haçlılar çadırlarının bulunduğu nehrin batı kıyısına yöneldi. Savaş her yönden şiddetlendi. Müslümanlar nehir tarafı dışında onlarla şiddetli bir şekilde savaştılar. Müslümanlar saldırılarında yaylarının dışında zenburekleri de kullanıyordu. Sultan hücum birliklerini sürekli takviye ediyordu. İbn Şeddâd, sultanın yanında neredeyse kimsenin kalmadığını zikreder. Haçlı piyadeleri şövalyelerini çevrelemişti ortalarında koruma altındaki katırlar tarafından çekilen bir arabada beyaz üstüne kırmızı bir haç olan sancakları yükseliyordu. Haçlılar öğle vakti da'uk köprüsüne ulaştı. Vaziyetleri hiç iyi değildi zira susuz ve perişan bir haldeydiler. Haçlılar burada da çembere alındı fakat piyadeler ve şövalyeler birbirinden ayrılmadı. Ayaz et-Tavil (Uzun Ayaz) ve Seyfeddin Yazguç bu çarpışmalarda birçok kez yaralanmalarına rağmen savaşa devam ettiler. Haçlılar da'uk köprüsünü geçtikten sonra Müslümanların takibini engellemek için köprüyü yıktı. Sultan, Tell-Harruba'ya döndü Haçlıları gözetlemek için öncüler görevlendirdi. Ertesi gün Franklar ordugâhlarına geri döndüler. Müslüman kaynakları bu savaşlarda haçlı kumandanlarından Kont Henri de Champagne ve Markis'in yaralananlar arasında olduğunu zikreder. Sultan hastalığı sebebiyle bu savaşlara bizzat iştirak edememiştir. İbn Şeddâd iki ayrı aktarımında Sultan Selâhaddin'in savaş sırasında düşmanla çatışmaya giremediği için oğullarına birer birer başa geçip savaşa katılmalarını emrettiğini zikreder. El-Melikü'z-Zahir dahil sultanın evlatları bizzat hücumlarda

bulunmuşlardır.²⁶⁰ Kış mevsiminin gelmesi çatışmaların azalmasına sebep oldu iki tarafın kaynakları da yukarıda zikrettiğimiz muharebenin ardından kıtlık ve hastalık ile uğraşan Haçlıların tekrar genel bir hücum gerçekleştirmediğini bildirir. Swabia Dükü Frederick başarısız bir hücum girişiminde bulundu. Mücadele ufak çatışmalar halinde devam etti. Olumsuz hava koşulları Haçlı kampının ikmaline izin vermiyordu hastalık yaygınlaştı bu hastalık Swabia Dükü Frederick'in de içinde bulunduğu önemli kişilerin ölümüne sebep olacaktı.²⁶¹

Kış Mevsiminin Gelişi

H. 22 Şevval 586 /m. 22 Kasım 1190 Cuma günü Sultan bir pusu tertip etti, sayıca az ve hafif teçhizatlı süvariler Haçlılara görünüp onları kışkırttı akabinde Haçlı şövalyeleri onlara hücumla kalktı kısa süreli takip ve çatışmanın ardından tedricen pusu mevkiine getirilen Haçlılar ani saldırı sonucu etkisiz hale getirildiler öldürülenlerin yanı sıra esir edilenler Dımaşk'a gönderildi. Kış aylarının getirdiği şiddetli yağış ve soğuk sebebiyle Haçlıların umumi bir saldırıda bulunamayacağına kani olan emirler ve melikler sultandan beldelerine dönmek ve istirahat etmek için izin istedi.²⁶² Sultan meclisi ile görüştüktan sonra bu istekleri kabul etti ve meliklere izin verdi. Sırasıyla melikler ordugâhtan ayrılmaya başladılar. El-Melikü'z-Zahir en geç ayrılanlardan biriydi. H. 9 Muharrem 586/m. 6 Şubat 1191 Çarşamba gününe kadar babasının hizmetinde kaldı aynı gün Akka önlerinden ayrıldı ve Tarsus yakınlarındaki Safita'yı hedef alarak oraya yürüdü. Beldeye varınca Kalenin muhkem olduğunu gördü. Hareketine devam ederek Haleb'e yöneldi.²⁶³ Onun ardından el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin, mart ayının ikinci günü ordugâhtan ayrıldı ve iktâlarını düzenlemek için el-Cezire'ye hareket etti. Sultanın yanında kardeşi el-Melikü'l-Adil, bazı emirler ve özel birlikleri (Has birlikleri) dışında asker kalmadı.²⁶⁴ Bu karar Akka'nın savunulması hususunda büyük bir sıkıntı çekilmesine sebep olacaktır. Gökböri zaten ordugâhtan ayrılıp kendi iktâlarını düzenlemek için Harran'a dönmüştü. Kasım 1190'dan itibaren sırasıyla Sincar hâkimi İmâdüddin Zengî, el-Cezire sahibi Sencerşah ve Alâeddin

²⁶⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 58-59, 223-227; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 197-198; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 342-344; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 232-235; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 223-230; İbn Haldûn, **a.g.e.**, cüz V, s. 375; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 161

²⁶¹ Barber, **a.g.e.**, s. 471-472

²⁶² İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 229

²⁶³ el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 247; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 346; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 167

²⁶⁴ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 230; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 231; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 219

Hürremşah ordudan ayrılıp beldelerine dönmüşlerdi. El-Melikü'z-Zahir ve Sultan Selâhaddin'in her mücadelede kendisinden istifade ettiği yeğeni el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin'in Akka önlerinden ayrılması ordunun gücünü şüphesiz olumsuz etkiledi. Takiyüddin tecrübeli ve iyi bir komutan idi. Denizin durumu Haçlıların ikmal almasına ve Akka'yı şiddetli şekilde kuşatmasına engeldi. Sultan zamanın uygunluğuna kani olunca Akka'da bulunan yorgun ve sebatı tükenmiş askerleri yeni ve dinç askerler ile değiştirmek istedi. Askerlerin değişim işini kardeşi el-Melikü'l-Adil'e verdi. Bahâeddin Karakuş ve Hüsameddin Ebu'l-Heycâ es-Semin kumandasında şehirde gulam, denizci, donanma erleri, teknisyenler dahil 20.000 kadar müdafî vardı. H. 16 Muharrem 587/m. 13 Şubat 1191 Çarşamba günü Ebu'l-Heyca es-Semin, komutasında bulunan askerlerin yarısı ve diğer emirler ile şehirden ayrıldı. Onların yerine Sayda sahibi Seyfeddin Ali b. el-Meştub çıkan müdafilerin yarısı kadar askerle şehre girdi. Ebu'l-Heyca dışında şehirde 60 emir daha vardı onlar ayrılınca yerlerine sadece 20 emir şehre girebildi. Aynı şekilde tecrübeli ve bilgili askerlerin yerine tecrübe ve donanım bakımından zayıf askerler müdafaayı devraldı. Kaynaklar bu durumun sebebini kuşatmanın zorluğu nedeniyle bir kısım emir ve askerın şehre girmek istememesi olarak gösterir. Ayrıca asker değişimi ağırdan alınmış ve Haçlı donanmasının gelişiyile yarıda kalmıştır. Bu süreçte sultan Mısır'dan erzak ve teçhizat istedi. Bu ihtiyaçların gönderilmesi için Mısır'da 7 butsa hazırlandı yola çıkan bu gemiler Akka önlerinde Haçlı donanması ile mücadele ederken çıkan fırtına sebebiyle battı. Şehir, kaynaklara göre bir senelik erzaktan ve önemli bir ikmalden mahrum kaldı.²⁶⁵ Akka şehrinin müdafaası böylece zayıflamış oldu. Sultan Selâhaddin'in bu adımları dönemin bazı kaynaklarınca hatalı görülmüştür. Verilen emri düzgün şekilde yerine getiremeyen görevliler ve şehre girmekten imtina eden emirler nedeniyle şehrin müdafaası gücü azalmıştır. Halihazırda kuşatma uzun süreden beri devam etmektedir. Haçlı ordugahında salgın hastalık ve kıtlık vuku bulmuştur fakat ilkbahar aylarından denizin kötüleştiği sonbahar aylarına kadar devamlı destek almaya devam etmişlerdir. Bu destek sürekli artmaktadır yaşanan süreç değerlendirilince açıkça anlaşılır ki Haçlı kesimi Akka'yı almakta son derece kararlıdır. Kontların birbirleriyle liderlik yarışına girmesi, erzak sıkıntısı gibi sorunlara rağmen kuşatmadan hiçbir zaman vazgeçilmemesi bunun delilidir. Keza ordugâh öyle bir hale gelmiştir ki din adamları, askerlerin kumar oynamasından, tavernalardan ve genel kadınlardan şikayetçidir.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 198-199; el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 240-242; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 231-233; Şeşen, **a.g.e.**, s. 186-187

İmâdüddin, Avrupa'dan bir gemi ile 300 kadar kadın getirildiğini zikreder. Bu kadınlar sebebiyle Akka müdafilerinden bazıları kuşatmacıların yanına kaçmıştır.²⁶⁶ Haçlı ordugâhı deyim yerindeyse hendeklerin arasında çadırlardan oluşan ufak bir şehir olmuştur. Bu ahvali gören askerlerin ve emirlerin denizle birlikte her yönden kuşatılan şehri müdafaa etmek istememeleri muhakkaktır.

Fransa ve İngiltere Krallarının Akka Kuşatmasına Katılması

Müslüman kanadında bunlar yaşanırken yukarıda zikrettiğimiz üzere kontlar birbirleri ile rekabet içindeydi bilhassa Kral Guy de Lusignan ve Markis Konrad de Montferrat arasında hakimiyet mücadelesi vardı. Kral Guy'un hanımı Sibylle ölünce Konrad, Sibylle'nin kız kardeşi Isabella ile evlendi. Isabella, Onfroy de Toron ile evliydi Konrad diğer kontlar ve din adamlarından Isabella'nın kendisi ile evlenmesi hususunda destek istedi onların desteği neticesinde Isabella, Onfroy'dan ayrılıp Konrad ile evlenmiş oldu.²⁶⁷ Kış boyunca ara ara çatışmalar devam etti. Baharın gelişiyle Haçlılar deniz üzerinden Akka'ya ulaşmaya başladı. Topraklarının düzeni, sefer için gerekli verginin toplanması, ikili arasında yaşanan güvensizlik ve olumsuz hava koşulları bir araya gelince Fransa Kralı II. Philippe ve İngiltere Kralı I. Richard sefere hayli geç iştirak etmişlerdir. I. Richard babası II. Henry'nin ölümünün ardından İngiltere ve krallıktaki konumunu güçlendirdi ve süratle sefer için maddi kaynak oluşturmaya başladı. 'Selâhaddin öşrü' dışında ülkedeki idare ve şeriflik makamına gelmek isteyenlerden dahi para alındı böylece sefer fonlanmış oldu. Sefer güzergahı belirlendi. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından I. Richard güvendiği naiplerini yerine İngiltere'de bıraktı ve harekete geçti. Messina'da Fransa Kralı II. Philippe ile buluştu. Sicilya Kral Tancred'in²⁶⁸ hasmane tavırlarına maruz kalan I. Richard Messina'yı ele geçirdi ve büyük bir gelir elde etti. Fransa Kralı II. Philippe ülkesinde gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Vézelay'dan Marsilya'ya oradan Cenevize geçmiş ardından Messina'ya varmıştı. İki Kral da kışı Messina'da geçirdi. I. Richard, II. Philippe'nin kız kardeşi Alice ile evlenecekti bu durumdan vazgeçildi. Navarra Krallığının prensesi Berengaria ile sözlendi. II. Philippe, mart ayı sonunda yelken açarak 20 Nisan 1191 tarihinde Akka'ya ulaştı. I. Richard ise 10 Nisan'da

²⁶⁶ el-İsfahânî, *el-Fethü'l-Kussî*, s. 186-187; *Itinerarium Peregrinorum*, s. 126; Şeşen, *a.g.e.*, s. 176; Barber *a.g.e.*, s. 471

²⁶⁷ Ernoul *Kroniği*, s. 202-203, *Itinerarium Peregrinorum*, s. 121-125; *The Annals of Roger*, c. II s. 172-173; Barber, *a.g.e.*, s. 473-474

²⁶⁸ Sicilya Kralı Tancred (1189-1194)

donanmasıyla Messina'dan hareket etti. Girit ve Kıbrıs rotası üzerinden 8 Haziran 1191'de Akkaya vardı bu süre zarfında Kıbrıs adasının kontrolünü eline almış Berengeria ile Limasol'de evlenmişti.²⁶⁹

Akka'nın Haçlıların Eline Geçmesi ve Mücadelenin Devamı

Fransa ve İngiltere Krallarının Akka'ya varması kuşatma kampının moralini yükseltti. Kış sebebiyle Sultan'ın yanından ayrılan emirler ve melikler ordugâha gelmeye başladı. El-Melikü'z-Zahir kendi yerine Haleb askerlerinin başında emiri Alameddin Süleyman b. Candar'ı sultanın hizmetine gönderdi. Alameddin birçok savaşa katılmış, tecrübeli, kabiliyetli bir emirdi. Haleb askerlerinin başında Müslüman ordugâhına varan ilk emir o oldu.²⁷⁰

Haçlı kanadı gelen destekler ile çok güçlenmişti. Kuşatmanın şiddeti arttı ve şehir ile sultan arasındaki irtibat sadece köslerle sağlanmaya başlandı. İş öyle bir duruma gelmişti ki Haçlılar şehre hücum ederken hendeklere kendi ölümlerini atıyorlardı. Sultan'ın emri üzerine Beyrut'ta hazırlanan içinde erzak, silah ve malzeme olan altı butsa Akka önlerine ulaşınca İngiltere Kralı'nın donanmasına ait 40 kadar gemi etraflarını çevreledi mücadelenin aleyhlerine geliştiğini gören kaptan ve mürettebat malzemeler ve erzak Haçlıların eline geçmesin diye gemileri batırdı. Yaşanan bu vaka halihazırda erzak sıkıntısı çeken şehrin müdafaasını daha da zorlaştırdı. İngiltere Kralı'nın gelişinin ardından 14 ve 18 Haziran tarihlerinde Haçlılar şehre umumi saldırılarda bulunmuş sultanın kamplarına yaptığı hücum ile geri çekilmişlerdi. Akabinde I. Richard hastalandı ve saldırılara ara verildi bu süre zarfında Haçlılar daimî olarak sultana elçi yollamaktaydı. Gelen elçiler Sultan Selâhaddin'den I. Richard adına tavuk, kuş, meyve gibi şeyler istemiş Müslümanların ordu çarşısından alışveriş yapmışlardır.²⁷¹ Haçlıların hücumları ile her geçen gün şehrin surlarındaki gedikler çoğaldı bir müddet sonra müdafilerin direnci kırıldı zira yorulmuş yıpranmışlardı. Şehirdeki müdafiler kendi durumlarıyla ilgili yüzücüler vasıtasıyla haber yolluyordu. Taarruz gittikçe yoğunlaştı temmuz ayı başında Haçlılar kuvvetli bir saldırıda bulundu. Müdafiler ellerinden gelenin fazlasını yaparak saldırıyı

²⁶⁹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 204; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 236-237,243; **Ernoul Kroniği**, s. 197-206; **Itinerarium Peregrinorum**, s. 139-142; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 34-47; Şeşen, **a.g.e.**, s. 189-191; Barber, **a.g.e.**, s. 476-481

²⁷⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 237; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 249; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 178

²⁷¹ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 256, 264; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 244-246, elçilerin gelişi için bkz. 250,254

püskürttüler fakat surda oluşan tahribatın büyümesi üzerine h. 9 Cemâziyelahir 587/m. 4 Temmuz 1191 tarihinde Emir Seyfeddin Ali b. el-Meştub şehirden ayrılıp Fransa Kralı II. Philippe ile teslim şartlarını görüşmek istedi. Seyfeddin el-Meştub, Kral II. Philippe'e: *"Biz sizden birçok belde aldık, beldeyi harap eder öyle girerdik. Bizden aman dileyenleri ise ikramlar ile istedikleri yere gönderirdik. Şehri size teslim edersek bize aman verir misiniz?"* dedi. Kral, cevaben: *"Ele geçirdiğiniz yöneticiler ve sizler benim hizmetçilerim ve kölelerimsiniz, benim sizinle ilgili görüşüm ve sözüm budur"* dedi. Seyfeddin el-Meştub bu sözlere öfkeleni ve metanetli bir şekilde: *"Hepimiz öldürülmeden beldeyi size teslim etmeyiz ve sizin ölümünüz bizimkinden önce olacaktır, her birimiz sizin büyüklerinizden elli kişi öldürmeden ölmez. Aslanın inini teslim ettiği bilinir mi?"* deyip şehre geri döndü. Seyfeddin el-Meştub, yaşananları şehirdeki emirlere anlatınca içlerinden bazıları geceleyin Akka'dan ayrılıp Müslüman ordugâhına kaçtı. Sultan bunu öğrenince hiddetlendi. Ayrılanlar arasında Esediye'nin büyük emirlerinden Sungur el-Vaşakî, İzzeddin Ersel, İzzeddin Çavlı'nın oğlu Hüsameddin Temurtaş, Nâsiriye candarlarının reisi Abdulkadir el-Halebî gibi isimler vardı. Sultan savunmayı bıraktıkları için iktâlarını ellerinden aldı, bir müddet hapsedildiler. İbn Şeddâd, sadece Temurtaş'ın zerdhaneye²⁷² hapsedildiğini zikreder. Abdulkadir el-Halebî ise Sultan'ın öfkesinden korkup şehre geri döndü. Haçlılara esir düştükten bir yıl sonra sultan tarafından fidye ile esaretten kurtuldu.²⁷³ Şehirden gönderilen haberler ve Haçlılardan sulh için gelip giden elçiler şehrin düşmesinin yakın olduğunu gösteriyordu. O gün ise h. 17 Cemâziyelahir/m. 12 Temmuz 1191 Cuma günü oldu. Müdafiler yüzücü vasıtasıyla sultana dayanma güçlerinin kalmadığına dair haber göndermişti. Akabinde şehirde Haçlı sancakları dalgalanmaya başladı. Müzakereleri Seyfeddin el-Meştub yürüttü. Teslim şartları şöyleydi. Şehir içindeki tüm savaş ekipmanları, aletler ve gemiler Haçlılara teslim edilecekti. İbn Şeddâd, Haleb dahil birçok beldenin savaş aletlerinin, silahlarının o sırada Akka'da olduğunu zikreder. Müslümanlar Gerçek Haç'ı iade edip 200.000 dinar tazminat

²⁷² Zerdhane Eyyübîlerde Silah ve Zırh deposuna verilen isimdir. Bkz. Kubat, **a.g.t.**, s. 112

²⁷³ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 266-267; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 254; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 206; **The Annals of Roger**, c. II, s. 211-212 kaynak Seyfeddin el-Meştub ve Bahâeddin Karakuş'un birlikte geldiğini keza bu emirlerin Fransa Kralından sulh meselesini Sultan ile görüşmek için izin istediğini zikreder. Yüzücüler vasıtasıyla gönderilen mesajlar ve Haçlıların gönderdiği elçiler göz önüne alındığında müdafiler zaman kazanmak istemiş olabilirler.

ödeyecek, 1500 avam sınıfından 100 seçkin sınıftan Hristiyan esir serbest bırakacak, Konrad arabuluculuğu sebebiyle 10.000, adamları ise 4000 dinar alacaktı.²⁷⁴

Böylece Akka şehri içindeki müdafiler, silahlar ve aletlerle Haçlıların eline geçti. Sultan bu durumdan pek müteessir oldu şehrin kaybı mektuplar aracılığıyla komşu beldelere bildirildi. Sultan Selâhaddin kuşatma boyunca her durumu halifeye bildiren mektuplar göndermişti. Bölgenin diğer hükümdarlarıyla iletişim içindeydi ve her fırsatta kuşatmacıların çokluğu zikrediliyordu. 1 yıl 10 ay 14 gün süren Akka mücadelesi *“Ortaçağ’ın en büyük müdafaa savaşlarındandır. Akka şehri Müslümanların ileri müdafaa hattı durumundaydı.”*²⁷⁵ Akka görünüşte Haçlılar için bir zaferdir fakat Sultan Selâhaddin iki yıla yakın süren bu müdafaa muharebesinde Haçlıların maddi, manevi gücünü ve çabasını sadece tek bir şehre yöneltmelerini sağlayarak büyük bir başarı elde etmişti. Aşağıda zikredeceğimiz üzere Akka şehrinin bu denli uzun süre direnmesi Haçlıların ana hedefi Kudüs’ten sapmalarına istek ve arzularının azalmasına neden olacaktı. Akka kuşatmasında Haçlıların kıtlık ve hastalık dışında kaybı İmâdüddin İsfahânî’nin mektuplarında 50.000’den az değildi.²⁷⁶ Donanma sebebiyle sürekli takviye alsalar da zikredilen dönem için bu çok büyük bir kayıptı.

Akka’nın alınmasının ardından Sultan Şefriam’a çekilmeyi uygun gördü. Müzakere şartlarını ağır bulmuştu fakat şehir çoktan Haçlıların eline geçmişti. 14 Temmuz’da Haçlı elçileri Hacib kuş ile birlikte sultanın huzuruna geldi. Elçiler esirlerin ve paranın teslim şartlarını görüştüler. Eğer yukarıda zikrettiğimiz müzakere şartları iki ay içinde yerine getirilmezse şehirdeki müdafiler esir edilecekti.²⁷⁷ Akka alınsa da Haçlı kanadında durum olumlu değildi. Fransa Kralı II. Philippe hastaydı burada ölmek istemiyordu. Ülkesiyle ilgili tasarrufları vardı. Fransa’ya geri dönmek istiyordu bu sebeple yerine naip bırakarak 31 Temmuz’da deniz üzerinden önce Sûr’a geçip oradan Fransa’ya hareket etti. Avusturya Dükü IV. Leopold ise Akka’nın alınmasının ardından ganimet dağıtımında hakkını alamadığını düşünüyordu üstüne birde sancağı hendeğe atılınca yaşadığı hakarete daha fazla maruz kalmamak adına

²⁷⁴ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 252, 257-259; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 269-270; **Itinerarium Peregrinorum**, s. 139-142; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 50; Barber, **a.g.e.**, s. 484

²⁷⁵ Şeşen, **a.g.e.**, s. 197-198

²⁷⁶ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 270-271; Şeşen, **a.g.e.**, s. 199

²⁷⁷ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 206; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 259

süratle Akka'dan ayrılıp ülkesine döndü.²⁷⁸ Haçlılar kendi aralarında mevcut krallığı kimin yöneteceği hususunda tartışma içindeydi. Yalnız kalan I. Richard'ın ilk tasarrufu h. 27 Recep 587/m. 20 Ağustos 1191'de Akka'da aldığı esirleri Tell-İyaziye ve Tell-Keysan arasında ki ovada katletmek oldu. İbn Şeddâd, öldürülenlerin 3000 kişiye yakın olduğunu zikreder. Roger de Hoveden ise İngiltere Kralı I. Richard ve Burgundiya (Bordo) Dükü'nün, Bahâeddin Karakuş, Seyfeddin el-Meştub, İzzeddin Curdik gibi emirlere fidye sebebiyle dokunmadığını geri kalan esirlerin katledildiğini aktarır ve katledilenleri 5000 kişi olarak verir bu hayli abartılı bir rakamdır.²⁷⁹ Bunun üzerine Sultan Gerçek Haç'ı Dımaşk'a yollamış fidye için hazırladığı 100.000 dinarı kendi askerlerine harcamıştı.²⁸⁰

İngiltere Kralı I. Richard'ın sultanın şartları yerine getirmekte imtina etmesinin yanında kendisinin sefere devam ederken arkasında sultana katılabilecek bir esir topluluğu bırakmak istemediğinden bahsedilir.²⁸¹ I. Richard, Haçlı ordusuyla birlikte Akka'dan ayrıldı ve Askalan yönünde ilerlemeye başladı. Sultan Selâhaddin, Haçlıların her adımını izliyor onları takip ediyordu. Haçlılar daima sahil yolundan ilerliyordu zira deniz üzerinden donanma vasıtasıyla ikmal sağlıyorlardı. Denizden uzaklaşmanın onları sıkıntıya düşüreceğinin farkındaydılar. İbn Şeddâd, Haçlıları takip süresince Müslüman ordugahında satılan gıdaların pahalılığından dem vurur. Bu süreçte Sultan esir edilen Haçlıları sorgulayıp tereddüt etmeden öldürtüyordu. Akka müdafilerinin öldürülmesinden etkilendiği aşikardı. Sultan kardeşi el-Melikü'l-Adil ve Haleb askerlerinin başındaki emir Alameddin Süleyman b. Candar'a fikir danışıyor, sürekli atıyla keşif yapıyor, savaş için uygun bir an ve alan arıyordu. Haçlılar, öncü, merkez ve artçı olarak üç gruba ayrılmıştı. Kral Guy de Lusignan öncülerin başında merkezde I. Richard ve Burgundiya Dükü geride Taberiyye sahipleri bulunuyordu. Ayrıca el-Melikü'l-Adil vasıtasıyla sulh görüşmeleri gerçekleşiyordu. Uzun takibin ardından 1 Eylül 1191'de Kaysariyye ardından da 6 Eylül'de Arsuf muharebeleri yaşandı. Müslümanlardan birçok kişi yaralandı ve öldü Ayaz et-Tavil, Akkuş, Kaymaz el-Adili gibi şöhretli ve iyi savaşçılar ölenler arasındaydı. Haçlılarda önemli kayıplar yaşadı sayıca daha fazla zayıyat aldılar. Jacques de Avesnes gibi önemli bir şövalyeyi

²⁷⁸ Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 51-52; Barber, **a.g.e.**, s. 484-485

²⁷⁹ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 278; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 262-263; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 268-269; **The Annals of Roger**, c. II s. 219-220; **Itinerarium Peregrinorum**, öldürülenlerin sayısını 2700 olarak verir. Bkz. s. 231

²⁸⁰ Şeşen, **a.g.e.**, s. 202

²⁸¹ Barber, **a.g.e.**, s. 486

kaybettiler.²⁸² Arsuf muharebesinde Müslümanlar büyük bir mağlubiyetten son anda kurtulmuştur. I. Richard yine görünüşte ufak bir başarı elde etmişti zira Kudüs'e ilerleme imkânı yoktu. Askerleri yıpranmıştı devamlı sulh müzakereleri yapıyordu. Sultan Selâhaddin, Askalan'ı Haçlıların eline geçebileceği düşüncesiyle tahrip edip yıktırdı. I. Richard ise bu süreçte Yafa'da ikamet edip orayı istihkam etti. İngiltere Kralı uzun süredir tahtından uzaktı ve adaya dönmek zorundaydı. Sulh müzakerelerinde kız kardeşi Johanna ile el-Melikü'l-Adil'in evlenmesi fikrinde dahi bulunmuştu. Sultan Selâhaddin kardeşi el-Melikü'l-Adil'den görüşmelere devam ederek mümkün mertebe zaman kazanmasını istemişti.²⁸³

El-Cezire'de Yaşanan Gelişmeler ve El-Melikü'z-Zahir'in Faaliyetleri

Akka mücadelesi yaşanırken el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin ve el-Melikü'z-Zahir'in Şubat, Mart aylarında beldelerine döndüklerini yukarıda zikretmiştik. Takiyüddin kendi iktâlarını düzenlemek için el-Cezire bölgesine Urfa ve Harran'a hareket etti. Muzaffereddin Gökböri'den sonra beldeler ona iktâ edilmişti. Oradan Mardin'e geçen Takiyüddin takviye asker alıp Meyyâfarikîne yürüdü Amid'e doğru hareket ederek beldeye bağlı Siverek ve Hani'yi aldı. Takiyüddin'in yanında 700 süvari vardı. Çapakçur'a yürüyüp burayı ilhak etti. Ahlat sahibi Şahermen (Seyfeddin) Beğtemür yaşananlardan sonra 4000 süvari ile Takiyüddin'in üzerine hareket etti. İki taraf çarpıştı ve Beğtemür'ü hezimete uğradı. Ahlat'a yönelen Takiyüddin orada ki kaleyi ele geçirdi ardından Malazgirt kalesini kuşattı. Müdafiler kaleyi teslim etmek için zaman istediler müddetin dolmasına iki gün kala el-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin 9 Ekim 1191 Cuma günü vefat etti.²⁸⁴ 587 yılının Ramazan ayında Eylül/Ekim 1191 yılında Selçuklu Meliki Muizzeddin Kayserşah Ağabeyi Kutbeddin Melikşah'ın korkusundan Sultan Selâhaddin'e sığınmıştı. Sivas ve Aksaray'ın sahibi Kutbeddin topraklarını genişletmek istiyordu ve Malatya'yı Muizzeddin'in elinden almaya yeltenmişti. Sultan Selâhaddin, Muizzeddin'i el-Melikü'l-Adil'in kızlarından biriyle evlendirdi. Muizzeddin, Sultan'ın yanında iki ay kadar kaldı ve tekrar Malatya'ya döndü.²⁸⁵

²⁸² Detaylar için bkz. İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 263-276; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 279-286; **Itinerarium Peregrinorum**, s. 235-247; Şeşen, **a.g.e.**, s. 202-207

²⁸³ Barber, **a.g.e.**, s. 489-491

²⁸⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 203-204; İbn Şeddâd, tarihi 10 Ekim olarak verir bkz. **a.g.e.**, s. 296; Şeşen, **a.g.e.**, s. 186

²⁸⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 212; el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 440; Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, s. 161

Gerek Takiyüddin'in hareketleri ile el-Cezire bölgesinde gerekse Anadolu Selçuklu Devletinde kardeşler arasında mücadele yaşanıyordu. Sultan, el-Melikü'z-Zahir'i Malatya emiri Muizeddin Kayserşah'a yardım için görevlendirdi. El-Melikü'z-Zahir de bu fırsat ile Maraş²⁸⁶ Behesni²⁸⁷, Keysum²⁸⁸ ve Ca'ber'i²⁸⁹ teslim aldı.²⁹⁰ Sultan, oğlu el-Melikü'l-Zahir'e ulaştı ve Bağras kalesini yıkmasını emretti, el-Melikü'z-Zahir bunu yerine getirdi. Ermeni Kralı II. Leon bu durumu öğrenince Bağras'a yöneldi ve savaşmadan orayı aldı.²⁹¹

1191 yılının geri kalanı ve 1192'nin ilkbahar ve Yaz aylarında Şam'ın kuzeyinde bulunan el-Melikü'z-Zahir Haleb'teki işleri ile meşguldü. 1191 yılında Semân dağında Kefersan isimli köyde hisleri kuvvetli bir kadın ortaya çıktı. El-Melikü'z-Zahir, Ziyaeddin İbn Duhan'ı konuşması için bu kadına yolladı. İbn Duhan kadınla görüştüğünde onda acayip şeyler gördü.²⁹² Kaynakta görüşmenin detayı verilme de bizce kadın bir nevi münecim olabilir ve durumun yerinde değerlendirilmesi için el-Melikü'z-Zahir, İbn Duhan'ı göndermiştir. Belki de geleceğe ilişkin fikir almak niyetindeydi.

Yine h. 587/m. 1191 yılında Sultan oğlu el-Melikü'z-Zahir'e ulaşarak himaye ettiği İşrâki filozofu ve yine aynı felsefe akımının kurucusu es-Sühreverdî'nin²⁹³ öldürülmesini emir verdi, es-Sühreverdî için mevcut şeriatı geçersiz bulduğu söyleniyordu. Sultanın emri üzerine el-Melikü'z-Zahir tarafından tutuklanıp Haleb kalesine hapsedildi, h. 5 Recep 587/m. 29 Temmuz 1191'de idam edildi.²⁹⁴ Mecdüddin el-Cîlî'den ve Şeyhü'l-İmam Fahreddin'den felsefe, fıkıh ve mantık eğitimi alan es-Sühreverdî Anadolu üzerinden 1183 yılında Haleb'e gelmiş Hâleviyye Medresesinde eğitimine devam etmiş Hanefî alimi Şerîf İftihâreddin'in derslerine katılmıştır. El-Melikü'z-Zahir, Şerîf İftihâreddin'in vasıtasıyla es-Sühreverdî ile görüştü. Es-

²⁸⁶ Abdülkerim Özeydin, "el-Melikü'z-Zahir Gâzî" **DİA**, c. XXIX, Ankara TDV Yay., 2004, s. 83; Turan, **Selâhaddin Sonrası Eyyûbîler**, s. 76-77

²⁸⁷ (Besni) Maraş ve Sümeysat yakınlarında müstahkem bir kaleye sahip Haleb'e bağlı bir belde idi. Bkz. el-Bağdadî, **Merasidü'l-İttıla**, c. I, s. 234

²⁸⁸ Sümeysat'a bağlı kalesi, çarşıları ve dükkanları olan bir köydür. Bkz. **Merasidü'l-İttıla**, c. III, s. 1192

²⁸⁹ Rakka batısında Fırat nehri üstünde müstahkem bir kaledir. Bkz. **Merasidü'l-İttıla**, c. I, s. 235

²⁹⁰ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 441

²⁹¹ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 215

²⁹² el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 439

²⁹³ Tam künyesi Ebu'l-Feth Şihâbeddin Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl

²⁹⁴ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 385; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 114; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 220,263

Sühreverdî'nin yeteneklerini, sohbet sırasında verdiği yanıtları ve kelimelerini beğendi. Onu Haleb kalesine çıkardı, meclislerine almaya başladı. İlmi ve fikrî üstünlüğü sebebiyle es-Sühreverdî, el-Melikü'z-Zahir'in yanında değer kazandı. Aralarında bir dostluk oluştu. Felsefeye değer veren el-Melikü'z-Zahir, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi şahsiyetlerle de yakınlık kurmuştur. Haleb'in fıkıh ve kalam alimleri es-Sühreverdî ile el-Melikü'z-Zahir huzurunda tartışmaya giriyor es-Sühreverdî bu tartışmalarda üstün geliyordu. Bir gün Halebli alimler es-Sühreverdî ile bir tartışmaya tutuştu. Es-Sühreverdî Allah'ın isterse bir peygamber daha yaratabileceğini savunuyordu, Alimler buna imkânsız deyince, es-Sühreverdî: *"İmkânsız ne demek, Allah'ı hiçbir şey alıkoyamaz Allah her şeye kadirdir"* dedi. Böylece es-Sühreverdî'ye duyulan öfke daha da arttı. Haleb ahalisi ve alimleri Sultan Selâhaddin'e mektup yolladı. Mektupta oğlunuzun yaptıklarının farkına varın yoksa itikadı bozulup mürted olacak. Tüm nahiye ve beldelere bu durum yayılacak yazıyordu. İşte bu sebeple Sultan Selâhaddin oğlu el-Melikü'z-Zahir'e gönderilmek üzere Kadı el-Fazıl'a bir mektup yazdırdı. Es-Sühreverdî'den uzak durmasını ve öldürmesini emretti. Haleb alimleri ilk başta es-Sühreverdî'nin öldürülmesini el-Melikü'z-Zahir'den talep etmiş o bu isteği kabul etmemişti. Onlarda Sultan Selâhaddin'e yazarak istediklerini aldılar emir sultandan gelince el-Melikü'z-Zahir çaresiz kaldı. Es-Sühreverdî önce yakalandı ve Haleb kalesine kapatıldı. Ölüm fetvasını Zeynüddin ve Mecdüddin İbn Cehbel'in başını çektiği grup verdi. Öldürülüş şekli çeşitli kaynaklarda farklı verilir. Es-Sühreverdî, hakkında onun ilmi aklından daha fazlaydı, filozofların öğretilerine inanırdı, denilir. Seyfeddin el-Amid, Haleb'te es-Sühreverdî ile görüştüm, bana: *"yer yüzüne sahip olacağım"* dedi. Ona bunu nereden çıkardın dedim, O da *"rüyamda deniz suyu içtiğimi gördüm"* dedi. Dedim ki: *"belki ilmin çok ünlü olacak"* fakat kendisinin bu fikirden dönmediğini gördüm onu az akılla çok bilgili buldum der. Öldürüldüğünde net yaşı bilinmese de genel kanaat 36 veya 38 yaşlarında olduğudur. Es-Sühreverdî çeşitli kitaplar yazdı ve simya ilminde bilgi sahibiydi.²⁹⁵ El-Melikü'z-Zahir bir süre sonra es-Sühreverdî'nin öldürülmesinden pişman oldu. Onun öldürülmesi için fetva verenleri tutukladı ve mallarını müsadere etmek suretiyle ellerinden aldı.²⁹⁶

²⁹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 396-400; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 114; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 5; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 149; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb**, Beyrut-1991, c. VI, s. 476; Zehebî, **Tarihü'l-İber**, c. III, s. 95-96; Ebül'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 168; İbn Ebû Usaybia, **Uyûnü'l-enbâ' fî şabakati'l-etubbâ**, Nşr. Nizâr Rızâ, Beyrut-1965, s. 641-643; İlhan Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl" **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul TDV Yay., 2010 s. 36-38

²⁹⁶ İbn Ebû Usaybia, **a.g.e.**, s. 644; Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", **DİA**, c. XXXVIII, s. 38

El-Melikü'z-Zahir hayatı boyunca fıkıh, kelim, felsefe alimlerini, tabipleri ve şairleri destekleyip daima yanında bulundurmıştır. Haleb alimlerinin ve ayanlarının es-Sühreverdî'nin görüşlerini tehlikeli bulmasının yanında henüz 19 yaşında olan el-Melikü'z-Zahir'in es-Sühreverdî ile olan dostluğunu kıskanmaları ve es-Sühreverdî'nin onu etkilemesinin önüne geçmek istemeleri olabilir. Ayrıca aynı yıl emir Alameddin Süleyman b. Candar'ın babası Zilhicce ayında Haleb'te vefat etti.²⁹⁷ Süleyman b. Candar o sıralarda Sultanın yanında idi.

Kudüs'ün Tahkimi ve El-Melikü'l-Mansûr'un İsyanı

Yukarıda değindiğimiz üzere Sultan Selâhaddin Askalan'ı tahrip etti. Ardından Yübnâ üzerinden Remle'ye yürüdü. 25 Eylül 1191'de oraya vardı, Remle ve yakınlarında bulunan Lü'dün tahrip edilmesini emretti. I. Richard ve Sultan Selâhaddin arasında hem çatışma hem de sulh müzakereleri sürmekteydi. I. Richard, el-Melikü'l-Adil'in kız kardeşi ile evlenmesi yoluyla bir barış teklifinde bulunmuştu Sultan Selâhaddin teklifi ustaca kabul etti aslında iki taraf birbiriyle oynuyordu. Kral I. Richard'ın kız kardeşi, el-Melikü'l-Adil'in Müslüman oluşu sebebiyle evlilik durumuna şiddetle karşı çıktı. Sultanın niyeti sulh değildi meclisinde Haçlılara karşı atacağı planları istişare ediyor bir taraftan kardeşi el-Melikü'l-Adil vasıtasıyla I. Richard'ı oyaltıyor elçiler ve el-Melikü'l-Adil vasıtasıyla sulh görüşmelerine devam ediyordu. Remle'den, Natrun'a çekilen sultan burasının tahrip edilmesini emretti. Natrun'u tahrip ettikten sonra kışın gelişiyle Haçlıların Kudüs'ü hedef alması ihtimaline karşı oraya yürüdü. 12 Aralık Cuma Kudüs'e vardı. Bir müddet sonra Mısır'dan askerlerin başında Ebu'l-Heyca es-Semin yanına geldi. Haçlıların Natrun'da olduğunu bildirdi.²⁹⁸ Kral I. Richard ve Haçlılara gelince Natrun'dan geri Remle'ye çekildiler ve akabinde Askalan'a yönelip orayı imara başladılar. Sultan Selâhaddin ise Kudüs'ün savunmasını güçlendirmeye başladı. Şehrin hendeği derinleştirildi, surları güçlendirildi. Kudüs'ün tahkiminde askerler, din adamları, ustalar dışında halktan her kesim yer aldı yine Musul sahibi İzzeddin Mesûd'un gönderdiği elli kadar taş ustası ve 2000 Frank esir Kudüs'ün tahkiminde çalıştırıldı.²⁹⁹

²⁹⁷ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 220

²⁹⁸ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 288- 294; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 207-212; Şeşen, **a.g.e.**, s. 207-213;

²⁹⁹ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 294- 295; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 61-62; Şeşen, **a.g.e.**, s. 214-215; Barber, **a.g.e.**, s. 291-292

Kudüs, emirler, ulemalar, kadılar, sufiler, melikler ile hep bir elden tahkim edilirken mücadele devam ediyordu. İzzeddin Curdik, h. 11 Muharrem/m. 28 Ocak Salı günü sultanın emrini müteakip seriye birliğiyle Yübna yakınlarında bulunan Franklara baskın verdi. Yağmaladı, esirler ve ganimet elde etti. Yine İzzeddin, h. 2 Safer/m. 18 Şubat Perşembe günü seriye askerleri, memlûkler ve Kudüs askerlerinden mürekkep birlikle Askalan'da bulunan Haçlılara baskın yapıp pek çok ganimet ve esir elde etti.³⁰⁰

El-Melikü'l-Muzaffer Takiyüddin vefat edince oğlu el-Melikü'l-Mansûr, Sultan Selâhaddin'e ulaşarak babasının iktâlarının menşur³⁰¹ yoluyla kendisine tevcih edilmesini istedi. Sultan, Takiyüddin'in iktâlarını el-Melikü'l-Mansûr'a bırakmak istemiyordu bu sebeple talebini reddetti. Seyfeddin el-Meştub esareten kurtulup Kudüs'e geldiği gün. Sultan, el-Melikü'l-Efdal'e, Fırat'a yürümesini ve beldeleri el-Melikü'l-Mansûr'dan teslim almasını emretti. İmâdüddin İsfahânî, el-Melikü'l-Efdal'in el-Cezire'de bulunan iktâları babasından bizzat istediğini zikreder. Sultan Haleb'te bulunan el-Melikü'z-Zahir'e yazarak el-Melikü'l-Efdal'in el-Cezire üzerine hareket edeceğini, sefer için neye ihtiyacı olursa temin edip yardımcı olmasını istedi. El-Melikü'l-Efdal ciddi hazırlıklar yapıp askerlerini teçhiz etti. Sultan ona 20.000 dinar ile bölgenin kendisine tevcih edildiğini bildiren hil'at ve teşrifatı gönderdi. Dımaşk'tan yola çıkan el-Melikü'l-Efdal büyük bir itibarla Haleb'e vardı. Kardeşi el-Melikü'z-Zahir, onuruna mükemmel bir ziyafet tertip etti. Saygısını arz etmek adına şehrin anahtarını getirtip ona verdi. Adet olduğu üzere el-Melikü'l-Efdal'e güzel hediyeler sundu. Hizmette kusur etmeyen el-Melikü'z-Zahir babasının emri doğrultusunda ağabeyinin tüm ihtiyaçlarını giderdi. El-Melikü'l-Mansûr isteği reddedildiği vakit cepheye gelmeyerek itaatsizlik göstermişti. Sultan'dan korkup el-Melikü'l-Adil'e sığınmış ve onun himayesine girmişti. El-Melikü'l-Efdal'in üzerine geldiğini haber alınca el-Melikü'l-Adil'e elçi göndererek Sultan Selâhaddin'den kendisi adına şefaathçi olmasını istedi ve iki teklifte bulundu. Teklifler hakkında da ihtilaflar vardır. İmâdüddin İsfâhanî, el-Melikü'l-Mansûr'un teklifiyle ilgili: Kardeşlerinin de kefaletiyle zikredilen sene Harran ve Urfa'nın kendisinde kalması sonraki sene ise elindeki iktâlar yerine Hama ve Ma'arretü'n-Nu'man'ın kendisine

³⁰⁰ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 226

³⁰¹ Menşur'un çeşitli kullanım alanları olmakla beraber Eyyûbî Devletinde menşur, sicil ve taklit terimleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Menşur", **DİA**, c. XXIX, Ankara TDV Yay., 2004 s. 148-149

verilmesini dilediğini yazar. İbn Şeddâd ise el-Melikü'l-Mansûr'un Harran, Urfa, Sümeysat şehirlerini ya da Hama, Menbic, Salamiyye'nin³⁰² kendisine verilmesini istediğini aktarır. Sultan uzun görüşmelerin ardından el-Cezire beldelerinin elinden alınması şartıyla Harran, Urfa ve Sümeyat'ın el-Melikü'l-Mansûr'a verilmesini kabul etti. Anlaşmanın noktalanmasına yakın el-Melikü'l-Adil'in ısrarla yemin belgesi istemesi üzerine sultan anlaşma metnini yırtıp attı. El-Melikü'l-Mansûr'un yaptıklarına çok sinirlendi bu zamana kadar ailesinden hiçbiri ondan korkmamış, yemin istememişti. El-Melikü'l-Efdal, Haleb'te olduğu zamanlarda el-Melikü'l-Adil ve emirler sultan katında el-Melikü'l-Mansûr adına ısrarla şefaath diliyordu. Sultan Selâhaddin emirlerinin görüşlerini dikkate alarak yeni bir yemin metni yazdırdı, nüshada zikredilen kaidelerin altına kendi hattını ekledi. Meselenin hallolmasının ardından el-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Mansûr'un elinden alınan iktâları Sultan Selâhaddin'den istedi. Birçok kez görüştüler el-Melikü'l-Adil, Mısır'da bulunan hâs toprakları ve Şam'da bulunan Kerek, Şevbek, Belka ve Salt dışındaki tüm iktâlarından feragat etti. El-Melikü'z-Zahir'in elinde olan Ca'ber kalesi de el-Melikü'l-Adil'e verildi. Ca'ber'in tesliminden imtina eden el-Melikü'z-Zahir babasının ona ulaşması üzerine kaleyi amcası el-Melikü'l-Adil'e verdi. Sultan, Haleb'te bulunan el-Melikü'l-Efdal'e haber göndererek geri dönmesini buyurdu. El-Melikü'l-Adil ise h. 10 Cemaziyelevvel 588/m. 24 Mayıs 1192'de el-Cezireye yürüdü. El-Melikü'l-Mansûr'un korkusunu giderip beraberinde Sultan Selâhaddin'in huzuruna getirecekti. El-Melikü'l-Efdal ise buruk bir halde Dımaşk'a döndü.³⁰³ El-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Mansûr'un, Sultan ile uzlaşmasına ve olayın olumlu sonuçlanmasına vesile olmuştur. Genel kanaat bu yöndedir lakin Selâhaddin tarafından bakacak olursak kardeşi el-Melikü'l-Adil otoritesini zorlayıcı durumlarda bulunmuştur. Hakikaten kaynakların aktardığı gibi bu zamana kadar el-Melikü'l-Mansûr dışında Sultan Selâhaddin'den bu tarz isteklerde bulunan başka kimse yoktur. Büyük resme bakıldığında sık sık iktâlarını değiştiren el-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Efdal'e tevcih edilen beldeleri eline almış oldu. El-Melikü'z-Zahir, Ca'ber kalesini babasının emriyle amcasına teslim ederken ikinci kez aynı şeyi yaşadı. El-Melikü'l-Adil'in iktâları neden istediği belirtilmese de el-Cezire bölgesinde iktâlara sahip olmak el-Melikü'l-Adil'in

³⁰² Salamiyye Hama'ya iki günlük mesafede bulunan nahiyelerinden bir kasaba detaylı bilgi için bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. III, s. 240-241

³⁰³ el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 310-311; ; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 308-311; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 301-302; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 377-379; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 227; Humphreys, **a.g.e.**, s. 65-66; Şeşen, **a.g.e.**, s. 215

tıpkı Takiyüddin gibi yayılmacı bir politika uygulamasına imkân sağlayabilmektedir. Sonraki dönemlerde Mardin'i kuşatması bu duruma örnek gösterilebilir.

Haçlılar ile Eyyûbîler Arasında Gerçekleşen Mücadeleler ve Müzakereler

Sultan, el-Melikü'l-Mansûr meselesiyle uğraştığı sıralarda Markis Konrad de Montferrat, Haşhâşî suikastına uğrayıp öldürülmüştü. Henry de Champagne, Markis'in hanımı ile evlenip Akka'nın yeni kralı oldu.³⁰⁴ Kral I. Richard önderliğinde Haçlılar h. 9 Cemaziyelevvel 588/m. 23 Mayıs 1192'de Alemeddin Kayser'in sahibi olduğu Darum'u hedef aldı. Kale Sultan Selâhaddin tarafından takviye edilse de Haçlılar kaleye hâkim oldular. 28 Mayıs tarihinde Has mevkiine varıp Mecdel-Yaba kalesine yürüdüler. Şiddetli bir çatışma oldu lakin müdafiler kaleyi korumayı başardı.³⁰⁵ Haçlılar, Kudüs'e hareketlenip Haziran'da Beyti-Nube'ye inince şehirde tekrar panik havası oluştu. Franklar Kudüs'ü kuşatma hususunda ihtilaf yaşarken Müslümanlar şehir müdafaasını öneren sultana karşı meydan muharebesi yapılmasını savunuyordu. İkmal sıkıntısı ve susuzluk korkusuyla Kudüs'e ilerlemekten vazgeçen Haçlılar yeni hedef olarak Mısır'ı seçti. Sultan bu süre zarfında askerleri gruplar halinde tertiplemiş Frankların üzerine yollamıştı. Emirler pusu kurup baskın vermek suretiyle Frankları yıpratmışlardı. Haçlıların Kudüs'e yürümekten vazgeçmesi büyük bir sevinç yaşattı. Richard, haziran ayı sonlarında Felekeddin komutasında Mısır'dan Şam'a gelmekte olan kervana saldırıp yağmalamış Müslümanların beklediği desteğe darbe vurmuştu. Sultan, Haçlıların Kudüs yerine Mısır kanadına yönelmelerinden sonra tüm vilayetlerde savunmaları sıklaştırdı.³⁰⁶ Sulh müzakereleri sürdürülürken iki taraf askerî faaliyetlerine devam etmekteydi. Akka'nın mevcut Kralı Henri de Champagne, Sultan Selâhaddin'e elçi gönderdi. İngiltere Kralı'nın sahil beldelerini kendisine verdiğini, anlaşma üzerine hakkı olan şehirlerin kendisine iadesini talep etti. Sultan istediklerini duyduğunda elçiyi terslemişti. İngiltere Kralı da müzakerelere dahil olmuş Kudüs'te bulunan Kıyame Kilisesi'nin Franklara bırakılmasını istemişti. Birkaç kez daha görüşüldü fakat sonuç alınamadı zira her iki taraf da Askalan'ın kendisinde kalmasını istemişti. Görüşmelerde dikkat çeken husus Henri'nin mesajında toprakları kendisine iade edilirse sultanın evlatlarından biri olacağına dair beyanıdır. Yine Sultan Selâhaddin, Kral I. Richard'a verdiği cevapta, Henri için "*Kız kardeşinin*

³⁰⁴ Barber, **a.g.e.**, s. 493

³⁰⁵ İbn, Şeddad, **a.g.e.**, s. 313; Ernoul Kroniği, s. 214; Şeşen, **Kudüs Fatih...**, s. 187

³⁰⁶ Ernoul Kroniği, **A.y.** ; Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 216-218; Barber, **a.g.e.**, 493-494

oğlu evlatlarımızdan biri gibidir” ibaresini kullanır.³⁰⁷ Kullanılan dil göstermektedir ki psikolojik üstünlük tamamen Müslümanlara geçmiştir. Haçlılar Kudüs’ün veya Mısır’ın alınmasından umudu kesmiş ufak imtiyazlar ile ellerinde bulunan toprakları korumak istemektedirler. Kral I. Richard’ın ülkesine dönme isteği hatta zorunluluğu, Haçlıların yorgunluğu ve ekonomik sıkıntılar bu duruma etkendir.

Sultan Selâhaddin ve El-Melikü’z-Zahir’in Yafa Kuşatması

Sultan Selâhaddin’e bağlı emirler ve melikler beldelerinden huzuruna gelmekteydi, oğlu el-Melikü’l-Efdal de yanındaydı. H. 5 Recep/m. 16 Temmuz 1192 Cuma sabahı el-Melikü’z-Zahir, Haleb’ten babasının hizmetine geldi. Sultan, Kudüs’e Gavr³⁰⁸ üzerinden gelen oğlunu karşılamaya çıktı ve Azariyye³⁰⁹ köyünün ilerisinde onunla buluştu. El-Melikü’z-Zahir’e yaklaşıncı atından inip onu onurlandırdı. Sarılıp alnından öptü ve ikramda bulundu.³¹⁰ Bu sırada iki taraf arasında elçiler gelip gitmeye devam ediyordu. 22 Temmuz 1192 günü Haçlıların Kral I. Richard önderliğinde Beyrut’a hareket ettiklerini öğrenen sultan süratle Kudüs’ten el-Cib’e³¹¹ çıktı. Savunma hattı oluşturmak için el-Melikü’l-Efdal’i, el-Cezire askerlerinin başında Beyrut’a yakın bir mevkiye gönderdi. El-Melikü’l-Adil, işleri yoluna koymuş bir şekilde 23 Temmuz’da doğu beldelerinden Kudüs’e dönüp orduya katıldı. Sultan hareketine devam ederek el-Cib’den, Beyti-Nube’ye geçti. 25 Temmuz’da Remle’ye yürüyüp burayla Lud³¹² arasındaki tepelerde kamp kurdu. Orduyu geride bırakarak 26 Temmuz’da Yafa üzerine keşif seferi düzenledi. Ertesi gün Yafa’ya doğru harekete geçti öğle olmadan şehir önlerinde karargâh kurdu. Askerlerini sağ, sol ve merkez olmak üzere tertip etti. Sağ ve sol kanatların uçları şehri çevreleyerek denize kadar uzanıyordu. Sağ cenahın başında el-Melikü’z-Zahir sol cenahın başında ise kardeşi el-Melikü’l-Adil bulunuyordu, merkez Sultanın komutasındaydı.³¹³ H. 16 Recep/m. 28 Temmuz günü Sultan askerlerini tertip ederek mancınıkları surların zayıf olduğu doğu kapısına yönlendirdi. Nakkapların gedik açtığı noktada çatışmalar şiddetlendi. Sultan gece çökene kadar mücadeleyi izledi sonrasında ağırlıklarının yanına döndü. Ertesi

³⁰⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 324-326; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 311-312; Şeşen, **a.g.e.**, s. 218

³⁰⁸ Şam ve Kudüs arasında yer alan Ürdün Vadisinin bir diğer adıdır. Bkz. el-Bağdadî, **Merasedü’l-İttıla**, c. II, s. 1004

³⁰⁹ Kudüs’ün köylerinden biridir. Bkz. **Merasedü’l-İttıla**, c. II, s. 909

³¹⁰ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 329; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 312; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s.240

³¹¹ El Cib: günümüzde Kudüs’ün kuzeyinde bir bölgedir.

³¹² Kudüs’ün köylerinden, Filistin nahiyelerinden bir bölge. Bkz. **Merasedü’l-İttıla**, c. III, s. 1202

³¹³ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 311; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 315; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 392-393

gün Müslümanlar şiddetli hücumla kalsalar da Franklar, oklar ve zenburekler ile onları püskürttü. İbn Şeddâd, bu saldırılarda Ba'albek valisi Hacıb Ebu Bekir Kutluğ, Tuğrul et-Taci, Sarı Sungur, Ayaz Çerkez gibi önde gelen kişilerin yaralandığını zikreder. Müslümanlar hücumlarına devam ederken şehirde bulunan Patrik, Sultanın huzuruna gelerek sulh talep etti. Sultan onlardan Kudüs'te varılan mutabakat uygun olarak teslim olmalarını talep etti. Elçiler istenileni kabul ettiler ancak 31 Temmuz Cumartesi gününe kadar mühlet istediler. Bu vakte kadar yardım gelmediği takdirde teslim olacaklarını söylediler. Sultan müdafilerin taleplerini kati surette reddederek Nakkaplara lağımları ateşlemelerini emretti. Surun bir kısmı çöktü, sur çöktüğünde Franklar gediğin arkasına yığdıkları odunları tutuşturdular, alevler içeriye girilmesini engelledi. 30 Temmuz 1192 Cuma gününde Sultan ve oğlu el-Melikü'z-Zahir şiddetli bir şekilde saldırıya geçtiler. El-Melikü'l-Adil'in askerleri ise sol kanattan iştirak etti kendisi rahatsızdı ve saldırıya iştirak edemiyordu. Nakkaplar kazdıkları lağımları ateşlediler surun büyük bir bölümü çöktü. Müslümanlar tekrar taarruza geçti. Sur çökünce müdafiler açılan gediği kendilerini siper edencesine kapattılar. Bir müddet mücadele devam etti. Kale düşmek üzereyken Frank elçileri Sultana ulaşip aman diledi. Sultan Selâhaddin, kalede bulunan her bir kişinin özgürlüğü için kendi denginde bir esirle takas edilmesini ve Kudüs için yapılan anlaşmanın bir benzerini onlara kabul ettirdi. Frankların bir kısmı Yafa kalesine çekildi. Müslümanlar şehre girip Mısır kervanından yağmalanan malları ve erzakı ele geçirdiler. Franklar gruplar halinde kaleden çıkarıldılar. Teslim işleri sürerken Gavr'da bulunan Kaymaz en-Necmi, Sultan Selâhaddin'e, İngiltere Kralı'nın Yafa'da olanları haber aldığını Beyrut'a gitmekten vazgeçip buraya gelmekte olduğunu bildirdi. Sultan teslim işinin hızlanmasını istediye de askerler çok yorulmuştu. Frankların çaldıkları boruların sesi duyulunca Sultan, İbn Şeddâd'ı yanına çağırıp: *"Müdafilere denizden yardım geldiğine şüphe yok, sahildeki İslam askerleri onların karaya çıkmalarına mâni olmalı. Uygun olan ilk iş el-Melikü'z-Zahir'in yanına gidip; Güney kapısının dışında durmasını ve uygun gördüğünde kaleye saldırıp mallarını, silahlarını ele geçirip Franklardan kim varsa oradan çıkarmasını bildirmendir. Yapacaklarını el-Melikü'z-Zahir'e yaz. O şehrin dışındandır"* dedi. Ayrıca destek olarak İzzeddin Curdik, Alemeddin Kaysar ve Derbas el-Mahrani'yi, İbn Şeddâd ile birlikte el-Melikü'z-Zahir'e gönderdi. İbn Şeddâd, el-Melikü'z-Zahir'i öncülerin arasında denize yakın bir tepede kurulu çadırında üzerinde Kazegundu ve savaş giysisiyle uyur halde bulunduğunu zikreder. El-Melikü'z-Zahir, uykulu bir halde babasının mektubu hakkında sorular sormuş neticede

emrini yerine getirmek için Yafa kalesine gidip Franklar'a buradan çıkmalarını emretmişti.³¹⁴ İzzeddin Curdik'in tedbir amacıyla işleri ağırdan alması kalenin teslimini geciktirmişti. Bu sırada denizdeki Haçlı gemilerinin sayıları artmaktaydı. Son olarak el-Melikü'l-Zahir'in bulunduğu kapıya yakın iç kale kapısından 49 kişi daha çıkarıldı. Akabinde kaledeki Franklar Müslümanlara mukavemet göstermeye başladı. Kral I. Richard şehirde dalgalanan Müslüman sancaklarını görünce yetişemediğini düşünmüş donanmasıyla beklemekteydi. O sırada sahil tarafında Müslüman askerler Haçlıların karaya çıkmasını engelliyordu. Richard'ın donanmasını gören müdafiler Müslüman askerlerine saldırmaya başladı. Şehirde kargaşa oluştu o sırada Müslüman askerler ve yağmacılar ganimet ile meşguldü. Haçlı şövalyeleri üzerlerine yürüyüp yağmacıların bir kısmını öldürdü. El-Melikü'z-Zahir, İbn Şeddâd'ı Sultan Selâhaddin'e göndererek olanları bildirdi. Sultan çavuşlar vasıtasıyla orduyu tekrar nizama soktu. Müslümanlar tekrar taarruza geçti. Franklar sıkıntılı duruma düşünce Patrik ve kale kumandanını aman dilemek için Sultan'a gönderdiler. Kaledeki Franklardan biri, *Itinerarium*'a göre atlayan bir rahipti, sahilde bulunan kumluk alana atladı. Yüzerek, Kral'a ulaştı ve şehrin düşmediğini, müdafilerin kuleye kapandığını bildirdi. Olanları öğrenen I. Richard süratle sahile yöneldi komutasında elliye yakın kadirga vardı. Kırmızı Sancaklı, Kırmızı Şini'si³¹⁵ ile sahile ilk varan Kral oldu. Onu Geoffrey de Bois ve Peter de Preaux izledi. Limanda bulunan Müslüman askerler geri püskürtüldü. Şehirden çıkamayan Müslüman askerleri öldürüldü. Sultan yaşananlardan haberdar olunca patrik³¹⁶ ve elçileri yakalatıp ağırlıkların Yazur'a taşınmasını emretti.³¹⁷

³¹⁴ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 330-335; el-İsfâhani, **a.g.e.**, s. 311-313; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 217; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 315-317; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 393-398; *Itinerarium Peregrinorum*, s. 349-354; Şeşen, **a.g.e.**, s. 219-220; Usta, **a.g.e.**, s. 210-213

³¹⁵ Dönemin büyük savaş gemilerinin bir türüdür. Detaylı bilgi için bkz. Demir, **a.g.t.** s. 62

³¹⁶ Alberic de Reims

³¹⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 335-337; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 396-398; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 315-317; *Itinerarium Peregrinorum*, s. 354-357; *Ernoul Kroniği*, s. 212-213; *The Annals of Roger*, c. II, s. 268; Runciman, **a.g.e.**, c. III. s. 69- 70

Bu hadisenin ardından iki taraf arasında büyük bir mücadele yaşanmadı. Müslümanlar, Frankların hareket alanını kısıtlamaya çalıştı. Sulh müzakerelerine tekrar başlandı. Bir ara İngiltere Kralı'nın az sayıda asker ile Yafa dışında kamp kurduğunu öğrenen Sultan askerlere hücum emri verdiyse de oğlu el-Melikü'z-Zahir dışında hücumu yeltenen olmadı.³¹⁸ Yaşananlar sultanı kızdırmıştı. El-Melikü'z-Zahir, İbn Şeddâd'a o gün ki halden sonra sultandan çok korktuğunu ve gözünün önüne gelmeye cesaret edemediğini anlatmıştı. Sultan'ın son hücum çağrısına bir tek kendisi icabet etmiş ve düşmanın merkezine doğru atılmışsa da Sultan ona mâni olmuştu. Sultan Yazur'a gelip kendisine küçük bir çadır hazırlandıktan sonra kamp kurdu. El-Melikü'z-Zahir sözlerine devam ederek İbn Şeddâd'a: *"Sultan beni çadırına çağırana kadar ona olan korkumdan yanına gidemedim, içeri girdiğimde Dimaşk'tan çokça meyve geldiğini yemeleri için emirleri çadıra çağırmamı istedi. Endişelerimi geride bırakmış olarak yanından çıktım emirleri çağırdım korkarak geldiler. Ancak içeri girdiklerinde Sultanı güler yüzlü ve mutlu bir halde buldular bu durum güven itimat ve neşelerini arttırdı. Ardından Sultanın çadırından düşmanın üzerine yürümeye daha kararlı şekilde sanki hiçbir şey olmamış gibi çıktılar."*³¹⁹der.

III. Haçlı Seferini Bitiren Sulh Anlaşması

Kral I. Richard, Selâhaddin ile sulh müzakerelerinin tamamlanmasını istiyordu zira kardeşi Jhon'un³²⁰ İngiltere'deki faaliyetleri kulağına gelmekteydi. El-Melikü'l-Adil ve Sultanın bazı emirleri gelişen müzakerelerde elçi vazifesi görmekteydi. İngiltere Kralı'nın kendi topraklarını düşünmesi bir yana her geçen gün rakibi Selâhaddin'in asker sayısı artmaktaydı. Bu şartlar altında sulh isteği kaçınılmazdı. Mısır'dan, el-Cezire bölgesinden askerler Müslüman ordusuna katılıyordu. Nihayetinde asilik eden el-Melikü'l-Mansûr da amcası Sultan Selâhaddin'e iltihak etti. Bu buluşma son derece dramatiktir. El-Melikü'l-Mansûr 22 Ağustos'ta el-Melikü'l-Adil'in yanına ulaşmış Mar Samuel'de kendisiyle görüşmüştü. El-Melikü'l-Adil Sultan'a yazarak el-Melikü'l-Mansûr'un geldiğini bildirdi. El-Melikü'z-Zahir babasına giderek el-Melikü'l-Mansûr'u karşılamak ve amcası el-Melikü'l-Adil ile görüşmek için izin istedi. İsteği kabul gören el-Melikü'z-Zahir, Beyti-Nube'de el-

³¹⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 340; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 322; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 40; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 244; **Zehebî, Târihu'l-İslâm**, (H.581-590), s. 87

³¹⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 65

³²⁰ İngiltere Kralı Yurtsuz John (1199-1216)

Melikü'l-Mansûr ile buluştu. İkinci vaktine kadar sohbet ettikten sonra onu ağırlıksız olarak Sultan'ın yanına getirdi. Sultan, Takiyüddin'in oğlunu huzurunda görünce onu bağrına basıp, ağlamaya başladı. Bir müddet sonra Sultan neşelenmiş ve el-Melikü'l-Mansûr ile sohbet etmiştir. Geceyi el-Melikü'z-Zahir'in çadırında geçiren el-Mansûr, ertesi gün askerlerinin başında Sultan Selâhaddin'e katılmış oldu.³²¹ Sultan'ın hilafet makamına mektuplar yollayarak olanları bildirdiğini zikretmiştik. Yine bu günlerde halifeye gönderdiği bir mektupta, Frankların Beyrut'a yürümelerinin önüne geçmek için Yafa'yı kuşattığını, Haçlıların Askalan'ın kendilerinde kalması şartıyla sulh talep ettiğini yazdırmıştı.³²² Sultan Selâhaddin, savaşa devam edilmesini istese de emirler ekonomik sebepleri öne sürerek sulh yapılmasını hayırlı bulduklarını söylediler. Emirlerinin yorgun ve isteksiz olduğunu gören Sultan ve evine dönmek isteyen İngiltere Kralı arasında müzakereler sıklaştı. El-Melikü'l-Adil, Kral I. Richard ile yürütülen sulh görüşmelerinde aktif rol aldı. H. 22 Şaban 588/m. 2 Eylül 1192 tarihinde, Mecdel-Yaba ve Yubna hariç Yafa ve amilliklerinin, Nasıra ve Safuriye hariç Akka amilliklerinin, Kaysariyye, Arsuf ve Hayfa amilliklerinin Haçlıların elinde kalması, Lüd ve Remle'nin Müslümanların elinde olup vergilerin Franklar ile paylaşılması geri kalan diğer tüm beldelerin Müslümanların elinde kalması şartıyla üç senelik bir sulh anlaşmasına varıldı. İngiltere Kralı hastaydı ve müzakerelerin uzamaması adına masrafa girip imar ettiği Askalan'dan vazgeçmişti. Askalan'ın surları ve savunması her iki tarafın katılımıyla tahrip edilecekti. Anlaşma metni üzerine Kral Henri de Champagne, Balian d'İbelin, Templier ve Hospitalier üstatları ve diğer kontlar, el-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Mansûr, emir Bedreddin Duldurum, Sabıkeddin Osman, Emir Seyfeddin el-Meştub ve diğer emirler yemin etti.³²³ Hristiyanların gruplar halinde Kudüs'e hacetmelerine izin verildi. Sultan onlara kolaylık sağladı.³²⁴

³²¹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 342; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 379; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 324; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 229

³²² Mektup için bkz. el-İsfâhâni, **a.g.e.**, s. 313-314; Şeşen, **a.g.e.**, s. 222

³²³ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 345-349; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 326; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 404; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 169; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 245; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 150; **Itinerarium Peregrinorum**, s. 370-372; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 72-73; Şeşen, **a.g.e.**, s. 223-224

³²⁴ Şeşen, **a.g.e.**, s. 226-227; Barber, **a.g.e.**, s. 495

Böylece tohumları 1189 yılında atılan, Avrupa'dan sayısız kont ve askerin iştirak ettiği III. Haçlı seferi 3 yıl sonunda noktalanmış oldu. *“III. Haçlı Seferi, Haçlı seferlerinin en büyüğü, en kapsamlısıdır. İki taraf bütün imkânlarını harekete geçirmişler, inatla savaşımlardır. Haçlıların donanma, teknik bakımından üstün oldukları görülür. Müslümanlar da daha önceki Haçlı seferlerine göre daha hazırlıklıdır.”*³²⁵ Uzun süren mücadele Müslümanların ve Haçlıların gücünü tüketmiş, yaşanan savaşlarda birçok insan ölmüştü. Sultan Selâhaddin, imkanlar dahilinde Avrupa'dan akın akın sefere iştirak eden Haçlıları kıyıda tutmayı hatta onlara üstün gelmeyi başarmıştı. Kudüs'ü alma hedefiyle yola çıkan Haçlılar işin sonunda ellerindeki şehirleri kaybetmemenin yolunu aramıştı.

Yapılan anlaşmandan sonra Yafa'dan, Akka'ya geçen İngiltere Kral'ı I. Richard, hanımı Berengeria ve kız kardeşi Joanna'yı mahiyetiyle 29 Eylül'de önden İngiltere'ye gönderdi ardından bölgede tanıştığı memlûklerden ve Templier şövalyelerinden bir grupla 9 Ekim 1192'de ülkesine yelken açtı. Aquileia limanına çıkan Kral Avusturya topraklarından geçerken Viyana yakınlarında daha önce sorun yaşadığı Avusturya Dükü Leopold tarafından yakalanıp zindana atıldı. Esaretten Mart 1194'da fidye ile serbest kalacak olan I. Richard, Mart 1199'da Fransa topraklarında kale kuşatırken yediği bir ok sebebiyle ölecekti.³²⁶

El-Melikü'z-Zahir'in Beldesine Yönelmesi ve Babası Sultan Selâhaddin'in Ona Vasiyeti

Hristiyan hacıların, kervanların ve insanların seyahat güvenliği ve tamamen sağlanınca sultan Remle'den Kudüs'e geçti. Şehri tekrar imara başladı. Bu süre zarfında emirler ve melikler beldelerine dönmekteydi. H. 29 Ramazan/m. 8 Ekim Çarşamba sabahında el-Melikü'z-Zahir babasıyla vedalaştıktan sonra yola çıktı. Kubbetü's-Sahra'da namaz kılıp istekleri hususunda Allah'a dua etti. İbn Şeddâd yanındaydı. Sultan ile görüşmesi gereken bir konu olduğunu söyleyerek babasının huzuruna çıkmak için izin almak üzere birisini gönderdi. Sultan Selâhaddin oğlunu ve İbn Şeddâd'ı yanına çağırttı. Sultan iftarını yaptıktan sonra makamını boşalttı. El-Melikü'z-Zahir'e şöyle vasiyet etti: *“Sana, Allah'a takvayı tavsiye ediyorum. O, her hayrın başıdır. Sana, Allah'ın emrettiği üzerine emrediyorum. Bu senin kurtuluş*

³²⁵ Şeşen, a.g.e., s. 224

³²⁶ Ernoul Kroniği, s. 223-225 (Ernoul, fidyenin 160.000 altın Mark olduğundan bahseder); Itinerarium Peregrinorum, s. 381-386; Runciman, a.g.e., c. III, s. 74-75

sebebindir. Seni kan döküp bu yola girmek ve bunu tekrar etmek hususunda uyarıyorum. Kan asla uyumaz. Sana, reayanın kalbini kazanmanı, onların ahvaline bakmanı vasiyet ediyorum. Sen benim güvendiğim birisin. Allah'ın da onların işleri için güvendiği bir kişisin. Sana emirlerin, devlet adamlarının ve büyüklerinin kalplerini kazanmanı tavsiye ediyorum. Ulaştığım her şeye, onların kalplerini kazanarak ulaştım. Hiç kimseye kin besleme. Ölüm kimseyi bırakmaz. İnsanlar ile arandaki meselelerde dikkatli davran. Allah, onların rızası olmadan seni bağışlamaz. Allah yalnızca onunla senin aranda olanlara tövbe etmekle seni affeder. Allah kerimdir.” Gece ilerledikçe Sultanın oğluna olan tavsiyeleri arttı. El-Melikü’z-Zahir seher vaktine kadar babasının yanında kaldı. Daha sonra sultan ayrılmasına izin verdi. Kalkıp babasına veda etti. Sultan oğlunun yüzünü öpüp, başını okşadı. El-Melikü’z-Zahir, Allah’a dua ederek babasının huzurundan ayrıldı. Sultan’ın bazı zamanlarda sabaha kadar oturduğu ahşap burçta uyudu. Uyandığı vakit bir müddet İbn Şeddâd ile yürüdü ve vedalaşıp Haleb’e yöneldi.³²⁷El-Melikü’z-Zahir’in, İbn Şeddâd’ı ileride Haleb’e davet edip babasının mirası olarak gördüğünü bilmekteyiz. Aralarında olan yakınlığın örneklerinden biri bu olaydır. Sultan kardeşi el-Melikü’l-Adil, oğulları el-Melikü’l-Efdal ve el-Melikü’z-Zahir’e danışıp İzzeddin Curdik’i Kudüs’e vali olarak atamıştı.³²⁸

³²⁷ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 353-354; İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-haleb**, s. 427; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 248

³²⁸ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 355

II. BÖLÜM

SULTANLIK MÜCADELESİ ve EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR'İN HALEB HÜKÜMDARLIĞI

Sultan Selâhaddin'in Dımaşk'a Dönmesi ve Vefatı

Sultan, Kudüs'ün imar ve düzenleme işlerini hallettikten sonra Nablus, Kevkeb, Taberiyye ve Beyrut istikametinde ilerledi. Geçtiği tüm şehir ve kalelerde teftişler yaptı. Beyrut'a vardığında Antakya Prinkepsi III. Bohemond, onun huzuruna geldi. Görüşmenin ardından Beyrut'tan ayrılan Sultan 4 Kasım 1192 Çarşamba günü Dımaşk'a vardı. El-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'z-Zafir ve diğer küçük evlatlarıyla Veziri Kadı el-Fazıl şehirdeydi. El-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'z-Zahir'in Haleb'te kendisine yaptığı misafirperverliğin karşılığını vermek için kardeşini Dımaşk'a davet etmişti. Sultan Selâhaddin'in Dımaşk'a hareket ettiğini öğrenen el-Melikü'z-Zahir babası ile yeniden görüşebilmek için şehirde kalmıştı. Sultan'ı karşılayanlardan biri de oydu.³²⁹Sultan Divan-ı Mezalim'de oturumlar düzenledi. Reayanın dertlerini dinledi, şairler huzurunda şiir okudu. İnsanlar ile görüşüp onlarla sohbet etti. Dımaşk'ta kaldığı sürede avlar tertip etti, arazileri gezdi. El-Melikü'z-Zahir, babasıyla tekrar tekrar vedalaşarak bir ay kadar sonra Dımaşk'tan Haleb'e hareket etti.³³⁰ Sultan bir yandan da devlet işleriyle ilgilenip elçiler ile görüşüyordu. Akka Kralı Henri de Champagne'nin isteği üzerine kendisine hil'at yolladı. Şubat başlarında el-Melikü'l-Adil ile ava çıktı. Avdan döndükten sonra Mekke'den gelen hacıları karşıladı. Sultan, Hummadan rahatsızlanmıştı. Hastalığın ilk zamanlarında durumu kimseye belli etmek istemedi fakat hastalığın şiddeti gittikçe arttı. Kendisinden ümit kesilince el-Melikü'l-Efdal devlet büyüklerini davet ederek onlardan biat aldı. İbn Şeddâd, Mısır emirlerinden yemin eden kimse görmediğini zikrederken yemin eden emirlerin de karşılığında iktâ istediklerini bildirir. H. 532/m. 1138 yılında Tikrit'te doğan Sultan Selâhaddin, h. 27 Safer 589/m. 4 Mart 1193 Çarşamba sabahı Dımaşk kalesinde vefat etti. Cenaze namazının ardından kalede

³²⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 356; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 344-345; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 427; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI s. 49; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 250-251; el-Yâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 349

³³⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 345; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 409; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 170; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 151

kaldığı sarayın batı eyvanına gömüldü. 15 Aralık 1195'te cenazesi Emeviye Camii'nin kuzeyinde inşa edilen türbesine nakledildi.³³¹

Sultan'ın 17 erkek 1 kız evladı vardı vefat etmeden önce ülkeyi evlatları ve yakınları arasında taksim etmişti. Üç büyük evladından ilki ve veliahdı el-Melikü'l-Efdal Nureddin, h. Şevval 565 /m. Haziran 1170'te, el-Melikü'l-Aziz Osman h. Cemaziyelevvel 567/m. Ocak 1172, el-Melikü'z-Zahir ise 15 Ramazan 568 tarihinde Mısır'da doğmuştu.³³²Sultan'ın en büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal'i veliahdı olarak gördüğü devletin birinci merkezi konumunda bulunan Dımaşk'ı kendisine tevcih etmesinden bellidir.³³³Eğer sultan vefat etmeseydi bir sonraki adımının ne olacağı hususunda tarihçiler ihtilaf halindedir İbn Şeddâd, Mısır'a gidip devlet işleriyle ilgili düzenlemeler yapacağını zikrederken İsfahânî, devlet işlerini düzenlemek istediğini aynı zamanda diğer bölgelere keşif kolu çıkardığını bildirir. İbnü'l-Esîr ise sultanın Anadolu ve İran üzerine sefer hazırlığında olduğunu iddia eder.³³⁴İsfahani ve İbn Şeddâd, sultana daha yakındır. Bizce ömrü vefa etseydi, Sultan Selâhaddin öncelikle Mısır'a geçip devlet adına düzenlemelerde bulunur ardından bir harekata girişirdi. Zira kendisi çok ihtiyatlı bir hükümdardı.

El-Melikü'l-Efdal, amcası el-Melikü'l-Adil'e, kardeşleri el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'z-Zahir'e yazarak Sultan Selâhaddin'in vefat haberini verdi.³³⁵ Kadı el-Fazıl, Sultan vefat edince el-Melikü'z-Zahir'e taziye mektubu yazdı. Mektubun içeriği şöyleydi: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."*³³⁶ *Bu an müminler şiddetli şekilde sarsıldı, gözyaşı kuyuları açıldı, yürekler ağızlara geldi. Efendim olan babana bir daha kavuşmamak üzere veda ettim. Yüzünü senin ve benim adıma öptüm, onu Allah'a teslim ettim, Allah dışında hiçbir güç ya da kuvvet yoktur. O'nun lütfunu ve desteğini istedim. Kapıdaki ordular ondan Allah'ın takdirini*

³³¹ el-İsfahani, **a.g.e.**, s. 326-327; İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 357-364 (İbn Şeddâd, Yemin nüshasının detaylarını ve yemin edenleri ayrıntıyla aktarır.); Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 293; İbn İyâs, **a.g.e.**, c. I, s. 237; Şeşen, **a.g.e.**, s. 229-230

³³² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 405-406; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 423-426; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXVIII, s. 294-295 kaynakların çoğu Sultan'ın 17 erkek 1 kız evladı olduğunu zikrederken İbn Tağrıberdî, 14 erkek 1 kız evlat zikretmektedir. Bkz. **en-Nücûmü'z-Zahire**, c. VI, s. 62; Zebîdî ise 19 evladı olduğunu zikreder. Bkz. **Teravîhu'l-kulûb**, s. 69

³³³ Oflaz, **a.g.e.**, s. 89

³³⁴ Şeşen, **a.g.e.**, s. 229

³³⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 421; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 173

³³⁶ Azhâb suresi 21. Ayet (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا)

defedemediler. Gözler yaşlı kalpler hüznü. Sadece Rabbi memnun eden şeyleri söyleriz. Kederli olanlar için ben senin yanındayım ya Yusuf. Size tavsiyede bulunmak istemem. Ortada olan şudur. İttifak ederseniz babanızın şahsından başka kaybınız olmaz. İhtilafa düşerseniz, başınıza geleceklerin en ehveni babanızın kaybıdır.”³³⁷Böylece el-Melikü’z-Zahir, Haleb’te bulunduğu sırada babasının kaybını öğrenmiş oldu.

El-Melikü’z-Zahir, Haleb’i devralmasının ilk senesi hariç Sultan Selâhaddin’in saltanatı boyunca kendisinin fetihlerine, gaza ve savaşlarına iştirak etmişti. Sûr, Akka ve Yafa kuşatmaları, Antakya seferi, Alman Kralına karşı girişilen savunma harekâtı dahil III. Haçlı seferinin içinde barındırdığı pek çok olaya doğrudan tanık olup Haçlılarla aktif şekilde mücadele etmişti. Bu zaman zarfında yönetim tecrübesi artan zamanının çoğunu savaş alanlarında geçiren el-Melikü’z-Zahir, Sultan’ın her emrini istinasız yerine getirip fırsat buldukça devlet ve din adamlarıyla yakın ilişkiler kurmayı ihmal etmemiş, Haleb’te bulunduğu sınırlı vakitlerde idare adına kararlar almıştı. Yine 1192’de babasının Antakya Prinkepsliği ile yürürlüğe soktuğu antlaşmanın ardından kendisi de benzer bir anlaşma yapmıştır. Antakya ile Haleb arasında yapılan bu anlaşma saldırmazlık paktından daha fazlasıdır. El-Melikü’z-Zahir, Ermenilerin olası askerî harekâtından imtina ediyor amcası el-Melikü’l-Adil’e de güvenmiyordu. Zaman onu haklı çıkaracaktı. Bu minvalde kendisine bir müttefik gerekirdi ve Antakya Prinkepsliği bunun için biçilmez kaftandı. Böylece IV. Bohemond’un ilk yıllarında el-Melikü’z-Zahir ile Haleb-Antakya ittifakı doğdu.³³⁸

³³⁷ el-İsfahânî, **el-Bûstânü’l-câmi**, s. 444-445; Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.** c. XXII, s. 24; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 52-53; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 275-276; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 153; el-Yâfiî, **a.g.e.**, c. III, s.350; Şeşen, **Kudüs Fatihî...**, s. 206-207

³³⁸ **A History of the Crusades**, c. II, s. 526

El-Melikü'z-Zahir'in ve Eyyûbî Meliklerinin Hakimiyet Alanları

Sultan vefat ettiği vakit Haleb, Tell-Bâşir, Azez, Derbısâk, Menbic, Bire³³⁹, Barin Kefertâb, Şeyzer, Keysum, Behesni, Hârim ve Barzuye, el-Melikü'z-Zahir'in topraklarıydı. Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr ise el-Melikü'z-Zahir'e bağlı olmuş, emrine girmişti. El-Melikü'z-Zahir, kardeşi el-Melikü'z-Zahir Mücireddin Davûd'a Bire'yi amillikleri ile iktâ olarak verdi. Mümkün mertebe babasının vasiyetlerine göre yönetim sergilemeye çalışıyordu.³⁴⁰ Dımaşk, Kudüs, sahil şehirleri, Ba'albek, Sarhad, Busrâ, Banyas, Hunîn, Tıbnîn ve Darum Ağabeyi Sultan el-Melikü'l-Efdal'in, Mısır ve ona bağlı yerler el-Melikü'l-Aziz'in, Humus, Şirkûh b. Muhammed Şirkûh (II. Şirkûh) el-Melikü'l-Mücahid'in elindeydi.³⁴¹ Seyfülislam Tuğtigin ise sahibi olarak Yemen'deydi.³⁴² Amcası el-Melikü'l-Adil ise Harran, Urfa, Sümeysat, Rakka, Ca'ber, Meyyâfârikîn, Diyarbakır, Kerek ve Şevbek'i üstüne almıştı.³⁴³ Diğer ufak köyler, kaleler ve beldeler, emirler ve hanedan üyelerine iktâ edilmişti. Eyyûbî Devleti'nin hakimiyet sahası Trablusgarp, el-Cezire ve Yemen bölgeleri arasındaydı. Sultan daha önce zikrettiğimiz gibi üç büyük oğlunu Şam ve Mısır'a hükümdar olarak atamıştı. Yeni Sultan el-Melikü'l-Efdal oldu. Kardeşleri el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Aziz ise dışarıya karşı ona bağlıyken kendi içlerinde özerk bir yönetim sergiliyordu. El-Melikü'l-Adil ilerleyen yıllarda ağabeyi Selâhaddin'in kendisini devlet merkezinden uzaklaştırmasının sebebini gösterecekti. Sultanlık hakkını en başından beri kendinde görüyordu. Zaman geçtikçe Şam ve Mısır'daki gücünü arttıracak, el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Efdal arasında oluşacak rekabeti üstün diplomasi ve siyaset yeteneğiyle lehine çevirecekti.³⁴⁴

³³⁹ Günümüzde Gaziantep ve Urfa arasındaki Birecik ilçesi.

³⁴⁰ el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 330; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 225; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 383-384; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 410; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 428; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 174; İbnü'l-İbrî, **Târîhu muhtasari'd-düvel**, Darü'r-Raid, Lübnan 1994, s. 389; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 120

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 225-226; İbn İyâs, **a.g.e.**, c. I, s. 250; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 62-63

³⁴² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 3; Şeşen, **a.g.e.**, s. 230

³⁴³ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 279; Oflaz, **a.g.e.**, s. 88

³⁴⁴ **A History of the Crusades**, c. II s. 693, 695

Sultan el-Melikü'l-Efdal, tüm melikleri kendisine bağlamak hususunda kararlıydı. El-Melikü'l-Adil, ağabeyi Sultan Selâhaddin'in vefatının ardından Dımaşk'a gelmişti. Yeğeni Sultan el-Melikü'l-Efdal'in kendisini yanına davet etmesine rağmen sadece taziyelerini sunmuş ve ona biat etmeden şehirden ayrılp kendi beldesine dönmüştü. Sultan, amcasının bu hareketine karşılık ona bir mektup yazarak elçi gönderdi ve üstü kapalı şekilde tehdit etti. Mektubunda kardeşi el-Melikü'l-Aziz ve Musul sahibi İzzeddin Mesûd Zengî'den bahseden Sultan amcasına: *"Benim yanımda yer alırsan ben de askerlerim ile birlikte sana yardım eder, beldelerini muhafaza ederim. Kardeşim el-Melikü'l-Aziz ile aranızda husumet var benim yanımda yer almazsan seni hedef alabilir. İzzeddin Mesûd Zengî senin beldelerini üstüne almaya kalkarsa ona Şam'dan başka kim mâni olabilir."* demişti. Ayrıca elçisine: *"amcamın huzuruna vardığında ona de ki: Sultan, onun teklifini reddettiğiniz takdirde, Mısır'a gidip el-Melikü'l-Aziz'in menfaatine göre ittifak etmemi bana emretti"* şeklinde konuşmasını tembihledi. El-Melikü'l-Adil yeğenin mesajını alınca mecburen askerleri ile Dımaşk'a gidip ona biat etti.³⁴⁵ El-Melikü'l-Adil'in sultanlık makamına kendisini uygun görmesi ve ağabeyinin ardından devletin başına geçme sırasını kendinde bulması doğal karşılanmalıdır. Eyyübî Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sultan'a yardımcı olan el-Melikü'l-Adil büyük görevler üstlenmişti ancak göz ardı ettiği bir husus vardı. Dönemin ruhuna ve tabiatına aykırı bir şekilde 17 erkek evladı olan bir sultanın kardeşini istisnai bir sebep yokken veliaht ilan etmesi olanaksızdı. Zengîler, Selçuklu Devleti'nin, Eyyübîler ise Zengîlerin bir uzantısı, ardılıydı. Kurumlar, yönetim şekilleri ve devlet gelenekleri bazı farklılıklar olsa da hemen hemen aynıydı. Sultan Selâhaddin halihazırda bu devlet geleneğiyle yetişmişti. Bittabi kendisinden sonra evlatlarından biri bilhassa en büyüğü doğal varisi konumundaydı. El-Melikü'l-Efdal, ileride değineceğimiz üzere hükümdarlık meziyetlerinden ziyade edebi kişiliği ön planda olan bir şahsiyetti fakat kardeşleri el-Melikü'l-Aziz ve özellikle el-Melikü'z-Zahir hükümdarlık konusunda en az amcaları kadar kabiliyetliydi.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 226; Oflaz, **a.g.e.**, s. 91-92

Sultan el-Melikü'l-Efdal, babası vefat ettiğinde vakit kaybetmeden yerine geçtiğini hilafet makamına yazarak elçisi Kadı Ziyaeddin eş-Şehrizûrî'yi çeşitli hediyeler ile Nâsır-Lidinillâh'a göndermiş, hil'at ve taklid istemişti.³⁴⁶ El-Melikü'z-Zahir ise ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'ın Sultanlığına muhalefette bulunmadı. Babasının kararına saygı gösterip yeni Sultan'ı destekledi.³⁴⁷ Eyyûbî melikleri el-Melikü'l-Efdal'e açıkça karşı durmasa da 1193-1195 yılları arasında bastırdıkları sikkelerinde onun ismini zikretmemişlerdi. Bir tek el-Melikü'l-Mücahid bu duruma dahil olmamış sikkelerinde el-Melikü'l-Efdal'ın ismi basılmıştı.³⁴⁸

El-Cezire Topraklarında Zengî Tehlikesi

Sultan Selâhaddin sonrası Eyyûbî Devleti'nin ilk sınavı el-Cezire'de verildi. Daha birkaç ay önce sultana bağlılık yemini eden³⁴⁹ Ahlat sahibi Beğtemür, Sultan Selâhaddin'in ölüm haberini duyunca hayli memnun olup ismine el-Melikü'n-Nâsır lakabını ekletti. Bölgenin diğer emirleri Musul sahibi İzzeddin Mesûd, Sincar sahibi İmâdüddin Zengî, Cezire sahibi Sencerşah, Mardin sahibi Hüsameddin Yülük Arslan³⁵⁰ haberleşerek Eyyûbî karşıtı bir koalisyon kurdu. Mütteliklerin ilk amacı el-Cezire'de bulunan toprakları yani el-Melikü'l-Adil'in iktâlarını elinden almaktı. İlk önce Mardin askerleri harekete geçti, onları Musul ordusunun hareketi takip etti. Musul sahibi İzzeddin Mesûd, kardeşi İmâdüddin Zengî ile Nusaybin'e yürüdü ve Tell-Mevzen'de karargâh kuruldu. Kardeşler, el-Melikü'l-Adil'e elçi göndererek elindeki beldeleri teslim etmesini istediler. Beğtemür'de Meyyâfârikîn'e harekât hazırlığındaydı ancak ansızın Haşhâşîler tarafından öldürüldü.³⁵¹ El-Melikü'l-Adil, mütteliklere karşı iktâlarını savunmak için süratle el-Cezire'ye hareket etti. Yeğenlerinden de askerî yardım talep eden el-Melikü'l-Adil mütteliklere mektup yazarak onları oyalamaya başladı. Sultan el-Melikü'l-Efdal önderliğinde el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Emced, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, el-Melikü'l-Adil'e asker gönderdi. Humus, Dımaşk ve Ba'albek askerleri el-Melikü'z-Zafir komutasındayken, Haleb ve Hama askerleri el-Melikü'l-Mansûr'un emrindeydi. El-Melikü'l-Efdal kardeşi el-Melikü'z-Zahire ulaşarak: *"Biliyorum ki Şam ahalisi*

³⁴⁶ el-İsfahânî, **el-Fethü'l-Kussî**, s. 338; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c IV, s. 407-408

³⁴⁷ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 333-334

³⁴⁸ Önder Kaya, "Bir Eyyubi Melikin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali B. Selahaddin Eyyubi" **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXI, Sayı 2, 2006, s. 144

³⁴⁹ İbn Şeddâd, **a.g.e.**, s. 346-347

³⁵⁰ Hüsameddin Yülük Arslan b. İlğazi b. Alpı b. Timurtaş b. İlğazi b. Artuk

³⁵¹ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 440

Atabekler iledir. Vallahi eğer İzzeddin Harran'ı alırsa Haleb halkını kıskırtırlar sen farkına varamadan şehirden çıkarılırsın, bunların aynısı Şam içinde geçerli” dedi. Böylece el-Melikü’z-Zahir, askerlerini amcasına göndermeyi kabul etti. Eyyûbî askerleri el-Melikü’l-Adil’e katılmak için harekete geçtiler. İzzeddin Mesûd Zengî, seferde diyare olmuştu ve gün geçtikçe hastalığın şiddeti artıyordu. Üstüne el-Melikü’l-Adil’in aldığı destekle üzerlerine geldiği haberi alınınca Zengîler mücadele yaşamaksızın geri çekildiler. Yalnız kalan Hüsameddin Yülük Arslan, özür dileyip tabi kalacağına yemin ederek sulh talep etti, bu talebi kabul de gördü. Destek kuvvetlerin gelmesiyle Suruc, Rakka ve Habur Zengîler’den alındı. Daha fazla kayıp yaşamak istemeyen İzzeddin Zengî, mevcut statükonun devam etmesi şartıyla sulh talep etti. Anlaşma sağlandıktan bir müddet sonra da hastalığı sebebiyle Musul’da vefat etti.³⁵² Sultan el-Melikü’l-Efdal, bazı eksiklikler olsa da üst üste çok doğru hamlelerde bulunmuştu. Meliklere kendi hakimiyetini kabul ettirmesi, sözünü tutarak amcası el-Melikü’l-Adil’e sağladığı askerî destek önemliydi. El-Melikü’l-Adil ise topraklarını kaybetme tehlikesini savuşturup siyasetini yine konuşturmuş bir anda el-Cezire’de Eyyûbî nüfusunu daha da güçlendirmiş oldu. El-Melikü’z-Zahir’in amcasına asker gönderme konusunda imtina etmesi el-Melikü’l-Adil’e duyduğu güvensizliği göstermektedir. El-Melikü’z-Zahir’in kardeşlerini saf dışı bırakacak ve Eyyubî Devleti’nin başına geçecek potansiyel rakibi olan amcasına askerî yardımı pek çok defa tekrarlanır. Melikler dışa karşı birbirlerine yardım sağlar lakin iç çekişme devam etmektedir.

Bir süre sonra el-Melikü’z-Zahir, ağabeyi el-Melikü’l-Efdal’e bir mektup yazarak görüşlerinden istifade etmek üzere Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd’ı Haleb’e göndermesini istedi. Sultan el-Melikü’l-Efdal kardeşinin bu isteğini kırmadı ve yanında değerli olup hürmet gören Bahâeddin İbn Şeddâd’ı Haleb’e yolladı. El-Melikü’z-Zahir, İbn Şeddâd’a çok hürmet gösterdi. Haleb’te Zeyneddin Ebu el-Beyan kadılık görevine vekalet ediyordu. Zeyneddin, el-Melikü’z-Zahir’in Kadı Bahâeddin’e yakın olduğunu görünce el-Melikü’z-Zahir’den ayrılmak için izin istedi. El-Melikü’z-Zahir, Zeyneddin’in ayrılmak istemesi üzerine şöyle dedi: “*Şayet sen kalsaydın ve senden başkası tayin edilseydi, senden yana olurdum. Fakat Haleb’te kalmadığın için*

³⁵² el-İsfahânî, **el-Fethü’l-Kussî**, s. 332-333; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 226-229; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 16-20; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 412-416; İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-haleb**, s. 429; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 276-277; Oflaz, **a.g.e.**, s. 92-96

söylenecek sözüm kalmadı.” Böylece Zeyneddin Ebu el-Beyan’ı Haleb Kadılığından azledip yerine İbn Şeddâd’ı atadı. Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd, el-Melikü’z-Zahir’in meşveret meclislerinde ve vezaretinde de görev alırken ayrıca vakıfların başına getirildi. Kendisinin yakın akrabaları da Haleb’e getirilip ikramlarda bulunuldu. İbn Şeddâd’a önemli iktâlar verildi. El-Melikü’z-Zahir’in vefatından sonra oğlu el-Melikü’l-Aziz döneminde de aileye hizmeti devam etti.³⁵³

İbn Şeddâd, Haleb’e gelişinin hemen akabinde el-Melikü’z-Zahir tarafından değerli hediyeler ve mücevherler ile elçi olarak Bağdat’a Halife Nâsır-Lidinillâh’a gönderildi. İbn Şeddâd’ı bir grup asker karşıladı. Güzel ve büyük bir tören düzenlendi. İstekleri kabul görmüş bir şekilde Haleb’e döndü.³⁵⁴

³⁵³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 8, 133; İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 431

³⁵⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 9; Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 27

1. Eyyûbî Melikleri Arasında Sultanlık Mücadelesi

Sultan el-Melikü'l-Efdal hükümdarlığının ilk günlerinde doğru hamleler yapsa da zamanla yanlış adımlar atmaya başladı. Babası vefat ederken devlet ve ordunun yanında ona değerli devlet adamlarını miras bırakmıştı. Kendisinin veziri olan Ziyaeddin İbnü'l-Esîr, Sultan el-Melikü'l-Efdal'ın yeni bürokratlara ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Halihazırda mevcut olan devlet adamlarını ve emirleri kastederek: *“Onlar, Sultan’a özel kişilerdi ve sana o gözle bakmıyorlar. Gerekli adımları atmanın kendi görevleri olduğuna inanıyorlar. Seni küçüklüğünden beri tanıdıkları için, ciddiye almıyorlar ve senden kani olmuyorlar. Dimaşk’a bağlı yerler ile yetinmezler. Mısır’a bağlı toprakları da isteyecekler. Eğer yerlerine yeni devlet adamları gelirse onlar senin onlara verdiğin şeyle yetinirler, hakkını tanırırlar ve seni güçlendirirler”* dedi. Onun bu sözleri üzerine çözülme başladı. Fâriseddin Meymûn el-Kasrî, Emîr Fahreddin Çerkez, Şemseddin Sungur el-Kebir gibi önemli emirler Dimaşk’tan ayrılıp Mısır’a el-Melikü'l-Aziz’in hizmetine gittiler.³⁵⁵ Eyyûbî devletinin en önemli şahsiyetlerinden Sultan Selâhaddin’in veziri konumunda bulunan Kadı el-Fazıl, el-Melikü'l-Efdal ve Vezir Ziyaeddin İbnü'l-Esîr’in yeni politikasından rahatsız oldu. El-Melikü'l-Efdal’dan Mısır’a gitmek hususunda izin istedi genç sultan kendi adına hata ederek bu konuda el-Fazıl’a izin verdi. El-Melikü'l-Aziz, Kadı el-Fazıl’ı karşılayıp ona hürmet gösterdi.³⁵⁶ Aynı nedenler dolayısıyla Cemaleddin Ebu Galib Abdülvahid b. el-Hüseyn, el-Melikü'l-Efdal’dan ayrılıp el-Melikü'z-Zahir’in hizmetine Haleb’e geçti.³⁵⁷ El-Melikü'l-Efdal’ın yanında eski bürokratlardan sayılı insan kaldı İmâdüddin İsfahânî, onlardan biriydi. Sultanın etrafı boşalırken devlet erkanının önemli bir kısmı Mısır’a bir kısmı Haleb’e geçmişti. Tahmin edileceği üzere el-Melikü'l-Aziz’in yanına giden devlet adamları ve emirler onun nüfuzunu güçlendirdi. Sultan el-Melikü'l-Efdal ve yanında bulunan devlet adamlarının yanlış tercihleri devletin emirleriyle arasını açtı. Bu durum el-Melikü'l-Efdal’ın pek çok seçiminde tezahür buluyordu. Babasının mirası olarak düşünebileceğimiz devlet adamlarının, büyüklerinin ve güçlü emirlerin ondan soğuması, sırasıyla yanından ayrılması ve diğer meliklerin hizmetine geçmeleri veyahut kendi iktâlarına dönmeleri el-Melikü'l-Efdal’ın yönetiminden memnun olmadıklarını aşikâr kılıyordu.³⁵⁸

³⁵⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 10-11; Humphreys, **a.g.e.**, s. 92

³⁵⁶ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 420; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 229

³⁵⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 12

³⁵⁸ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. II, s. 280

El-Melikü'l-Efdal'den ayrılarak el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine giden Meymûn el-Kasrî ve Sungur el-Kebir gibi emirler el-Melikü'l-Efdal'in yanlış adımlarını ve hatalarını el-Melikü'l-Aziz'e bildirerek saltanatı ele geçirmesi için onu cesaretlendirdiler. Ayrıca Salâhiyye'nin zikredilen bu iki emiri el-Melikü'l-Efdal'in elinde bulunan Nablus gibi yerleri almak niyetindeydi. Sultan el-Melikü'l-Efdal emirlerin ve kardeşinin kendisine karşı takındığı tavrın farkındaydı. Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr, Kudüs'ü kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e teslim etmesini önererek: *"O (el-Melikü'l-Aziz'i kastederek) mülke, adama ve yardımcıya ihtiyaç duyuyor, Kudüs'ü kardeşine ver"* dedi. Hazırda bulunan diğer devlet adamları da görüşünü onayladı. El-Melikü'l-Efdal meclisinin görüşü doğrultusunda kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e mektup yazarak Kudüs'ü kendisine vereceğini bildirdi. Karara çok sevinen ve ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'e teşekkürlerini ileten el-Melikü'l-Aziz, emir İzzeddin Curdik'e askerlere dağıtması için 10.000 dinar vererek Kudüs'te hutbeleri kendi adına okutması için görevli tayin etti. Ayrıca Frankların sulh anlaşmasını ihlal etmelerinden çekinerek Kudüs'e bir miktar asker gönderdi. Kudüs'teki vakıf mallarına el uzatan ve gelirleri Nablus'un üç katı kadar artırmış olan vekiller,³⁵⁹ durumu öğrendikleri zaman el-Melikü'l-Aziz'e hesap vermekten korktular. El-Melikü'l-Efdal'e mektup yazarak kararına karşı olduklarını Kudüs şehrinin mülkünün ve makamının temeli olarak onda kalması gerektiğini iletiler. Düşündüklerinde başarılı da oldular el-Melikü'l-Efdal Kudüs'ü vermekten vazgeçerek korkunç bir hata ile bu durumu kardeşine yazdı. El-Melikü'l-Aziz bundan dolayı oldukça sinirlendi.³⁶⁰ Franklar, el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Efdal arasındaki zıtlışmayı fark edince Cübeyl'i kuşattı. El-Melikü'l-Efdal onlara mâni olmak istediye de başaramadı. Orada Müslümanlardan bir grup Kürt vardı ve burayı para karşılığında Franklara teslim ettiler. Bardağı taşıran son damla bu oldu el-Melikü'l-Aziz görünüşte Frankların elinde bulunan Cübeyl'e yürüme isteğiyle Mısır'dan ayrılacaktı lakin niyeti Dımaşk'ı almaktı.³⁶¹

³⁵⁹ Zikredilenlerin arasında Ali İbn el-Emir Ali b. Ahmed el-Meştub da vardır.

³⁶⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 14-15; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 420

³⁶¹ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 229,231; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. IV, 120

1.1. El-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk Kuşatmaları ve El-Melikü'z-Zahir'in Siyaseti

Mısır'da bulunan Salâhiyye ve Esediyye emirleri uzun zamandır el-Melikü'l-Aziz'i Dımaşk'a yürümeye ve Eyyûbî Devleti'nin yeni sultanı olmaya teşvik ediyorlardı. Emirler el-Melikü'l-Aziz için: *“O, sultanın evlatları arasında en önde gelendir. Babasının sahip olduğu cesaret ve ihsandan izler taşır”* Şeklinde görüş bildiriyor. Dımaşk'a ve Şam'a hâkim olarak düzeni sağlayacağını kendisine empoze ediyorlardı. Bunda başarılı da oldular. Emirlerin, el-Melikü'l-Aziz'in cömertliğini zikretmeleri yanında gördükleri ikramın bir tezahürü olmalıdır. Yine Vezir Zeyneddin İbnü'l-Esîr'in yanlış hamleleri, emirlerin ve devlet adamlarının küstürülmesi iki kardeşin arasını açmıştı. H. 590/m. 1194 yılına girildiğinde, el-Melikü'l-Aziz yerine kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed Necmeddin Mesûd'u bırakarak Esediyye, Salâhiyye ve Kürtlerin de içinde bulunduğu ordusuyla Dımaşk'a hareket etti. Kaynaklar el-Melikü'l-Aziz'in 900 süvari ile Mısır'dan çıktığını zikreder. Bahâeddin Karakuş ve Sarimeddin Kaymaz en-Necmi'de onunla beraberdi. Aslında Sarimeddin Kaymaz en-Necmi, Sultan el-Melikü'l-Efdal'in hizmetindeydi. Yanlış uygulamaların ardından hizmetten affını isteyip kendi iktâsı Sevâd'a dönmüş, el-Melikü'l-Efdal onu kararından döndürmek ve gönlünü almak için mektup yazıp elçisi ile göndermişti. Yolladığı elçi sultana ihanet ederek mektubu Kaymaz en-Necmi'ye vermedi hatta arayı daha da açacak şekilde konuştu sonrasında el-Melikü'l-Efdal'e giderek Kaymaz'ın teklifi terslediğini bildirdi. Kaymaz en-Necmi bu hadiseden sonra el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine girmişti.³⁶²

El-Melikü'l-Efdal'in, iyi yönetim sergileyemediği ve toy davrandığı açıktır. Onun uyguladığı yanlış politika bir tarafa emrindeki elçinin kendisine niçin ihanet ettiği bilinmemektedir. El-Melikü'l-Aziz'in böyle bir hamle yapması beklenemez zira okumalardan anlaşılan sorunları kılıçla çözmeye meyilli bir karakter olduğudur. El-Melikü'z-Zahir ise hükümdar olma isteği olsa da ağabeyinin sultanlığına riayet etmişti. Vezir Ziyaeddin İbnü'l-Esîr'in kendi görüşü çerçevesinde elçiyi yönlendirmiş olması ihtimal dahilindedir. Sultan'ın amcası el-Melikü'l-Adil'e gelince siyaset hususunda yeteneklidir. Eyyûbî Devleti içinde birçok yerde iktâlara sahip olmuş, oralarda görev almış, devlet erkanına hâkim, hürmet gören, tanınan bir kimsedir. Onun bu olayda bir

³⁶² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 26; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 121; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 231

dahli olup olmadığı bilinmemektedir ancak kesin olan şudur ki el-Melikü'l-Efdal'in hatalarının dışında makamını kaybetmesinin önünü açan başka bir akıl vardır.

El-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'l-Aziz'in üzerine geldiğini öğrendiği zaman onu razı etmek için şöyle söyledi: *“Kardeşim benimle muharebe yaparak hutbe ve sikkeyi kendi adına almak istiyor. Hâlbuki ben bu isteği cevaplar, rıza gösteririm.”* Meclisinde bulunanlar sözlerine itiraz ettiler. Bilhassa Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr şöyle söyledi: *“Allah, Allah, Neden böyle düşünüyorsun? Yanında kardeşinin sahip olduğundan daha fazla mal, kuvvet ve asker var. Sakın bu hatanın altına girme, biz seni seviyoruz ve hizmetindeyiz. Sen sultanın en büyük evladısın, hutbe de sikke de ondan önce senin hakkın”* Vezirinin bu sözlerini el-Melikü'l-Efdal şöyle cevapladı: *“Söylediklerinizi bende biliyorum. Lakin fitne çıkmaması ve İslâm'ın selâmette olması adına kardeşimle aramda anlaşma yapmak istiyorum.”* İmâdüddin İsfahânî, iki kardeşin arasını bulmaya çalışsa da diğer devlet adamları bu hususta onu yalnız bıraktı.³⁶³

El-Melikü'z-Zahir gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. El-Melikü'l-Efdal barış görüşmelerinden vazgeçip ordusuyla Resü'l-Mâ'ya indiğinde el-Melikü'z-Zahir'in elçisi ağabeyinin yanına vardı. Sultana, el-Melikü'l-Aziz'e karşı kendisine yardım etmeye söz verdi. El-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal'in birbirlerinden habersiz karar vermemeleri, el-Melikü'z-Zahir'in rızası olmadan bir sorunun neticelenmemesi, iki tarafın ortak hareket ederek sözlerinde bir olması şartıyla aralarında anlaşma yapıldı. İki kardeş birbirine destek olmak için de anlaşma üzerine yemin etti.³⁶⁴

El-Melikü'z-Zahir, ağabeyinin hatalı adımlar attığının farkındaydı. Uygulanacak anlaşmayla el-Melikü'l-Efdal'in hatalı kararlarının önüne geçmek ve yönetime ortak olmak niyetinde olduğu açıktı. El-Melikü'l-Aziz'in, Dımaşk'ı alması sultan olmak isteyen diğer tüm melikler gibi el-Melikü'z-Zahir'in aleyhineydi. Yine zikrettiğimiz gibi amcası el-Melikü'l-Adil'e de güvenmiyordu. Yaşanan anlaşmazlıkta kendisine sağlayabileceği avantajları öngörmüş olacak ki erkenden ağabeyine ulaştı. El-Melikü'z-Zahir, Melikler arası güçler dengesini gözetmeliydi ve bu minvalde hareket etti.

³⁶³ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 27-28

³⁶⁴ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 28-29; Ebu Şâme, a.g.e., c. IV, s. 421

El-Melikü'l-Efdal, kardeşi el-Melikü'z-Zahir ile görüştüktan sonra h. Cemaziyelahir 590/m. Mayıs 1194'te destek almak için o sıralar iktâsı Urfa'da olan amcası el-Melikü'l-Adil'e mektup yazarak elçi gönderdi. El-Melikü'l-Adil, onun isteğini cevaplamayı ağırdan alınca el-Melikü'l-Efdal, Emir İzzeddin Ebi Osman b. Ali el-Zencili'yi elçi olarak görevlendirip amcasına yolladı. Aynı şekilde Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücadid, Ba'albek sahibi el-Melikü'l-Emced Behramşah ile görüşerek onlardan kardeşine karşı destek istedi. Böylece el-Melikü'l-Aziz'e karşı tüm melikler ittifak edip Dımaşk'ı muhafaza etmek için beldeye hareket ettiler. İlk varan Haleb üzerinden gelen el-Melikü'l-Adil oldu onu diğer meliklerin gelişi izledi. El-Melikü'z-Zahir de katılınca müttetikler tamamlanmış oldu. El-Melikü'l-Efdal, kardeşinin Dımaşk'a yaklaştığını öğrendiğinde şehre geri dönmüş savunma hazırlıklarına başlamıştı. Gavr üzerinden Kuseyr'e³⁶⁵ oradan Dımaşk'a inen el-Melikü'l-Aziz müttetiklerin toplandığını görünce şehre hâkim olamayacağını anladı.³⁶⁶ El-Melikü'l-Adil yeğeni el-Melikü'l-Aziz'e ulaşarak ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'i affetmesini istedi. Yeğenine: *"Aileyi harap edip yıkma, görüyorsun düşman her taraftan bizi kuşatmış, Cübeyl'i almış. Babanın taksimat konusundaki ahdini muhafaza et, Mısır'a geri dön. Dımaşk'ın hürmetini kırma ki oradakiler de başkaldırıya heveslenmesinler"* dedi.³⁶⁷ El-Melikü'l-Aziz amcasının sözlerine karşılık: *"Ey amca sen bizim babamızdan sonra babamızsın, ben sen ne dersen ona kaniyim. Bana emrettiğin her şeye uyarım ve bana söyleyeceğin her şeyi kabul ederim. Anlaşma şartlarının tümüne uyulması gerekir. Sen amcamızsın ve senin şefkatine ihtiyacımız var."*³⁶⁸ diyerek el-Melikü'l-Adil'in isteğini kabul etti. Ordusunu Dareyya'ya çekip kendisi Mercü's-Saffer'e³⁶⁹ geçti. Orada rahatsızlandı, sulh görüşmelerini onun yerine Salâhiyye emirlerinden Fahreddin Ayaz Çerkez üstlendi. Anlaşma kaideleri şunlardı: Kudüs, Filistin ve amillikleri, el-Melikü'l-Aziz'in olacak, Dımaşk, Taberiyye, Gavr ve amillikleri Sultan el-Melikü'l-Efdal'in elinde kalacak. Humus sahibi el-Melikü'l-Mücadid ve Ba'albek sahibi el-Melikü'l-Emced Behramşah ise el-Melikü'l-Efdal'in hizmetinde olacak, Cebele, Lazkiye, Balatunus, Banyas, el-

³⁶⁵ Şam ile Humus arasındaki Kuseyr değildir. Gavr üzerinde Ürdün'e bağlı nahiyelelerden biridir. Bkz **Merasedü'l-İttıla**, c. III, s. 1103

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 234; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 421; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 178; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 128

³⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 28; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 121; Kâsım-Ali, **a.g.e.**, s. 85; Oflaz, **a.g.e.**, s. 101;

³⁶⁸ İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 129; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 30-31

³⁶⁹ Dımaşk'ın güneyinde bulunan büyük bir ova geniş bir çayırlıktır. Bkz. **Merasedü'l-İttıla**, c. III, s. 1254

Melikü'l-Efdal'den alınıp el-Melikü'z-Zahir'e verilecek ve Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, el-Melikü'z-Zahir'e bağlı olacak, el-Melikü'l-Adil ise önceden Mısır'da sahip oldukları iktâları geri alacaktı. Tüm melikler bu anlaşma üzerine yemin ettiler.³⁷⁰ El-Melikü'z-Zahir, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen bir olayı lehine kullanarak topraklarını genişletmiş oldu. Böylece hakimiyet alanı Akdeniz'e kadar uzandı. Antakya Prinkepsliği'nin doğusunun yanı sıra güneyini çevreleyerek geniş bir hat oluşturan el-Melikü'z-Zahir, liman şehirlerinin ticaret gelirlerini arttıracığının farkındaydı ilerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere ticaret anlaşmaları yaptı. Beldeleri hemen üstüne almasının bir diğer nedeni ağabeyinin hata yaparak zikredilen beldeleri kaybedebileceğini düşünmüş olmasıdır.

El-Melikü'l-Aziz, barış anlaşmasından sonra amcası el-Melikü'l-Adil'e kızıyla evlenme isteğini ilettili. El-Melikü'l-Adil bunu memnuniyetle kabul etti. Kadı el-Murtaza Muhammed b. Kadı el-Celis Abdülaziz es-Sadi, el-Melikü'l-Aziz'in vekili oldu. El-Melikü'l-Adil ise Kadı Muhyiddin Muhammed b. Şerefeddin b. Ebu Asrun'u evlilik için vekil tayin etti. İmâdüddin İsfahânî, atlas elbise giyerek evlilik akdini yazdı ve el-Melikü'z-Zahir'in huzurunda hutbeyle okudu.³⁷¹ Melikler Şaban ayından önce el-Melikü'l-Aziz'e sırayla veda etmeye başladılar.³⁷² İlk çıkan el-Melikü'z-Zahir oldu. H. 1 Şaban 590/m. 22 Temmuz 1194 Cuma günü el-Melikü'l-Aziz ile vedalaşmak için, bir araya gelerek Mercü's-Saffer'e indiler, orada bir gece kaldılar. İmâdüddin İsfahânî, el-Melikü'l-Aziz'in yanından dönerken el-Melikü'z-Zahir ile karşılaştığını el-Melikü'z-Zahir'in kendisine ağabeyinin isteklerini ve aralarında geçen konuşmayı sorduğunu, iki melik görüşürken yanlarında olduğunu zikreder. Kardeşler buluştuklarında tokalaşıp oturmuşlar. Emirlerin ve devlet büyüklerinin hizmete girmesinin ardından adet üzerine birbirlerine hediyeler vermişlerdi.³⁷³ Daha sonra diğer melikler sırayla el-Melikü'l-Aziz'e veda ettiler. Vedalaştıktan sonra herkes beldesine döndü. El-Melikü'l-Aziz 24 Temmuz'da Mısır'a hareket etti. El-Melikü'z-

³⁷⁰ el-İsfahânî, *el-Bûstânü'l-câmi*, s. 452; Ebu Şâme, *a.g.e.*, c. IV, s. 422; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 231-232; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. VI, s. 121-122; Bedreddin Aynî, *a.g.e.*, c. III, s. 7; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, s. 430; İbn Verdî, *a.g.e.*, c. II, s. 158; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 29; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 9; İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. V, s. 384-385; Humphreys, *a.g.e.*, s. 99; Oflaz, *a.g.e.*, s. 101-102; Kaya, *a.g.m.*, s. 149

³⁷¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. III, s. 35; el-Makrîzî, *a.g.e.*, c. I, s. 232; Bedreddin Aynî, *a.g.e.*, c. III, s. 8-9

³⁷² Ebu Şâme, *a.g.e.*, c. IV, s. 422-423

³⁷³ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, c. III, s. 35-36, Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 29; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, c. VI, s. 122

Zahir ise 4 Ağustos 1194'te Haleb'e yöneldi. Amcaları el-Melikü'l-Adil Ramazan ayının dokuzuna kadar Dımaşk'ta kaldı.³⁷⁴

El-Melikü'l-Efdal'in Hataları ve El-Melikü'z-Zahir'in Faaliyetleri

Bu zamana kadar yaşananlar el-Melikü'l-Efdal'in babasının yerini dolduramadığını ortaya koymuştu. Yaşadığı kayıplar da yönetiminin düzelmesine vesile olmadı. El-Melikü'l-Efdal, zeki, edip ve güzel şiir yazan bir şahsiyetti. Kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e şiir yazdığını biliyoruz. Hitabeti de son derece kuvvetliydi fakat mizacı gereği devlet yönetmeye uygun değildi. Etrafında bulunan devlet adamları bilhassa Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr'in yanlış politikalar gütmesi Eyyûbî devletinin askerî güçlerinden biri olan Salâhiyye emirlerinin el-Melikü'l-Efdal'den sırt çevirmesine neden oldu. Büyük emirler sırayla el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine yürüdü. El-Melikü'l-Efdal'in kendisini içki ve eğlence meclislerine kaptırıp yönetimi tamamen vezirine devretmesi her şeyi daha kötü hale getirdi. Amcası el-Melikü'l-Adil'in içki oyun ve eğlence işlerini gizli değil açık şekilde yapmasını nasihat etmesi el-Melikü'l-Efdal'in nüfusunu tamamen kaybetmesine neden oldu. Salâhiyye emirlerinden İzzeddin Üsâme de diğer emirler gibi yanlışları görüp el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine geçmekle kalmadı, onu el-Melikü'l-Efdal'in üzerine yürümeye teşvik etti. Dımaşk'a yürüme propagandasının ana maddesi Vezir Ziyaeddin İbnü'l-Esîr oldu. İzzeddin Üsâme, el-Melikü'l-Aziz'e ağabeyi el-Melikü'l-Efdal ile arasını açanın ve devleti kötü duruma düşürenin vezir olduğunu, Mısır'a saldırmak istediklerini tembihliyordu. Kadı Ebu Asrun ve emir Şemseddin es-Salar da Dımaşk'tan ayrılıp Mısır'a yürüdü. Devlet erkanını ve emirlerini kaybeden Sultan el-Melikü'l-Efdal bir sabah aniden tüm eğlence ve içki meclislerine tövbe etti, zahidane bir yaşama yöneldi.³⁷⁵ Kendi hayatına uyguladığı köklü değişim de devlet işlerinin düzelmesine vesile olmadı. O artık halk tarafından '*Uyuyan Sultan*' olarak anılıyordu.³⁷⁶ Gerek el-Melikü'l-Aziz'in gerekse el-Melikü'l-Adil'in onun yarattığı otorite boşluğunu doldurma hevesleri daha da artmıştı. Eyyûbî Devleti'nin o dönem için diğer büyük gücü el-Melikü'z-Zahir ise sessiz bir denge politikası güdüyordu. Konumu itibarıyla sadece Eyyûbî meliklerini değil diğer komşu devletleri de göze alarak adım atmalıydı. Etrafında güçlü emirler olmasını

³⁷⁴ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 423; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 129

³⁷⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 37-40; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 11; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 8-12

³⁷⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 29; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 122; Oflaz, **a.g.e.**, s. 103

kabul edemezdi bu sebeple merkeziyetçi ve otoriter bir politika izledi. Ağabeyi Sultan el-Melikü'l-Efdal'in durumuna düşmemek için kendisine yapılan en ufak itaatsizliği vakit kaybetmeden cezalandırıyordu.

El-Melikü'z-Zahir, otoritesini tesis için ilk olarak Yarûkîyye Türkmenleri ve önderleri Tell-Bâşir sahibi Bedreddin Duldurum el-Yarûkî ile yüzleşti. Bedreddin Duldurum, Sultan Selâhaddin'in vefatının ardından el-Melikü'z-Zahir'e karşı kibirlenip büyüklendi. Emirlerini yerine getirmede gevşek davranıyordu. Yarûkîyye Türkmenleriyse Bedreddin Duldurum sultanmış gibi davranıyordu. Cebeli's-Sumak³⁷⁷ ve diğer yerler iktâ olarak ellerindeydi. El-Melikü'z-Zahir olanlara daha fazla katlanamadı. Duldurum, Begmiş, Bekturan, Belek, Hacı, İbn Kuman, tutuklanıp darp ve işkence edildi. El-Melikü'z-Zahir, Duldurum ve bazı akrabalarını Haleb kalesine hapsetti geri kalanlar iktâları ellerinden alınarak Haleb'ten sürüldüler. El-Melikü'z-Zahir, Haleb, Hama ve Şeyzer askerleriyle Duldurum'un iktâsı Tell-Bâşir'i ilhak etti.³⁷⁸ El-Melikü'l-Adil, iki gün sonra Tell-Bâşir'e gelmiş onları göremeyince Haleb'e yönelmişti. Damadı ve yeğeni el-Melikü'z-Zahir, amcasını şarkıcılar ve okuyucular ile karşıladı. Hürmette kusur etmedi. El-Melikü'l-Adil Haleb kalesine çıkınca el-Melikü'z-Zahir ile görüştü. İkili o günlerde Dımaşk'ı hedef alan el-Melikü'l-Aziz'e karşı ortak hareket etme hususunda hemfikirdi. El-Melikü'l-Adil, Dımaşk meselesi konuşulduktan sonra başta Bedreddin Duldurum olmak üzere Yarûkîyye Türkmenlerinden hapsedilenler için teminat göstererek el-Melikü'z-Zahir'den aflarını istedi. El-Melikü'l-Adil yeğenine: *"Ben senin misafirinim, misafir köylerden ister ama ben misafirperverliğimi senden Duldurum'u isteyerek yapıyorum"* dedi. El-Melikü'z-Zahir amcasının isteğini sorgulamadan yerine getirdi. O vakit veziri Alem b. Mahân, el-Melikü'z-Zahir'e amcasını tutuklamasını önerdi. El-Melikü'z-Zahir, *"O benim amcam, yeri babamın yeri ile aynıdır"* diyerek öneriyi kabul etmedi. Duldurum Haleb kalesinden inip Tell-Bâşir'e geri döndü. El-Melikü'l-Adil, kaleden indiğinde amcasını yakalayamadığı için pişmanlık duyan el-Melikü'z-Zahir'i, İbn Şeddâd teselli edip doğrusunu yaptığını vurguladı.³⁷⁹

³⁷⁷ Haleb'e bağlı olup batısında yer alan yüksek bir dağdır. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. II, s.102-103

³⁷⁸ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 429; el-İsfahânî, **el-Büstânü'l-câmi**, s. 452-453; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 12

³⁷⁹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 430; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 29-30

El-Melikü'l-Aziz ve El-Melikü'z-Zahir'in Dımaşk'ı Kuşatma Teşebbüsü

El-Melikü'l-Aziz, Mısır'a döndükten sonra hizmetine giren emirlerin iktâlarını düzenlemiş ve amcası el-Melikü'l-Adil ile haberleşip kendisine yemin etmişti. Bizans, elçi gönderip Cübeyl'i verme karşılığında Gerçek Haç'ı talep etti.³⁸⁰ Emirlerin kendisini teşvikleriyle özellikle Aclun ve Kevkeb sahibi İzzeddin Üsame'nin gayretiyle Dımaşk'a hâkim olma arzusu tekrar alevlenen el-Melikü'l-Aziz Rebiülahir ayında ordusuyla Mısırdan ayrılıp Şam'a hareket etti. El-Melikü'l-Efdal kardeşinin tekrar kendisine kastettiğini, haber aldığı anda kederlendi meclisini toplayıp görüşlerini sordu. İmâdüddin İsfahânî'nin içinde bulunduğu bir kısım devlet erkanı kardeşine mektup yazıp hutbe ve sikkeyi onun adına okutacağını bildirmesini, diğer taraftan diğer emirlere ulaşip yardım talep etmesini önerdiler. Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr ve arkadaşları bu öneriye karşı çıktı. Sultana sikke ve hutbe hakkının kendisinde olduğunu amcası el-Melik-Adil'e ulaşip yardım talep etmesini önerdiler. Sultan el-Melikü'l-Efdal h. 14 Cemaziyelevvel'de/m. 26 Nisan 1195'te Dımaşk'tan ayrılıp amcası ile Sıffin'de buluştu. Yeğenin bu talebi el-Melikü'l-Adil için bulunmaz bir fırsattı, teklifi elbette kabul edecekti. El-Melikü'l-Efdal, amcasının sultan olma isteğini idrak edemiyordu. El-Melikü'l-Adil, Sıffin'den askerleriyle hareket edip 21 Mayıs'ta Dımaşk'a vardı. El-Melikü'l-Efdal ise oradan Haleb'e yöneldi güvendiği kardeşi el-Melikü'z-Zahir ile görüşmek istiyordu. El-Melikü'z-Zahir, ağabeyini karşılamaya çıktı. Onlar arasında daha önce anlaşma yapıldığını zikretmiştik. El-Melikü'l-Efdal anlaşmasına sadık kalmıştı fakat el-Melikü'z-Zahir'in içinde ittifakın diğer üyesi el-Melikü'l-Adil'e karşı şüphe vardı. El-Melikü'l-Efdal, Haleb'te konakladıktan sonra Hama'ya geçti. Beldenin sahibi el-Melikü'l-Mansûr'dan destek sözü alarak Dımaşk'a geçti ve amcası el-Melikü'l-Adil ile birleşti. El-Melikü'l-Efdal burada da hatalar yapmaya devam etti. Amcasına kendi sırlarını anlatıyordu, bununla sınırlı kalmadı. El-Melikü'l-Aziz'in korkusundan amcası el-Melikü'l-Adil'e sancak takdim etti. Her gün Sultan Sancağı amcasının üzerinde açık vaziyette kendisi de hizmetinde olmak üzere Dımaşk çarşılarında, caddelerinde yürüdüler.³⁸¹

³⁸⁰ el-Makrîzî, **a.g.e.** c. I, s. 233-234, anlatımına devam eden Makrîzî, Haç'ın Cübeyl karşılığında teslim edildiğini zikreder.

³⁸¹ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 424-425; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 41-43; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 237; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 179; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 129; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 385; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 11; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 26

El-Melikü'z-Zahir'in El-Melikü'l-Efdal'e ve Amcası El-Melikü'l-Adil'e Cephe Alması

El-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Efdal ile görüştüğünde ağabeyinin niyetini samimi bulmamıştı. Duyduğu güvensizliğin iki sebebi vardı birinci nedeni daha önce zikrettiğimiz Duldurum el-Yarûkî ve akrabalarının serbest kalma meselesiydi. El-Melikü'z-Zahir, Duldurum ve akrabalarını serbest bıraktı fakat amcası söz verdiği teminatları yerine getirmek şöyle dursun el-Melikü'z-Zahir'in bu konuda gönderdiği mesajları dahi cevaplamadı. El-Melikü'l-Adil'in sözünde durmaması el-Melikü'z-Zahir'i sinirlendirmişti zaten çocukluğundan beri güvenmediği amcasına kin duymaya başladı. El-Melikü'l-Adil, Haleb'in yönetim alanını daraltmaktaydı³⁸² İkinci sebep hiyerarşik düzende el-Melikü'z-Zahir'e bağlı olan Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, Barin, Afâmiyye ve Kefertâb sahibi İzzeddin b. Mukaddem ve Tell-Bâşir sahibi Bedreddin Duldurum el-Yarûkî'nin el-Melikü'l-Adil'in tabiiyetine girme istekleriydi. El-Melikü'l-Mansûr ile el-Melikü'z-Zahir, Cebele, Lazkiye, Balatunus, Sahyûn ve Bikisrâil beldelerinin el-Melikü'l-Mansûr'a verilmesi konusunda anlaşma yapmıştı. Merkeziyetçi bir politika uygulayan el-Melikü'z-Zahir zikredilen yerleri elinden çıkarmadı. El-Melikü'l-Mansûr anlaşmanın uygulanmadığını görünce el-Melikü'z-Zahir'den soğudu, el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'l-Adil'e ulaşarak İzzeddin b. Mukaddem ve diğerleri gibi el-Melikü'l-Adil'in hizmetine girmeyi talep etti. İsteği melikler tarafından kabul de gördü. Duldurum el-Yarûkî itaatsizliğinden cezalandırıldığı için İzzeddin b. Mukaddem ise el-Melikü'z-Zahir'in katı bir melik olması sebebiyle hizmetinden ayrılmak istemişti. El-Melikü'z-Zahir bunu kabul edemezdi, el-Melikü'l-Efdal'e ve el-Melikü'l-Adil'e ulaşarak el-Melikü'l-Mansûr'un ve İzzeddin b. Mukaddem'in kendisine bağlı kalmasını, Tell-Bâşir'in kendisine verilmesini, Duldurum için söz verilen garantinin yerine getirilmesini ayrıca zikredilen kişilerin kendisine karşı herhangi bir harekette bulunmayacağına dair teminat istedi.³⁸³ Talepleri kabul görmeyen el-Melikü'z-Zahir öfkelenmiş, kendisine bu ittifaktan bir hayır gelmeyeceğini anladı. Mısır'daki kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e yazarak onu sefere teşvik etti ve yanında olduğunu, Dimaşk'ta onu bekleyeceğini bildirdi.³⁸⁴

³⁸² İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 431-432; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 12,28; Turan, **a.g.e.**, s. 54-55

³⁸³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 44-46; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 33

³⁸⁴ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 425; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 432; el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, 453; el-Makrizî, **a.g.e.**, c. I, s. 238; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 123; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 29; **A History of the Crusades**, c. II s. 695; Humphreys, **a.g.e.**, s. 99-100

El-Melikü'l-Adil, politikasıyla kendisine avantaj sağlıyordu. El-Melikü'z-Zahir'in hanedan içinde kendisine rakip olabilecek tek hükümdar olduğunun farkındaydı ve her hamlesiyle onu zayıflatmaya çalışıyordu. El-Melikü'l-Adil'in, el-Melikü'l-Efdal üzerinde ki etkisi el-Melikü'l-Efdal'in amcasına güveni ve onu onurlandırmayı abartması el-Melikü'l-Adil'in sancağının her gün açılması el-Melikü'z-Zafir'i de bu durumdan endişelendirmişti. El-Melikü'l-Efdal'i ne kadar uyarsa da sonuç alamadı. Sabrı tükenen el-Melikü'z-Zafir de Dımaşk'tan ayrıldı.³⁸⁵

El-Melikü'l-Aziz ve El-Melikü'z-Zahir'in Dımaşk'a Harekâtı

El-Melikü'l-Aziz kardeşi el-Melikü'z-Zahir ile haberleştikten sonra çoğunluğu Salâhiyye, Esediyye ve Kürtlerden oluşan ordusuyla Ramazan ayında Mısır'dan Şam'a hareket etti. Sevâd³⁸⁶ şehirlerinden Favâr'a vardı. El-Melikü'z-Zahir ise Haleb'ten Kınnesrîn'e³⁸⁷ inip ordugâh kurdu iki kardeş Ramazan Bayram'ını bulundukları yerde geçirdiler. El-Melikü'l-Aziz, hazırlıkların tamamlanmasının ardından Dımaşk'a gitmeye karar verdi. El-Melikü'l-Adil, yeğeninin harekete geçtiğini haber aldığı anda el-Melikü'l-Aziz'in yanında bulunan emirler mektup yazarak aralarına fitne tohumları ekmeye başladı.³⁸⁸ El-Melikü'l-Aziz Dımaşk'a kuşatmaya giderken yanında Fahreddin Çerkez, Sarı Sungur ve Karaca gibi babasından miras kalan memlûk kökenli Salâhiyye emirleri vardı. Tıpkı Meymûn el-Kasrî, Sunkur el-Kebir ve Aybek Fatis gibi el-Melikü'l-Efdal'den ayrılmış el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine girmişlerdi. Zikrettiğimiz Salâhiyye emirleri her fırsatta: *“Esediyye memlûkleri ve Kürtler kardeşinizi destekliyorlar, Sizi Mısır'dan çıkarıp ona tabi olmalarından korkuyoruz”* diyerek el-Melikü'l-Aziz'i, el-Melikü'l-Efdal'e karşı harekete geçmeye teşvik etmişlerdi. Esediyye emirlerinin böyle bir planı olduğu bilinmemekle birlikte Salâhiyye emirleri ile aralarında bir rekabet söz konusuydu. El-Melikü'l-Aziz, Mısır'a gelen Salâhiyye emirlerine cömert ikramlarda bulunuyor onlara makam ve iktâ tahsis ediyordu. Eseddiye Emirleri ise bu durumdan rahatsızdı gözden düşüklerini düşünüyorlardı. El-Melikü'l-Adil, tecrübeli bir devlet adamıydı iki taraf arasında yaşanan ayrımın farkındaydı Esediyye memlûklerinin başı Seyfeddin

³⁸⁵ Oflaz, **a.g.e.**, s. 106

³⁸⁶ Belka yakınlarında oraya bağlı bir nahiyedir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu‘cemü'l-büldân**, c. III, s. 272

³⁸⁷ Haleb'in 28 km. Güneybatısında bulunan tarihi şehir. Bkz. İsmail Yiğit, “Kınnesrîn”, **DİA**, c. XXV, Ankara TDV Yay., 2002, s. 419-420

³⁸⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 46; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 432

Ayazkuş'a ve Kürtlerin önde gelen emiri Ebu'l-Heyca es-Semin'e ulaşarak aralarındaki anlaşmazlığı derinleştirip el-Melikü'l-Aziz'den ayrılmalarını sağlayacaktı.³⁸⁹

El-Melikü'l-Adil, yeğeni el-Melikü'l-Aziz'e Esediyye emirlerinden korkmasını ve güvenmemesini, Esediyye emirlerine ise el-Melikü'l-Aziz'in kendilerinden nefret ettiğini yazmıştı. Böylece Esediyye emirleri ordudan ayrılmaya karar verdi.³⁹⁰ El-Melikü'l-Aziz daha öncesinde Kürtlerin önde gelenlerinden Fakih Kemal el-Kürdi'yi tutuklatıp Mısır'da bulunan iktâlarını elinden alarak Kürtlerin kendisine olumsuz bakmasına neden olmuştu. Fakih Mecdeddin ve Fakih İzzeddin de Kahire'den Dımaşk'a geçmiş Sultan el-Melikü'l-Efdal onlara iktâlar vermişti.³⁹¹ Ebu'l-Heyca es-Semin, Kürtleri el-Melikü'l-Aziz'den ayrılıp el-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'l-Efdal ile birleşmeleri için teşvik etti. H. 4 Şevval 591/m. 11 Eylül 1195 Pazartesi gecesini Emir Ebu'l-Heyca es-Semin, Mihraniye Kürtleri ve Esediyye emirleri, el-Melikü'l-Aziz'den ayrılıp el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'l-Adil ittifakından taraf oldular.³⁹² Ebu'l-Heyca es-Semin, Kahire'deki arkadaşlarına ve naiplerine yazarak el-Melikü'l-Âdil ve el-Melikü'l-Efdal ile birleştiğini bildirdi. Ebu'l-Heyca es-Semin'e muhalif olan Hamidiye emiri, el-Melikü'l-Aziz'e gelerek kendisine karşı yapılan ittifakı bildirdi. Salâhiyye emirleri gidenleri yakalayıp yargılamayı teklif edince, el-Melikü'l-Aziz ise emirlerine şöyle cevap verdi: *“Onların diledikleri yere gitmelerine izin verelim ki sıkıntılarını giderelim. Bu gece, yanlışların görünmediği ve bilinmediği bir gecedir. İnsan dostunu ve düşmanını tanıyamıyor. Evvela ihtiyatlı ve kararlı olmak gerekir.”* El-Melikü'l-Aziz'in emrindeki askerlerin çoğu ayrılmıştı.³⁹³ Yanında sadece Salâhiyye emirleri ve Hamidiye Kürtleriyle bir grup askerî kalmıştı. Yaşanan bu hadiseyle anlaşılıyor ki Eyyûbî ordusu içindeki muhtelif unsurlar kendi aralarında da ayrım yaşamaktaydı. El-Melikü'l-Aziz, yaşanan gelişmelerin ardından Mısır'a dönmeye karar verdi. El-Melikü'l-Zahir ise bu süreçte Kınnesrîn'den, el-Melikü'l-Mansûr'un elinde bulunan Menbic'i kuşatmak maksadıyla Karahisar'a geçmişti. El-Melikü'l-Aziz'in ordusunun dağıldığını ve Mısır'a döndüğünü haber aldığı anda süratle Karahisar'a geri döndü, ekim ayının ilk haftalarında ise Haleb'e vardı.³⁹⁴

³⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 239-240; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 38

³⁹⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 46-47

³⁹¹ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 233; Oflaz, **a.g.e.**, s. 107

³⁹² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 426

³⁹³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 47-48

³⁹⁴ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 432

El-Melikü'l Aziz'in Mısır'a Dönmesi ve Sulh

Esediyye'nin büyük emirlerinden Bahâeddin Karakuş, el-Melikü'l-Aziz sefere çıktığında naibi olarak Mısır'da kalmıştı. El-Melikü'l-Aziz kalan askerleriyle birlikte süratle Mısır'a yöneldi. Ordudan ayrılan bazı askerler yolda ona katıldı, toparlandılar ve Remle yoluna girdiler. El-Melikü'l-Aziz, Kahire'de naibi kalan Bahâeddin Karakuş ve Esediyye emirlerinin kendisine ihanet etmesinden korkuyordu. Mısır'a vardığında kendisine sadık olduklarını ve her şeyin bıraktığı gibi kaldığını görünce rahatladı. Kendisine sadık emirlere ve devlet büyüklerine ikramda bulundu.³⁹⁵

El-Melikü'l-Aziz'den ayrılan emirler h. Şevval 591/m. Eylül 1195'te Dımaşk'a vardılar. Ebu'l-Heyca es-Semin el-Melikü'l-Adil'e elçi göndererek el-Melikü'l-Aziz'in askerlerinin çoğunun yanından ayrıldığını haber verip acele bir şekilde Mısır'a gitmesini istedi.³⁹⁶ El-Melikü'l-Adil ile el-Melikü'l-Efdal yeniden anlaşma yaptılar anlaşma şöyleydi; Eğer Mısır alınırsa üçte biri el-Melikü'l-Adil'in, üçte ikisi el-Melikü'l-Efdal'in olacaktı. İbnü'l-Esîr, anlaşmaya ek bir madde ile Mısır alınırsa Dımaşk'ın el-Melikü'l-Adil'e verileceğini zikreder.³⁹⁷ Anlaşma onaylandıktan sonra el-Melikü'l-Efdal, yerine kardeşi Kutbeddin Musa'yı, Dımaşk'ta vekili bırakıp amcası el-Melikü'l-Adil ile Mısır'a hareket etti. İzzeddin b. Mukaddem, el-Melikü'l-Mansûr ve Sabikeddin Osman da onlarla ittifak etmişti fakat el-Melikü'l-Zafir, el-Melikü'l-Efdal'in amcasına gereksiz yaklaşması sebebiyle onlardan ayrılmıştı. Yoluna devam eden müttefikler Kudüs'e vardı. İzzeddin Curdik en-Nuri, el-Melikü'l-Aziz'in Kudüs'teki naibiydi. El-Melikü'l-Efdal, İzzeddin Curdik'e başka yerleri iktâ vererek Kudüs'ü teslim aldı. Kudüs, Ebu'l-Heyca es-Semin'e teslim edildi. El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'l-Adil yollarına devam ederek Mısır'a ilerlediler. Bilbis'e vardıklarında beldeyi kuşatmaya aldılar. Salâhiyye ve Aziziyye memlûkleri ayrıca Hamidiye Kürtleri orada konuşlanmıştı. Şehri, Fahreddin Ayaz Çerkez ve Hamidiye emiri savunuyordu. El-Melikü'l-Adil, yeğeni el-Melikü'l-Efdal'in Kahire'yi alana kadar durmayacağını, Kürtlerin ve Esediyye emirlerinin de onun etrafında birleştiğini görünce kendi adına korktu. Endişesinin iki ana nedeni vardı. Kürt emirler ve Esediyye emirleri el-Melikü'l-Adil'den hazzetmiyordu. İkinci sebep el-Melikü'l-Efdal'in

³⁹⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 48-49; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 179; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 11

³⁹⁶ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 426; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 50-51

³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 240; İbn Haldûn da aynı bilgiyi verir bkz. **İbn Haldun Tarihi**, c. V, s. 385

Yapılan anlaşmalar akabinde el-Melikü'l-Adil Kahire'deki ilk icraatlarını gerçekleştirmiş, emirler ve devlet adamlarıyla görüşüp emir, yasak ve tasarruflarını bildirmişti. Kadı Muhyiddin Ebu Asrun, el-Melikü'l-Aziz tarafından Mısır'a kadı tayin edilmişti. El-Melikü'l-Adil idareyi devralınca onu kadılıktan azledip yerine Kadı Zeyneddin Yusuf ed-Dımaşkî'yi tayin etti.⁴⁰⁰ Bu olaylar sırasında barış yapılmasından yana olan el-Melikü'l-Adil zamanı geldiğinde el-Melikü'l-Aziz'le Dımaşk'a yürüdü. Bunun gerekçeleri olarak el-Melikü'l-Efdal'in yönetim eksikliği, sıkıntıları ve veziri gösterildi. El-Melikü'l-Adil'in beraberinde Ebu'l-Heyca es-Semin ile el-Melikü'l-Aziz'in yanında kaldığını haber alan el-Melikü'z-Zahir kardeşi el-Melikü'l-Aziz'den ayrılıp tekrar kardeşi el-Melikü'l-Efdal ile ittifaka yöneldi.⁴⁰¹ El-Melikü'z-Zahir, amcasının devleti yönetme isteğinin ve kendisine uyguladığı zayıflatma politikasının farkındaydı. El-Melikü'l-Adil'e karşı bir koalisyon oluşturmaya gayret gösteriyordu.

El-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk'ı Hedef Alması ve El-Melikü'z-Zahir'in Kuşatmaya Engel Olma Çabası

El-Melikü'l-Efdal, Şam'a döndükten sonra tekrar ibadete yöneldi ve devlet işlerinin tamamını veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr'e devretti. Ziyaeddin tüm yetkilerin kendisinde olması hasebiyle kibirlendi. Yönetimde tekrar aksamalar yaşanmaya başladı.⁴⁰² Bu durum el-Melikü'l-Adil'in kulağına çalındığında, yeğeni el-Melikü'l-Aziz ile birlikte Şam'a gidip kötü gidişatı durdurmak ve kendi kurallarını yerleştirmek istedi. El-Melikü'l-Adil'in Mısır'daki yönetimi işe yaramıştı. İktâların dağıtımı ve devlet işleriyle ilgilenip başarıyla düzenlemişti. Aclun ve Kevkeb sahibi İzzeddin Üsame'den sonra Sarimeddin Kaymaz en-Necmi'de Vezir Ziyaeddin'in uygulamalarından sıkılıp el-Melikü'l-Aziz'e yaklaştı, onun ve el-Melikü'l-Adil'in yanında yer alarak Dımaşk'ı ilhak etmeye teşvik etti.⁴⁰³ El-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'l-Aziz'in tekrar Şam'ı hedef alması hakkında pek çok iddia vardır. El-Melikü'l-Efdal ve Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr'in yaptığı hataların sayısı artınca el-Melikü'l-Adil'in yeğeni el-Melikü'l-Aziz'i Şam'a sefer yapmaya ikna etmesi öne sürülen bir iddiadır.⁴⁰⁴ Ayrıca ikilinin Dımaşk'ı el-Melikü'l-Efdal'den Haleb'i ise el-Melikü'z-Zahir'in elinden almak hususunda anlaştıkları zikredilir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 54; Oflaz, **a.g.e.**, s. 111

⁴⁰¹ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 433

⁴⁰² İbn, Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 55

⁴⁰³ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 180; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 129-130

⁴⁰⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 56

⁴⁰⁵ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 40

İbnü'l-Adîm, el-Melikü'l-Adil'in yeğeni el-Melikü'l-Aziz'i kontrolü altına aldığını ve tüm İslam beldelerinde saltanatın kendisinin olması fikrini ona yerleştirdiğini onu el-Melik-Efdal'e karşı kışkırtıcı sözlerle, Dımaşk'a yürümeye ikna ettiğini iddia eder.⁴⁰⁶ El-Melikü'l-Adil'in Vezir Ziyaeddin İbnü'l-Esîr'den haz etmediği bilinir, yeğeni el-Melikü'l-Efdal'e veziri görevinden uzaklaştırmasını tavsiye etmiştir. El-Melikü'l-Adil'in sözü dinlenmeyince ve şikayetler artınca bir kez daha el-Melikü'l-Efdal'e ulaşıp; *"kötü idareci olan bu ahmağı yanından uzaklaştır"* diyerek nasihatte bulunduğu da zikredilir.⁴⁰⁷ İbn Haldûn ise el-Melikü'l-Aziz'in amcasını ikna ettiğine değinmiştir.⁴⁰⁸ El-Melikü'l-Adil'in yeğeni el-Melikü'l-Aziz'i ikna etmesi kendisinin ikna olmasından daha kolaydı. El-Melikü'l-Aziz zaten Dımaşk'ı almaya iki kez teşebbüs etmişti. Üçüncü sefere hayır diyemezdi. Sultanlık makamını da istiyordu. El-Melikü'l-Adil'in yeğenini Dımaşk'ı almaya sevk etmesi iddialar arasında en muhtemelidir. Görünürde sebep vezir olabilir ama asıl sebep melikler arası rekabet ve muhteris duygulardır.

El-Melikü'l-Adil, askerlerin toplanması ve Şam'a harekât için Bereketü'l-Cübb'e varınca Kahire'de yerine naip bırakan el-Melikü'l-Aziz büyük bir kalabalık tarafından h. Rabîülevvel 592/m. Şubat 1196 Kahire'den uğurlandı. İmâdüddin İsfahânî de bu yolculukta yer aldı.⁴⁰⁹ Onun yaşananları birinci ağızdan anlatması önemlidir.

El-Melikü'z-Zahir, tüm yapılanlardan ve olanlardan haberdar idi. Kardeşi el-Melikü'z-Zahir Mucireddin Davûd'u, Haleb Kadısı Bahâeddin İbn Şeddâd ve Şeyzer sahibi Sabıkeddin Osman b. Daye ile birlikte el-Melikü'l-Aziz'e elçi olarak gönderdi. Aradaki anlaşmazlığı kaldırıp yaşanacak çatışmayı önlemeyi amaçlamıştı.⁴¹⁰ Elçiler, el-Melikü'l-Aziz'in çadırına vardılar. Arayı bulmaya çalıştılar fakat bir sonuç elde edemediler.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 433

⁴⁰⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 35; Oflaz, **a.g.e.**, s. 111

⁴⁰⁸ İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 385-386; Oflaz, **a.g.e.**, s. 112

⁴⁰⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 57

⁴¹⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 428; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 433

El-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Aziz'i Dımaşk'ı alma konusunda teşvik ederken yeğenine bir sürü nasihatte bulundu. Konuşmasında devletin birlik ve beraberliğini vurgulayan el-Melikü'l-Adil: *"Her şehirde senin kardeşlerinden bir sultan var."* ⁴¹¹ İbaresini kullanır bu da bize el-Melikü'z-Zahir'in sembolik olarak kendisini sultan olarak gördüğünün kanıtıdır. Kardeşler birbirleriyle kâğıt üstünde tâbi-metbû ilişkisine sahipti.

Sultan el-Melikü'z-Zahir'in elçileri Mısır'dan istenilen sonuç alınamadan ayrıldılar. Mısır'dan, Dımaşk'a geçen elçiler el-Melikü'l-Efdal'e yaşananlar hakkında bilgi verdiler. El-Melikü'l-Efdal amcasının ve kardeşinin kendisine kast ettiğini öğrendiğinde morali bozuldu; *"Onların her birinden yemin ve senet almıştım. Allah'tan başka kimseye güven olmaz. İnsanlardan amcamdan başkasına güvenmem, sığınmam. Sadece o benim yanımdadır, bana yakındır."* diyerek danışma meclisini topladı. Devlet adamları, amcasının ve kardeşinin hükümlerini kabul etmesini ve onlar ile mücadele etmemesini önerdiler, el-Melikü'l-Efdal onları itina ile dinledi. Veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esîr yine diğer devlet adamlarının görüşlerine karşı çıkarak el-Melikü'l-Efdal'e tekrar en büyük kardeş olduğunu ve halkın kendisini desteklediğini, söyledi. Kardeşi el-Melikü'z-Zafir ise: *"İslâm'ın hükmü nerede? Hile yasaklanmıştı, yemini bozan, sözünden dönen cezalandırılmıyor, zalim üstün tutuluyor. Müslümanlar Allah'a teslim oldu"* diyerek Sultan el-Melikü'l-Efdal'e katıldı. Şehrin surlarına ve kalelere asker yerleştirildi. El-Melikü'z-Zahir elçilerinin Haleb'e dönmesinin ardından ağabeyine haber gönderip, el-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'l-Aziz'e karşı yanında olduğunu bildirdi. El-Melikü'l-Efdal son bir çabayla el-Melikü'l-Adil'in kardeşi Emir Feleküddin'i elçi olarak el-Melikü'l-Aziz ve amcasına gönderip anlaşma yapmak istedi. Taraflar Dârûm'da görüştüler. İttifak eden amca ve yeğen el-Melikü'l-Efdal'den koşulsuz şartsız teslim olmasını istedi. Sultan el-Melikü'l-Efdal bunu kabul etmedi. Böylece anlaşma yolu kapanmış oldu. ⁴¹² El-Melikü'l-Efdal kendisi için asıl tehdidin amcası el-Melikü'l-Adil olduğunun bilincinde değildi ısrarla amcasına güvenini sürdürdü. Oysa ki kaybedeceği Dımaşk'ın yeni sahibi amcası olacaktı.

⁴¹¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 58

⁴¹² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 429; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 433; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 59-61

El-Melikü'z-Zahir, amcası ve kardeşi el-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk'a hareketinin kendi pozisyonu açısından doğuracağı olumsuzluğu görmüştü. Babası Sultan Selâhaddin tarafından veliaht ilan edilen ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in yaptığı hatalı seçimler doğrultusunda hem devletin sultanlığı hem de elinde bulundurduğu iktâlar riske girmişti. Amcası el-Melikü'l-Adil ve kardeşi el-Melikü'l-Aziz'in gösterdiği yayılmacı politika el-Melikü'z-Zahir'in gözünden kaçmamış elçiler göndererek hem Mısır'da toplanan ordu hakkında malumat almış hem de olayın önüne geçmeye çalışmıştı. El-Melikü'z-Zahir ağabeyi Sultan el-Melikü'l-Efdal'i amcasına sorgusuz sualsiz güveni ve sadakati yüzünden her daim azarlamış ve ondan ayrılmasını teşvik etmişti.⁴¹³ El-Melikü'l-Efdal'in Dımaşk'ı kaybetmesinin nedeni yine amcası el-Melikü'l-Adil'e olan güveniydi. El-Melikü'z-Zahir sayısız defa uyardığı ağabeyine, amcasına olan güvenini bırakmasını tembihleyen bir mektup yazdı. Mektubun muhtevası şöyleydi: *“Amcamızı aramızdan çıkar, ondan bize hayır gelmez, biz senin istediğin her şeyin altına tereddüt etmeden giriyoruz, onu senden daha iyi tanıyorum, o bizim amcamız ama ben ona daha yakınum, onun damadıym, bizim için hayır istediğini bilseydim senden önce ben onun yanında olurdum.”* el-Melikü'l-Efdal kardeşine cevabında: *“Sen herkese kötü gözle bakıyorsun şüpheleniyorsun, amcamızın bize zarar verme de menfaati ne olabilir? Sözümüz birleşirse ve askerler birlikte yürürse, hepimiz ülkenin melikleri oluruz, beldelerimizden fazlasını zikrettiğim birliktelik ile kazandık ama bunu herkes bilmiyor.”*⁴¹⁴ diyerek kardeşinin isteğini ve tavsiyesini reddetti. El-Melikü'l-Efdal'in amcasına duyduğu güven çok sonraları da başına dert olacaktır ancak enteresan şekilde güvenmekten vazgeçmez. El-Melikü'z-Zahir amcasına karşı başka müttefiklere sahip olmanın gerekliliğini bu sayede anlamıştır. İleriki dönemlerde Zengîler olmak üzere Antakya Prinkepsliği, Anadolu Selçuklu Devleti ve Mardin Artukluları ile amcasına karşı iş birliği içinde olacaktır.

⁴¹³ İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 386

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X s. 242; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 40; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.591-600) s. 10-11

El-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk'ı Hakimiyetine Alması

Mısır ordusu Dımaşk'a yaklaştığında el-Melikü'l-Adil şehirde bulunan ve el-Melikü'l-Efdal'e muhalif emirlere haber göndererek niyetlerinin halis olduğunu, Dımaşk'ta düzen sağlamak istediğini bildirdi. Dımaşk'ın önde gelen emirleri el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Adil'e mektup yazarak Vezir Ziyaeddin yüzünden el-Melikü'l-Efdal'den uzaklaştıklarını, şehrin sorunsuz şekilde teslim edilmesinde ve kapılarının açılmasında yardım edeceklerini bildirdiler. Mısır ordusu, h. 27 Recep 592/m. 26 Haziran 1196 senesi çarşamba günü borazanlar eşliğinde şehre doğru yürüdü. Yollarının üzerinde sadece el-Melikü'z-Zafir vardı. El-Melikü'z-Zahir'in askerlerinden bir grupla birlikte el-Melikü'l-Aziz'in şehri almasına engel olmaya çalıştı fakat muvaffak olamadı. Kendisi dışında Mısır ordusuna engel olmaya çalışan kimse de olmadı. El-Melikü'l-Aziz, Meydanü'l-Ahdar'a geldi ve onun için açılan kapıdan içeri girdi. Halası Sitte's-Şâm'ın evine geçti. El-Melikü'l-Adil ise şehrin doğu kapısı olan Tuma kapısına geldi. El-Melikü'l-Efdal'in güvendiği ve kapının muhafazası için görevlendirdiği Emir Aziz b. Ebu Galip el-Humusî⁴¹⁵ aralarındaki anlaşmaya binaen kapıyı el-Melikü'l-Adil'e açtı. Askerler kapılardan içeri girdiler. El-Melikü'l-Aziz Dımaşk'a girince kardeşi el-Melikü'l-Efdal onu karşılamaya çıktı. El-Melikü'l-Adil o gün merhum amcası Esedüddin Şirkûh'un evine geçmişti. Olası bir isyanın önüne geçmek için el-Melikü'l-Efdal, ailesi ve ashabıyla birlikte Dımaşk kalesine gönderildi. El-Melikü'l-Aziz ise tekrar kampına, döndü. Vezir Ziyaeddin, şehir düştükten sonra öldürülmekten korkup çıkarılan sandıklardan birine saklanarak beldeden ayrılıp Musul'a kaçtı.⁴¹⁶

⁴¹⁵ İzzeddin İbn el-Humusî olarak da bilinir. El-Melikü'l-Adil, el-Humusî'ye kapıyı açması karşılığında 10.000 dinar teklif etmiştir. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 35-36

⁴¹⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 242-243; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 62-64; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 430; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 180; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 130; Şeşen, **Eyyûbîler...**, s. 75

El-Melikü'l-Aziz bir müddet Dımaşk'ta kalmaya karar verdi. İmâdüddin İsfahânî'ye göre Dımaşk'ta ikamet ederken gizli yazışmalara ve anlaşmalara vakıf oldu. Belgeleri okuyan el-Melikü'l-Aziz ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in elinden Dımaşk'ı aldığına pişman oldu. El-Melikü'l-Efdal'e gizlice bir mektup gönderdi. Mesajında: *“Bizim isteğimizi kabul etme sebat et, hutbe ve sikke dışında Dımaşk'tan vazgeçme. Ben senin rızanı ve iyiliğini istiyorum. Amcamın yanında özür dilemekten çekindim”* yazıyordu. El-Melikü'l-Efdal hatalarına bir yenisini daha ekledi, kendi yakınında bulunan devlet adamlarına meseleyi açarak ne yapması gerektiğini sordu. Danışmanlar bunun el-Melikü'l-Aziz'in bir hilesi olabileceğini, durumu amcasına bildirmesini tavsiye ettiler. Danışmanlar, konuşmalarına el-Melikü'l-Adil'in kendisine baba şefkatiyle yaklaştığını eklemişlerdi. İlginçtir ki el-Melikü'l-Efdal'in bugüne kadar başına ne geldiyse amcası el-Melikü'l-Adil tarafından getirilmişti. Yanındaki danışmanların görüşlerine uyan el-Melikü'l-Efdal durumu amcası el-Melikü'l-Adil'e bildirdi. Duyduklarına son derece öfkelenen el-Melikü'l-Adil meclisi toplayarak yeğeni Sultan el-Melikü'l-Aziz'i de davet etti. Mecliste, yaptığı sebebiyle onu ayıplayarak *“evladım, ben inşa ediyorum sen bozuyorsun”* dedi. El-Melikü'l-Aziz kendisine itham edilen sözlerin tek bir kelimesini dahi göndermediğini söyleyerek kati şekilde inkâr etti. Meclisin ardından öfkelenen el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'l-Efdal'e ulaşarak derhal ailesi, ashabı ve kardeşi Kutbeddin ile birlikte Sarhad'a gitmesini emretti. El-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Adil kendilerine karşı şehri muhafazaya çalışan el-Melikü'z-Zafir'den Busrâ'yı aldılar. İktâ'sı elinden alınan el-Melikü'z-Zafir, Dımaşk'tan kaçarak Haleb'e gitti. Kardeşi el-Melikü'z-Zahir tarafından kabul ve ihsan gördü. El-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'l-Aziz başlangıçta el-Melikü'l-Aziz'in Dımaşk'ta kalması el-Adil'in ise Mısır'da naip olarak görevine devam etmesi üzerine anlaşmışlardı fakat durum değişti. El-Melikü'l-Aziz, h. 4 Şaban 592/m. 3 Temmuz 1196 Çarşamba günü muzaffer bir Sultan olarak Dımaşk'a girdi. Cuma günü Dârü'l-Adl'de cülus etti. Devlet işlerini düzenlemeye başladı. 8 Temmuz akşamı el-Melikü'l-Adil'in oğlu el-Melikü'l-Muazzam İsa huzuruna gelerek elini öpüp Dımaşk'ı el-Melikü'l-Aziz'den istedi.⁴¹⁷

⁴¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 36; Oflaz, **a.g.e.**, s. 116

Bu arada Mısır ve Tebriz'e giden emirler, devlet erbapları, din ve ilim adamların tamamı Dımaşk'a geri dönmeye başladı.⁴¹⁸Sultan el-Melikü'l-Aziz Dımaşk'ta işleri düzenledikten sonra el-Melikü'l-Adil'i Dımaşk'ta naibi bırakarak 13 Temmuz 1196'da Kahire'ye doğru yola çıktı.⁴¹⁹Yolda Kudüs'e uğrayan el-Melikü'l-Aziz, Ebu'l-Heyca es-Semin'i Kudüs emirliğinden azlederek yerine Sungur el-Kebir'i atadı. Hareketine devam ederek 1 Ağustos 1196'da Mısır'a vardı.⁴²⁰Azledilen Ebu'l-Heyca es-Semin, Eyyûbî Devleti'nden ayrılarak Bağdat'a gidip halifenin hizmetine girdi.⁴²¹

⁴¹⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 243; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 66-67; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 434; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 431 Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 180; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 28; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 160; Şeşen, **a.g.e.**, s. 76

⁴¹⁹ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 432

⁴²⁰ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 247

⁴²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 36; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 245; Oflaz, **a.g.e.**, s. 116

1.2. El-Melikü'z-Zahir'in Yeni Dönem Faaliyetleri

El-Melikü'z-Zahir'in, el-Melikü'l-Efdal ile ittifak ettiğini yukarıda zikretmiştik. Dımaşk'ın hedef haline gelmesiyle bazı emirler Haleb'e iltica etmişti. Babası Sultan Selâhaddin'in, Emir-i Candar'ı, Alameddin Kayser hizmetine gelince el-Melikü'z-Zahir, Lazkiye'yi İbn es-Salar'dan alıp iktâ olarak Alameddin'e verdi. Veziri İbn Mahân'ı kalenin Alameddin Kayser'e teslim işlerini ve askerleri düzenlemesi için görevlendirip Lazkiye'ye yolladı. İbn Mahân, beldeye ulaştığında ihtirasına yenik düşüp kaleye göz koydu. Lazkiye kalesine girdiğinde isyan emareleri gösterdi el-Melikü'z-Zahir yerine askerlere kendi adına yemin ettirdi. Askerlerden bazıları ona yemin etmeyi reddettiler. Gizlice el-Melikü'z-Zahir'e haber verip İbn Mahân'ı tutukladılar. El-Melikü'z-Zahir süratle Haleb'ten ayrılıp Lazkiye'ye yöneldi kısa süre içerisinde beldeye varıp kaleye çıktı. İbn Mahân'ın eli kesilip gözü oyuldu. Kulakları, dili ve uzuvları kesildi, Gulamlarının birçoğu öldürüldü, derisi yüzüldü. El-Melikü'z-Zahir, beraberinde İbn Mahân ile Haleb'e girdi. İbn Mahân eşeğe ters bindirilmiş, kafasına kadın terliği konulmuş, kesilen elleri boynuna asılmıştı. Bu korkunç bir gözdağıydı. Haleb kalesine çıktılar, İbn Munifa ile kapıda karşılaştılar. İbn Munifa, İbn Mahân'a: "*Senden hakkımı istiyorum*" diyerek giymiş olduğu ayakkabılarını aldı. İbn Mahân, Haleb kalesindeki zindana hapsedildi. Bazıları el-Melikü'z-Zahir'in, Lazkiye'yi Kayser'e iktâ vermekten vazgeçtiğini bu yüzden İbn Mahân'a itaatsizlik emrini yazdığını fakat bundan pişman olup kararına bağlı kaldığını zikreder. Bu iddia pek sahih görünmemektedir. El-Melikü'z-Zahir Lazkiye'ye hareket ettiğinde Haleb ordusundan bir grup askerî kardeşi el-Melikü'l Efdal'e yardıma göndermişti. Akabinde el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Adil Dımaşk'a girmişti.⁴²² El-Melikü'z-Zahir ağabeyi el-Melikü'l-Adil gibi ihanete uğramaktan endişe duymuş olacak ki İbn Mahân'a bu cezayı vererek kendisine yapılabilecek olası bir komplonun önüne geçmek istemişti. Çünkü biliyordu ki el-Melikü'l-Efdal'den sonra sıra kendisine gelmişti. Otoritesini sağlamlaştırmaya devam eden el-Melikü'z-Zahir, Haleb kalesinin Valisi Tuğtigin'i azledip yerine güvendiği emir Bedreddin Eydemür'ü atamıştı.⁴²³

⁴²² el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 465; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 433-434;

⁴²³ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 461

El-Melikü'l-Adil, sultanlık hakkını kendinde görüyordu bunun ibarelerini de her fırsatta göstermişti. Kardeşler arasındaki itilafta gösterdiği akılcı siyasetin meyvesini almış, sonunda istediğine ulaşmıştı. Dımaşk'ı şimdilik el-Melikü'l-Aziz'in naibi olarak da olsa elde etmişti. El-Melikü'l-Efdal'e yardım eden kardeşi el-Melikü'z-Zafir'in de elindeki iktâlar alınmıştı. El-Melikü'l-Efdal yanlış kişilere güvenmesinin bedeli olarak Dımaşk'ı kaybetmiş, ailesi ve mahiyeti ile önem arz etmeyen Sarhad'a gönderilmişti. Sultan Selâhaddin'in evlatları arasında kendi yerine veliaht ilan ettiği oğlu el-Melikü'l-Efdal yani Eyyûbî Devleti'nin ikinci Sultan'ı böylece makamını kaybetmişti. Selâhaddin'in, Sultan olan iki oğlu kalmıştı. Biri Eyyûbî Devleti'nin, Dımaşk ve Mısır'ın resmi Sultan'ı el-Melikü'l-Aziz diğeri Haleb'in ve Şam Kuzeyinin sembolik Sultan'ı el-Melikü'z-Zahir.

El-Melikü'z-Zahir, Dımaşk'ın el-Melikü'l-Efdal'den alınmasının ardından Haleb'te hendekler kazdırmaya, Haleb'in muhafazasını güçlendirmeye başladı. H. 592 senesi sonlarında Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd ve Garseddin Kılıç'ı, anlaşma yapmak için pek çok hediyelerle birlikte kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e elçi olarak gönderdi.⁴²⁴ O vakitlerde Anadolu Selçuklu Devleti de iç mücadele içindeydi. Sultan İzzeddin Kılıç Arslan zikrettiğimiz üzere vefat etmeden önce ülkeyi 11 evladı arasında paylaştırmıştı. Sivas sahibi Kutbeddin Melikşah, Konya'ya gelerek babası Sultan İzzeddin Kılıç Arslan'a baskı uygulamış Konya'da kendini veliaht ilan ettirmişti. Daha sonra Uluborlu'ya giden Sultan İzzeddin, en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i veliaht ilan etmişti. Sonucunda da Gıyâseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni Sultan'ı olmuştu. 1196 senesine gelindiğinde Rükneddin Süleymanşah ile mücadeleye girip Konya'yı kaybedince korkusundan Şam'a kaçıp el-Melik'z-Zahir'in yanına misafiri olmuştu. El-Melikü'z-Zahir beklediği desteği Gıyâseddin Keyhüsrev'e veremedi çünkü Eyyûbî melikleri de kendi içlerinde mücadele yaşıyorlardı. El-Melikü'l-Adil ve kardeşi el-Melikü'l-Aziz'in kendi üzerine yapacağı bir hamleden çekinen el-Melikü'z-Zahir, Anadolu Selçuklu Devlet'i ile ters düşüp iki ateş arasında kalmak istememişti. Beklediği desteği göremeyen Gıyâseddin Keyhüsrev, Haleb'ten ayrılarak Konstantiniyye'ye yöneldi.⁴²⁵

⁴²⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 70; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 434; İbn İmâd, **a.g.e.**, c. VII, s. 74 (610 senesi)

⁴²⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 411-412; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 225; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 171; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 111-112; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 193-194; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 152; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul-2018, s. 302-303; Sevim, **Anadolu'nun Fethi...**, s. 130-135

Haleb yakınlarında teyakkuzu elden bırakmayan Sultan el-Melikü'z-Zahir, Haleb'ten Merc-i dâbık'a⁴²⁶ çıkıp oraya kamp kurdu. Zira Maraş sahibi, Ra'ban'a baskın yapıp beldeyi harap etmişti. Askerlerini de Antep önlerine yollamıştı. Antep'te bulunan Hüsameddin b. Nasreddin, Antep'in rabatına kadar ilerleyen Maraş askerlerinden korkmuş iç kaleye sığınarak olan biteni el-Melikü'z-Zahir'e bildirmişti. Şiddetli soğğun baş göstermesiyle beraber el-Melikü'z-Zahir'in Merc-i dâbık'a çıktığını öğrenen Maraş sahibi, elçi yollayarak el-Melikü'z-Zahir'den özür diledi ve ona tekrar yemin etti.⁴²⁷

El-Melikü'z-Zahir 1197'nin başlarında Ravendan'a gitti orada 3 gün kalıp gecesinde Azez'e yöneldi. Azez kalesi Seyfeddin b. Alameddin Süleyman b. Candar'ın elindeydi kendisi hasta olduğu için Haleb'te idi yerine başka bir emiri vekaleten kalede bırakmıştı. Sultan el-Melikü'z-Zahir şiddetli yağış sebebiyle yağmur dinene kadar Azez kalesinde ikamet etmek istedi. Kaleye haber gönderip kaleye girmek istedi fakat kalede bulunan vekil Seyfeddin'in izni olmadığı bildirerek sultanın kaleye çıkmasına mâni oldu. Sultan öfkeli bir şekilde Derbısâk'a yürüdü orada Seyfeddin'in kuzeni Rükneddin İlyas vardı. Onu yakalatıp, sinirli şekilde Haleb'e geri döndü. Seyfeddin'in evine bizzat kendisi girip ona bir tahtirevan hazırlattı. Azez'e gitmek üzere beraber hareket ettiler. Azez'in Seyfeddin'den alan el-Melikü'z-Zahir yeni vekili Hüsameddin Osman b. Tuman'a teslim etti. Azez, Seyfeddin'den alınırken Derbısâk'ta bulunanlar Frank esirlerin zincirlerini kırıp silah deposunu açtılar. Bir anda isyan meydana geldi. Vali askerler ile kaleye sığınıp el-Melikü'z-Zahir'e haber gönderdi. Sultan, süratle Derbısâk'a kuvvet gönderdi. Kaleden vali ve müdafiler dışarıdan askerler saldırarak Franklara karşı galip geldiler. Franklar ve onları çözenler öldürüldü. Rükneddin İlyas'ın mallarına ve iktâlarına el konulup Haleb kalesine kapatıldı. El-Melikü'z-Zahir, Hârim'e döndü bir müddet orada kaldıktan sonra Haleb'e girdi. H. 27 Rabûlâhîr /m. 19 Mart 1197'de Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd ve Garseddin Kılıç, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Aziz arasındaki sulh görüşmelerini tamamlamak üzere Mısır'dan Haleb'e hareket etmişti. Elçiler bu zamanlarda Haleb'e vardı. Sulh görüşmeleri neticesinde Haleb'te el-Melikü'l-Aziz adına hutbe okunup

⁴²⁶ Haleb'in nahiyelerinden Azez'e bağlı Dabık köyü yanında çimenliği bol geniş bir ovadır. Bkz. el-Bağdadi, **Merâsidü'l-İttıla**, c. II, s. 503

⁴²⁷ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, 434-435; Kılıç, **a.g.t.**, s. 40

sikke basılmasına karar verilmişti.⁴²⁸ El-Melikü'z-Zahir oluşan yeni düzenin farkındaydı. Halihazırda devletin sultanı olan diğer kardeşi el-Melikü'l-Aziz ile anlaşma yolunu seçti keza bölgesel pozisyonunu ve gücünü muhafaza etmek için Şam'ın kuzeyinde merkeziyetçi bir politika izledi. Bir sonraki hedefin kendisi olduğu kuşkusuyla adım atmaya devam edecekti.

Alman Haçlıları ile Yapılan Mücadele

Görüldüğü üzere Sultan Selâhaddin'in ölümünden bu yana büyük bir Haçlı, Müslüman çatışması yaşanmamıştı. Akka Kralı Henri de Champagne, İngiltere Kralı I. Richard ve Sultan Selâhaddin arasında imzalanan sulh anlaşmasına riayet etmişti. Sultan'ın ölümünden sonra da melikler tüm güçlerini kendi iç mücadelelerine harcamışlardı. Halihazırda Sultan el-Melikü'l-Aziz, babasının vefatından sonra Henri de Champagne ile sulh anlaşmasını yenilemişti.⁴²⁹ Ancak Beyrut'ta bulunan İzzeddin Üsame, belli aralıklar ile gemiler görevlendirerek Frankların deniz trafiğini kesiyordu. Haçlılar, el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Adil'e bu durumu bildirse de ikili, Üsame'ye mâni olamıyordu.⁴³⁰ Mâni olacak durumda da değillerdi zira kardeşler taht mücadelesi veriyordu. Bölge Haçlıları kendilerine destek arıyorlardı. Zor durumda olduklarına inandıkları sırada Alman İmparatoru VI. Henry⁴³¹ imdatlarına yetişecekti. Babası Frederick Barbarossa'nın ölümünün ardından Roma'da taç giymişti. İngiltere Kralı I. Richard'ın fidye ile kurtulmasının ardından VI. Henry'nin eline belli bir meblağ geçmişti. Ayrıca 1189'da yeğeni II. Guillaume ölüp Tancred Kral olunca Sicilya, Kalabriya, Puglia Krallıkları VI. Henry'nin eşi Kostanza'ya miras olarak kalmıştı. İmparator'un bu mirası alması zaman aldı zira babası ve ülkenin önemli kontları Haçlı Seferine katılmıştı. İmparator VI. Henry, 1194 yılına gelindiğinde ordusunu toparlayıp mirasını almak için bölgeye hareket etti o sıra Kral Tancred ölmüştü. VI. Henry, verilen mücadelede ordusunun yarısından fazlasını kaybedip türlü sıkıntılar yaşadı ancak Tancred'in ölümünün ardından yerine geçen III. Guillaume de ansızın ölünce krallıklar birer birer VI. Henry'nin oldu. Palermo'da karısıyla taç giyip Kostanza'yı Sicilya Kraliçesi ilan etti. Böylece İmparator büyük bir gelir elde etmiş

⁴²⁸ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 466; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 71; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 251; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 435

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 246; Oflaz, **a.g.e.**, s. 116

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, **A.y.**

⁴³¹ Alman İmparatoru VI. Heinrich veya Henry (1191-1197)

oldu.⁴³² Henüz 26 yaşında ve son derece hırslı olan VI. Henry, İmparatorluğun III. Haçlı Seferinde kaybettiği saygınlığı geri almaya kararlıydı.⁴³³ Akka Kralı Henri de Champagne ise Almanların sefere çıkmalarına karşıydı, Müslümanlar ile yapılan anlaşmanın bozulmasını istemiyordu.⁴³⁴ Şam sahilinde geçirdiği yıllar ona seferlerden sonra Müslümanlar ile baş başa kalacağını öğretmişti.

VI. Henry, ülkesinin dört bir yanına haberciler göndererek her sınıftan insanı girişeceği Haçlı seferine davet etmişti. Haçlı ordusu toplandıktan sonra Alman şansölyesini komutan olarak atayan VI. Henry, Kont Adolf von Holstein, Brabant Dükü Henry ve Başpiskopos Kenzler Konrad önderliğinde askerlerini 1197 yazında kutsal topraklara uğurladı. Yolculuk sonunda Alman Haçlılarının kimi Kıbrıs'a kimi Akka'ya vardı.⁴³⁵ Bölge Haçlıları nihayet talep ettikleri desteği almış oldular. Haçlılar destek ile birlikte Beyrut'u almayı hedef edinmişlerdi. El-Melikü'l-Adil, Almanların Akka'ya vardığını öğrendiğinde Mısır, Musul başta olmak üzere tüm meliklere ve emirlere haber göndererek destek talep edip Aynicâlût da istediği yardım ile buluştu. Sultan el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'l-Efdal, İzzeddin b. Mukaddem, Bedreddin Duldurum, Sungur el-Kebir, Meymûn el-Kasrî gibi şahsiyetler el-Melikü'l-Adil'e askerî destek sağladılar. Haçlılar ile doğrudan bir mücadeleye girişmeyen el-Melikü'l-Adil süratle Yafa'ya yürüyüp burayı ilhak etti.⁴³⁶ Franklar, el-Melikü'l-Adil'e engel olmak için Kaysariyye'ye varsa da Akka Kralı Henri de Champagne'nin ansızın ölümü üzerine geri döndüler. El-Melikü'l-Adil'in Yafa'yı hedef aldığını ve sulhun bozulduğunu gören Henri de Champagne bölgeye gelen Almanlar ile birleşmeye karar vermişti. Askerlerini önden gönderen Kral Henri, kalede bulunan kulenin penceresinden aşağıya düşerek ölmüştü.⁴³⁷ Müslümanlar Yafa'yı aldıktan sonra tahrip ettiler zira el-Melikü'l-Adil'in yanında şehrin savunmasına bırakabilecek kadar askeri yoktu.⁴³⁸

⁴³² **The Annals of Roger**, c. II, s. 254,340,345; **Ernoul Kroniği**, s. 225-226

⁴³³ Humphreys, **a.g.e.**, s. 105

⁴³⁴ Oflaz, **a.g.e.**, s. 118

⁴³⁵ **Ernoul Kroniği**, s. 227-228; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 91; Şeşen, **Eyyûbîler...**, s. 79

⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 246; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 60

⁴³⁷ Kral Henri de Champagne'nin kuleden düşüş nedeni hakkında çeşitli iddialar vardır. Kesin olan kuleden düştüğüdür Ernoul olayı detaylı şekilde anlatılır. **Ernoul Kroniği**, s. 230; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, **A.y.**; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 93; Oflaz, **a.g.e.**, s. 120

⁴³⁸ Oflaz, **a.g.e.**, s. 121

Kral Henri de Champagne ölünce dul kalan eşi Isabella, ağebeyi Kral Guy de Lusignan ölünce yerine Kıbrıs Kralı ilan edilen II. Amaury de Lusignan ile evlendirildi.⁴³⁹ Haçlılar Yafa'ya karşılık vermek amacıyla Beyrut ve Sayda'yı hedef aldı. El-Melikü'l-Adil Yafa'yı tahrip ettikten sonra tekrar Aynicâlût'a dönmüştü. Haçlıların Beyrut'u hedef aldığını öğrendiğinde Mercuiyûn'a hareket etti. Beyrut'u tahrip etmek istediye de İzzeddin Üsâme şehrin savunmasını üzerine alarak tahribine engel oldu.⁴⁴⁰

Haçlılar Sayda'ya hareket edip oradan Beyrut'a geçtiler yolda Müslümanlar ile ufak bir çatışma yaşasalar da sorunsuz şekilde beldeye vardılar. Burada Müslüman kaynaklar mutabık olarak İzzeddin Üsâme'nin Haçlıların gelişine binaen yanında bir grup Müslüman ile Beyrut'tan kaçtığını zikrederken Ernoul Kroniği, Müslümanların, Haçlılar ile savaşmak için kaleden çıktığını o sırada kalede bulunan bir marangoz ve iki kölenin sayesinde Haçlıların Beyrut'u kolay bir şekilde hakimiyet altına aldığını iddia eder. Bu anlatım biraz destansı ve mübalağalıdır. Kesin olan Haçlıların Beyrut'a hücum etse dahi şehri kolayca ilhak ettiğidir.⁴⁴¹ Müslümanlar onların hareketini baltalamak için Sûr şehrine saldırıda bulununca Haçlılar Beyrut'tan Sûr şehrine geldiler. El-Melikü'l-Adil burada büyük bir hata yaparak doğu beldelerinin askerlerine destur verdi. Müslümanlar Hûnin kalesi yakınlarındaydı. Haçlılar bir anda harekete geçerek Hüsameddin Beşâre'nin elinde ki Tıbnîn kalesini kuşattılar. Haçlılar bu sayede önemli bir hamlede bulunmuşlardı. Zira Tıbnîn Sûr şehrinin güney doğusunda şehre ortalama 25 km uzaklıkta önemli bir mevkiye bulunuyordu. Tıbnîn'in kalesinin alınması Sûr şehrinin muhafazasını kolaylaştıracaktı. Haçlıların bu hamlesine karşı el-Melikü'l-Adil, Kadı Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Kureyşî'yi Sultan el-Melikü'l-Aziz'e göndererek bizzat yardım istedi. Sultan el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'l-Adil, el-Melikü'z-Zafir ki muhtemelen Haleb askerlerinin başında, el-Melikü'l-Müeyyed ve el-Melikü'l-Muizz amcalarına yardıma geldiler. Yukarıda zikrettiğimiz emirlerinde orduya dahil olmasıyla kalabalık Müslüman ordusu Haçlıların üzerine ilerlemeye başladı. Bu süreçte Haçlılar Tıbnîn'de bulunan Müslüman müdafileri oldukça zorlamıştı fakat kaledekiler katliama uğrama korkusuyla direnip sebat göstermişti. Hem Müslüman ordusunun üzerlerine gelişi hem de Alman İmparatoru VI. Henry'nin

⁴³⁹ Ernoul Kroniği, s. 233

⁴⁴⁰ Şeşen, Eyyûbiler..., s. 79

⁴⁴¹ İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 246; Ebu Şâme, a.g.e., c. IV, s. 440-441; Ernoul Kroniği, s. 234-236; Oflaz, a.g.e., s. 122

ölüm haberini alan Haçlılar kuşatmayı kaldırıp gecesinde Sûr ve Akka'ya geri döndüler. Almanların ülkelerine geri dönmesinin ardından Haçlı Krallığı ile 1 Temmuz 1198'de beş yıl sekiz ay geçerli olmak üzere bir barış anlaşması imzalandı. Beyrut Haçlıların elinde olacak ve tahkim edilebilecekken Yafa Müslümanlarda olup tahkim edilemeyecekti. Sayda ise iki taraf arasında taksim edilip vergi gelirleri pay edilecekti. El-Melikü'l-Aziz'in kendisine karşı kalkışılacak bir darbe girişimi korkusuyla apar topar Mısır'a dönmesi sebebiyle sulh müzakerelerini el-Melikü'l-Adil gerçekleştirmişti.⁴⁴²

Alman Haçlıları ile yapılan bu mücadelede doğrudan yer almayan el-Melikü'z-Zahir amcası el-Melikü'l-Adil'e askerî yardımda bulunmuştu. Muhtemeldir ki bu yardımı el-Melikü'z-Zafir komutasında göndermişti. Elçiler, el-Melikü'z-Zahir'e ulaşip Frankların Cebele ve Lazkiye'ye yürümek niyetinde olduklarını haber verince el-Melikü'z-Zahir, Haleb'ten Esrib'e⁴⁴³ gitti. Haccâr ve zerrâkları, Cebele ve Lazkiye kalelerini tahrip edip surlarını yıkmakla görevlendirdi. Mübariz Akçe, Cebele'ye geçti. haccârlar ve zerrâklar ile şehri tahrip edip ahalisini tahliye etti. Garseddin Kılıç ve İbn Tuman, Lazkiye'ye varıp lağım kazdırarak surları yıktırdı. Cephaneler taşındı, şehirler yıkılınca ahali başka bölgelere intikal etti. Haleb ordusu zikredilen şehirlerde Haçlıların gelmesini beklemeye devam etti. Franklardan hiç ses çıkmadı. Bir müddet sonra Merkab'tan haber geldi. Garseddin Kılıç ve İbn Tuman Haçlıların Beyrut ve Sayda'yı hedef alıp Sûr'a döndüğünü öğrendiler. El-Melikü'z-Zahir Riha'da⁴⁴⁴ iken haberi ona bildirdiler. Sultan, onlara harap edilen her şeyi tekrar imar ve inşa etmelerini emretti. Riha'dan, h. Muharrem 594/m. Kasım-Aralık 1198'de Hârim'e vardı. Bir süre orada kaldıktan sonra Lazkiye'ye geçerek bizzat imar edip kayıplarını giderdi. İmar ve inşa işi bitince Haleb'e döndü. Haçlı tehlikesinin yanında h. 593/m. 1196-1197 yıllarında Ra'ban'da Sultanın naibi konumunda olan Serbek isyan etmişti. El-Melikü'z-Zahir bizzat gazaya çıkıp Kinnesrîn'e inmiş, oradan gizlice Rab'an'a geçip Ramazan ayında savaşmadan günlerce beldede kalmıştı. Serbek kaleden inip el-Melikü'z-Zahir'den af dilemiş ve tabiiyetini bildirmişti. El-Melikü'z-Zahir onu

⁴⁴² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 246-247; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 441-442; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 253; **Ernoult Kroniği**, s. 237; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 96-98; Humphreys, **a.g.e.**, s. 106-108; Şeşen, **Eyyûbiler...**, s.80; Oflaz, **a.g.e.**, s. 123-124

⁴⁴³ Antakya ile Haleb arasında Haleb'e 15 km uzaklıkta bulunan kaledir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. I, s. 89

⁴⁴⁴ Haleb Nahiyelerinden olan Riha, İdlip ile Cisir eş-Şuğur arasında İdlip'in güneyindedir. Bkz. el-Bağdadî, **Meracidü'l-İttıla**, c. II, s. 648 (Günümüzde Ariha olarak isimlendirilir.)

affedip h. Zilhicce 593/m. Ekim 1197 tarihlerinde Haleb'e geri dönmüştü.⁴⁴⁵ El-Melikü'z-Zahir Haçlılar ile verilen mücadele ile aynı zamanlarda Serbek'in asiliği ile meşgul olmuş Lazkiye ve Cebele'nin muhafazası ile ilgilenmiş ayrıca amcası el-Melikü'l-Adil'e askerî yardımda bulunmuştu. Amcasına karşı mesafeli olması sebebiyle Haçlılara karşı amcasına katılıp doğrudan bir mücadeleye girmek yerine bölgesel bir savunma yolu izlemişti. Bu yolu izlemekte de kendi açısından haklıydı. El-Melikü'l-Adil'in mücadele içinde olması onun işine gelirdi.

El-Melikü'l-Adil'in Mardin'i Kuşatması ve El-Melikü'z-Zahir'in Merkeziyetçi Politikasını Sürdürmesi

Haçlılar ile yapılan barış anlaşmasının ardından el-Melikü'l-Adil gözünü Mardin'e çevirdi. Sultan el-Melikü'l-Aziz'in, el-Melikü'l-Muazzam İsa'ya taklid ve menşur vererek Dımaşk'a ataması el-Melikü'l-Adil'in elini güçlendirmişti. Zengî melikleri iç mücadele içindeydi Musul sahibi Nureddin Arslanşah, amcası Sincar sahibi İmâdüddin Zengî ile anlaşmazlık yaşamaktaydı. İmâdüddin Zengî yayılmacı bir politika sergileyerek yeğeni Nureddin'in topraklarında mütecaviz hareketlerde bulunmuş Nusaybin'de bulunan bazı köyler Nureddin Arslanşah'ın olsa da kendi tahakkümü altına almıştı. Yaşananlar o dönem sıkça vuku bulan hadiselerdendir, melikler hanedan içinde birbirlerinin zayıf anlarını kollayıp topraklarını genişletme yoluna giderlerdi. Nureddin, amcasının bu davranışlarına çok sinirlenmiş uzlaşmacı bir tavır takınsa da İmâdüddin tarafından hakarete uğramıştı. Amcasına karşılık vermek isteyen Nureddin'in eline muazzam bir koz geçti. Harekât hazırlığı yaptığı sıralarda amcası İmâdüddin ölmüş yerine amcazadesi Kutbeddin geçmişti. Nureddin bu haberin ardından daha da hırslanıp Kutbeddin'in naibinin elinde ki Nusaybin'i zapt etti. Nureddin ile başa çıkamayacağını anlayan Kutbeddin, el-Melikü'l-Adil'e ulaşarak yardım istedi. El-Melikü'l-Adil'in isteği adeta altın tepside kendisine sunulmuş oldu. Ayrıca Mardin sahibi Hüsameddin Yülük Arslan'ın naipleri ve devlet adamları da el-Melikü'l-Adil'e şehri teslim edeceklerine dair mektup yollamışlardı. Süratle bölgeye intikal eden el-Melikü'l-Adil Nureddin'in askerlerinin hastalığı ve kendisinin üzerine gelmesi sebebiyle Musul'a döndüğünü öğrendi. Böylece fırsatı değerlendirmek üzere Mardin önlerine geldi fakat şehir teslim edilmedi. Sultan el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'z-Zahir'e haber göndererek yardım istedi. Mısır'dan 1000 ve Haleb'ten

⁴⁴⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 435- 436

Seyfeddin b. Alemeddin b. Candar komutanlığında 500 süvari el-Melikü'l-Adil'e desteğe geldi. El-Melikü'l-Adil, şehri çok sıkı muhasaraya alıp şehrin rabatına ilerlese de kaleye sahip olamadı. Mardin kalesi çok müstahkemi ve kuşatılması zordu. Kalenin müstahkemliğine birde Dımaşk askerlerinin halkı yağma ve talanı eklenince el-Melikü'l-Adil'in bölgede ki nüfuzu güçlense de Mardin'e sahip olamadı. Oğlu el-Melikü'l-Kâmil ise Diyarbakır'da naibi olacaktı.⁴⁴⁶El-Melikü'l-Adil bir müddet sonra el-Melikü'l-Aziz'in ölüm haberini alacak ve Mısır'a davet edilecekti.

El-Melikü'l-Adil doğu beldelerine giderken oğlu el-Melikü'l-Kâmil'e, el-Melikü'z-Zahir'e ziyarete gitmesini bildirmişti. O da babasının isteğine riayet ederek Haleb'e gelmişti. El-Melikü'z-Zahir, amcazadesi ile görüşmüştü. Güzel ve buzları eriten bu ziyaretin ardından el-Melikü'l-Kâmil babasının hizmetine yürümüşü.⁴⁴⁷Zikrettiğiniz gibi Eyyûbî ailesi kendi iç çekişmelerinin yanı sıra dışarıya karşı yardımlaşmaya devam ediyordu. El-Melikü'z-Zahir amcasının olası başarısını veyahut Mardin ile meşgul olmasını kendi menfaatine uygun görmüş olacak ki destek göndermişti. El-Melikü'l-Adil, Mardin'i kuşatmayı sürdürürken. El-Melikü'z-Zahir de kendi isteği dışında hareket eden emirlerin, asilik ve hatalarını fırsat bilip ellerindeki beldeleri birer birer tahakkümüne alıyordu. Böylelikle uyguladığı merkeziyetçi politika güçlenmeye devam etti. Şağr, Bekas ve Şekif-Derkûş'un Sultan Selâhaddin tarafından Garseddin Kılıç'a iktâ olarak verildiğini zikretmiştik. Garseddin Kılıç en-Nurî vefat ettiği vakit. En büyük oğlu Şemseddin Mahmud b. Kılıç Şağr ve Bekas'da asilik gösterip isyan etti. Onun kardeşi Seyfeddin ise Şekif-Derkûş'ta benzer bir isyan sergiledi. El-Melikü'z-Zahir, isyancılara yöneldi Şekif-Derkûş kalesine saldırarak Mancınıklar ile kaleyi kuşattı. Kuşatma konusunda uzman olan Haleb ordusunun karşısında şansı olmayan Seyfeddin Kılıç bağışlanmak istedi ve kaleyi teslim etti. El-Melikü'z-Zahir, Şekif'in ardından Şağr ve Bekas kalelerine yöneldi. Dokuz mancınık kurdurup kaleleri kuşatma altına aldı. Dört gün süren kuşatmanın ardından Şemseddin bağışlanmak istedi ve aman dileyerek. Kardeşi İmâdüddin Ebu Bekir'i, elçi olarak el-Melikü'z-Zahire gönderdi. Kendi canı adına güvence alınca elindeki kaleleri teslim etti. Kale içerisindeki adamlarını, silahlarını, mallarını ve erzaklarını çıkardı. Ona 50.000 dinar geçim parası verildi. El-Melikü'z-Zahir,

⁴⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 250-254; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 441-443; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 78-80; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 60,67; Humphreys, **a.g.e.**, s. 109-110; Oflaz, **a.g.e.**, s. 125-127

⁴⁴⁷ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 435

Şemseddin'e kalelere karşılık olarak Cebeli's-Sumak'dan, büyük bir arazi ve iki kalenin senelik erzakından iktâ verdi. Böylece el-Melikü'z-Zahir zikredilen kaleleri Ekim/Kasım 1198'de ilhak etmiş oldu.⁴⁴⁸

Sultan Selâhaddin'in ölümünden sonra devlet içindeki tahakküm alanını genişleten el-Melikü'z-Zahir, kendisine yapılabilecek en ufak hareketin bile önüne geçmişti. Hiçbir emire gereğinden fazla güvenmedi, tüm kardeşleri iktâ ve topraklarını kaybederken belki de bu sebeple hakimiyet alanını genişletip gücünü belli ölçüde muhafaza edebilen tek isim kendisiydi.

⁴⁴⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 81; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 436-437

1.3. El-Melikü'l-Aziz'in Ölümü ve Taht Mücadelesinin Devamı

H. 595/m. 1198 senesine girildiğinde el-Melikü'l-Adil, Mardin'i kuşatmaktaydı ve el-Melikü'z-Zahir tahakküm alanını genişletmek ile meşguldü. Mısır'da bulunan Sultan el-Melikü'l-Aziz, dönemin her hükümdarı gibi avlar tertip etmekteydi. Muharrem ayı başlarında tekrar bir av tertipledi, kimi kaynaklara göre bir kurt kimi kaynaklara göre bir ceylan gördü ve peşine düştü. Avını takip ederken atının ayağı tökezledi ve sultan yere düşüp göğsünü yaraladı. Yaralı halde Kahire'ye götürüldü. Kahire'de şiddetli bir hummaya yakalanan el-Melikü'l-Aziz günlerce hasta yattıktan sonra h. 21 Muharrem 595/m. 29 Kasım 1198'de 27 yaşında vefat etti.⁴⁴⁹ Sultan el-Melikü'l-Aziz'in ani ölümü dengeleri yeniden değiştirdi.

El-Melikü'l-Aziz, öldüğü vakit on veya daha fazla evladını ardında bırakmıştı. Evlatlarının en büyüğü ve henüz on yaşlarında olan oğlu Nasreddin Muhammed'i veliaht, çocuk büyüyünceye kadar da devletin idaresini Atabeyi olarak Bahâeddin Karakûş el-Esedî'nin üstlenmesini vasiyet etmişti.⁴⁵⁰ El-Melikü'l-Adil, hakkında da vasiyetinde tek söz etmemişti. El-Melikü'l-Aziz öldükten sonra Mısır'da bulunan emirler başa kimin geçeceği konusunda ihtilafa düştü. El-Melikü'l-Aziz'in emirlerinden ve Salâhiyye'den olan Fahreddin Çerkez devlet yönetiminde önemli bir konumdaydı. Eseddiye emirlerinin sözü dinlenen, sayılan emirleri ise Bahâeddin Karakûş ve Seyfeddin Yazguç idi. Fahreddin Çerkez'in yanında el-Melikü'l-Adil'in adamları mevcut idi. Onlardan birini yanına çağırttı, el-Melikü'l-Aziz'in cenazesini göstererek onu Mardin kuşatmasında olan el-Melikü'l-Adil'e gönderip makamı devralması için şehre davet etti. Görevli süratle Mısır'dan ayrıldı. Şam'a geldiğinde el-Melikü'l-Efdal'in arkadaşlarından bazılarını gördü ve onlara şöyle söyledi: *"Arkadaşına söyle, kardeşi el-Melikü'l-Aziz ölmüştür. Şehirde kendisine engel olacak kimse yok. Süratle oraya gitsin."* El-Melikü'l-Efdal durumu öğrendi fakat Eseddiye emirleri kendisini Mısır'a davet edinceye kadar bu sözlere inanmadı.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Ölüm tarihini İbnü'l-Esir ve Sıbt İbnü'l-Cevzî, 20 Muharrem olarak verir b kz. **el-Kâmil**, c. X, s. 255; **Mir'âtü'z-zamân** c. XXII s. 69; İbn Vâsıl, ise ölüm tarihini Muharrem ayının 26'sı olarak verir. **Müferricü'l-kürûb**, c. III, s. 82 doğru kabul edilebilecek tarih Ebu Şâme'nin zikrettiği tarihtir. Ölüm tarihi Muharrem'in 21'i olarak verilir b kz. Ebu Şâme, **Kitabü'r-Ravzateyn**, c. IV, s. 443; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 183; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 255; **A History of the Crusades**, c. II s. 695; Oflaz, **a.g.e.**, s. 128-129

⁴⁵⁰ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 445; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 69; el-Makrizî, **a.g.e.**, c. I, s. 258

⁴⁵¹ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 255

O sırada Esediyye önderi Seyfeddin Yazguç ve Salâhiyye önderi Fahreddin Çerkez durum değerlendirmesi yapıyorlardı. Esediyye ve Kürtler, el-Melikü'l-Efdal'e yakinken Salâhiyye emirleri el-Melikü'l-Adil'i destekler pozisyondaydı. Zira el-Melikü'l-Efdal'in kardeşi el-Melikü'l-Aziz'e kötülük yaptığını düşünüyorlardı. Aslında el-Melikü'l-Efdal'in Sultan olmasından imtina ediyorlardı çünkü Dımaşk'ta Sultan iken teker teker onu terk edip el-Melikü'l-Aziz'in hizmetine girmişlerdi. Fahreddin Çerkez, Esedüddin Sara Sungur ve Zeyneddin Karaca, el-Melikü'l-Aziz'in oğlu Nasreddin Muhammed ismi üzerinde mutabık kalıp Mısır ahalisinden yemin aldı.⁴⁵² Çocuğun amcaları el-Melikü'l-Müeyyed ve el-Melikü'l-Muizz ilk anda yemin etmeseler de sonrasında onlarda yemin ettiler.⁴⁵³ Esediyye emirleri ve Kürtler, el-Melikü'l-Efdal'in çocuğun Atabeyi olmasını istiyorlardı. Seyfeddin Yazguç, muhalefetin başı olarak Çerkez ve diğer Salâhiyye emirlerinin görüşlerine cevaben: *“Çocuk çok küçük hükümdarlık yükünü kaldıramaz, Sorunları çözmek için büyük biri gerekiyor.”*⁴⁵⁴ *Burası Haçlıların saldırılarına açık bir Müslüman sahili. Melik, askerleri toplayabilmeli ve onlara savaşta komuta edebilmeli”* diyerek büyüyünceye kadar amcalarından birinin naip olarak devleti idare etmesinin gerektiğini ilettiler.⁴⁵⁵ Fahreddin ve Seyfeddin bu görüş üzerine anlaştılar. Fahreddin: *“Makama kimi tayin edelim?”* dedi. Seyfeddin, el-Melikü'l-Efdal'in Atabek olmasını istiyordu ancak ilk olarak onun ismini zikrederse Fahreddin tarafından veto edileceğini biliyordu. Seyfeddin sırayla Sultan Selâhaddin'in tüm evlatlarının ismini zikretti. Son olarak el-Melikü'l-Efdal'in ismini söyledi. Fahreddin: *“Onun iktâsı bize uzaktadır”* diyerek bu isme de karşı çıktı yukarıda zikrettiğimiz gibi el-Melikü'l-Adil'in Atabek olmasını istiyordu. Seyfeddin, Fahreddin'e karşılık vererek: *“Hızlı bir şekilde bize gelmesi için onu Sarhad'den çağıralım”* dedi. Fahreddin, bu kararı onaylamadı. Emirler anlaşmayınca Seyfeddin kararı Kadı el-Fazıl'a danışma önerisinde bulundu. Devlet ricali arasında herkesin sevip saydığı Kadı el-Fazıl'a danıştıkları vakit o doğrudan bir kişiyi aday gösteremeyeceğini, emirler arasında fikir ayrılığı olduğunu, kimseyle kötü olmak istemediğini, emirlerin kendi aralarında toplanıp görüşmelerini ortak bir karara varmalarının ardından kendisine gelinmesini ilettiler. Mısır'da bulunan emirler üç gün daha görüştü toplantıları neticesinde el-Melikü'l-Efdal'in en uygun aday olduğuna

⁴⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 69; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 445-446; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 258

⁴⁵³ Oflaz, **a.g.e.**, s. 130

⁴⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 69

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 255

karar verildi. Karar kılınan isim Kadı el-Fazıl'a iletilince o da el-Melikü'l-Efdal'in karakteri ve mizacı gereği göreve uygun olduğunu bildirdi. Böylece Esediyye emirleri el-Melikü'l-Efdal'i Mısır'a davet etti.⁴⁵⁶ Bu konuşmalar esnasında emirler el-Melikü'z Zahir'in de ismini zikretmişti. Beldesinin uzaklığı, sert mizacı ve hükümdarlık tutkusu emirlerin onun ismi üzerinde mutabık kalmamasının nedenidir. Zira El-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'z-Zahir emirler tarafından yönetilebilecek veyahut manipüle edilebilecek karakterler değillerdi. Selâhaddin'in evlatlarından en büyüğü olması ve naif kişiliği sebebiyle el-Melikü'l-Efdal emirler nezdinde en uygun aday görülmüştü.

El-Melikü'l-Efdal'in Yeğeni El-Melikü'l-Mansûr'un Atabeyi Olması

Esediyye'nin davetini alan el-Melikü'l-Efdal, Safer ayında/Aralık 1198, 19 kişiyle Sarhad'den Mısır'a doğru gizlice yola çıktı. Çünkü el-Melikü'l-Adil'in adamlarının ve Salâhiyye emirlerinin kendisine mâni olmalarından imtina ediyordu.⁴⁵⁷ Bu çekincesinde son derece haklıydı. Mısır'da bulunan emirler el-Melikü'l-Efdal'in Atabek olmasını kararlaştırdığında başlarını Fahreddin Çerkez'in çektiği bir grup Salâhiyye emiri Dimaşk'ta bulunan arkadaşlarına el-Melikü'l-Efdal'e engel olmalarını yazmıştı.⁴⁵⁸ Fahreddin Çerkez, bu isteğini özellikle Nablus sahibi Meymûn el-Kasrî'ye bildirdi. El-Melikü'l-Efdal'e yemin etmemesini, itaati bırakmasını ve Mısır'a gelişine engel olmasını talep etti. El-Melikü'l-Efdal Mısır'a hareket ettikten sonra Fahreddin Çerkez'in Meymûn'a gönderdiği elçiden haberdar oldu. Ulağa: *"Geri dön, görevi tamamlamana hacet kalmadı"* diyerek yanına aldı ve kendisiyle Mısır'a getirdi.⁴⁵⁹ Emirler, el-Melikü'l-Efdal'i karşılamak için Bilbis'e çıkmışlardı. El-Melikü'l-Efdal'i bekliyorlardı. El-Melikü'l-Efdal yedi gün süren yolculuğun ardından h. 5 Rebîülevvel 595/m. 5 Ocak 1199 günü Bilbis'e ulaştı. Kardeşleri, emirler ve ileri gelenler onu bekliyordu. Kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed ve Fahreddin Çerkez aynı anda el-Melikü'l-Efdal'i çadırlarına yemeğe davet etti. El-Melikü'l-Efdal ilk olarak kardeşinin çadırına girdi. Bu durum Fahreddin'i endişelendirdi. El-Melikü'l-Efdal, daha ilk anda politikadan uzak bir yaklaşım sergilemiş oldu. Bunu fark etmiş olacak ki kardeşi ile vakit geçirirken Fahreddin'i yanında bulundurmuş ona yakın davranmıştı. El-

⁴⁵⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 87-90; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 255-256; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 258-259; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 146; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 437; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 69; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 445-446; Oflaz, **a.g.e.**, s. 129-133; Kaya, **a.g.m.**, s. 157

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 256; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 91

⁴⁵⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, **A.y.**

⁴⁵⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, **A.y.**

Melikü'l-Müeyyed'in çadırından ayrıldıktan sonra Fahreddin'in çadırına geçti. Fahreddin, el-Melikü'l-Efdal'in yanında Meymûn el-Kasrî'ye gönderdiği adamını görünce korkuya kapılarak kaçmaya karar verdi. El-Melikü'l-Efdal'in yanına gelerek Mısır yakınlarında bulunan Arap aşiretleri arasında anlaşmazlık çıktığını ve birbirleriyle savaştıklarını, onların arasını düzeltmek için ayrılması gerektiğini söyleyerek izin istedi. El-Melikü'l-Efdal hatalarına bir yenisini daha ekleyerek Fahreddin'e ayrılması için izin verdi. Fahreddin Çerkez ayrıldıktan sonra el-Melikü'l-Efdal'e karşı olan Zeyneddin Karaca ve Esedüddin Sara Sungur ile bir araya geldi. Onlarla ittifak edip hızla Kudüs'e hareket etti. Mısır'a doğru giden Şücâeddin Tuğrul es-Silahdâr'ı yolda ikna ederek ittifaklarına dahil ettiler. Daha sonra İzzeddin Üsâme ve Meymûn el-Kasrî de beraberindeki 700 atlı ile onlara katıldı.⁴⁶⁰

Böylece el-Melikü'l-Efdal'den ayrılan Salâhiyye emirlerinin toplanma noktası Kudüs oldu. Salâhiyye emirleri Mardin ile meşgul olan el-Melikü'l-Adil'e yazarak el-Melikü'l-Mansûr'un Atabeyi ve kendileriyle birleşip Mısır'a hâkim olması teklifinde bulundular. O sırada Mısır'da el-Melikü'l-Mansûr, amcası el-Melikü'l-Efdal'i karşılamış birlikte vezaret makamına geçmişlerdi. El-Melikü'l-Efdal amcası el-Melikü'l-Adil'e durumu izah eden bir mektup yazarak ona emrinin dışında olmayacağını bildirdi. El-Melikü'l-Adil ise yeğenine gayet üst perdeden hitap ederek el-Melikü'l-Aziz'in vasiyeti olsun veya olmasın Mısır'a hareket etmesinin doğru olmadığını bildirdi. El-Melikü'l-Efdal'in Mısır'da ki ilk icraatı ise kendisinden yüz çevirip Kudüs'e giden emirlerin dışında Mısır'da bulunan Salâhiyye emirlerini tutuklatıp mallarına el koymak oldu. Behrâm er-Rûmî, Behrâm el-Kâcî ve Fahreddin el-Hacib kaçarken Alâeddin Şakîr, İzzeddin İlbeğî el-Fâris ve Aybek Fatis yakalandı. Atabek el-Melikü'l-Efdal, Bereketü'l-Cübb'e geçti. Emirler ve askerler onunlaydı. El-Melikü'l-Efdal, kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed'in kendisine kastedeceği haberi ulaşınca onu da yakalatarak engelledi.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 256; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 91-92; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 258-259; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 184

⁴⁶¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 92-94; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 259; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 138; Oflaz, **a.g.e.**, s. 135-136

El-Melikü'z-Zahir'in el-Melikü'l-Efdal'i Dımaşk'ı Kuşatmaya Teşvik Etmesi

Esediyye emirleri el-Melikü'l-Efdal'e Mısır'dan Şam'a yönelip kendisinden zorla alınan Dımaşk'a tekrar hâkim olmasını tembihliyor: *"İhraç edildiğiniz beldenizi talep edin, Mısır'daki mallarınız size yetmez, Dımaşk babanızın size vasiyetidir."* Diyorlardı.⁴⁶² El-Melikü'z-Zahir de ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in atabek olmasını destekliyordu hatta daha fazlasını planlıyordu. El-Mûfekeddin b. en-Nehâs'ı, Mısır'a el-Melikü'l-Efdal'e gönderdi. En-Nehâs, Kudüs'ten geçerken Salâhiyye emirleri onu yakaladı. Meymûn el-Kasrî ise en-Nehâs'ı diğer Salâhiyye emirlerinin elinden kurtardı. El-Melikü'z-Zahir, stratejik ve ihtiyatlı bir hükümdardı. Meymûn el-Kasrî'nin, en-Nehâs'ı kurtarmasının arka planında yine o vardı. Vakit kaybetmeden Veziri Nizâmeddin el-Kâtib'i, yazdığı mektupla Kudüs'te bulunan Salâhiyye emirlerine elçi göndererek el-Melikü'l-Efdal ile uzlaşmalarını istedi.⁴⁶³ Ayrıca yine Nizâmeddin vasıtasıyla Salâhiyye emirlerini oyalayıp gizlice el-Melikü'l-Efdal'e yazdığı mektubunu ilettiler. Atabeyliği için onu tebrik edip Dımaşk'ı kuşatmaya teşvik etti. Haleb'ten gönderdiği hediyeler ile birlikte mektubunda ağabeyine: *"Şansı dene fırsatı değerlendir, amcamız Mardin fethini tamamlamak ile meşgul, Beyazı Siyaha katıyor. Şam onun elinden çıkacak, bugünden yarına acele et. Ben senin nesebindenim, sana mallar ve askerler sunuyorum, Siyah Siyahla"* yazmıştı. Veziri Nizâmeddin ve en-Nehâs'a da el-Melikü'l-Efdal ordusuyla Mısır'dan hareket etmeden onun yanından ayrılmamasını emretmişti. Aynı zamanda Humus sahibi kuzeni Esedüddin Şirkûh b. Muhammed b. Şirkûh ta Şam'a çağırıldı. El-Melikü'l-Efdal Mısır'dan ayrılırken Seyfeddin Yazguç'u yerine naip bıraktı.⁴⁶⁴

⁴⁶² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 448

⁴⁶³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 94; el-Makrîzî, **A.y.**

⁴⁶⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 257; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 448; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 95; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 184; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 389; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 19; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 163; Humphreys, **a.g.e.**, s. 112. İbn Tağrıberdî, İbnü'l-Cevzî ve Bedreddin Aynî ise el-Melikü'l-Efdal'in, el-Melikü'z-Zahir'den bizzat destek istediğini zikreder. Bkz. **en-Nücûmü'z-Zahire**, c. VI, s. 147; **İkdü'l-cümân**, c. III, s. 76; **Mir'âtü'z-zamân**, c. XXII, s. 69-70; Saïd Abdulfettâh Âsûr, **el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik fi Mısır ve'l-Şam**, Daru'l-Nahda, Kahire-1996, s. 80

Esediyye emirleri ve el-Melikü'z-Zahir'in teşvikleri olmazsa el-Melikü'l-Efdal'in böyle bir işe kalkışacağı muallaktır. Atabek olduğu ilk anda amcasına yazdığı mektup ile ona tabi olduğunu bildirmişti. El-Melikü'z-Zahir'in elçileri bir süre el-Melikü'l-Efdal ile kaldı. İttifak üzerine uzlaşılmasının ardından Haleb'e geri döndüler. El-Melikü'z-Zahir ise Dımaşk muhasarasının hazırlığı ve Franklara karşılık vermek için Hârim'e geçti.⁴⁶⁵ Franklar, Amik'te⁴⁶⁶ ikamet eden Türkmenlere ani bir baskın vermiş yapılan anlaşmayı ihlal etmişlerdi. Kendisi Hârim'e geçerken askerî bir birliği el-Melikü'l-Adil'in Dımaşk'a geçme ihtimaline karşı yolu kesmeleri için Hunasir'e⁴⁶⁷ yolladı. Mayıs 1199'da Franklar ile barışı sağladıktan sonra Haleb'in kuzeyine Karahisar'a geçti.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 94; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 437

⁴⁶⁶ Amik, Antakya ile Haleb arasında bulunan bir ova'dır. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. IV, s. 156

⁴⁶⁷ Hunasir Haleb'e bağlı, Kınnesrîn'in doğusunda kalan ve oraya paralel bir kasabadır. Bkz.

Merasedü'l-İttıla, c. I, s. 489

⁴⁶⁸ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 437

1.4. El-Melikü'z-Zahir ve El-Melikü'l-Efdal'in Dımaşk Kuşatmaları

El-Melikü'z-Zahir ne kadar çabuk ve cevval ise el-Melikü'l-Efdal, Dımaşk'a yürüme hususunda o kadar yavaş hareket ediyordu. Esediyye emirleri dışında Humus sahibi Şirkûh b. Muhammed Şirkûh ve el-Melikü'z-Zahir sayesinde el-Melikü'l-Mansûr b. Takiyüddin'in de desteğini alan el-Melikü'l-Efdal 15 Cemaziyelevvel'de Dımaşk'ı hedef alarak hareket etmiş Kahire önlerinden Bereketü'l-Cübb'e geçmiş oradan da Dımaşk'a gitmek üzere h. 3 Recep 595/m. 1 Mayıs 1199'da ayrılmıştı.⁴⁶⁹ Bu çok gereksiz bir gecikmeydi. Salâhiyye onun Dımaşk'ı kuşatacağını çoktan el-Melikü'l-Adil'e haber vermişti.⁴⁷⁰ El-Melikü'l-Adil, Dımaşk'a girişilen harekattan haberdar olunca oğlu el-Melikül-Kâmil'i Mardin muhasarasında bırakarak süratli bir şekilde yüz atıyla Dımaşk'a gitti. El-Melikü'l-Efdal'in gelişinden sadece iki gün önce sekiz kişi ile Dımaşk'a girmeyi başardı.⁴⁷¹ Bedreddin Duldurum el-Yârûkî, İzzeddin b. el-Mukaddem ve Antep sahibi Hüsameddin onunla birlikteydi. El-Melikü'l-Efdal, Dımaşk'a Cîsrü'l-Haşeb'e (Ahşap köprü) h. 13 Şaban 595/m. 10 Haziran 1199'da ulaştı. Dımaşk'a ulaşmasının akabinde doğu kapısına, Meydânü'l-Ahdâr'a yürüyüp ordugâhını buraya kurdu ve kuşatmaya başladı.⁴⁷²

Dımaşk kuşatmaya alındığı vakit Fakih İsa el-Hakkari'nin kardeşi Mecdeddin Dımaşk'ta bulunan Kürtlerden Şücâeddin Yunus ile konuşarak anlaştı.⁴⁷³ Şücâeddin'in sayesinde yanında elli kadar süvari ile Babü's-Selame kapısından Dımaşk'a girdi. Bâbü Cîrûn ve Babü'l-Berîd'e ulaştılar. Mecdüddin, şehir içinde ilerlerken “*Ya Efdal, Ya Mansûr*” şeklinde bağırıyordu. Halk da ona katılıp aynı sözler ile el-Melikü'l-Efdal adına tezahürat yapmaya başladı. Şehir halkının da el-Melikü'l-Efdal'e destek verdiğini gören Dımaşk askerleri bir anda abandone oldu. Bir kısmı surlardan inip teslim olurken bir kısmı Kale'ye kaçtı. Uzun süre Mecdeddin ve yanındakilere karşı gelinmedi. Askerler Babü Cîrûn ve Babü'l-Berîd kapılarına kadar ilerlediler. Şehir neredeyse düşecekti lakin Mecdeddin'in arkasından destek gelmemesi sebebiyle el-Melikü'l-Adil kaleden çıkıp şehre giren askerlere hücumda bulundu ve onları püskürttü. Kuşatmacılar, Babü'l-Farâdis kapısından çıktılar. İbn Vâsıl, Mecdeddin ve

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 257

⁴⁷⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 95

⁴⁷¹ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 260

⁴⁷² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X s. 257; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 95; İbn Nazîf, **et-Târîhu'l-Mansûrî**, Şam-1981, s. 10; İbn Tağrîberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 147

⁴⁷³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 96

askerlerinin mal ve yağma isteği ile şehirde dağıldığını arkalarında kimsenin kalmadığını görünce korkup Babü'l-Farâdis kapısından kaçtıklarını zikreder. İbnü'l-Cevzî ise el-Melikü'l-Adil'in oğlu Muazzam İsa ile Meceddin ve yanında ki askerlere hücum ettiğinde Hanbeli şeyhleri Nasuhiddin ve kardeşi Şihâbeddin'in Babü'l-Farâdis kapısını açarak Meceddin ve arkadaşlarının kaçmalarına vesile olduklarını zikreder. Yine el-Melikü'l-Adil, Hanbeli medresesi önlerinden geçerken kafasına fıçı atılmış kendisini ıskalayan fıçı atını öldürmüştü. El-Melikü'l-Adil'de kuşatmadan sonra tahkikat yaparak zikredilen iki Hanbeli şeyhini Haleb'e sürecekti.⁴⁷⁴

El-Melikü'l-Adil, yeğeni el-Melikü'z-Zafır'ın yanında bir grup asker ile Babü's-Selame kapısından şehre girmeye çalıştığını görünce yanında bulunan Bedreddin Duldurum el-Yârûkî, İzzeddin b. el-Mukaddem ve yetmiş atlıdan oluşan birliğiyle onları geri püskürtüp tüm kapıların kapatılmasını emrederek her kapıya asker yerleştirdi. Sunkur el-Aziz ise şehrin reisi tayin edildi.⁴⁷⁵

El-Melikü'l-Adil'in zor duruma düştüğünde başvurduğu en etkili yol karşı cephede bulunan emirlere ve önemli kişilere rüşvet vererek kendi safına çekmekti.⁴⁷⁶ Dımaşk kuşatması şiddetlenince ve durumu güçleşince aynı politikayı uyguladı el-Melikü'l-Efdal'in emirlerinden olan ve beraberinde Dımaşk'a gelen Tuğrul el-Mihrânî ve onunla beraber olan bir grup askere mal ve para vaat ederek kendi yanına çekti. Bununla birlikte Alemeddin Gürcü ve İzzeddin Derbâs el-Mihrânî'ye mektup yazarak onlara şöyle dedi: *"Ağabeyimin oğulları beni yener ise onurumu zedelerler, haysiyetim incinir. Benim niyetim ailem, akrabalarım ve mallarım ile doğuya gitmek. Mısır ve Şam'ı onlara bırakacağım bu yüzden el-Melikü'l-Efdal'i savaştan vazgeçirmeme yardım edin. Onu durdurun, istediklerim gerçekleşirse daha fazlasını kazanacaksınız."* Mektupla birlikte zikredilen emirlere çokça para yolladı. El-Melikü'l-Adil iyi bir siyaset adamıydı, yalan ve mal ile emirleri kolayca manipüle etti. Emirler, el-Melikü'l-Efdal'e ısrarla Dımaşk'ı almak için el-Melikü'z-Zahir'i beklemesini tavsiye ettiler. Kuşatmacılar ve müdafiler arasında kısa süreli bir mütareke sağlandı. El-Melikü'l-Efdal bir süre olduğu yerde kaldı.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 257; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 96; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 438; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 70-71; Oflaz, **a.g.e.**, s. 139-141

⁴⁷⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 96-97

⁴⁷⁶ Oflaz, **a.g.e.**, s. 141

⁴⁷⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 97-98; Oflaz, **a.g.e.**, s. 142

Bu müddet zarfında el-Melikü'l-Adil Dımaşk önlerindeki emirlere yazarak Seyfeddin Ali b. Mihrân, Fahreddin İyâs el-Banyâsî, Hüsameddin İsâ b. Hoşterîn ve kardeşi Seyfeddin, Sâbıkeddin Miskâl el-Cemdâr gibi emirlerin kimisini korkutarak kimisine mal vaat ederek kendi tarafına geçmelerini sağladı. Yaşananları gören el-Melikü'l-Efdal kuşatmanın şiddetini azaltarak Kisve eteklerine çekildi.⁴⁷⁸

El-Melikü'z-Zahir'in Kuşatma İçin Harekete Geçmesi

El-Melikü'z-Zahir, Dımaşk kuşatmasından önce Hama'ya yürüdü. El-Melikü'z-Zahir'in emirlerinden Seyfeddin Tuğrul ez-Zahirî, Menbic yolunda Hama ordusundan bir grup ile karşılaştı. Çıkan çatışmanın ardından onların bir kısmını esir alarak malları ve hayvanları ile el-Melikü'z-Zahir'e getirdi. El-Melikü'z-Zahir esirleri, eşyaları ve hayvanlarıyla serbest bırakarak yoluna devam etti. Hama'ya vardığında el-Melikü'l-Mansûr'un ordusu onun Hama köprüsünü geçmesine engellemeye çalıştı. Haleb ordusu zor da olsa köprüden geçip Hama üzerine indi. El-Melikü'l-Mansûr'un askerleri ile kısa süreli savaşa tutuşan el-Melikü'z-Zahir bu mücadeleden üstün ayrıldı. Savaşın ardından iki melik arasında barış ve ittifak anlaşması yapıldı. El-Melikü'l-Mansûr, el-Melikü'z-Zahir'i karşılamaya çıkıp değerli hediyeler takdim etti ayrıca askerlerini onun emrine sundu. El-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Mansûr'a Hama askerlerinin emrine girmesi şartıyla İzzeddin b. Mukaddem'in elinde bulunan Barin'i iktâ olarak verip oraya saldırmasına izin verdi.⁴⁷⁹ Hama'dan yoluna devam eden el-Melikü'z-Zahir, Humus'a ulaştı önceden haberleştiği el-Melikü'l-Mücahid askerleriyle birlikte onun hizmetine girdi. Böylece el-Melikü'z-Zahir, Haleb ordusunun yanında Hama ve Humus askerlerinden aldığı takviye ile ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'e katılmak için Dımaşk'a yürüdü.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 98; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 260; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 147

⁴⁷⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 98; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 438; Humphreys, **a.g.e.**, s. 113

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 99; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 184

El-Melikü'z-Zahir, 8 Temmuz 1199'da Dımaşk önlerine vardı. El-Melikü'l-Muizz ve el-Melikü'z-Zafir, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, Banyas ayrıca Hunîn ve Tıbnîn sahibi Hüsameddin Beşâre, Safed sahibi Saadeddin Mesûd ve kardeşi Nureddin Mevdûd da Dımaşk'ı kuşatan kardeşlerin tarafında yer almıştı.⁴⁸¹ El-Melikü'l-Efdal, zorluklar karşısında kolayca direnci kırılabilen bir şahsiyetti.⁴⁸² El-Melikü'z-Zahir'in gelişyle üstündeki umutsuzluk dağılmış Dımaşk'ı alma şevki artmıştı.

Kardeşler birlikte Dımaşk'ın güneyinde bulunan Mescidü'l-Kadem önüne indiler, burada kuşatmacılar ve müdafiler arasında ki savaş çetinleşti. Dımaşk'ın müdafaa kuvveti azaldı. Muhasara şiddetlenince halk zor duruma düştü. El-Melikü'l-Adil destek için Kudüs'te bulunan Salâhiyye emirlerine haber gönderdi ve onları Dımaşk'a yardıma çağırdı. El-melikü'l-Efdal ile araları açık olan bu emirler daveti seve seve kabul ettiler. El-Melikü'l-Efdal, Salâhiyye emirlerinin Dımaşk'a yardıma geldiklerini haber aldığı anda el-Melikü'l-Mücahid'i onların üzerine gönderip yollarına pusu kurdu. Esediyye ve Haleb askerlerinden bir kesimi de el-Melikü'l-Mücahid'e destek olarak gönderdi.⁴⁸³ Ba'albek sahibi el-Melikü'l-Emced, el-Melikü'l-Adil'in tarafında yer almıştı onun yardımıyla Salâhiyye emirleri sorunsuz şekilde Dımaşk'a vardılar.⁴⁸⁴

Salâhiyye emirleri el-Melikü'l-Emced'in yardımlarıyla Dımaşk'a başka bir yoldan geldiği için el-Melikü'l-Mücahid onları durduramamış destek birlikleri salimen Dımaşk'a varmıştı. El-Melikü'l-Adil, yeni gelen Salâhiyye birlikleriyle az da olsa güç kazandı. El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir, Şücaeddin Cevher el-Hâdim'i Gavr'a gönderdi. Buradaki maksatları Salâhiyye emirlerinin iktâlarının harap edilmesi⁴⁸⁵ olduğu kadar bizce Mısır'dan gelen ikmal hattını ve Kudüs'ü güvence altına almaktı. Zira Gavr yani Ürdün vadisi konumu itibarıyla Dımaşk, Kudüs, Mısır hattında güvenli ve Zahir bakımından önemli bir güzergahtı. El-Melikü'l-Adil, İzzeddin Üsame ve Cehhâf'ı, Şücaeddin Cevher'in üzerine gönderdi. O vakitler Meymûn el-Kâsrî Nablus'ta idi. Yolda Üsame ve Cehhâf'a katıldı. Şücaeddin Cevher

⁴⁸¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 449-450; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 260; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 184; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 389; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 147

⁴⁸² Oflaz, **a.g.e.**, s. 142

⁴⁸³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 99; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 438; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 260; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 76-77; **A History of the Crusades**, c. II, s. 695

⁴⁸⁴ Oflaz, **a.g.e.**, s. 143

⁴⁸⁵ Oflaz, **a.g.e.**, s. 143

ile karşılaşp savaşı tutuştular. Kısa süre sonra şücaeddin'e uzaktan bir ok isabet etti ve öldü. Askerler onun yerine başka bir idareci seçtiler. El-Melikü'l-Adil'in emirleri el-Melikü'l-Efdal'e zarar vermek için Kudüs'e geçtiler. Mısır'dan el-Melikü'l-Efdal'in askerlerine gelen erzak ve ikmal yolunu kestiler. Böylece kuşatmacıları büyük zarara uğrattılar. El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir için Dımaşk önlerinde kalmak zorlaştı. Mısır'dan gelen ikmal hattı kesilse de muhtemelen Haleb'in sağladığı imkanlar kuşatmanın devamını sağladı. Kuřatma daha da şiddetlendi. El-Melikü'l-Adil'in kuvveti azalınca Ca'ber kalesine haber göndererek buradan yardım istedi. Orada bol miktarda malı vardı. Kalede bulunanlar yardım edeceklerini bildirseler de sayıca daha az bir kesim yardıma geldi.⁴⁸⁶El-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal, kuşatma sırasında ağačları kesip bostanlara zarar vermiş şehre giden nehirlerin yolunu değiştirmişti. Ayrıca şehrin etrafına derin hendekler kazılarak dışarıyla bağı kesilmişti. Ekmek, tahıl ve su sıkıntısı bař göstermişti.⁴⁸⁷Kardeřler, Mısır'dan gelen ikmal hattının kesilmesine böyle bir karşılık verdi. Kuřatma artık bir yıpratma savaşına dönüştü. Hücumlar sürekli yineleniyordu, el-Melikü'z-Zahir de fiilen mücadelenin içindeydi. Yine hücuma kalkıştığı bir sırada Halebli öncü birlikler ve Nakkaplar surlara gedik açmaya çalışırken şehre girilmesi için bir engelin olmadığını gördüler. El-Melikü'z-Zahir dinlenip tekrar hücuma kalkmak için nehrin kenarında kurulmuş olan çadırına geri döndü.⁴⁸⁸

Dımaşk kuşatması sürerken Ramazan ayında el-Melikü'z-Zahir ile anlaşmaları üzerine Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, İzzeddin b. Mukaddem'in naipliğindeki Barin'i kuşattı. Mancınıklarla hücuma geçildi. 22 Eylül 1199'da Barin el-Melikü'l-Mansûr'un eline geçti. Bundan dolayı el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal kendisini tebrik ettiler. El-Melikü'l-Mansûr, şehrin surlarını onartmak ve yaralarını tedavi ettirmek için burada kaldı. Kurban Bayram'ını da burada geçirdi.⁴⁸⁹El-Melikü'l-Adil kuşatmanın şiddetlenmesi sebebiyle şehri teslim etmeyi düşünüyordu. Son kozlarını oynamadan önce emirlerine danıştı ve kardeşlerin ihtilafından faydalanmak istedi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 99-100; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258

⁴⁸⁷ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 263; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 149; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 21-22; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 71; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 99

⁴⁸⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 100

⁴⁸⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 101; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 439

⁴⁹⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 101; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 184

El-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal, kuşatma öncesi Musul sahibi Nureddin Arslan b. Mesûd'a elçi göndermişlerdi. El-Melikü'l-Adil'e karşı ittifak teklifinde bulunup Mardin'i kuşatan el-Melikü'l-Kâmil'e karşı hareket etmesini istemişlerdi. Teklifleri Nureddin Arslan tarafından kabul gördü. Musul sahibi Nureddin dışında el-Melikü'l-Kâmil'in kuşatması altındaki Mardin'e yardım etmek üzere, amcasının oğlu Sincar sahibi Kutbeddin b. İmâdüddin ile de anlaşma yaptılar. Nureddin ve Kutbeddin bu ittifaka sıcak bakıyordu zira el-Melikü'l-Adil Mardin'i tahakkümü altına alsaydı sıra onların beldelerine gelecekti. Nureddin, Kutbeddin ve onlara katılan amcazadeleri Sencerşah, Düneysir'de⁴⁹¹ birleşti. Ramazan Bayram'ını orada geçiren Musul, Sincar ve Cezire askerleri harekete geçerek önce Harzem'e oradan da Mardin dağı eteklerine ilerledi. Müttefik ordusu el-Melikü'l-Kâmil'in konumlandığı rabat'a yürümeye başladı. Kale içerisinde bulunan müdafilerde onlara yardım ediyordu. El-Melikü'l-Kâmil, Mardin eteklerine çok iyi bir şekilde konuşlanmıştı ayrıca şehri teslim almak üzereydi. Eğer rabatta kalsaydı Musul askerleri onu oradan çıkaramazlardı. Ancak çok büyük bir hata yaparak üzerine gelen orduyu karşılamaya indi ve iki taraf arasında savaş başladı. Yaşanan mücadelede yenilgiye uğrayan el-Melikü'l-Kâmil önce Meyyâfârikîn'e oradan da Harran'a çekildi. Böylece Mardin kuşatması sona erdi. Nureddin, kuşatmanın kalkmasından sonra Düneysir'e döndü. Niyeti Harran'ı kuşatmaktı bu sebeple müttefik ordusu Resul'ma ya indi. Orada el-Melikü'z-Zahir'in elçisi geldi onlara ulaşarak el-Melikü'z-Zahir'in hutbeyi ve sikkeyi kendi adına istediğini ilette Nureddin bu talebi öğrenince endişelendi ve hiç hoş karşılamadı, fikrini değiştirerek Harran'ı kuşatmaktan vazgeçti. Musul'a dönerken el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z Zahir'e elçi yollayarak hastalık sebebiyle Musul'a dönüşünü bildirdi.⁴⁹² Zengîler ile yapılan ittifak anlaşmasının arkasında el-Melikü'l-Efdal'den ziyade büyük ihtimalle konumu ve gücü hasebiyle el-Melikü'z-Zahir bulunuyordu zira hâkim olduğu coğrafya Zengîler ve bölgenin diğer hükümdarlarıyla iletişim içinde olmasını gerektiriyordu. Yine ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'i Dımaşk kuşatmasına teşvik ederken amcasının Mardin muhasarası ile meşgul olduğunu beyan etmesi onun Nureddin ile ittifak etmesine bir nedendir. El-Melikü'z-Zahir amcazadesi el-Melikü'l-Kâmil'in Mardin'i almasına engel olup onu meşgul ederek babasına desteğe gelmesine mâni olmak istemiştir. Dımaşk kuşatmasından

⁴⁹¹ Düneysir günümüzde Mardin iline bağlı olan Kızıltepe ilçesinin eski adıdır.

⁴⁹² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 260-261; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 102; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 438; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 312, 390; Humphreys, **a.g.e.**, s. 114-115

önce hareketin arka planını iyi tasarlayan el-Melikü’z-Zahir, Hama’ya ilerlerken emiri Seyfeddin Tuğrul ez-Zahiri, Menbic yolunda Hama askerlerinden bir grubu yakalayıp yolu kontrol etmişti. İzlediği güzergâh sayesinde el-Melikü’z-Zahir arkasından gerçekleşebilecek olası bir saldırıyı da bertaraf etmişti. Musul sahibi Nureddin Arslanşah, el-Melikü’z-Zahir’e elçileri ile ulaşip Harran, Urfa, Rakka ve Suruç’un kendisinin olmasını istemiş ikili bu konuda anlaşıp ittifak kurmuşlardı⁴⁹³ fakat şu durumda el-Melikü’z-Zahir’in Nureddin’den hutbe ve sikkelerin kendi adına olmasını talep etmesi ağabeyine karşı bir ihanet değil kendi adına yaptığı büyük bir hataydı. Zira el-Melikü’l-Efdal o dönem diğer hükümdarları bu şekilde örgütleyebilecek güce ayrıca bu tür bir strateji kurma kabiliyetine de sahip değildi. İttifakın arka planında doğrudan el-Melikü’z-Zahir’in olduğunun bir kanıtı da daha sonraları bölgenin diğer hükümdarlarıyla amcasına karşı ittifak içinde olup onların desteğini almış olmasıdır.

Dımaşk kuşatması tüm şiddetiyle devam ederken el-Melikü’l-Adil’in emrindeki kuvvetler gitgide azalıyordu. Dımaşk’ta bulunan Şemseddin Düker, Fahreddin el-Banyâs, Kâsımüddin ve Sârımeddin’in gibi emirler el-Melikü’l-Adil’den ayrılarak el-Melikü’l-Efdal’in hizmetine geçti. El-Melikü’l-Adil’in yanında bulunan Salâhiyye ve diğer büyük emirler bir araya gelerek: *“Sultan Dımaşk’ta mal olmadığını biliyor. Ordu ve halk mal olmadan savaşmaz. Mal, para Kerek ve Ca’ber kalesindedir. Biz bundan dolayı kaybettik ve helak olduk. Yapılacak tek bir görüş kalmıştır. Bunu uygulamak gerekmektedir. Bil ki; Dımaşk elinden çıkarsa melikler kardeşinin çocukları ile gider. El-Melikü’l-Kâmil ve askerlerini doğudan çağır, onunla malını ve kuvvetini artır”* dediler. El-Melikü’l-Adil zor durumdaydı ve onların önerilerini kabul edip oğlu el-Melikü’l-Kâmil’den yardım istedi.⁴⁹⁴

El-Melikü’z-Zahir, Çerkez, Üsame, Karaca ve Sarı Sungur gibi emirlerin el-Melikü’l-Adil’e destek vermek için Dımaşk’a girme niyetinde olduklarını öğrendiğinde onları engellemek için Seyfeddin b. Alameddin’i askerlerinin başında üzerlerine gönderdi. Zikredilen emirler Seyfeddin’in üzerlerine geldiğini haber alıp yollarını değiştirdiler ve salimen Dımaşk’a girdiler. El-Melikü’l-Adil’in bu denli zorluk çekmesinin sebebi el-Melikü’l-Efdal’in yanında yer alan stratejik hamleleri ve siyasî ilişkileriyle el-Melikü’z-Zahir ve Haleb askerleriydi. İbnü’l-Adîm, Dımaşk

⁴⁹³ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 439

⁴⁹⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 104-105; Zehebî, **Tarihü’l İber**, c. III, s. 113

kuşatması sırasında Haleb askerlerinin son derece gayretli olduğunu Mısır ordusunda ise iki yüzlü emirlerin bulunduğunu iddia eder. Haleb yönetiminin hizmetinde olması sebebiyle iddiasının yanlış olduğu düşünülebilir lakin gerçekten de el-Melikü'l-Efdal'ın emirleri ve askerleri arasında taraf değiştirip el-Melikü'l-Adil'in hizmetine geçenler olduğu gibi Mısır'ın elinden çıkmasına vesile olacak haris devlet adamları ve emirler mevcut idi. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Mardin'e destek gelince el-Melikü'l-Kâmil oradan ayrılmak zorunda kalmıştı. El-Melikü'z-Zahir başlarında yine Seyfeddin'in bulunduğu askerî birliği el-Melikü'l-Adil'in beldelerini ilhak için doğruya gönderdi. Seyfeddin ile beraber gönderdiği emirler Suruç ve Rakka'nın kendilerinin olmasını istiyordu. El-Melikü'z-Zahir'in Suruç'u iktâ olarak Seyfeddin'e verdiğini öğrenince mücadeleye girmekte isteksiz olup geri döndüler. Seyfeddin ise Urfa askerlerinin karşısında bir varlık gösteremeyip mağlup oldu.⁴⁹⁵

El-Melikü'l-Adil, Ca'ber kalesinde bulunan naibine yazarak ondan istediği yardımı el-Melikü'l-Kâmil'e temin etmesini istedi. El-Melikü'l-Kâmil kaleye vardığında orada bulunan naipten 400.000 dinar tutarında yardım aldı. Emrinde bulunan Urfa askerleri ve Türkmenler ile süratle Dımaşk'a hareket etti. El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Kâmil'in gelmekte olduğunu işitince onu karşılamak hususunda acele edip telaşa düştüler. Onun Dımaşk'a girişini engellemek için Humus sahibi el-Melikü'l-Mücâhid ve Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'dan destek istediler. Ayrıca el-Melikü'l-Mansûr'a destek sağlamak için bir grup Mısırlı askeri emrine verdiler.⁴⁹⁶ El-Melikü'z-Zahir Seyfeddin b. Alameddin'i de takviye için Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'un yanına göndermişti. Müttefikler el-Melikü'l-Kâmil'i durdurmak için Salamiyye'de toplandılar fakat el-Melikü'l-Kâmil ordusuyla farklı bir yoldan Dımaşk'a ilerledi. Seyfeddin oradan ayrıldı ve el-Melikü'z-Zahir yaşananlar hakkında bilgilendirildi.⁴⁹⁷ El-Melikü'l-Kâmil'in durdurulamadığını haber alan el-Melikü'z-Zahir, ağabeyi el-Melikü'l-Efdal ile istişarede bulunarak: *"Onu kendim karşılayıp esir alacağım"* dedi. El-Melikü'l-Efdal kardeşinin bu teklifine: *"Benim görüşüm, takviyesiz gitmemen yönünde eğer gidersen bir saate kalmaz makamın senin elinden çıkar."* Şeklinde karşılık verdi. Ağabeyinin sözlerini işiten el-

⁴⁹⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 439; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 149

⁴⁹⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 105; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 263; Sıbt İbnü'l-Cevzî **a.g.e.**, c. XXII, s. 80; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 149; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 140; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 10; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 21-22

⁴⁹⁷ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 439-340

Melikü’z-Zahir saldırıdan vazgeçti. Böylece el-Melikü’l-Kâmil beraberindeki askerleri ve malı ile salimen h. 12 Safer 596/m. 3 Aralık 1199’da Dımaşk’a ulaştı ve el-Melikü’l-Adil’in gücünü artırdı.⁴⁹⁸

El-Melikü’z-Zahir ile El-Melikü’l-Efdal’in İhtilafa Düşmesi ve Kuşatmanın Kalkması Üzerine Mülâhazalar

Kardeşler arasında yaşanan ihtilafın nedenleri kaynaklarda farklı şekilde zikredilir lakin iddia edilen ihtilaf sebeplerinin ortak noktası el-Melikü’l-Adil’dir. Oğlu el-Melikü’l-Kâmil’in gelişile güçlenen el-Melikü’l-Adil kardeşlerin arasında ayrılık meydana getirerek kuşatmanın boşa çıkmasını sağlamıştı. Yaşanan ihtilaf ile ilgili ilk iddia şudur. El-Melikü’z-Zahir’in çok sevdiği ve değer verdiği Has birliğinden (Memlük’ü-Has) Aybek isimli bir memlükü vardı kuşatma esnasında kayboldu. El-Melikü’z-Zahir, Aybek’in kaybından dolayı endişelendi. Onun, Dımaşk’a girdiğini zannedip aratmaya başladı. Durumdan haberdar edilen el-Melikü’l-Adil, el-Melikü’z-Zahir’e ulaşarak el-Melikü’l-Efdal’in adamlarından Mahmûd Ali b. eş-Şükrî’nin, Memlükü Aybek’i yakalatıp yanında tuttuğunu el-Melikü’l-Efdal’in de bu durumdan haberdar olduğunu ilettili. El-Melikü’z-Zahir, Ali b. eş-Şükrî’yi yakaladı. Aybek’i de gerçekten onun yanında buldu. Bu hadiseden sonra el-Melikü’z-Zahir’in el-Melikü’l-Efdal’e olan güveni sarsıldı. Bir müddet onunla bir araya gelmedi ve savaş azmi kalmadı.⁴⁹⁹

El-Melikü’l-Adil’in, yeğenlerinin ordugâhında yaşananlardan haberdar olması İbnü’l-Adîm’in zikrettiğimiz iddiasını doğrular niteliktedir. İçten içe Dımaşk ile irtibat halinde olan emirlerin bulunduğu bir ordunun şehri ilhak etmesi pekte mümkün değildi. Mahmûd Ali b. eş-Şükrî’nin, Aybek’i yakalatma nedeni kaynaklarda açıkça belirtilmemiş olup işin ilginç yanı el-Melikü’l-Adil’in meseleyi tüm boyutlarıyla bilmesidir.⁵⁰⁰ Yine el-Melikü’l-Adil, iki kardeşe farklı mektuplar yazıp onların aralarını açtı. İlk olarak gizlice el-Melikü’z-Zahir’e ulaşan el-Melikü’l-Adil: *“Sultanlık senin hakkın, tüm şehirlere ve ülkeye sen hükmetmelisin. Dımaşk’ı sana*

⁴⁹⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 105; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258

⁴⁹⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 106; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 261-263; Ebu’l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 186; İbnü’d-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 140; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 99; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 165, (Müellif vakayı doğru aktarsa da bunun ikinci kuşatma içinde yaşandığını yazıyor fakat bu yanlış.)

⁵⁰⁰ H. 612/m. 1215-1216 yılına gelindiğinde el-Melikü’z-Zahir, Mahmud b. eş-Şükrî’yi boğdurtarak öldürtecektir. Bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 228-229; İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 166

*teslim etmek istiyorum, düşüncem şehrin senin olmasıdır başkasının değil” yazdı. El-Melikü’z-Zahir’ amcasının sözlerinden etkilendi ve şehri kendi üzerine almak istedi. Ağabeyi el-Melik-Efdal’e giderek: “Mısır’ın sahibi sensin, Dimaşk’tan etkilendim benim olsun. İyiliğinin bir işareti ve lütfun olarak şehri bana ihsan eder misin?” dedi. El-Melikü’l-Efdal kardeşinin bu isteği karşısında: *Burası özgürce elde edebileceğin bir yer değil, şehri naibim olarak devralabilirsin yok eğer naibim olmadan şehri kendi hükmüne almak istiyorsan karşılığında bir şey vermelisin. Bildiğim kadarıyla bir amacın var. Öyleyse Dimaşk için neyi takas edebilirsin? Beldeyi sevmiş gibi davranıyorsun. Dimaşk bana babamdan kaldı ve benden zorla alındı. Şehri kimseye veremem”* dedi. Böylece el-Melikü’z-Zahir’in ağabeyine olan bakış açısı değişti.⁵⁰¹ El-Melikü’l-Adil, zikredilen görüşme cereyan etmeden önce el-Melikü’l-Efdal’e ulaşp el-Melikü’z-Zahir’in Dimaşk’ı ve sultanlığı kendisine istediğini, gösterdiği saygı ve sevginin gerçeği yansıtmadığını bildirerek el-Melikü’l-Efdal’e ondan ayrılmasını tavsiye etmişti. El-Melikü’l-Adil, el-Melikü’z-Zahir’in hükümdar olma isteğinin farkındaydı ve bu durumu kendi lehine kullanmış oldu. El-Melikü’l-Efdal de kardeşine olan güvenini yitirdi. El-Melikü’l-Adil planına devam ederek el-Melikü’z-Zahir’e, el-Melikü’l-Efdal’in kendisiyle uzlaştığını yazmıştı.⁵⁰² El-Melikü’Zahir’in hırslı kişiliğiyle⁵⁰³ birlikte kardeşlerin hatalı adımlar atması kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep oldu.*

Kuşatmanın Kalkması ve Meliklerin Beldelerine Dönmesi

Kardeşler arasında güvensizliğin hâkim olduğu sıralarda kışın şiddetini arttırmasıyla el-Melikü’l-Efdal ve el-Melikü’z-Zahir Dimaşk önlerinden Kise’ye çekildiler. El-Melikü’l Efdal ilk başlarda orada konaklamaya karar vermişti lakin daha sonra kararını değiştirdi. Kardeşler hareketlerine devam ederek Mercü’s-Saffer’e vardılar. Bir müddet burada kaldıktan sonra Re’sü’l-Mâ’ya gittiler. Kış bitimine kadar burada kalmaya karar verdiler fakat soğuk şiddetlenip yağmurlar arttı. Kardeşler bir araya gelerek kış bitimine kadar Dimaşk muhasarasını ertelemeye karar verdiler. Emirler de bu kararı destekledi. El-Melikü’z-Zahir Haleb’e, el-Melikü’l Efdal de Mısır’a yöneldi. Taşınamayacak ağırlıkları ve çadırları yaktılar. El-Melikü’z-Zahir

⁵⁰¹ Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 451; Sibt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 71, İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 149; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 77

⁵⁰² Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 452

⁵⁰³ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258

çok zor şartlarda yapılan yolculuk sırasında aşırı soğuk sebebiyle hayvan, mal ve kuvvetlerinin bir kısmını kaybetti. H. 6 Rabiülevvel 596/m. 26 Aralık 1199'da Haleb'e ulaştı. El-Melikü'l-Efdal Mısır'a ulaştığı zaman askerlerinin çoğu ondan ayrılıp iktâlarına dönmüştü yanında bulunan az bir kuvvetle Kahire'ye girecekti.⁵⁰⁴

El-Melikü'l-Adil'in Kahire'ye Hâkim Olması

El-Melikü'l-Adil, yeğenlerinin kuşatmasını bertaraf ettikten sonra Mısır'a hareket etmek için hazırlıklara başladı. Su ve peksimet gibi gıda hazırlıklarının dışında yolculuk için ihtiyaç duyulacak her şeyi hazırlatıyordu. El-Melikü'l-Efdal, Mısır'a doğru yola çıktığı zaman el-Melikü'l-Adil, Salâhiyye emirleri ile beraber vakit kaybetmeden peşinden Mısır'a hareket etti. Oğlu el-Melikü'l-Kâmil'i de askerleri ile beraber doğuya göndermişti. El-Melikü'l-Adil'in Remle'de konakladığı sıralarda el-Melikü'l-Efdal amcasının üzerine geldiğinden haberdar oldu ordusunu bir araya getirmek istediye de muvaffak olamadı zira emirlerinin her biri kendi iktâlarına geçmişti. Es-Sânih mevkiinde amcası el-Melikü'l-Adil ile karşılaşan el-Melikü'l-Efdal mağlup olarak Mısır'a çekildi. Ayrıca emirlerden bir grup el-Melikü'l-Adil ile birleşti.⁵⁰⁵

El-Melikü'l-Adil askerleriyle beraber Bereketü'l-Cübb'e indiği vakit el-Melikü'l-Efdal'e ulaşarak: *"Ben Kahire'nin onurunu kırmak istemiyorum, o İslâm'ın en büyük kalesidir. Onu kılıçla almaya ihtiyacım yok. Canından emin bir şekilde güvenerek Sarhad'a git"* dedi. El-Melikü'l-Efdal aldığı mesaj üzerine emirleriyle istişarede bulundu onların savaşmak istemediklerini görünce amcasına bir elçi göndererek Mısır'a karşılık olarak ilk önce Dimaşk daha sonra Harran, Urfa'yı istemiş fakat bu isteği kabul görmemişti. Taleplerini yenileyen el-Melikü'l-Efdal, bu defa Mısır karşılığında Hânî, Cebel Cûr, Meyyâfârikîn ve Sümeysât gibi yerleri istedi. El-Melikü'l-Adil onun taleplerine olumlu yaklaşım kabul etti. Bu süre zarfında Sultan Selâhaddin'in veziri ve devletin önemli bir değeri olan Kadı el-Fâzıl vefat etti. El-Melikü'l-Efdal arabulucu olarak kullanabileceği önemli bir desteğini de kaybetmiş oldu 5 Şubat 1200 Cumartesi günü amcası el-Melikü'l-Adil'le bir araya geldikten sonra

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 258; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 107; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 453-454; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 187; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 80; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 390; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 10-11; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 21-22; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 440; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 100-101; el-Yâfiî, **a.g.e.**, c. III, s. 366

⁵⁰⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X s. 265; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 108

Kahire'den ayrılarak Sarhad'a hareket etti. El-Melikü'l-Adil, İbnü'l-Esîr'e göre bir gün sonra İbn Vâsıl'a göre Bereketü'l-Cübb'te sekiz gün kaldıktan sonra h. 21 Rabîulâhîr 596/m. 9 Şubat 1200 Kahire'ye girdi.⁵⁰⁶ El-Melikü'l-Adil Kahire'ye yerleştiği zaman Salâhiyye emirleri onun yanında yer aldı ve el-Melikü'l-Mansûr'un atabeyi olarak kalmasını uygun gördüler. Şehirler ve idare vekaleten ona teslim edildi. El-Melikü'l-Adil'in anlaşmayı bozma niyeti bu günlerde ortaya çıktı. Kararlaştırıldığı gibi 10 Şubat 1200'de el-Melikü'l-Adil'in Atabeyliği resmileşti.⁵⁰⁷ Altı ay kadar hutbeler ve sikkeler el-Melikü'l-Mansûr adına devam etti.⁵⁰⁸ El-Melikü'l-Adil daha fazla bekleyemezdi kendisine yakın olan emirleri ve devlet adamlarını yanına davet ederek onlarla görüştü. Bu toplantıda devlet adımlarına ve emirlere: *"Yaşı ilerlemiş biri olarak çocuğa atabeylik yapmam yakışı kalmaz. Mülk miras değildir, şüphesiz o galip gelenin hakkıdır. Sultan el-Melikü'n-Nâsır'dan sonra benim sultan olmam gerekmişti, fakat ben kardeşim için bu hakkımdan vazgeçtim. İhtilaf çıkınca, mülkün benim ve kardeşimin çocuklarının elinden çıkmasından korktum. Böylece her defasında kendimi de kaçınılmaz olarak işin içinde görerek işi sonuna kadar en güzel şekilde yürüttüm. Ben Kahire'ye hâkim olduktan sonra da büyüyene kadar bu çocuğun atabeyliğini yapmayı uygun gördüm fakat birtakım grupların bu çocuğun etrafında toplandıklarını ve fitne çıkarmak niyetinde olduklarını görüyorum. Dolayısıyla el-Melikü'l-Efdal'in akıbetine uğramamak için buna bir tedbir almak gerekir. El-Melikü'l-Mansûr'un eğitimi için gereken her türlü destek ve yardımı vererek onun en iyi şekilde yetişmesini sağlayacağım. O büyüdükten sonra da onun durumuna bakarak onu en iyi yerde değerlendireceğim"* ⁵⁰⁹ dedi ve uzun zamandır içinde büyüttüğü niyetini daha açık şekilde dile getirdi. Esediyye emirleri rakipleri Salâhiyye'nin, el-Melikü'l-Adil ile Mısır'a girdiğini ve burada ikamet ettiklerini görünce saldırıya uğramaktan çekinerek el-Melikü'l-Adil'e meyletttiler. Onların bu hareketi el-Melikü'l-Adil'in işine geldi ve bir müddet sonra el-Melikü'l-Mansûr'u azletti. Bu haber Salâhiyye emirlerine ulaştığı zaman, el-Melikü'l-Adil'den uzaklaşarak onu sultan olarak tanımadılar. Bazı emirler bir araya gelerek el-Melikü'l-Adil'i devirmek istediler

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X s. 265; İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 109-110; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., c. II, s. 187; İbn Haldûn, a.g.e., c. V, s. 390-391; İbn Tağrıberdî, a.g.e., c. VI, s. 151; **A History of the Crusades**, c. II, s. 695-696; Kâsım-Ali, a.g.e., s. 87; Oflaz, a.g.e., s. 150-153

⁵⁰⁷ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 110; İbn Tağrıberdî, a.g.e., c. VI, s. 151; **A History of the Crusades**, c. II, s. 695-696; İbnü'l-Esîr'e göre Atabeyliği Şevval ayına kadar sürüp toplam 6 aydır. Bkz. **el-Kâmil**, c. X s. 266

⁵⁰⁸ Oflaz, a.g.e., s. 154

⁵⁰⁹ Oflaz, a.g.e., s. 154-155

hatta Esediyye mensubu bazı emirlerden yardım talep ettiler fakat onlar bu davete icabet etmedi. El-Melikü'l-Adil Mısır'a hâkim olduktan sonra oğlu el-Melikü'l-Kâmil'i doğu beldelerinden çağırdı ve naibi olarak görevlendirdi.⁵¹⁰ El-Melikü'l-Mansûr Muhammed b. Aziz'in, hazinesi, tüm geri kalan yükü ve ashabı amcası el-Melikü'z-Zahir'e gönderildi.⁵¹¹

El-Melikü'l-Efdal, Mısır karşılığında kendisine verilecek yerlerden Meyyâfârikîn'i teslim alması için yardımcısını gönderdi. Amcazadesi el-Melikü'l-Evhad, gelen yardımcıya Meyyâfârikîn'i teslim etmedi. El-Melikü'l-Efdal onun kendi başına böyle bir işe kalkıştığına kani olacak ki el-Melikü'l-Adil'e şikâyetinde bulundu. Oysa el-Melikü'l-Evhad'ın böyle bir kararı tek başına alamayacağı aşikardı. El-Melikü'l-Efdal'e Sarhad dışında sadece Hânî, Cebel Cûr ve Sümeysât verildi.⁵¹² El-Melikü'l-Efdal'in Kahire karşılığında amcasından talep ettiği Meyyâfârikîn'i alamadığı bilinmektedir bazı kaynaklarda zikredilen beldelerin çoğunu almadığı iddia edilir. Netice ne olursa olsun el-Melikü'l-Adil siyasetini konuşurmuş el-Melikü'l-Efdal'e verdiği sözü aslında tutmamıştır. Bu durum ve el-Melikü'l-Mansûr'un azliyle birlikte Dımaşk'ın el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir tarafından bir kez daha muhasara edilme nedenlerinden biridir.

El-Melikü'l-Adil, Mısır'da hakimiyetini tesis edince Hama sahibi el-Melikül-Mansûr amcasına elçi göndererek, el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir'in yanında yer aldığı için özür diledi. Onun rızasını istedi. Elçi el-Melikü'l-Adil tarafından güzel karşılandı ve kâtibine el-Melikü'l-Mansûr'dan razı olduğunu beyan eden bir cevap yazdırdı. El-Melikü'l-Mansûr da amcası el-Melikü'l-Adil'e yemin etti. Ayrıca el-Melikü'l-Adil kızı İsmetüddin Melike Hatun'u yeğeni el-Melikü'l-Mansûr ile evlendirerek yakınlığını arttırdı.⁵¹³ Kuşatmadan sonra Haleb'e ulaşan el-Melikü'z-Zahir takip eden süreçte Mısır'ın amcası ve rakibi el-Melikü'l-Adil'in eline geçtiğini görmüş emir Şemseddin Muhammed b. Kılıç ve Veziri Nizameddin Muhammed b. el-Hüseyin el-İsfahânî'yi Mısır'a elçi olarak göndermişti. Elçiler el-Melikü'l-Adil'e gelerek el-Melikü'z-Zahir'in kendisinden sonra elindeki şehirlerde hükümdar ve sultan olmasını teklif ettiler. Bunun karşılığında el-Melikü'z-Zahir, Haleb'te el-

⁵¹⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 110-113; Âsûr, **el-Eyyûbîyyûn...**, s. 81

⁵¹¹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 440

⁵¹² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 116; Oflaz, **a.g.e.**, s. 153

⁵¹³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 113-114; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 104-126

Melikü'l-Adil adına hutbe okutup sikkeleri yine onun adına bastıracaktı. El-Melikü'l-Adil elçileri iyi karşılayarak onlara ikramlarda bulundu. Kendisinden sonra elindeki şeyleri el-Melikü'z-Zahir'e vermeyi ve onu sultan tayin etmeyi kabul etti. Ayrıca el-Melikü'z-Zahir her sene gerektiği zaman Haleb yayalarıyla birlikte seçkin 500 süvariye amcasının hizmetine verecekti. Elçiler talepleri kabul görmüş şekilde el-Melikü'z-Zahir'e döndüler, hutbeler ve sikkeler el-Melikü'l-Adil adına okutulup basılmaya devam etti.⁵¹⁴Böylece el-Melikü'l-Adil Mısır'da Eyyûbî Devletinin yeni Sultanı oldu. Oğlu el-Melikü'l-Kâmil de naibi olarak onun yanındaydı. El-Melikü'z-Zahir amcası ile anlaşmasının ardından Haleb'te kalenin ve surların onarımını yaptırıp hendekler kazdırdı.⁵¹⁵Dımaşk ve Mısır'ın amcası el-Melikü'l-Adil'in eline geçmesiyle kendi akıbeti adına her daim endişe duymuş, daha sonraları da bu özelliği ile anılacağı Haleb'i sürekli tahkim etmiştir.

Salâhiyye Emirlerinin El-Melikü'l-Adil'den Uzaklaşmaları

El-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Mansûr'u azledip yerine sultan olduğunda Salâhiyye emirleri bunu hoş karşılamayıp ondan yüz çevirdiler. Fâriseddin Meymûn el-Kasrî, el-Melikü'l-Adil'e mektup yazdı⁵¹⁶ve şöyle söyledi: *“Efendimiz el-Melikü'l-Aziz'in oğlunun kendisine bırakılan malı kaybetmesinden korktuğumuz için sana tabi olup seninle anlaşma yaptık. Ordunun kalbinde fesat oluşmaması için ona mülkünü iade etmen gerekir.”*⁵¹⁷Bu mektup el-Melikü'l-Adil'e ulaştığı zaman karşılığında sert bir cevap yazdı fakat Meymûn el-Kasrî ona bir mektup daha yolladı ve kendisine gönderilen mektuba cevaben: *“Bizim seninle üzerinde anlaştığımız şartlara uyarsan biz sana tabi olmaya devam edeceğiz. Şayet kurallara uymayacak isen o zaman bize izin ver, senden ayrılarak istediğimiz yere gitmekte serbest olalım. Böylece hem Allah'ın hem de halkın nezdinde mazur sayılmış olacağız.”* El-Melikü'l-Adil Meymûn el-Kasrî'nin tavrına sinirlense de siyasî ve yumuşak bir dille: *“Bu işin zararlı sonuçlar doğuracağını görmesem dâhil olmazdım. Cemaat benden razı, şayet beni istemiyorsan Erzurum'a git ve oranın sahibesi Mama Hatun ile evlen. Zira o benden evlenmek ve malını güven altına almak için büyük bir adam talep etti.”* diyerek cevap verdi.

⁵¹⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.** c. III, s. 114-115; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 187; **A History of the Crusades**, c. II, s. 696; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 105

⁵¹⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 116; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 265; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 188; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 167

⁵¹⁶ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 267

⁵¹⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 117

Meymûn el-Kasrî, el-Melikü'l-Adil'e karşı birlik olmak için Salâhiyye emirlerinden yardım istedi onlar ise bu talebe karşın yazdıkları mektupta: *"Biz insanlar arasında ayıplandık, her gün bir meliki tahta çıkarıp diğerini azlettik. Hükmi kime teslim edelim? El-Melikü'l-Efdal de umut yoktur. El-Melikü'z-Zahir dışındaki kardeşler hükümdarlık vasfına ve kuvvetli nüfusa sahip değil. El-Melikü'z-Zahir'in şehirlerini bırakıp bize gelmesi de mümkün değildir."* Meymûn el-Kasrî cevabı gördüğü zaman Erzurum'a hareket etti oraya vardığında Erzurum'u ve Mama Hatun'u muhasara altında görüp el-Melikü'l-Adil tarafından kandırıldığını anladı.⁵¹⁸ Bundan sonra Salâhiyye emirleri el-Melikü'l-Adil'e karşı olup Sultan Selâhaddin'in evlatlarından taraf olmuşlardır. Dımaşk'ın kardeşler tarafından ikinci kez muhasaraya alınmasında Meymûn el-Kasrî'nin rolü de büyüktür zira Erzurum dönüşü el-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Efdal ve diğer Salâhiyye emirleri ile el-Melikü'l-Adil'i devirmeye yönelik mektuplaşmalarda ön ayak olmuştur.

İkinci Dımaşk Muhasarasının Ön Safhası

El-Melikü'l-Adil, Salâhiyye emirleriyle sorun yaşarken el-Melikü'z-Zahir muhtemelen Mısır'da oluşan ortamı kontrol etmek için 1200 yılı sonlarında veziri Nizameddin İsfahânî ve Alemeddin Kayser es-Salâhî'yi amcasına elçi olarak gönderdi. Zira bilmekteyiz ki amca ve yeğen birbirlerinin her adımından haberdar idi. El-Melikü'l-Adil, yeğenin gayesini anlamış veyahut onun Salâhiyye emirlerini kışkırtan kişi olduğunu sanmış olacak ki elçiler Bilbis'e ulaştıklarında onlara bir ulak vasıtasıyla mesaj göndererek: *"Yerlerinizde kalın ve Mısır'a girmeyin. Yanınızda bir mektubunuz varsa, onu bana getirmesi için Bilbis Kadısına götürün. Eğer yapmazsanız geldiğiniz yere geri dönün."*⁵¹⁹ Demişti. Bu gerçekten katı ve soğuk bir hareketti. Elçilerin maruz kaldığı durum el-Melikü'z-Zahir'i endişelendirip hayli kızdırdı. Akabinde amcasına karşı var olan kuşkusu arttı. Kaynaklarda elçilerin Mısır'dan dönerken bilerek Nablus sahibi Meymûn el-Kasrî ile görüştükleri ve onu el-Melikü'z-Zahir'in emri ile kendi saflarına davet ettikleri bahsedilir. Kimi kaynaklarda ise bu durum tamamen spontane gelişmiş elçiler kendi başlarına Meymûn el-Kasrî ile görüşmüşlerdir. Bizce görüşme tamamen planlanmış bir durumdur. Elçiler son derece katı bir hükümdar olan el-Melikü'z-Zahir'den habersiz bu görüşmeye yeltenemez keza

⁵¹⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 117-118; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 15-16; Oflaz, **a.g.e.**, s. 160-161

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 269; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 118; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 267

el-Melikü'z-Zahir yaşananların farkındadır ve yeni bir yol haritası çizmiş olması muhtemeldir.⁵²⁰ Elçiler Nablus'a vardıkları zaman Meymûn el-Kasrî ile bir araya geldiler. Onun el-Melikü'z-Zahir'in yanında olmasını istediler. Görüşmenin ardından Haleb'e geri döndüler.⁵²¹ El-Melikü'z-Zahir elçilerinin Haleb'e dönmesinin ardından yaşadıkları muameleyi hazmedemedi ve amcasına karşı bir isyan hareketi başlatmaya karar verdi.⁵²²

El-Melikü'z-Zahir ilk olarak Salâhiyye'ye emirlerine mektup yazarak hareketi başlatmış oldu. Meymûn el-Kasrî de ittifaka dahil olmuştu ve emirleri teşvik ediyordu. Kısa süre geçmeden Salâhiyye emirlerinin çoğu onlara katıldı. Meymûn el-Kasrî bu süreçte yoğun çaba sarf edip koalisyonu güçlendirmek için elinden geleni yapmıştı.⁵²³

Sarhad da bulunan el-Melikü'l-Efdal de koalisyona davet edildi ve ittifak arasında yazışmalar devam etti. El-Melikü'z-Zahir ve Salâhiyye emirleri, el-Melikü'l-Efdal'e uygulanacak planın detaylarına kadar gönderdiler.⁵²⁴ Oysa yaptıkları büyük bir hataydı el-Melikü'l-Efdal yine tüm hazırlıkları altüst edecek korkunç bir hata yaptı.⁵²⁵ Aclun ve Kevkeb sahibi İzzeddin Üsâme önceki sene hac görevini yerine getirmişti. Hacdan dönerken Sarhad'da bulunan el-Melikü'l-Efdal'in yanına uğradı. El-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'l-Adil'in en yakın adamlarından olan İzzeddin Üsâme'ye tüm planı anlatarak onu da ittifaka davet etti. İzzeddin Üsâme, ustalıkla onu dinledi ve gizlice efendisi el-Melikü'l-Adil'e mektup yazarak olanları aktarıp komploya karşı uyanık olması ve sakınması konusunda kendisini uyardı. El-Melikü'l-Adil vakit kaybetmeden oğlu el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin İsa'ya mektup yazarak Sarhad'a saldırmasını ve orayı ilhak edip el-Melikü'l-Efdal'i yakalamasını emretti. Emirlerle de mektup yazarak bu konuda oğlu ile birlikte olmalarını tembihledi. El-Melikü'l-Efdal, Sarhad'ın muhasaraya alınacağını öğrendiği vakit süratle şehri terk etti ve bu senenin 16 Şubat 1201 tarihinde kardeşi el-Melikü'z-Zahir'in yanına Haleb'e geçti. El-Melikü'l-Muazzam, Sarhad'ı kuşatmak için Busrâ'ya vardığında babasının ayarladığı takviye kuvvetlerin gelmediğini görünce Fahreddin Çerkez ve Meymûn el-

⁵²⁰ Humphreys da elçilerin böyle bir durumda inisiyatif gösteremeyeceklerini ve el-Melikü'z-Zahir'in emriyle hareket ettiklerini varsaymak gerektiğini zikreder. Bkz. **From Saladin to the Mongols**, s. 117

⁵²¹ İbn Vâsıl, **A.y.**; el-Makrîzî, **A.y.**

⁵²² Oflaz, **a.g.e.**, s. 163

⁵²³ Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 11; Oflaz, **A.y.**

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 269

⁵²⁵ Oflaz, **a.g.e.**, s. 164

Kasrî'ye mektup yazarak İzzeddin Üsâme ile onlara yolladı. Zikredilen emirleri Sarhad'a çağırdıysa da onlar bu davete icabet etmediler ve onu oyaladılar. İzzeddin Üsâme, onlardan başka Salâhiyye emirleriyle görüşse de aralarında anlaşmazlık yaşandı. İzzeddin Üsâme ile İlbeyi es-Salahî arasındaki anlaşmazlık şiddetlenince İlbeyi, Üsâme'ye sert ve kaba sözler söyleyerek fiziki şiddette bulundu.⁵²⁶

Salâhiyye emirleri İlbeyi'nin, Üsâme'ye tepkisinden sonra ayaklandı. Üsâme, Meymûn el-Kasrî'ye sığınarak canını kurtarabildi ve aman ile el-Melikü'l-Adil'in yanına döndü. Meymûn el-Kasrî ve Salâhiyye emirleri Sarhad'a yöneldi. El-Melikü'l-Efdal'in ayrılırken yerinde bıraktığı el-Melikü'l-Zafir'in yanında toplandılar. Oradayken el-Melikü'z-Zahir'e mektup yazdılar ve Melikü'l-Adil'den Dimaşk'ı almak için hızlı hareket etmesi gerektiğini bildirdiler.⁵²⁷

Yaşanılan anlaşmazlık ile ilgili 1201 yılı Mart öncesi Kudüs'te bulunan Hospitalier tarikatı üstadı Geoffroy de Donjon de Duisson'un tarikatın İngiltere sorumlusu William de Villiers'e yazdığı mektup el-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'z-Zahir arasında ki ihtilafın tüm çevrelerce bilindiğinin kanıtıdır. Mektuptan bir kısım şöyledir: *"Dimaşk efendisi Saphadin (el-Melikü'l-Adil) Babil (Mısır) efendisi olduğu vefasız ve yalancı bir adam olduğu için yeğenini (aslında yeğeni el-Melikü'l-Aziz'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr) ve halef olma hakkı bulunan diğerlerini Babil'den sürdüğünü biliyoruz. Onun ve Haleb Sultanı (el-Melikü'z-Zahir Gazi) ile diğerleri arasında hala büyüyen hiçbir zaman sona ermeyecek ve kesilmeyecek ya da yok olmayacak büyük anlaşmazlıklar var. Ayrıca bizzat el-Melikü'l-Adil yandaşlarına iğrenç ve berbat bir şekilde davranıyor. İç ihanetlerden korkuyor hiçbir yerde güvende olmadığını düşünüyor. Babil'den çıkmaya cesaret edemiyor. (Zira o yeğenlerini mirastan tamamen yoksun bırakarak bir hain ve yalancı olduğunu ispat etti.)"*⁵²⁸ Önceki sayfalarda tekrar tekrar zikrettiğimiz üzere Selâhaddin'in evlatlarından sadece el-Melikü'z-Zahir amcası el-Melikü'l-Adil'in karşısında durabilecek meziyetlere sahipti. Dimaşk'ın ikinci kez kuşatılması da yine onun ve Salâhiyye emirlerinin önde gelenlerinden Meymûn el-Kasrî'nin çabalarıyla sağlanmış oldu. Kardeşi el-Melikü'z-Zafir'in tavsiyesini haber alan el-Melikü'z-Zahir yanında ağabeyi el-Melikü'l-Efdal

⁵²⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 119; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 441; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 267; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 391; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 26-27; Zehebi, **Tarihü'l İber**, c. III, s. 117-118

⁵²⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 270

⁵²⁸ **The Annals of Roger**, c. II, s. 542-543; Abdurrahman Onur Çalışır, **Denizasırlı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)**, Kutlu Yayın Evi, İstanbul-2018, s. 73-74

ile süratle Dımaşk'a hareket etti. O vakitler el-Melikü'l-Adil'in destekçilerinden İzzeddin İbrahim b. Mukaddem vefat etmiş ölümünden sonra ona ait olan Menbic, Necm Kalesi, Kefertâb, Afâmiyye gibi şehirler kardeşi Şemseddin Abdü'l-Melik b. el-Mukaddem'e kalmıştı. El-Melikü'z-Zahir bu haberi işittiğinde aradığı fırsatın ayağına geldiğini anladı.⁵²⁹

El-Melikü'z-Zahir'in Dımaşk'tan önce başka hesapları vardı ve evvela onları kapatmalıydı. Giriştiği harekatta birden fazla amacı vardı. İlk anda el-Melikü'l-Adil'in gücünü zayıflatmak, Hama ve Humus'u kendine tabi kılmak, bu sebeple Dımaşk'tan önce Haleb'e yakın çevrede bulunan el-Melikü'l-Adil taraftarlarını bertaraf etmek gerekirdi. İkinci amacı hükmettiği sınırları genişletmekti, Necm kalesi ve Menbic'i ele geçirmeliydi çünkü Hama'nın hakimiyetinde bulunan Fırat ve kuzey doğudaki diyarımudar ile Haleb arasındaki iletişim ancak bu iki yer vasıtasıyla sağlanıyordu. Üçüncü amacı ise hâkim olduğu toprakların büyük merkezlerini ve kalelerini kendi kontrolüne alarak kendi bünyesinde özerk bölgelerin nüfusunu ve gücünü düşürmekti.⁵³⁰ Bu yüzden daha öncede karşı karşıya geldiği İzzeddin b. Mukaddem'in ölümünü fırsat bilerek onun topraklarını kendi tahakkümü altına almaya başladı.

El-Melikü'z-Zahir'in Kuşatma Öncesi Şam Kuzeyindeki Beldeleri İlhak Etmesi

El-Melikü'z-Zahir, Haleb'den ayrılmadan Musul'a elçi gönderip amcasına karşı destek istedi. İlk önce ağabeyi el-Melikü'l-Efdal ile birlikte Menbic'e yürüdü. Burada Şemseddin Abdülmelik b. Mukaddem ikamet etmekteydi. El-Melikü'z-Zahir, h. 19 Recep 597/m. 25 Nisan 1201 Çarşamba günü beldeye varır varmaz muhasaraya başladı.⁵³¹ Şehir teslim alındı lakin Şemseddin kalede direnmeye devam etti. Kalenin etrafında içi su dolu hendekler vardı. Kuşatma sürerken el-Melikü'z-Zahir, çadırından çıkarak hendeğin kenarına geldi. Hendeği inceledikten sonra Haleb askerlerini hücumla kaldırmak için onlara seslendi. Emri duyan Haleb askerleri hendeklere atlayıp yüzerek kale surlarının dibine vardılar. Ayrıca lağımıcılar kale surlarında birkaç gedik açtılar el-Melikü'z-Zahir, yedi gün sonunda kaleye girebildi.⁵³²

⁵²⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 120; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 188

⁵³⁰ Humpreys, **a.g.e.**, s. 118-119; Oflaz, **a.g.e.**, s. 165-166;

⁵³¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X s. 270; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 391

⁵³² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 120; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 441; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 122-127

Şemseddin bu durumu görünce kurtulamayacağını anlayıp aman dileyerek kaleyi el-Melikü'z-Zahir'e teslim etti lakin yakalanıp hapsedilmekten kurtulamadı. Menbic'i tahakkümüne alan el-Melikü'z-Zahir, hareketine devam ederek İzzeddin b. Mukaddem'in naibi Sâdeddin b. Fâhir'in bulunduğu Necm Kalesine vardı. Beldeye inip kaleyi kuşattıktan sonra Recep ayı sonunda Azez'in köylerinden biri olan Maiz karşılığında Necm kalesini Sâdeddin'den teslim aldı. İlk harekâtı başarıyla tamamlayan el-Melikü'z-Zahir Haleb'e döner dönmez Şeyh Takiyüddin Ali b. Ebî Bekr el-Herevî'yi, Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'a yazdırdığı mektup ile elçi gönderdi. Amcaları el-Melikü'l-Adil'e karşı kendisiyle beraber hareket etmesini istedi.⁵³³ Ayrıca kendisine katılırsa ilhak ettiği bu iki beldeyi ona vermeyi vaat etti.⁵³⁴ İbn Vâsıl, gerek el-Melikü'l-Adil'in gerekse el-Melikü'z-Zahir'in içinde bulundukları mücadele sebebiyle, Hama sahibi el-Melikü'l Mansûr'un rakibe meyletmesinden imtina ettiğini zikreder.⁵³⁵ El-Melikü'z-Zahir de bu sebeple el-Melikü'l-Mansûr'u kendi tarafına çekmek istiyordu gönderdiği mektupta: *"Benim seni sevdiğimi, sana karşı şefkatli olduğumu ve güvendiğimi biliyorsun. Aynı şekilde el-Melikü'l-Adil'in içten içe bizim için kötülük yapmak istediğini de biliyorsun. Onun maksadı, bütün şehirleri kendi hükmüne almak, onlardan bize bir tane dahi bırakmamak. Sen onun kardeşi Sultan el-Melikü'n-Nâsır'ın çocuklarına yaptıklarını öğrendin, gördün. Bununla birlikte o, kendisine ait olmayan malları mülk edindi. Ona nasıl güveniyorsun, senden Menbic ve Necm kalesini almış, onları İbnü'l-Mukaddem'e vermişti. Ne zaman benimle birleşeceksin? Sana Menbic ve Necm kalesini vereceğim, hatta Kefertâb ve Afâmiyye'yi de ekliyorum ve Ma'arra'yı, bunların hepsi için sana yemin ediyorum."*⁵³⁶

⁵³³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 270; İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 121; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., c. II, s. 188; İbn Haldûn, a.g.e., c. V, s. 391; İbnü'l-Adîm, Emir Cehhâf'ın el-Melikü'l-Efdal ile birlikte el-Melikü'z-Zahir'e katıldığını Menbic'in kalesi yıkıldıktan sonra kendisine iktâ edildiğini zikreder. Bkz. **Zübdetü'l-haleb**, s. 441-442; İbn Verdî, a.g.e., c. II, s. 167

⁵³⁴ Ebu'l-Fidâ, a.g.e., c. II, s. 188

⁵³⁵ İbn Vâsıl, a.g.e., c. IV, s. 81

⁵³⁶ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 121; Bedreddin Aynî, a.g.e., c. III, s. 122-127

Mektup el-Melikül-Mansûr'a ulaştığı zaman amcasına yemin ettiğini ve el-Melikü'z-Zahir'in talebini yerine getiremeyeceğini beyan ederek. *"El-Melikü'l-Adil'e yemin ettim yeminimi bozamam."* Dedi. El-Melikü'z-Zahir, el-Melikül-Mansûr'un amcasına itaatini bozmayacağını anlayınca 17 Mayıs 1201'de önce Ma'arra sonra Kefertâb'a yöneldi ve beldeleri İzzeddin b. Mukaddem'in naiplerinin elinden aldı. Kefertâb'ı doğrudan kendine bağlarken Ma'arra'yı talan edip Beytü'l-Mal'da bulunan hazineyi ele geçirdi. Afâmiyye'de bulunan İbnü'l-Mukaddem'in naibi Karakuş'a haber göndererek burasını teslim etmesini istedi. Karakuş bunu kabul etmedi ve isyan etti. El-Melikü'z-Zahir, Afâmiyye'ye yöneldi. Şemseddin b. Mukaddem'i ve beraberinde bir grup arkadaşını Haleb'te hapsedtiğini zikretmiştik. Afâmiyye'yi kuşattığında orada naip olarak bulunan Karakuş'un kaleyi teslim etmesi için İbnü'l-Mukaddem'in adamlarının bir kısmının kale önünde öldürülmesini emretti. Haleb askerleri onları öldürdü fakat Karakuş kaleyi teslim etmedi. Bunun üzerine el-Melikü'z-Zahir, Şemseddin'in getirilip kale önünde kamçılanmasını emretti ve onu şiddetli bir şekilde kamçılادılar. Karakuş kaleyi teslim etmeyip okçularına atış emri verdi. Yaralanan askerleri gören el-Melikü'z-Zahir Karakuş'un kaleyi teslim etmeyeceğini anladı ve kuşatmayı kaldırarak geri çekildi.⁵³⁷

El-Melikü'z-Zahir'in Hama'ya İnmesi ve Oradan Ayrılması

İzzeddin b. Mukaddem'in ardında bıraktığı beldeleri tahakkümüne alan el-Melikü'z-Zahir amcası el-Melikü'l-Adil'e gücünü göstermiş ve Haleb'in güvenliğini sağlamış oldu.⁵³⁸ O beldeleri ilhak ederken bedevi müttetikleri de kırsal alanları yağmalamıştı.⁵³⁹ Hareketine devam eden el-Melikü'z-Zahir güneye inerek Hama'ya yöneldi. 2 Haziran 1201 Cumartesi günü şehrin kuzeyine vardı. Muhafaza edilen toprakları ve bazı bostanları alıp Batı kapısına doğru yöneldi. Çok sayıda insanı öldürdü. Şaban ayının sonunda Batı kapısından aşağıya doğru Kible yani güney kapısına yöneldi ve el-Amiyan kapısına indi. Öldürdüğü ve yaraladığı insanlar etrafa dağıldı. Savaş Ramazan ayında günlerce devam etti. El-Melikü'z-Zahir, Hama'ya hâkim olamadı ve öncelikli amacına ulaşamadı. El-Melikü'l-Mansûr ile aralarında anlaşma yapıldı. Sağlanan sulh için el-Melikül-Mansûr, el-Melikü'z-Zahir'e 30.000

⁵³⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 121-122; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 12; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 188; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 442; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 122-27

⁵³⁸ Oflaz, **a.g.e.**, s. 166

⁵³⁹ Humpreys, **a.g.e.**, s. 119

Suriye dinarı verdi. Eğer Dımaşk, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal tarafından alınırsa onlara tabi olacağını da bildirdi. Bunun üzerine el-Melikü'z-Zahir ordusuyla oradan ayrılmaya karar verdi. Menbic'ten, Hama'ya harekâtı 20 gün süren el-Melikü'z-Zahir 23 Haziran Cumartesi gününe kadar Hama'da ikamet etmiş ve zorlu bir mücadele vermişti.⁵⁴⁰ Hama'yı direkt kontrol altına alamamış ve Dımaşk kuşatması bir müddet gecikmiş olsa da el-Melikü'z-Zahir kazançlıydı. Hem kendisi Dımaşk'ı kuşatırken ardından gelebilecek bir saldırıyı önlemiş hem de el-Melikü'l-Adil'e tabi olan el-Melikü'l-Mansûr'un mücadelede karşı tarafa sağlayabileceği desteği ortadan kaldırıp el-Melikü'l-Adil'e bir darbe daha vurmuştu.

El-Melikü'z-Zahir ve El-Melikü'l-Efdal'in İkinci Dımaşk Kuşatması

El-Melikü'z-Zahir ve kardeşi el-Melikü'l-Efdal, Hama'dan yola koyularak Humus ve Ba'albek üzerinden⁵⁴¹ Dımaşk'a yürüdüler. Mescidü'l-Kadem önlerinde kamp kurdular birinci kuşatma sırasında da ordugâhlarını aynı yere kurmuşlardı. Bir müddet sonra el-melikü'z-Zafir ve Fâriseddin Meymûn el-Kasrî ve diğer Salâhiyye emirleri de onlara katıldı. Dımaşk kalesi kuşatıldığı sırada el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin İsa b. el-Melikü'l-Adil'in yönetimindeydi. İki kardeş arasındaki anlaşmaya göre; Dımaşk teslim alındığı zaman el-Melikü'l-Efdal'e verilecek, sonra ordu Mısır'a yürüyerek beldeyi ilhak edecek. Mısır alındığı vakit Dımaşk ve Şam'ın tamamı el-Melikü'z-Zahir'e, Mısır ise el-Melikü'l-Efdal'e ait olacaktı.⁵⁴² Aslında bu taksimat birinci Dımaşk kuşatmasında el-Melikü'z-Zahir'in ağabeyine yaptığı teklifin aynısıydı. Dımaşk'ın, Haleb'in ve tüm Şam'ın onun olacak olması bu kuşatmada elinin el-Melikü'l-Efdal'den daha güçlü olduğunu göstermektedir. Devletin sultanlığı ise ayrı bir mücadele konusuydu ve el-Melikü'z-Zahir'in o hususta da bazı tasarrufları olduğu aşikardı. Kardeşler, Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'un ardından Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid ile de anlaşma sağlamışlardı.⁵⁴³ El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir Dımaşk'ta kuşatma ile meşgulken Fahreddin Çerkez ve Zeyneddin Karaca ordugahtan ayrıldı. El-Melikü'l-Efdal onlara Alameddin Kayser en-Nâsirî'yi

⁵⁴⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 122-123; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 267; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 189 (Eserde el-Melikü'z-Zahir'in bacağına ok isabet etmesi suretiyle yaralandığı yerin Hama olduğu zikredilir başka eserlerde ise hadisenin Dımaşk'ta cereyan ettiği bildirilir.); İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 270; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 442; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 391; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 16;

⁵⁴¹ İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 391

⁵⁴² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 270; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 123; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 267; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 189; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 26-27; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 124; Zehebî, **Tarihü'l İber**, c III, s. 118; Humphreys, **a.g.e.**, s. 120-127

⁵⁴³ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 442

elçi olarak gönderdi. Elçi onlarla görüştü ve onları tekrar huzura davet etti. El-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir ile yapılan pek çok görüşmeden sonra Sarhad'ın Zeyneddin Karaca'ya teslim edilmesi, Zeyneddin Karaca'ya 10.000, Fahreddin Çerkez'e 20.000 dinar verilmesi uygun görüldü. Bu konuda gereken yapıldı. Sarhad, Karaca'ya teslim edildi. El-Melikü'l-Efdal, annesini ve ailesini oradan aldırıp Humus'a gönderdi. El-Melikü'l-Mücahid'in yanında kaldılar. Çerkez ve Karaca'nın askerleri ile el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir'in gücü artmıştı ancak sözlerinde durmadılar.⁵⁴⁴ Salâhiyye emirlerinin en büyüklerinden olan Fahreddin ve Zeyneddin kuşatmayı bırakıp tekrar kaçtıklarında el-Melikü'z-Zahir onlara yazıp yaptıklarından dolayı ayıpladı ve azarladı. Onlar da Dımaşk alındığında hizmete gelecekleri cevabını verdiler. Fahreddin ile birlikte kuşatma ordugâhından kaçan bazı askerler Nablus'a girmişlerdi. Çadırlarını ve ağırlıklarını olduğu gibi Dımaşk'ta bırakmışlardı. El-Melikü'z-Zahir'in emriyle hücum başladı çatışma şiddetlendi Dımaşk'ın kuzeyindeki el-Uqaybe mahallesi yandı ve hanlar yağmalandı. E-Melikü'l-Adil, Rasü'l-Ayn'da bulunan Musul sahibi Nureddin Arslanşah'a yazdı. İttifak talebinde bulunarak el-Melikü'z-Zahir'den ayrılmasını istedi.⁵⁴⁵ Ardından askerleriyle birlikte Mısır'dan Bereketü'l-Cübb'e⁵⁴⁶ oradan Kerek'e oradan da Nablus'a indi. Ordusundan bir grubu Dımaşk'a desteğe gönderdi.⁵⁴⁷ El-Melikü'l-Adil, bizzat ordusunun başında Dımaşk'a yürümeye çekiniyor yeğenleri karşısında mağlubiyet almaktan korkuyordu.

El-Melikü'z-Zahir'in öncülüğünü ettiği Dımaşk muhasarası şiddetli şekilde devam ediyordu. H. 14 Zilkade 597/m. 16 Ağustos 1201 Perşembe günü kuşatmacılar tekrar taarruza kalktı. Şiddetli bir savaş meydana geldi, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Efdal hücumlarını arttırdılar emir Hüsameddin Beşâre de onlara yardıma gelmişti. El-Melikü'l-Muazzam İsa'nın durumu zorlaşmıştı. Kuşatmacılar, Babü'l-Faradis kapısına vardılar. Takiyüddin Hanını yaktılar, Haleb Askerleri surlara tırmanmaya başladı, ikinci ve üçüncü hücumun ardından el-Melikü'z-Zahir mücadelede başarı sağladı. Askerler ilerleyerek surlara hâkim olmaya başladı. Surlarda birkaç gedik açıldı. Şehrin düşmesine ramak kalmıştı. Askerler surlara bitişik olan İbnü'l-Mukaddem Hanının çatısına çıktılar. Gece iki tarafı birbirinden ayırdı ve

⁵⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **A.y.**; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 124; Ebu'l-Fidâ, **A.y.**; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 391-392; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 16; Bedreddin Aynî, **A.y.**

⁵⁴⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 442; Nüveyrî, **A.y.**

⁵⁴⁶ İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 148

⁵⁴⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 270; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 124; el-Makrizî, **a.g.e.**, c. I, s. 267; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 189; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 16

şehir düşmeden kuşatma ertesi güne sarktı. El-Melikü’z-Zahir bu mücadelede bacağından yaralanmıştı.⁵⁴⁸Dımaşk’ta kuşatma sürerken el-Melikü’l-Faiz b. el-Melikü’l-Adil kendi iktâlarından el-Melikü’z-Zahir’in beldelerine baskında bulunarak kuşatmayı sekteye uğratmak istedi. El-Melikü’z-Zahir, Haleb’in büyük emirlerinden Mübariz Akçe’yi bir grup askerin başında onun üzerine yolladı. Mübariz, Balis’e⁵⁴⁹ indi ve orayı yağmaladı. Ardından Menbic’e yürüdü oradayken el-Melikü’l-Faiz ona ulaştı ve Buzâa’da⁵⁵⁰ cereyan eden mücadelede onu mağlup etti. Mübariz geri çekilirken el-Melikü’l-Faiz orada kale inşa etti. Haleb askerleri Buzâa’dan Haleb’e geri çekildiler. El-Melikü’l-Faiz, günlerce orada kaldıktan sonra babasının yanına Nablus’a gitti. El-Melikü’l-Adil’in Dımaşk’a asker gönderdiğini zikretmiştik. El-Melikü’z-Zahir gönderilen desteği haber aldıktan sonra Dımaşk yakınlarında onları pusuya düşürdü askerlerin büyük bir kısmı öldürülürken çok azı şehre girebildi. Hama sahibi el-Melikü’l-Mansûr, Haleb’e bağlı Ruc’a⁵⁵¹ girip orayla birlikte Şeyzer’in mezralarını yağmaladı. Haleb askerleri karşılık vermek için Menbic’e gitti fakat el-Melikü’l-Mansûr’u bulamadı. Bunun üzerine el-Melikü’z-Zahir onları Dımaşk’a geri çağırdı. Kuşatmanın uzaması orduda çözümlere sebep oldu. El-Melikü’l-Faiz’in Menbic istilasından sonra emir Şakir ve Cehhâf ordugâhtan ayrıldı.⁵⁵²

El-Melikü’l-Efdal ve El-Melikü’z-Zahir Arasında Tekrar İhtilaf Çıkması

El-Melikü’z-Zahir ve el-Melikü’l-Efdal arasında gerçekleşen ihtilaf için çeşitli iddialar vardır hepsini aktardıktan sonra kendi yorumumuza değineceğiz. Öncelikli aktarım şehrin alınmasının güç olmadığını anlayan el-Melikü’z-Zahir’in Dımaşk’ın kendi malı olmasını istemesiydi. Bu sebeple ağabeyi el-Melikü’l-Efdal’e elçi göndererek: “*Dımaşk alınırsa şehri ben alayım, askerleri seninle beraber Mısır’ı fethetmeleri için göndereceğim.*” dedi. El-Melikü’l-Efdal ise kardeşinin isteğine: “*Biliyorsun ki, bu topraklarda yaşayan benim annem ve ailem ki onlar aynı zamanda senin de ailen, açıkta kaldılar. İçine girecekleri, kalabilecekleri bir yer yok. Farz et ki bu şehir senin, Mısır alınuncaya kadar aile efradımın oturması için burayı bize ödünç*

⁵⁴⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 125; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 268; Ebu’l-Fidâ, **A.y.**; Sibt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 92; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, **a.g.e.**, s. 26-27; Humphreys, **a.g.e.**, s. 120-127

⁵⁴⁹ Balis, Şam beldelerinden olup Haleb ve Rakka arasında Fırat nehrinin batı kıyısındadır. Bkz.

Merasedü’l-İttila, c. I, s. 156

⁵⁵⁰ Buzâa, Haleb beldelerinden olup içinde vadi bulunur. Münbic ve Haleb arasındadır. Bkz.

Merasedü’l-İttila, c. I, s. 192

⁵⁵¹ Haleb’in batısında Ma’arretü’n-Nu’man ve Haleb arasında yer alan bir nahiyedir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-büldân**, c. III, s. 76

⁵⁵² İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 442

ver".⁵⁵³ şeklinde cevap verdi. El-Melikü'z-Zahir bu teklife sıcak bakmadı zira hazinesinden mal ve para harcamış, borçlanmış, bizzat ordusuyla kuşatmayı üstlenmişti. El-Melikü'l-Efdal de Dımaşk'ı babasından kendisine miras olarak görüyordu ve bunun için Sarhad'tan vazgeçmişti.⁵⁵⁴ El-Melikü'z-Zahir, ağabeyinin teklifini kabul etmedi. Mısır'ı alana kadar beklemek istemiyordu. Dımaşk'ı alma konusunda aceleci ve ısrarcı oldu. Yine kuşatma kampında bulunan yandaşlarının bu ihtilafı el-Melikü'l-Adil'e bildirdiği söylenir. El-Melikü'l-Adil ihtilafı körüklemek için her ikisine de birer mektup yazarak şöyle dedi: *"Kardeşin şehri sadece kendisi için istiyor. Bu konuda askerler onunla aynı görüşte."* Kardeşlerden hiçbiri geri adım atmadı. Aralarındaki ihtilaf ise gittikçe büyüdü. Oysa el-Melikü'l-Adil, Dımaşk düşme noktasına geldiğinde yeğeni el-Melikü'z-Zahir'e mektup yazarak, kendisine doğuda, el-Cezire bölgesinde zengin şehirler ve bununla birlikte bir miktar mal vermeyi vaat etmiş el-Melikü'z-Zahir amcasının bu teklifini kabul etmemişti. El-Melikü'l-Efdal, kardeşinin Dımaşk'ı Mısır alınmadan istemesine karşın Salâhiyye emirlerine şöyle söyledi: *"Eğer benim için savaşıyorsanız sizin el-Melikü'l-Adil'in yanına dönüp barışmanıza izin verir ve bunu isterim. Eğer kardeşim el-Melikü'z-Zahir için savaşıyorsanız. O da onun ve sizin bileceğiniz bir iş"*. Emirlerin çoğu el-Melikü'l-Efdal'i istiyorlardı ve şöyle dediler: *"Biz senden başkasını istemeyiz. El-Melikü'l-Adil bize senin kardeşinden daha yakındır."* El-Melikü'l-Efdal de onlara dönüş için izin verdi. Fahreddin Çerkez, Zeyneddin Karaca, Cehhâf, Alaeddin Şakir ve Sâdeddin b. Alemeddin Kayser Dımaşk'a geçip taraf değiştirdiler. Emirlerden kimi iktâlarına döndü kimi de el-Melikü'l-Adil ile görüştü.⁵⁵⁵ İbn Nazîf, el-Melikü'z-Zahir'in *"Şam'ı aldığımda el-Melikü'l-Efdal'e teslim etmeyeceğim"* dediğini el-Melikü'l-Efdal'in bunu duyup üzüldüğünü bu sebeple amcası ile sulh ve ittifak yaptığını zikreder. Oysa el-Melikü'z-Zahir kuşatma esnasında tüccarlardan 100.000 dinar ve fazlası kumaş alıp orduya dağıtmış ve masrafı cebinden karşılamıştı.⁵⁵⁶ El-Melikü'l-Efdal ise amcasıyla görüşmüş belli bir meblağ ve fazladan iktâlar karşılığında onunla anlaşmıştı.⁵⁵⁷

⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 270-271; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 125-126; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443 Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 189; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 27;

⁵⁵⁴ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443

⁵⁵⁵ ; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 271; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 126; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443 el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 268; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 189; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 92; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 27

⁵⁵⁶ İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 16-19; Turan, **a.g.e.**, s. 96

⁵⁵⁷ Oflaz, **a.g.e.**, s. 171

El-Melikü'z-Zahir ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in amcası ile anlaştığını ve emirlere de bu yönde telkinde bulunduğunu duyduğunda Dımaşk'tan ayrılmaya karar verdi. Kendisine bağlı bazı emirler ve askerlerin bir kısmı da Dımaşk'a katılmıştı.⁵⁵⁸ El-Melikü'l-Efdal de el-Melikü'z-Zahir'den ayrılıp Dımaşk önlerinden Humus'a gitti. Yalnız bırakılan el-Melikü'z-Zahir, Hama'ya yöneldi. Askerleriyle savaşıp sınırlarına ve üretimine zarar verdi. El-Melikü'l-Mansûr ona ulaşarak sözüne sadık kalmasını istedi. El-Melikü'z-Zahir saldırısından dolayı özür beyan ederek Haleb'e hareket etti sol bacağından yaralı halde beldesine ulaştı. Haleb'e vardığında durmadı. Yukarıda zikrettiğimiz üzere el-Melikü'l-Faiz onun yokluğunda Menbic'i ilhak etmişti. El-Melikü'z-Zahir, oradaki askerler ile mücadele ettikten sonra Menbic'i yeniden hakimiyeti altına aldı. Kalesini yıktırıp İmâdüddin b. el-Meştub'a iktâ olarak verdi.⁵⁵⁹

Kardeşler arasında anlaşmazlık çıkmasının sebebi el-Melikü'z-Zahir'in hırsından ve ağabeyine duyduğu kıskançlıktan ziyade bizce amcaları el-Melikü'l-Adil'dir. Yeğenlerinden daha tecrübeli olan el-Adil iki kardeşin beraberliğini ustaca bertaraf etmiştir. El-Melikü'z-Zahir'in, el-Melikü'l-Efdal'den Dımaşk'ı istemesi amcasının yolladığı *"Kardeşin şehri kendine istiyor"* mesajlarından sonra ki süreçte yaşanmış olmalıdır. Zira Dımaşk kuşatmasını organize eden el-Melikü'z-Zahir'dir. Kuşatma teklifini de ağabeyine emirler ile kendisi iletmiştir. El-Melikü'l-Efdal aralarındaki anlaşmaya binaen el-Melikü'z-Zahir'in şehri kendine istediğini de biliyor olmalıdır. Bu durumda el-Melikü'l-Efdal'e gönderilen mektupları etkin kılmaz. İkinci varsayım yine bu mektupların el-Melikü'z-Zahir'e ulaşmasıdır. Kuşatmadan önce yaptıkları akdin yerine getirilmeyeceği kuşkusunu duyan el-Melikü'z-Zahir, Dımaşk'ı Mısır harekâtından sonra değil de mevcut durumda isteyerek ağabeyinin sadakatini sınamış olmasıdır. Neticede Dımaşk anlaşma gereği el-Melikü'z-Zahir'in olacaktı. Kaldı ki el-Melikü'l-Efdal, Dımaşk'ı iki kere Mısır'ı da bir kere kaybetmiş beldeler elinden çıkarken işin içinde hep amcası el-Melikü'l-Adil olmuştur. Dımaşk alınmaya bu kadar yakinken ağabeyinin şehri elinde tutamayacağını düşünen el-Melikü'z-Zahir bu talebiyle şehrin ellerinden çıkmasının önüne geçmek istemiş de olabilir. Çünkü değindiğimiz üzere el-Melikü'l-Efdal, Dımaşk kuşatmasından dönerken amcasının ani saldırısına maruz kalıp Mısır'ı kaybetmişti. El-Melikü'l-Efdal'in yaptığı siyasî hatalar

⁵⁵⁸ Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 13; Oflaz, **A.y.**

⁵⁵⁹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443-444; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 20-22

da yine el-Melikü'z-Zahir'i böyle bir talebe itmiş olabilir. Anlaşmaya sadık kalmayan el-Melikü'z-Zahir'den ziyade ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'dir. Kardeşi el-Melikü'z-Zahir amcalarının el-Cezire'den toprak verme vaadini dahi kabul etmezken kendisi ilk anlaşmazlıkta yine amcasına yönelmiş emirlere de bu yönde konuşmuştur. Bu minvalde mücadelede yalnız bırakılan el-Melikü'z-Zahir'dir. Kuşatma için gerekli kaynakları ve orduyu kendisi ayarlamış, Dımaşk uğruna kuşatma esnasında bacağından yaralanmıştır. Harcamaları ve yaptıkları sebebiyle Dımaşk'ı istemesi gayet doğaldır. Tüm anlatılanların üzerine her halükârda kuşatma yine anlaşmazlık sonucu bozulmuştur. Emirlerin ve meliklerin bu ikilemde el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'l-Adil'e, el-Melikü'z-Zahir'den daha iyimser bakmaları şüphesiz zikredilen meliklerin karakter ve siyaset farklarından kaynaklanmaktadır. El-Melikü'z-Zahir zikrettiğimiz gibi hayli sert, keskin hükümleri olan kati ve acımasız cezalar verebilen bir meliktir. Bu cihetle diğer emirler ve melikler onun bu sert tutumu ve merkeziyetçi politikası altında durmaktansa el-Melikü'l-Efdal'in ve el-Melikü'l-Adil'in hizmetini yeğlemişlerdir.

Musul sahibi Nureddin Arslanşah'ın kardeşlerle ittifak yaptığını zikretmiştik Sincar sahibi Kutbeddin ve Mardin sahibi de bu ittifaka dahil olmuştu.⁵⁶⁰ Kardeşler Dımaşk kuşatması ile meşgulken Mayıs-Haziran aylarında Musul sahibi Nureddin Arslanşah, Harran ve Urfa'yı almak için askerlerini hazırladı. Amcasının oğlu Kutbeddin Muhammed de onunla birlikte idi. Mardin sahibi Yülük Arslan da onlara katıldı. Rasü'l-Ayn'a indiler, mevsim sıcaklığı sebebiyle ordugâhta çok fazla hastalık baş gösterdi. Harran'da el-Melikü'l-Faiz'in elçileri ve yanındaki büyük emirleri müttetiklerin yanına gelerek barış istediler. Belki de el-Melikü'l-Efdal ve el-Melikü'z-Zahir'in amcaları el-Melikü'l-Adil ile yaptıkları barış görüşmeleri Nureddin'e ulaşmıştı. Orduda yayılan hastalığında etkisiyle Nureddin anlaşmaya razı oldu. El-Melikü'l-Faiz ve yanında bulunan emirler anlaştıkları konular üzerine yemin etti. Aynı şekilde el-Melikü'l-Adil'e de yemin ettireceklerini, eğer direnecek olursa ona karşı kendisiyle birlik olacaklarını söyleyerek yemin ettiler. Nureddin'in ve el-Melikü'l-Faiz'in elçileri el-Melikü'l-Adil'den yemin almak üzere yanına vardılar o da bunu kabul etti.⁵⁶¹ Yukarıda zikrettiğimiz üzere el-Melikü'z-Zahir, Haleb'e ağabeyi el-Melikü'l-Efdal ise Humus'a geçmiş orada kızını el-Melikü'l-Mücahid'in oğlu el-

⁵⁶⁰ İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 312-313

⁵⁶¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 274; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 126-127; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 27

Melikü'l-Mansûr İbrahim ile evlendirmişti.⁵⁶² Amcası el-Melikü'l-Adil'in Şam'a geldiğini öğrendiği zaman, Humus'tan hizmetine gelip amcası ile görüştü. Anlaşma üzerine kendisine verilen doğu şehirlerine yöneldi.⁵⁶³ El-Melikü'z-Zahir'e gelince Fâriseddin Meymûn el-Kasrî, Sara Sungur, İlbeyi el-Faris,⁵⁶⁴ Aybek Fatis⁵⁶⁵ gibi Salâhiyye emirleri de onunla birlikte Haleb'e gelmişti. El-Melikü'z-Zahir, Meymûn el-Kasrî'ye, Azez'i,⁵⁶⁶ oranın köylerinden Şih ve Havvar'ı⁵⁶⁷ ayrıca Cîsrü'l-Hadid (Demir köprü) ile Nehrû'l-Cevz'i de iktâ olarak verdi.⁵⁶⁸ Ona 80.000 dirhem gönderdi, o ve arkadaşları için çok miktarda hediyeler, 10 Arap atı, 10 katır, 10 zırh, çeşitli renklerde 100 elbise gönderdi. Bunun dışında İlbeyi ve Esedüddin Sarı Sungur'a da mal gönderip iktâlar verdi.⁵⁶⁹

Şemseddin b. Mukaddem'in naibi Karakuş, el-Melikü'z-Zahir'e ulaşarak Afâmiyye karşılığında Şemseddin'e eski iktâlarının verilmesi teklifinde bulundu. El-Melikü'z-Zahir, bu teklifi Ravendân, Kefertâb ve Ma'arretü'n-Nu'man'a bağlı bazı köylerin iktâlarını Şemseddin'e vermek şartı ile kabul etti. Anlaşma sağlanınca el-Melikü'z-Zahir, Afâmiyye'yi teslim aldı. El-Melikü'z-Zahir'in Menbic'in surlarını ve kalelerini tahrip edip, hazinesini Haleb'e götürdüğünden ve beldeyi İmâdüddin b. el-Meştûb'a iktâ olarak verdiğinden bahsetmiştik. İmadüddin b. el-Meştûb'un kendi inisiyatifi ile Menbic'e asker yolladığını öğrenen el-Melikü'z-Zahir, Menbic'i ondan geri aldı ve İbn Meştûb doğuya gönderildi. Şemseddin itaatsizlik ederek Ravendân kalesinde isyan etti. El-Melikü'z-Zahir Arapları Dabık'ta topladı ve hareketine devam ederek Şemseddin'i Ravendan'dan indirdi. Elinde bulunan mallarını, sermayesini ve iktâlarını aldı. Tell-Bâşir sahibi Bedreddin Duldurum, el-Melikü'z-Zahir'den Şemseddin'in bağışlanması ve mallarının geri verilmesi için şefaati istedi fakat talebi kabul görmedi. Şemseddin, mallarının alınmasından sonra el-Melikü'l-Adil'in yanına gitti orada izzet ve ikram gördü, kendisine iktâlar verildi.⁵⁷⁰

⁵⁶² İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 189

⁵⁶³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 129

⁵⁶⁴ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 271

⁵⁶⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 444

⁵⁶⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 131

⁵⁶⁷ Haleb'e bağlı Munbic köylerinden biridir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, c. II, s. 315; İbnü'l-Adîm, **A.y.**

⁵⁶⁸ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 126

⁵⁶⁹ İbn Vâsıl, **A.y.**; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 14

⁵⁷⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 131; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 443-445; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 271; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 191; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 170

El-Melikü'l-Adil, kendisine karşı gelen emirlerin güçlerini törpülemek hususunda kararlıydı. Hüsameddin Beşâre, her fırsatta kardeşlerden tavır takınıyordu bu sebeple Banyas çetin bir mücadele sonucunda elinden alındı ve Fahreddin Çerkez'e verildi.⁵⁷¹ El-Melikü'l-Adil, Hüsameddin Beşâre'nin elindeki Hunîn ve Tıbnîn'i de Fahreddin Çerkez'e iktâ olarak verdi. Hüsameddin bu durumu kabul etmeyip el-Melikü'z-Zahir'den destek istedi. El-Melikü'z-Zahir talebini olumlu karşılayıp Ebu'l-Heyca es-Semin'in kardeşi Emin İzzeddin Kürz'ü askerleriyle birlikte Beşâre'ye desteğe gönderdi. Böylece Çerkez harekâtında başarı sağlayamadan geri döndü.⁵⁷²

El-Melikü'z-Zahir'in yönetiminde de değişiklikler oldu babası Sultan Selâhaddin'in de hizmetinde bulunmuş veziri Cemaleddin Ebu Galip Abdulvahid b. el-Hüseyin el-Bağdadî vefat etti. Ölümünün ardından makama Nizameddin Ebu el-Müeyyed Muhammed İbn el-Hüseyin el-Vasîtî getirildi.⁵⁷³ İnsanların haklarına riayet eder rızıklarını eşit bölerdi.⁵⁷⁴ Haleb'te İnşa kâtipliğinde bulunan Said el-Devle İbnü'l-Esîr⁵⁷⁵ ve Tuğrul Emir Candar da aynı sene Haleb'te vefat etti.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 92

⁵⁷² Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 126

⁵⁷³ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 444

⁵⁷⁴ el-İsfahânî, **el-Bûstânü'l-câmi**, s. 454

⁵⁷⁵ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 456 (Abdullah b. el-Muzaffer Hibetullah Esîr)

⁵⁷⁶ el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 460

1.5. El-Melikü'z-Zahir ve El-Melikü'l-Adil'in Anlaşmaya Varması

El-Melikü'l-Adil bir müddet Dımaşk'ta ikamet ettikten sonra askerleriyle beraber Hama'ya geçti. Tell-Safrûn'a indiğinde el-Melikül-Mansûr onun ihtiyacı olan her şeyi karşıladı ve taifesi ile amcasını karşıladı. El-Melikü'l-Adil'in niyeti Haleb'i kuşatmaktı. El-Melikü'z-Zahir, amcasının Hama'ya geldiğini ve onun hisarlarını onardığı haberini aldı. Haleb'in kuşatılması ihtimaline karşın hazırlık yapılmasını ve malların toplanmasını emretti. Haleb halkına güvenmesi gerekiyordu bu sebeple Haleb'in ileri gelenlerini çağırdı ve şöyle dedi: *"Allah'u Teâlâ'dan sonra size güveniyorum, sizden başka güvenecek kimsem yok."* Huzurunda bulunanlar: *"Biz senin kullarınız, senin elinde yetiştik, seninle beraber olacağız."* diyerek bağlılıklarını bildirdiler.⁵⁷⁷ El-Melikü'z-Zahir, hazırlıklarının sürdürürken bölgede bulunan ağabeyi dahil diğer melikler el-Melikü'l-Adil ile görüşüp özür beyan ederek anlaşmıştı.⁵⁷⁸ El-Melikü'z-Zahir, yalnız olduğunun farkındaydı ve amcasına elçilerle birlikte hoş hediyeler gönderdi. El-Melikü'l-Adil ile aralarında elçiler vasıtasıyla görüşmeler ve mektuplaşmalar gerçekleşti. Uzun müzakereler sonucunda sulh sağlandı.⁵⁷⁹ Anlaşma şartları şöyleydi.

1. El-Melikü'l-Adil'in daha önce onun elinden alıp İbnü'l-Mukaddim'e verdiği Menbic, Afâmiyye ve Kefertâb'ı ayrıca Ma'arretü'n-Nu'man'ın bazı köyleri el-Melikü'z-Zahir'e verilecek.⁵⁸⁰
2. Şemseddin İbnü'l-Mukaddem'in elinde iktâ olarak bulunan 25 araziden oluşan yine Ma'arretü'n-Nu'man'a bağlı bazı köyler ondan alınarak el-Melikül-Mansûr'a teslim edilecek.⁵⁸¹
3. Necm kalesi, el-Melikü'z-Zahir'den alınarak Suruç, Sümeysat, Rasü'l-Ayn ve Cumlîn⁵⁸² ile birlikte el-Melikü'l-Efdal'in olacaktı.⁵⁸³

⁵⁷⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 132; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 271; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 191

⁵⁷⁸ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 444; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 124

⁵⁷⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 132

⁵⁸⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 271; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 392

⁵⁸¹ İbn Vâsıl, **A.y.**

⁵⁸² İbnü'l-Esîr'de Hamlin olarak zikredilen yeri Abdulhalim Oflaz Cumlîn olarak verir Diyarbakır ile Diyarımurdar arasında Harran'a bir günlük mesafede bir kaledir. Bkz. İbn Şeddâd, **el-Alâkûl-Hatîre**, c. III, s. 68; Oflaz, **a.g.e.**, s. 172, 177

⁵⁸³ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 153

Dımaşk, Mısır, Kudüs ve çevresi ayrıca sahil beldeleri el-Melikü'l-Adil'in elinde olacak Rahbe, Tedmür, Humus ve çevresi el-Melikü'l-Mücahid'in, Hama ve amillikleri el-Melikü'l-Mansûr'un, Ba'albek amillikleri el-Melikü'l-Emced'in olacaktı.⁵⁸⁴ El-Melikü'l-Adil diğer meliklerin iktâlarını düzenledikten sonra oğulları el-Melikü'l-Eşref'e Harran'ı, el-Melikü'l-Hâfız'a Câ'ber'i iktâ etti. Halihazırda Meyyâfârikîn ve Diyarbakır diğer oğlu el-Melikü'l-Evhad'ın Dımaşk'ta el-Melikü'l-Muazzam'ın elindeydi diğer başka bir oğlu el-Melikü'l-Kâmil ise Mısır'da babasının naibi ve veziri konumundaydı.⁵⁸⁵ El-Melikü'l-Adil, taksimatın ardından Dımaşk'a döndü. Doğu şehirleri ve Mısır'ın tamamında bir düzen kurmuştu ve tamamı kendi mülkü olmuştu. Hepsinde el-Melikü'l-Adil adına hutbe okundu ve onun ismine para bastırıldı. H. 11 Cemaziyelahir 598/m. 8 Mart 1202 Cuma günü itibariyle Haleb'teki hutbeler de el-Melikü'l-Adil adına okutulmaya başlandı.⁵⁸⁶ Böylece uzun süredir devam eden taht mücadelesi sonlanmış oldu. El-Melikü'z-Zahir ile amcası el-Melikü'l-Adil arasında ki anlaşmada İmâdüddin b. el-Meştûb'a iktâ verilmemesi de kararlaştırılmıştı. El-Melikü'z-Zahir de daha önce Menbic'i iktâ verip sonra geri aldığı İmâdüddin b. el-Meştûb'a başka iktâ ve görev vermedi.⁵⁸⁷ El-Melikü'l-Adil oğullarını olası rakibi el-Melikü'z-Zahir'in toprakları etrafında yerleştirmiş adeta onu kısıkaca almıştı. El-Melikü'z-Zahir'in genişleme ve yayılma politikası doğal olarak sekteye uğramış gerek Zengîler gerekse Artuklular ile kurabileceği ittifak sınırlanmıştı. Bu vakitten sonra el-Melikü'z-Zahir istemese de amcasının sultanlığını kabul edip var olan topraklarını himaye etme yoluna gitti. Tabi fırsatları değerlendirerek hükmettiği alanları da elinden geldiğince büyötmeye gayret gösterdi.

⁵⁸⁴ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 271; Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 14-15

⁵⁸⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 133; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 191; Âsûr, **a.g.e.**, s. 81

⁵⁸⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 444; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 271; İbnü'l İbrî, **a.g.e.**, s. 393; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 124; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 392; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 23; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 180; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 153

⁵⁸⁷ İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 25

2. El-Melikü’z-Zahir’in Haleb Yönetiminde Bölgesel Siyasî Faaliyetleri

Taht mücadelesinin el-Melikü’l-Adil lehine sonuçlanmasının ardından el-Melikü’z-Zahir amcasına tabi olmuş ve fakat Haleb ve çevre beldeleri müstakil, bağımsız şekilde yönetmeye devam etmişti. Bu süreçte kendi çıkarları doğrultusunda amcası aleyhine de olsa ittifaklar kurmuştu. Haleb şehrinde sikke ve hutbeler el-Melikü’l-Adil adınaydı ancak el-Melikü’z-Zahir ağabeylerine olduğu gibi amcasına da kâğıt üstünde bir tabiiyet sergiliyordu. IV. Haçlı seferinin de başlamasıyla el-Melikü’z-Zahir çok yönlü bir siyaset izledi. Amcası el-Melikü’l-Adil ile birkaç vaka dışında karşı karşıya kalmazken yeni dönemde gerek Ermeni Krallığı gerekse Antakya Prinkepsliği ile siyasi ilişkilerinde hareketlilik yaşandı.

El-Melikü’z-Zahir’in Mardin Kuşatmasındaki Arabuluculuğu

El-Melikü’l-Adil Sultanlığını kesin olarak tesis ettikten sonra oğlu el-Melikü’l-Eşref komutasındaki bir orduyu her daim hedefi olan Mardin’i muhasara ile görevlendirdi. El-Melikü’l-Efdal de amcazadesine yardım ediyordu. Musul ve Sincar askerleri de onlara katıldı. Müttefikler her zaman olduğu gibi Mardin dağı eteklerindeki Harzem’e indiler ve ordugâhlarını burada kurdular. El-Melikü’z-Zahir İktâsı olan Menbic’e yolladığı askerlerinden bir kısmını kuşatmaya yardıma göndermişti.⁵⁸⁸ El-Melikü’l-Adil, bu seferki kuşatmaya Eyyûbî taraftarı bir şair’in hapsedilmesi nedeniyle girişmişti. Mardin’i kuşatan el-Melikü’l-Eşref bölgede bozgunculuk çıkaran Türkmenler ile meşguldü ayrıca kuşatma yine uzamıştı zira Mardin kalesi çok müstahkemdi.⁵⁸⁹ Bir süre sonra Mardin’in, el-Melikül-Adil’in eline geçmesinden imtina eden el-Melikü’z-Zahir, Mardin sahibi ile görüştüktan sonra amcası el-Melikü’l-Adil ile aralarında sulhu sağlamak için aracı oldu. El-Melikü’l-Eşref ve dolaylı yoldan el-Melikü’l-Adil, Mardin sahibinin tazminat olarak 150.000 dinar vermesi, hutbeyi adına okutup, adına sikke bastırması ve istediği zaman kendisine asker göndermesi şartlarıyla anlaşmayı kabul etti. El-Melikü’z-Zahir bu yolla 20.000 dinar ve Şabahtân’a bağlı “el-Karâdî” isimli köyü kendine aldı. El-Melikü’l-Eşref anlaşmanın ardından Mardin önlerinden ayrılarak askerleriyle birlikte kendi iktâsına hareket etti.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 445

⁵⁸⁹ Oflaz, **a.g.e.**, s. 239

⁵⁹⁰ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, c. 10, s. 281; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 139-140; Ebu’l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 193; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 392; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 34; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 163;

El-Melikü'z-Zahir'in amcası el-Melikü'l-Adil'in Mardin'i ilhak etmesini kati suretle istemediği aşıkardır. Halihazırda amcazadeleri tarafından kuşatılmış durumdaydı birde Mardin'in el-Melikü'l-Adil'in eline geçmesi düşünülemezdi. Burada da iki taraflı bir siyaset işleyen el-Melikü'z-Zahir, kendisinin her koalisyonuna destek veren Mardin Artuklularının yanında yer alıp arabulucu olmuş bu vesileyle iyi ilişkilere sahip olduğu el-Melikü'l-Eşref ile arasını bozmamıştı. Böylece 1202 yılı itibariyle Mardin Artukluları, Eyyûbîlere tabiiyetlerini devam ettirmektedirler.⁵⁹¹

El-Melikü'l-Efdal'in Topraklarını Kaybetmesi ve El-Melikü'z-Zahir'in Necm Kalesini İlhakı

El-Melikü'l-Efdal, kaybettiği toprakları ve sultanlığı almak adına el-Cezire topraklarında yeni ittifak denemelerinde bulunmaktaydı.⁵⁹² El-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Efdal'in emirlerden bir gruba mektup yazdığı ve onlarla anlaşma yaptığı haberini alınca oğlu el-Melikü'l-Eşref Musa'ya mektup yazarak bu durumun araştırılmasını istedi ve el-Melikü'l-Efdal'den Resü'l-Ayn ve Suruç'u geri almasını emretti diğer taraftan el-Melikü'z-Zahir'den de Necm Kalesine yönelmesini ve burasını ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in elinden almasını yazdı. Böylece el-Melikü'l-Efdal'in elinde Sümeysat'tan başka bir yer kalmadı. El-Melikü'l-Efdal topraklarının elinden alındığı görünce Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'a yazarak kendisi için el-Melikü'l-Adil indinde şefaatchi olmasını istedi. Mektupla birlikte. Humus Kadısı, Kadı Zeyneddin b. Hindî elçi olarak gönderdi. El-Melikü'l-Efdal'in annesi de elçilik görevine refakat etmekteydi. Kadı Zeyneddin ile beraber bizzat kayınbiraderi el-Melikü'l-Adil'in yanına geldi ve oğlu adına şefaatchi istedi. Fakat talepleri kabul görmedi, elçiler reddedilmiş ve ümitsiz bir şekilde geri döndüler.⁵⁹³ El-Melikü'l-Zahir, amcasının isteği üzerine Necm Kalesini aldığı anda el-Melikü'l-Efdal kendisine ulaştı ve alınan yerlerin iadesi için amcası ile arasında şefaatchi olmasını istedi. Ayrıca Necm Kalesi için köy ve parayla tazminat vermesini de talep etti. El-Melikü'z-Zahir, ağabeyinin isteklerin hiçbirini cevaplamadı.⁵⁹⁴

İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 171; İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s. 393-394, Kimi kaynaklar el-Melikü'z-Zahir'in 20.000 dinarı Mardin sahibinden aldığını zikreder. Bkz. Nüveyrî, **a.g.e.**, c. XXIX, s. 22; Oflaz, **a.g.e.**, s. 241

⁵⁹¹ Muharrem Kesik, **Anadolu Türk Beylikleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul-2018, s. 129

⁵⁹² Oflaz, **a.g.e.**, s. 177

⁵⁹³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 150-151; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 273; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 128

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 283; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 393

İbnü'l-Adîm, el-Melikü'l-Efdal'ın annesinin Haleb'e gelip el-Melikü'l-Adil'den şefa'at istenmesi için el-Melikü'z-Zahir ile görüştüğünü ez-Zahir'in emirlerinden Seyfeddin'i ona eşlik etmesi için Dımaşk'a gönderdiğini zikreder.⁵⁹⁵ El-Melikü'l-Efdal'ın elinde sadece Sümeysat'ın kalmasının ardından amcası adına okutulan hutbeyi kesti ve Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman b. Kılıç Arslan b. Mesûd adına hutbe okutup onu metbu tanıdı. Rükneddin de ona hil'at gönderdi.⁵⁹⁶

El-Melikü'l-Efdal, yavaş yavaş elindeki tüm toprakları kaybetmiş sonunda sadece Sümeysat hâkimi olarak kalmıştı. Amcası el-Melikü'l-Adil'in ve kardeşi el-Melikü'z-Zahir'in tavrından rahatsız olmuş Eyyûbî ailesinin kendisine karşı ittifak ettiği zannıyla Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabi olmuştu.⁵⁹⁷ Selâhaddin Eyyûbî'nin, büyük şehirlere ve toprağa sahip tek evladı el-Melikü'z-Zahir idi kuzeyde Maraş ve Raban güneyde Barin doğuda Fırat Nehri ile el-Nusayriye Dağları batıda Amanos Dağları arasında bulunan alana hükmediyordu. Akdeniz'e olan doğal çıkışlar devletin ilk taksimatında ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'ın elinde kalmıştı.⁵⁹⁸ El-Melikü'z-Zahir zeki bir hükümdardı ve ekonomik olarak gelişim yollarından birinin ticaret olduğunu biliyordu bu vesileyle zikrettiğimiz gibi el-Melikü'l-Efdal'ın elinden Lazkiye ve Cebele'yi anlaşma yoluyla almış sahip olduğu hinterlandını genişletip ticaret noktalarından biri olan Haleb'i zikredilen şehirler vasıtasıyla deniz ticaretine de açmıştı.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 444

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 283

⁵⁹⁷ Oflaz, **a.g.e.**, s. 177

⁵⁹⁸ Humphreys, **a.g.e.**, s. 81

2.1. IV. Haçlı Seferi ve El-Melikü'z-Zahir

1198 yılına gelindiğinde Papa olan III. Innocentius, yeni bir Haçlı seferinin gerçekleşmesini arzu ediyor ve bunu görevi sayıyordu. Avrupa'nın önemli şahsiyetlerine yazarak onları sefere davet etti. Özellikle Vaiz Foulques de Neuilly olmak üzere birçok din adamı Papa III. Innocentius'un bu isteğine hizmet ediyordu. 1199'da seferin fonlanması için yeni bir vergi konuldu.⁵⁹⁹ Haçlı Seferine Avrupa'nın önde gelen isimleri iştirak ediyordu bunların arasında Kont Baudouin de Flanders, Henri d' Anjou, Kont Hugues de Saint Paul, Kont Simon de Montfort yukarıda ismini zikrettiğimiz Renaud de Dampierre ve eski Akka Kralı Henri'nin kardeşi Thibaut de Champagne gibi şahsiyetler vardı.⁶⁰⁰ 1200'lerin başlarından itibaren Eyyûbî meliklerinin sıklıkla bölgedeki Haçlılar ile mücadeleye girmesinin temeli o zaman atılmıştı. Ayrıca bu defa Haçlı seferi Kudüs yerine Mısır'a yapılacaktı. Görünürde niyet Mısır'dı lakin sonuç Konstantiniyye oldu. Toplanan Haçlı ordusunun düzenlenecek sefer için Mısır'a taşınması hususunda Venedik ile görüşmeler yapıldı. Venedik, 4500 şövalyenin, 9000 seyis ve 20.000 piyadenin bir yıllık yiyecek maddesini karşılayacak. Mısır'a ulaşımı sağlayacak nakliye gemilerini temin edecekti. Bunun karşılığında 85.000 Köln gümüş markı ayrıca 50 galeri gemi yardımı karşılığında Haçlıların ilhak ettiği bölgelerin yarısını hakimiyetine alacaktı.⁶⁰¹ Yaşlı Venedik Dükü Enrico Dandolo içten içe Mısır'dan ziyade bu kuvvetlerin Akdeniz'deki rakibi Bizans İmparatorluğuna yönelmesini istiyordu.⁶⁰² Kont Thibaut Haçlı Seferinin lideri olarak seçilmişti ve ipleri tam anlamıyla Enrico Dandolo'ya bırakmıyordu. Kont Thibaut'un 1201'de ölümünün ardından yerine lider seçilen Boniface de Montferrat, Enrico Dandolo ile anlaşma yoluna gidince seferin yönlendirilmesi tamamen Venedik'in eline geçti.⁶⁰³ Vaat edilen 85.000 Mark'ın temin edilememesi üzerine Enrico Dandolo, Macar şehri Zara'nın zapt edilip kendisine verilmesini istedi.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, s. 538

⁶⁰⁰ *Ernoul Kroniği*, s. 249

⁶⁰¹ Oflaz, *a.g.e.*, s. 275

⁶⁰² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 383

⁶⁰³ Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, s. 538

⁶⁰⁴ Oflaz, *A.y.*

Böylece Haçlı ordusu sefer rotasından ayrılmış oldu. Okların Konstantiniyye'ye dönmesi ise Aleksios ve Alman Kralı Swabialı Philip'in⁶⁰⁵ teklifiyle gerçekleşti. Daha önce Bizans İmparatoru II. İsaakios'un kardeşi III. Aleksios saray ahalisi ile birleşip ağabeyine komplo düzenlemiş II. İsaakios gözlerine mil çekilerek zindana atılmıştı. Oğlu genç Aleksios ise bir Pisa gemisiyle şehirden kaçıp İtalya'ya ulaşmış daha sonra kız kardeşi İrene ile evli olan Kral Swabialı Philip'in sarayına geçmişti.⁶⁰⁶ Haçlılar Zara'da iken Alman Kralı ve genç Aleksios'un teklifi Haçlılara ulaştı. Aleksios, Bizans tahtına oturtulması karşılığında Haçlılara Bizans'ın Venedik'e kalan borçlarını ödemeyi, Mısır'ın alınması için 10.000 kişilik bir destek sağlamayı, Konstantiniyye Kilisesini Roma'ya bağlanmayı vaat etmişti.⁶⁰⁷ Teklif Venedik Dükü Enrico'nun ve Haçlı ordusu lideri Boniface de Montforreat'ın kaçırmak istemeyeceği bir fırsattı. Zira Venedik'in Mısır ile ticaret anlaşmaları Boniface'nin de Konstantiniyye üzerinde emelleri vardı. Haçlı ordusu kışı Zara'da geçirdikten sonra Haziran 1203 başlarında Konstantiniyye önlerinde görüldü. III. Aleksios kaçarken II. İsaakios hapisten çıkartıldı ve oğlu IV. Aleksios anlaşmaya binaen Bizans İmparatoru olarak tahta çıkartıldı.⁶⁰⁸

El-Melikü'l-Adil, Venedik ile ticarete önem vermekteydi. İki devlet arasında çeşitli anlaşmalar yapılmış, el-Adil Venedik'e ticari kapitülasyonlar vermişti.⁶⁰⁹ Aynı el-Melikü'z-Zahir içinde geçerliydi. Kendisi Venedikli tüccarların Lazkiye de otel (pazar ve han), işletmesi için izin vermiş ticari anlaşmalar yapmıştı.⁶¹⁰ Haçlılar Venedik'te bulundukları sıralarda el-Melikü'l-Kâmil ile Venedik elçileri arasında yeni bir anlaşma yapılmıştı.⁶¹¹ Ernoul, el-Melikü'l Adil'in Haçlıların yeni bir sefer hazırlığında olduğunu işittiğinde elçileri vasıtasıyla Venedik Dükü ve Venedik'in önde gelenlerine ulaştığını, Haçlıları Mısır'a gelmekten alıkoyarlarsa Venedik'e İskenderiye limanında büyük imtiyazlar tanıyacağını ayrıca onlara büyük bir servet ödeyeceğini ilettiğini iddia etmektedir.⁶¹² Sefer yönünün Mısır'dan Konstantiniyye'ye dönmesinin nedeni açıkça kişisel devlet çıkarlarıydı. Venedik Dükü kendi çıkarlarını

⁶⁰⁵ Germen Kralı Swabialı Philip/Philipp von Schwaben, (1198-1208) IV. Otto ile taht için rekabet halinde idiler. Kendisinin suikast sonucu ölümünün ardından yerine IV. Otto geçmiştir.

⁶⁰⁶ Alexander A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, s. 498

⁶⁰⁷ Oflaz, **a.g.e.**, s. 276; Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 115-116

⁶⁰⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 385

⁶⁰⁹ Runciman, **a.g.e.**, c. III, s. 113

⁶¹⁰ **A History of the Crusades**, c. II, s. 697

⁶¹¹ Oflaz, **A.y.**

⁶¹² **Ernoul Kroniği**, s. 254

gözeterek Haçlıların yönünü değiştirmişti. IV. Aleksios'un tahta çıkışının ardından Haçlılara vaat edilenler yerine getirilmemiş sonrasında çıkan isyanda II. İsaakios ve oğlu IV. Aleksios öldürülmüş yerlerine III. Aleksios'un damadı Murtzuphlos getirilmiş ve V. Aleksios lakabını almıştı. Onun hatalı tutumları Haçlıların Konstantiniyye'yi ilhakına zemin hazırladı.⁶¹³

Ticaret ve el-Melikü'l-Adil'in siyasi zekâsı vesileyle Eyyûbî melikleri büyük Haçlı ordularıyla mücadeleye girmek yerine nispeten daha küçük ordular ve askerî gruplar ile savaşmış oldular.

Bölgede Yaşanan Gelişmeler: Ermeni ve Haçlı Tehdidi

Yine aynı dönemlerde Ermeni Kralı II. Leon Antakya Prinkepsliği topraklarına saldırarak Cistrül-hadid'e (Demir Köprüye) indi. III. Bohemond ölmüş yerine IV. Bohemond geçmişti. II. Leon, bu haberi geç öğrendiği için Antakya'ya gelip şehre hâkim olamamıştı. Zira Kilikya Ermeni Krallığıyla Antakya Prinkepsliği arasında siyasi bir evlilik vardı ve II. Leon yeğeni vesilesiyle hak iddia ediyordu. Giriştiği harekât ile adeta intikam alıyordu. Haleb ve Antakya arasındaki yerlere, mezralara saldırıp oraları harap etti. IV. Bohemond, el-Melikü'z-Zahir'den destek istedi ve işin içine el-Melikü'z-Zahir'in girmesiyle II. Leon kendi topraklarına geri döndü.⁶¹⁴ IV. Haçlı seferi Konstantiniyye'ye yönelmiş ana güç burada yoğunlaşmıştı. Ancak sefer öncesi ve sonrası IV. Haçlı Seferine iştirak etmek, para, mal ve şan kazanmak isteyen şövalyeler Akka'ya gelmekteydi. El-Melikü'z-Zahir, Frankların Akka'da toplandıkları⁶¹⁵ve Mısır'a saldırmak üzere Sakaliyye'de kamp kurduklarını öğrendiğinde amcası el-Melikü'l-Adil'e Haleb'ten beş yüz süvari ve yüz yaya ile Mısır'a destek için hazineden silah, altın ve zırh gönderdi.⁶¹⁶ Akka'ya toplananların çoğu denize yakın olmak kaydıyla çevreye yayılmaya başladılar. Seferden aciz olanlar, hastalar ve yaralılar geride kaldı. Akka'dan ayrılan Haçlıların birçoğu kılıçtan geçirildi bir kısmı ise erzakları tükendikçe yollarda hayatlarını yitirdiler.⁶¹⁷ Deniz yoluyla Akka'ya gelen Haçlıların bir kısmı Antakya'ya geçmek istediye de el-Melikü'z-Zahir tarafından bertaraf edildiler. Akka'dan yola çıkan Haçlılar sahil yolundan devam

⁶¹³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 386; Vasiliev, **a.g.e.**, s. 499; Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, c. XIV, s. 538

⁶¹⁴ **A History of the Crusades**, c. II, s. 533-534

⁶¹⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 140

⁶¹⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 133-134; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 273

⁶¹⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, **A.y.**

ederek Lazkiye'ye vardılar. Bölgeye yağma teşebbüsünde bulundukları sırada Haleb askerlerinin başındaki emir Emir Seyfeddin b. Alameddin onları pusuya düşürmüş bir kısmını esir alıp çoğunu öldürmüştü. İbnü'l-Adîm, esir alınan Kontlardan birinin tek gözlü olduğunu iddia eder. Esir alınanlar dışında silah, at ve ganimet ele geçirilmiştir.⁶¹⁸

Ernoul Kroniği aynı vakayı daha detaylı aktarmaktadır. Fransa'dan hareket edip kutsal topraklara gelen Haçlılar arasında bulunan yukarıda adını zikrettiğimiz Renaud de Dampierre, Akka'ya gelir gelmez Kral II. Amaury'nin huzuruna çıkıp mütarekeyi bozmak istediğini, Müslümanlara savaş açabilecek kadar kalabalık olduklarını ilettiler. Kral II. Amaury, Renaud de Dampierre'nin bu sözlerine karşın anlaşmayı bozabilecek sayıda olmadıklarını Venedik'ten gelecek Fransa soylularını beklemesini tavsiye etti. Kont Renaud kendisine izin verilmemesine kızıp Kral ile çok sert bir üslupla konuştu. II. Amaury ise sadece zikredilen kelimeleri dinlemekle yetindi. Kont Renaud, kendisiyle birlikte denizi aşip Akka'ya gelen şövalyelerle istişare etti. Şövalyeler görüşmenin ardından Ermeni Kralı II. Leon'a karşı Antakya Prinkepsliğine destek verme kararı aldılar. Zira ters düştükleri Kral II. Amaury Ermeni Kralı II. Leon'dan tavır takınmıştı. 80'den fazla şövalye, çok sayıda yaya ve atlı asker Akka'dan, Antakya'ya gitmek üzere yola çıktı. Cebele'ye vardıklarında şehrin beyi kalabalık bir ordunun geldiğini öğrenince Hristiyanlar ile arasında mütareke olduğu için onları hoş karşıladı. Şereflerine ziyafet verip şehrin dışında kamp kurdurdu. Kamplarında satmak üzere Cebele'den bolca yiyecek getirtti ve nereye gittiklerini sordu. Haçlılar, Antakya'ya gitmek niyetinde olduklarını söylediler. Cebele beyi onlara Haleb Sultanı yani el-Melikü'z-Zahir'in yol tezkeresini almadan Antakya'ya giden topraklardan geçemeyeceklerini, eğer isterlerse el-Melikü'z-Zahir'e ulak çıkarıp durumu bildirmeyi ve güvenle geçmeleri için onlar adına yol tezkeresi almayı teklif etti. Haçlılar, ulak dönene kadar orada bekleyemeyeceklerini ve yola devam edeceklerini ayrıca kalabalık olduklarını ilettiler. Cebele sahibi el-Melikü'z-Zahir'in iznini almadan böyle bir şey yapmanın akıllıca olmadığını, eğer bu şekilde giderlerse bir tekinin bile kaçamayacağını tekrar ikaz etti. Şövalyeler buna rağmen ayrılmakta direttiler. Cebele beyi bunun üzerine, *"Niçin bana inanmıyorsunuz? Hiç iyi bir şey yapmıyorsunuz. Burada size erzak ve yiyecek getirmedik mi? Başka nerede böyle bir Pazar bulabilirdiniz?"* dedi. Fakat askerler toplanmaya başlamışlardı, yola

⁶¹⁸ İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 445

çıkacaklarını daha fazla kalamayacaklarını söylediler. Cebele sahibi onları vazgeçiremeyince: *“Efendiler Hristiyanlar ile aramda anlaşma var, başınıza gelecek bir fenalıktan mesul olmak, suçlanmak istemem. Topraklarımdan sizi selametle geçirip uğurlayacağım. Ama bilin ki benim topraklarımdan çıkar çıkmaz sizi esir alacaklardır. Çünkü sizi gözlüyorlardır”* dedi. Şövalyeler bu sözlere inanmak istemediler ve yola çıktılar. Cebele sahibinin topraklarından çıkıp, Lazkiye yakınlarına geldikleri anda Haleb askerleri onları pusuya düşürdü. Öldürülüp esir alındılar, Gece karanlığından istifade edip kaçan şövalye Sohier d’Entreseigne dışında kimse pusudan kurtulamadı. Ayrıca Bernars de Moruel de orada esir düşenler arasındaydı.⁶¹⁹

El-Melikül-Mansûr, Haçlı tehlikesine karşın askerleriyle birlikte Barin’e yöneldiğinde sahilde bulunan Franklarla karşılaştı ve Barin’de kalarak el-Melikü’l-Adil’den yardım istedi. El-Melikü’l-Adil, Ba’albek sahibi el-Melikü’l-Emced ve Humus sahibi el-Melikü’l-Mücahid’e yardım etmeleri için haber gönderdi. Daha sonra el-Melikü’l-Adil el-Melikü’l-Mansûr’a mektup yazarak el-Melikü’z-Zahir’e kendisinin yardımına gelmesini emrettiğini bildirdi. Franklar Hüsnü’l-Ekrad ve Trablus arasında toplanmaktaydılar. El-Melikü’z-Zahir, el-Melikü’l-Emced ve el-Melikü’l-Mücahid’in sağladığı destek el-Melikü’l-Mansûr’a ulaştığında 16 Mayıs 1203 tarihinde el-Melikül-Mansûr, ordusuyla beraber Haçlıların üzerine gitti. Çetin geçen savaşın ardından onları hezimete uğrattı. Onların ileri gelenlerinden ve atlılarından bir grubu esir alıp Hama’ya gönderdi. Deniz yoluyla gelen Franklar, özellikle Templier ve Hospitalier tarikatlarının öncülüğünde Antakya hâkimi IV. Bohemond ve Ermeni Kralı II. Leon arasında arabuluculuk yapmaya çalışıyorlardı. Zira Deniz üzerinden bölgeye 60.000 civarında asker gelmişti. İçlerinde şövalyeler ve Türkopoller mevcut idi. Haçlılar gelen gücün boşa gitmesini istemiyorlardı.⁶²⁰

⁶¹⁹ Ernoul Kroniği, s. 251-252

⁶²⁰ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 141-150; Ebu’l-Fidâ, a.g.e., c. II, s. 193; Oflaz, a.g.e., s. 273

El-Melikü'z-Zahir'in Haçlı, Ermeni ve Zengî Siyaseti

El-Melikü'z-Zahir, Haleb'te Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr ise Franklar karşısında askerleri ve kendisine gönderilen desteklerle beraber Hârim ve Barin civarında teyakkuz halindeydi.⁶²¹ Frankların, Cebele ve Lazkiye'ye hareketlendiği haberi el-Melikü'z-Zahir'e ulaştığında ordusuyla Haleb'ten çıkıp, beldelere asker sevk etti. Emirlerine Cebele ve Lazkiye'yi yine tahrip etmelerini emretti. Onun bu hamlesine karşın Franklar bölgeye hareket edemedi. Lazkiye kalesi yıkıldı.⁶²²

El-Melikü'z-Zahir, Sultan Selâhaddin'in zikrettiği gibi Haçlıların bir bölgeye sahip olduktan sonra oradan çıkartılmalarının güç olduğunun bilincindeydi. Cebele ve Lazkiye beldelerini savunurken belli dönemler kalelerini yıktırıp savunulması güç hale getiriyordu ve halen Haçlı tehlikesi devam etmekteydi. El-Melikü'z-Zahir, Ermeni Kralı II. Leon'un dışında oluşan tehlikelerde doğrudan bir seferden ziyade destek kuvvet gönderiyor Haleb'ten uzaklaşmayı tercih etmiyordu. Bu sırada el-Melikü'l-Mansûr vasıtasıyla Franklarla sulh müzakereleri sürdürülmekteydi. Bu süreçte el-Melikü'l-Mansûr Haçlılara karşı bir başarı daha elde etmişti. Sonunda kısa sürecek olsa da iki taraf arasında anlaşma yapıldı. El-Melikü'l-Mansûr askerleriyle birlikte Hama'ya geri döndü.⁶²³ Haçlı hareketleri sahil beldelerinde devam ederken h. 27 Rabîülevvel 600/m. 4 Aralık 1203 Perşembe günü Ermeni Kralı II. Leon Antakya'ya sefer yapmak üzere tekrar harekete geçti. IV. Bohemond müttefiki el-Melikü'z-Zahir'e yaşananları haber verdi. Antakya'nın zor durumda olduğunu öğrenen el-Melikü'z-Zahir Haleb'ten Hârim'e gitmek üzere yola çıktı. Bu haber II. Leon'a ulaştığı zaman korkarak Antakya'dan ayrıldı. II. Leon'un kendi topraklarına çekildiğini öğrenen el-Melikü'z-Zahir, Haleb'e geri döndü. Tarih 24 Aralık 1203 Çarşamba gününü gösterdiğinde II. Leon, daha önce mülkü olacağına dair garanti verilen Antakya'ya bir kez daha saldırdı. IV. Bohemond'u gafil avladı. Muharebe bir saat kadar sürdü. II. Leon, şehirde hakimiyet tesis ettiği sıralarda IV. Bohemond kaleye sığınarak el-Melikü'z-Zahir'i yardıma çağırды. Haber elçiler yolu ile el-Melikü'z-Zahir'e ulaştı. El-Melikü'z-Zahir ordusuyla birlikte Haleb'ten Antakya'ya yöneldi. Bu haber II. Leon'a ulaştığı zaman topraklarına geri çekildi. El-Melikü'z-Zahir, Hârim civarlarında II.

⁶²¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 154; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 1

⁶²² İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 445-446

⁶²³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 154

Leon'un geri çekildiğini haber alarak Haleb'e geri döndü.⁶²⁴ Haçlı tehlikesi devam ederken Zengîler arasında ihtilaf çıkmış Sincar sahibi Kutbeddin Muhammed, hutbeleri el-Melikü'l-Adil adına okutmaya başlamıştı. Musul sahibi Nureddin Arslanşah bunu öğrendiğinde sinirlenip Nusaybin'e yürümüş ve beldeyi ilhak etmişti. Kutbeddin, el-Melikü'l-Eşref'ten yardım istedi. El-Melikü'l-Eşref, ona yardım etmek için Harran'dan yola çıktı. Erbil sahibi Muzaffereddin, Amid sahibi ve el-Cezîre sahipleri ona yardım etti. El-Melikü'l-Eşref, Nusaybîn'e ulaştığında kardeşi Meyyâfârikîn sahibi el-Melikü'l-Evhad ile birlikte Dârâ sahibi de onun yanına geldi.⁶²⁵ İki taraf arasında cereyan eden mücadeleyi kaybeden Nureddin Arslanşah oldu ve Musul'a geri çekildi. El-Melikü'l-Eşref galibiyetin ardından Musul topraklarını yağmaladı. El-Melikü'z-Zahir de bu mücadelede amcazadesi el-Melikü'l-Eşref'e yardım etmişti. Bire'yi iktâ olarak verdiği kardeşi el-Melikü'z-Zahir Mücirüddin Davûd'u askerleriyle el-Melikü'l-Eşref'in yardımına göndermişti. El-Melikü'l-Eşref ile Nureddin arasında barış görüşmeleri gerçekleştirildi. H. 601 /m. 1204–1205 senelerinde iki taraf arasında anlaşma sağlandı.⁶²⁶

El-Melikü'z-Zahir'in Merkab'a Asker Göndermesi

H. 601/m. 1204–1205 dolaylarında el-Melikü'z-Zahir, Mübarizeddin Akça'yı askerlerin başında Merkab'a gönderdi. Müstahkem bir Haçlı kalesi olan Merkab kuşatmaya alındı. Bir süre sonra kaleye hücum edildi ve burçların el-Mînâ kapısına kadar olan kısmı yıkıldı. Savaş esnasında kaleden atılan bir ok Mübârez'e isabet etti. Yaralanan Mübariz orada vefat ederken Haleb ordusu çetin geçen mücadelenin sonunda kaleyi fethetti. Askerler fetihten sonra ele geçirilen yüzlerce ganimet ile Haleb'e geri döndü.⁶²⁷ El-Melikü'z-Zahir, Merkab'ı alarak Frankların sahil yolundan rahat şekilde Banyas, Cebele ve Lazkiye'ye ilerlemelerinin önüne geçmek istemiştir. Zira Yukarıda zikrettiğimiz gibi Haçlı seferinin yönü değişse de sahil bölgesi tekrar mücadele alanına dönmüştü.

⁶²⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 154-155; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 275; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 195; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, Cüz 1 s. 2-3 (**İbnü'l-Fırat Tarihinde** kuşatma haberinin el-Melikü'z-Zahir'e posta kuşu ile gönderildiği zikredilir.); İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 174; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.591-600) s. 52

⁶²⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 155-157

⁶²⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 157-159; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 11

⁶²⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 165; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz 1, s. 29

Frankların Cebele ile Lazkiye'ye Saldırmaları ve Kadı Ebu Muhammed Muhtar'ın Haleb'e Sığınması

H. Zilkade 601/m. Haziran-Temmuz 1205, tarihinde Trablus'ta bulunan Franklar Lazkiye ve Cebele'ye saldırıp büyük kısmına akın yaptılar. Halkın bir kısmını dışarı çıkartıp pusuya yattılar. El-Melikü'z-Zahir bunu öğrendiğinde askerlerini Cebele'ye yolladı. Haleb askerleri Cebele'ye ulaştığında. Frankların pususuna yakalandılar. Çıkan savaşta Müslümanlardan büyük bir grup öldürüldü. Franklar ellerinde esirler ve ganimetlerle Trablus'a geri döndüler.⁶²⁸

El-Melikü'z-Zahir, Haçlılar ile meşgul iken Mısır'dan beklemediği bir misafir huzuruna vardı. Kadı Dara olarak bilinen Kadı Ebu Muhammed Muhtar b. Ebi Muhammed b. Muhtar, el-Melikü'l-Kâmil'in Mısır'daki naipliğinde onun veziri olarak görev yapmaktaydı. El-Melikü'l-Adil'in veziri Safiyüddin ile aralarında husumet vardı ve Safiyüddin ona kin beslemekteydi. El-Melikü'l-Adil, Franklarla kısa süreli anlaşma sağladıktan sonra Mısır'a geldiği zaman, Safiyüddin, Kadı Dara'yı kötüleyip el-Melikü'l-Adil'den onu kınamasını istedi. El-Melikü'l-Kâmil yardımcısının akıbeti adına korktu ve Mısır'dan çıkmasını istedi. Kadı Dara, oğulları Fahreddin ve Şihâbeddin ile Mısır'dan hızlıca ayrıldı. Tüm mal varlığını Mısır'da bırakarak Haleb'e geçti. El-Melikü'z-Zahir, Kadı Dara'ya ikramlarda bulundu ve misafir etti. Bir zaman sonra el-Melikü'l-Kâmil, Kadı Dara'yı Mısır'a geri çağırdı. El-Melikü'z-Zahir'den izin alan kadı Haleb'ten ayrıldı. Aynü'l-Mübarek'e indi ve kamp kurup yolculuk için hazırlanmaya başladı. 13 Temmuz 1205 gece yarısı 50 atlı gelerek Kadı Dara'yı istediklerini bildirdiler. Kadı Dara, uyku elbiseleriyle onların huzuruna çıktı. Onlardan üç asker kadıya ilerledi ve onu oracıkta öldürdü. Sonra hizmetlilere dönüp malların güvende olduğunu amaçlarının sadece kadı olduğunu zikrederek oradan ayrıldılar. Kadı Dara'nın ölüm haberi el-Melikü'z-Zahir'e ulaştığı zaman, askerlerini beklemeden atlanarak hadisenin cereyan ettiği yere vardı. Ölüm sebebini öğrenmek istedi. Askerlerini çevreye dağıttı lakin onu öldürenlerden bir haber alamadı.⁶²⁹

⁶²⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 166-167; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 30-31

⁶²⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 167-168; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 277; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 31-32; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 170

O dönem el-Melikü'l-Adil ile ters düşen veyahut onun devlet görevlileri ile sorun yaşayıp hayatı adına endişe duyanlar deyim yerindeyse Haleb'e iltica etmektedir. El-Melikü'z-Zahir, her ne kadar amcasına bağlıysa da kendisine sığınan emir ve devlet adamlarını kimi zaman kısa süreliğine misafir etmiş kimi zamanda görev ve iktâ vererek Haleb'e yerleştirmiştir.

2.2. El-Melikü’z-Zahir’in Ermeni Kralı II. Leon ile Mücadelesi

10. ve 11. yüzyıllarda bölgede süren siyasi mücadeleler sırasında oldukça yıpranan Ermeniler hiçbir zaman tam bir yönetim sergileyememiş bağımsız bir devletleri olmamıştı.⁶³⁰ El-Melikü’z-Zahir de komşuları arasında bir tek Ermeni Krallığı ile doğrudan ve daimî mücadele içindeydi zira Haçlıların desteğini alan Ermeni baronluğu, II. Leon önderliğinde Krallık hüviyetine bürünmüş yayılmacı bir politika benimsemişti.⁶³¹ II. Leon, bilhassa Alman İmparatoruna itaat etme şartıyla 6 Ocak 1198’de Krallık tacını takarak Kilikya Ermeni Krallığına yeni hedefler kazandırmak istemişti.⁶³² Onun başa geçmesiyle Ermenilerin en parlak dönemlerinden biri başlamış oldu.⁶³³ Lakin Haçlıların desteği ile Kral olan II. Leon, Anadolu Selçuklu Devleti’nin tabiiyetinden çıkamadı. Önceleri Bizans devletine bağlı bir baronluğa sahip olan ve aralıklarla onlara karşı mücadele veren Ermeniler bölgede kurulan veyahut bölgeyi ilhak eden Müslüman Türk devletlerine tabi olmuştu.

Önceki sayfalarda değindiğimiz üzere El-Melikü’z-Zahir ve II. Leon Haçlı Seferi ve Antakya Prinkepsliği sebebiyle sürekli karşı karşıya gelmekteydi. İki tarafta Antakya’yı kendi yönetim bünyesine almak istiyordu. II. Leon, yine daha önce zikrettiğiniz gibi kardeşi Ruben’in kızı Alice ile Antakya Prinkepsi Bohemond’un oğlu Raymond ile nişanlanmış bu vesileyle Antakya tahtında hak sahibi olmuştu.⁶³⁴ Bu vesileyle sürekli Antakya Prinkepsliğine karşı taarruzlarda bulunmaktaydı. H. Muharrem 601/m. Ağustos-Eylül 1204 tarihlerinde II. Leon Antakya’ya tekrar hücum etmiş el-Melikü’z-Zahir ise müttefikleri IV. Bohemond’a Haleb’ten destek yollamıştı. Haleb ordusu Asi Nehrine ulaştığında II. Leon güç bakımından zayıf kalıp Antakya topraklarından çıkarılmış askerlerinin büyük bir kısmı öldürülmüştü. II. Leon, Haleb ordusunun geri dönmesinin ardından ateşkesi bozup tekrar Amik ovasına baskın yaptı. Ahalinin hayvanlarını çaldı ve Derbısâk yakınlarında Haleb yönetimine ve bölgeye baskı uygulamak için bir kale inşa etti. El-Melikü’z-Zahir, II. Leon’un yaptıklarından haberdar olduğunda Antakya ile arasında kalan alanı terk etmesini ve Amik’ten ne

⁶³⁰ Ayşe Ayçiçek, “Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine”, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, c. I, Sayı 1, 2018, s. 62

⁶³¹ Jacob Ghazarian, **The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades The Integration of Cilician Armenians with the Latins, 1080-1393**, Routledge Curzon, Abingdon-2000, s. 122-123

⁶³² **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, s. 68; **Vahram’s Chornicle Of The Armenian Kingdom In Cilicia During The Time Of The Crusades**, Çev. Charles Fried Neumann, Londra 1831, s. 44

⁶³³ Ayçiçek, **a.g.m.**, s. 70

⁶³⁴ **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, s. 65-66

gasp ettiyse geri vermesini istedi. II. Leon, geri adım atarak el-Melikü'z-Zahir'in talebini kabul etti. Lakin Antakya'nın tarım arazilerini bağ ve bostanlarını kullanılmaz hale getirdi. Antakya Prinkepsliği zahire bakımından büyük bir zarara uğramıştı. El-Melikü'z-Zahir bu süre zarfında Antakya halkına gıda ürünü tedarik edip kuvvet sağladı.⁶³⁵

Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in Haleb'e gelerek el-Melikü'z-Zahir'in yanında bir süre kaldığını, istediği desteği alamadığında Kostantiniyye'ye gittiğini zikretmiştik. Rükneddin Süleyman öldüğü vakit Gıyâseddin onun yerine geçen oğlu III. Kılıçarslan'a karşı girdiği mücadeleyi kazanıp ikinci defa sultanlık makamına oturdu.⁶³⁶ II. Leon, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaşadığı bu kaostan faydalanarak onlara olan tabiiyetini bitirmişti. Anadolu Selçuklu topraklarına saldırılarda bulundu.⁶³⁷ Selçuklular ile Eyyûbîler arasında ki ticaret yolunu kesti. Antalya ve Alanya'dan gelen tüccar kabileleri dahil Haleb'e bağlanan Mısır ve Suriye ticaret hattına zarar verdi. Göksun'a baskın yapıp Elbistan'ı kuşattı ve peş peşe akınlar düzenleyerek Haleb topraklarını yağmaladı.⁶³⁸

H. 602/m. 1205 Milad gecesi II. Leon yine Nehrü'l-Esved civarında bulunan Türkmenlere saldırdı. Alimlerini, mallarını ve çiftlik hayvanlarını alıp Derbîsâk'a geçti kenar mahallelerini yağma yapıp yaktıktan sonra beldesine döndü.⁶³⁹ El-Melikü'z-Zahir bunu öğrendiğinde Fâriseddin Meymûn el-Kasrî, Seyfeddin İbn Alameddin b. Candar, Aybek Fatis ve Hüsameddin İbn Emir Türkmen'i emirlerine birlikler vererek Hârim'e gönderdi.⁶⁴⁰ Kendisi de ordusuyla birlikte Merc-i dâbık'a hareket edip orada ordugâh kurdu. Türkmenlerden kalanları etrafına toplayıp ordusuna dahil etti. II. Leon, Haleb ordusundan haberdar olunca el-Melikü'z-Zahir'e elçi gönderdi ve aldığı şeylerin tamamını verme karşılığında sulh talep etti. El-Melikü'z-Zahir, Saadeddin b. Fâhir'i barış şartlarını tamamlamak ve anlaşmayı yürürlüğe sokmak üzere II. Leon'a gönderdi. II. Leon, esirleri iade etti, Türkmenlerden aldıklarını onlara geri verdi. Anlaşmanın ardından el-Melikü'z-Zahir, Türkmenleri

⁶³⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 446; **Ernoul Kroniği**, s. 240

⁶³⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 295; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 197; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 30; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 193-194

⁶³⁷ **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, s. 74;

⁶³⁸ Of laz, **a.g.e.**, s. 269; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkilerinde Çukurova Ermeni Prensi'nin Rolü", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, 2017, s. 17

⁶³⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 170; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 159

⁶⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 146; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 189;

ayrılmaları ve istedikleri yere gitmeleri konusunda serbest bıraktı. II. Leon, yaşananları öğrendiğinde sözüne ve anlaşmasına sadık kalmadı Hârim'e yürüdü. Sabah vakitlerinde Meymûn el-Kasrî'nin komutasındaki Haleb ordusuna ve Hârim'de bulunan askerlere saldırdı. Onlardan bir grubu öldürdü. Askerler aniden saldırıya uğradıkları için savaşmaktan aciz kaldılar. Hüsameddin ve Aybek olmasa Meymûn el-Kasrî, bu saldırıya dayanamazdı. Oysaki Aybek Fatis ve Hüsameddin İbn Türkmen, Meymûn'u dikkatli olması konusunda uyarmıştı.⁶⁴¹ Haleb askerleri bulundukları çarşıda sıkıştılar. El-Melikü'z-Zahir, II. Leon'un ihanetini öğrendiğinde Merc-i dâbık'tan Hârim'e gitti. Birçok insanın öldürüldüğü bu çirkin duruma şahit olduktan sonra Cisrû'l-Hadid sınırına gidip kamp kurdu. II. Leon, el-Melikü'z-Zahir'in üzerine geldiğini işittiğinde beldesine çekilmişti. El-Melikü'z-Zahir, Antakya Prinkepsliğine ulaşarak destek istedi. Antakya'dan gelen 10.000 Frank piyadesi de Haleb ordusuna katıldı. Böylece gerek süvari gerekse yaya bakımından el-Melikü'z-Zahir'in komutasında muazzam bir ordu oluştu. II. Leon'un topraklarına doğru saldırıya geçildi. El-Melikü'z-Zahir, Ermeni beldesine Kûras yönünden saldırdı.⁶⁴² Ermeni Krallığı topraklarının tahribatı için tüm mevzilerden hücumla geçildi. II. Leon, bu büyük ordu karşısında şansı olmadığını bilincindeydi. Elindeki tüm esirleri vermek suretiyle sulh isteğinde bulundu. El-Melikü'z-Zahir yapılan teklife ancak tüm esirler salındığında müspet yönünde cevap vereceğini bildirerek⁶⁴³ Sadaeddin'i elçi olarak II. Leon'a gönderdi. Esirleri teslim aldılar ve el-Melikü'z-Zahir Haleb'e döndü. Sulhu Müslümanlara ve Franklara bildirmek için Seyfeddin Hüseyin el-Hakkari'yi elçi olarak gönderdi.⁶⁴⁴ Ayrıca II. Leon'un Derbısâk yakınlarında inşa ettirdiği kaleyi yıktıran el-Melikü'z-Zahir Haleb'e geri döndü.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Sibt İbnü'l-Cevzî **A.y.**; İbnü'l-Esîr, el-Melikü'z-Zahir'in zikredilen emirleri silahlar ve ağırlıklar ile Derbısâk'a gönderdiğini II. Leon'un emirleri yolda pusuya düşürdüğünü bunun üzerine el-Melikü'z-Zahir'in Merc-i dâbık'a çıktığını zikreder. Detaylı bilgi için bkz. **el-Kâmil**, c. X, s. 319-320; Turan, **a.g.e.**, s. 108-109

⁶⁴² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 171

⁶⁴³ Oflaz, **a.g.e.**, s. 269

⁶⁴⁴ İbn Vâsıl, **A.y.**; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 41-43; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 159; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 43; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.601-610) s. 9

⁶⁴⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 446-447; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 146; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. V, s. 189-190; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 179

El-Melikü'z-Zahir'in Humus'a Askerî Destek Vermesi

El-Melikü'z-Zahir'in, Ermeni Kralı II. Leon'un saldırılarını püskürttüğü sırada Trablus'ta bulunan Frankların Müslüman şehirlerine doğru yürüdükleri ve Hüsnü'l-Ekrad ve Trablus'tan toplanıp Humus'a saldırdıkları haberleri el-Melikü'l-Adil'e ulaştı. El-Melikü'l-Adil, Franklara karşılık vermek için, Mısır'dan, Şam'a doğru yola çıktı.⁶⁴⁶ Franklar, Humus yakınlarında kamp kurmuşlardı. Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, Frankları hâkim olduğu bölgeden çıkarmak için gerekli askerî güce sahip değildi. El-Melikü'z-Zahir ve Şam'ın diğer meliklerinden yardım istedi, çağrısını ilk zamanlarda el-Melikü'z-Zahir'den başka kimse cevaplayamadı. El-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Mücahid'e Mübariz Yusuf b. Hutlah (Hallac) el-Halebî ve Samsam b. el-Alaî'yi beraberlerinde bir ordu ile desteğe yolladı. Haleb ordusu, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid'in hizmetinde kalarak Frankların Humus'u almasına mâni oldu. Aralarında cereyan eden savaşın ardından mağlup olan Franklar Trablus'a geri çekildi.⁶⁴⁷ El-Melikü'l-Adil, Akka hedefiyle Mısır'dan ayrılmış el-Melikü'l-Mücahid'in çağrısıyla Humus'a varmıştı. El-Melikü'l-Adil, Humus'tan Kudüs sahiline indi ve aile mensubu melikleri ve askerleri yardıma çağırdı. Her taraftan kendisine destek gelmeye başladı. Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, Haleb Hâkimi el-Melikü'z-Zahir kendi iştirak etmese de amcasının hizmetine asker yolladı, Ba'albek sahibi el-Melikü'l-Emced, Sincar, Musul, el-Cezire ve Amid askerleri ayrıca oğulları el-Melikü'l-Muazzam ve el-Melikü'l-Eşref, el-Melikü'l-Adil'e destek yollamıştı.⁶⁴⁸ 15.000 süvari ve yayalardan oluşan Müslüman ordusu sahil yakınlarında toplandı. El-Melikü'l-Adil, Trablus'un hedef alındığı bilgisini yayarak Hüsnü'l-Ekrad'a yürüdü.⁶⁴⁹ Müslümanlar oraya indiklerinde orada bulunan Haçlılar ile mücadeleye girip zaferle ayrıldılar Hüsnü'l-Ekrad, yakınında olan kaleleri fethettiler. 500 kadar esir, çok sayıda silah ve ganimet elde edildi.⁶⁵⁰ Trablus yakınlarındaki bir kaleye yöneldiler. Orayı yağma ve tahrip ettikten sonra oradan ayrılarak Trablus'a indiler. Kulayat isimli bir kale kuşatıldı, sahibi kaleyi aman ile teslim etti. Hareketine devam eden Eyyûbî ordusu Trablus'u kuşattı. Askerler

⁶⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 341; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 172; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 196

⁶⁴⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 341; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 448; Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 149; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 395; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. V, s. 192-196; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 45, 49; Zehebî, **Târihu'l-İslâm**, (H.601-610) s. 19-20

⁶⁴⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 172-173

⁶⁴⁹ Oflaz, **a.g.e.**, s. 280

⁶⁵⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 173

bahçeleri yağmaladılar, ağaçları kestiler, yolları tahrip ettiler, orada gördükleri her şeyi yok ettiler. Yapılan saldırılar h. Zilhicce 603/m. Haziran-Temmuz 1207'e kadar devam etti. El-Melikü'l-Adil Müslümanlar arasında homurdanmalar başladığını işittiğinde Humus'a dönerek sahile indi. Orada Trablus hâkimi IV. Bohemond hediyeler ve 300 esir göndererek barış isteğinde bulundu. Zilhicce ayının sonunda barış yapıldı.⁶⁵¹

⁶⁵¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 341; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 49; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. IV, s. 196; Oflaz, **a.g.e.**, s. 281

2.3. El-Melikü'z-Zahir'in Amcası El-Melikü'l-Adil ile İlişkileri ve Siyaseti

El-Melikü'l-Mansûr, Franklar ile mücadele esnasında el-Melikü'z-Zahir'i, el-Melikü'l-Adil'e şikâyet ederek hakkında malumat vermişti.⁶⁵² Bu süre içerisinde el-Melikü'l-Adil ve el-Melikü'z-Zahir arasında elçiler gönderildi ve yazışmalar yapıldı. Melikler birbirleriyle görüş alışverişinde bulundular. Şam halkı el-Melikü'l-Adil'in Haleb'e saldırmaya niyetlendiğini ve askerlerini hazırladığını konuşuyorlardı. El-Melikü'z-Zahir, Haleb kalesini tekrar onarmaya başladı. Ganimetleri, biriktirdiği diğer malları, erzakları ve zahireleri topladı. Topladıklarının bir kısmını amcasına göndererek onu memnun etti. Melikler aralarındaki anlaşma ve yemini yenilediler.⁶⁵³

El-Melikü'z-Zahir amcası el-Melikü'l-Adil'in Haleb'e hareket etmesinden her daim şüphelenip endişe duymaktaydı, İzzeddin b. el-Meştûb ve Sungur el-Halebî'yi askerleri amcasının hizmetine gönderdi. El-Melikü'l-Adil'in, Gürcülere karşı hareket edeceğini öğrenen el-Melikü'z-Zahir rahatlamıştı.⁶⁵⁴ El-Melikü'z-Zahir'in Haçlılar karşısında doğrudan amcasının yanında yer almaktansa sadece askerî yardımda bulunmasının sebebi bizce Haleb'i kaybetme korkusuydu. El-Melikü'z-Zahir, kardeşlerinin tüm iktâlarını eline alan el-Melikü'l-Adil'in kendisine uygulayabileceği olası bir komployu göze alamazdı. Ağabeyi el-Melikü'l-Efdal ile giriştiği ikinci Dimaşk muhasarasının ardından amcaları el-Melikü'l-Adil'in Sultan olup otoritesini ve gücünü tesis etmesinden sonra onunla bir daha karşı karşıya gelmemeye çalışıp amcasına iyi ilişkiler kurmaya gayret gösterdi. Artık devletin sultanlığından önce en önemli gayesi topraklarını muhafaza etmektir. Amcası ile arasını güzel tutup ilişkilerini geliştirmek için bir yeni bir hamle olanağı da halifenin gönderdiği elçi vesilesiyle oldu.

⁶⁵² Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 187

⁶⁵³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 174; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 281; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 51; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 187

⁶⁵⁴ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 48-49; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 52

El-Melikü'l-Adil, Bağdat'a elçi göndermiş ve halifeden Mısır, Şam, el-Cezire beldeleri ve Ahlat⁶⁵⁵ için Teşrif ve Taklid istemişti. Halife Nâsır-Lidinillâh bu talebi memnuniyetle cevapladı. Şihâbeddin es-Sühreverdî, el-Melikü'l-Adil'e gönderildi. Dımaşk ve Bağdat arasında yapılan elçilik faaliyetlerinde ekseriyet ile elçiler Haleb'ten geçerdi. Şeyh Şihâbeddin es-Sühreverdî ve elçilik mahiyeti Haleb'e ulaştığı zaman el-Melikü'z-Zahir, askerleriyle ve devlet büyükleriyle birlikte onları karşılamaya şehrin dışına çıktı. Karşılamanın ardından Dârü'l-Adl bahçesinde inildi. Elçiler burada iki gün ikamet etti. Üçüncü gün onların önüne vaaz kürsüsü kuruldu. Adet olduğu üzere el-Melikü'z-Zahir ve diğer devlet görevlileri eyvanda hazır bulundular. Şeyh Şihâbeddin, konuşma yaptı. Minberde Bağdat ve diğer yerlerden haberler verdi. Dua isteğiyle biten vaazın ardından Haleb'ten ayrıldı. El-Melikü'z-Zahir, halife tarafından el-Melikü'l-Adil'e hila't giydirildiği zaman dağıtılmak üzere, Kadı Bahâeddin b. Şeddâd ile birlikte 3.000 dinar gönderdi. Aynı şekilde el-Melikü'l-Mücahid ve el-Melikü'Mansûr da kadı ile birlikte elçi ve dağıtılacak şeyler gönderdiler.⁶⁵⁶ Şeyh Şihâbeddin, Dımaşk'a yaklaştığı zaman dönemin adeti üzere el-Melikü'l-Adil, oğulları el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Muazzam askerleriyle birlikte elçiyi karşıladı ile vardı. Elçi Halifenin gönderdiklerini takdim etti. H. 604 /m. 1207-1208, el-Melikü'l-Adil Dımaşk kalesinin onarılmasını emretti. Ailenin meliklerinin her biri kalenin onarımı için para ve yardım gönderdiler.⁶⁵⁷ Gürcüler Ahlat'a yürüyüp Erciş'e saldırdı. Bölgeyi yağmalayarak, şehrin mallarını, zenginliklerini ve parasını ele geçirdiler. Esirler ganimet elde edip şehri harabeye çevirdiler. El-Melikü'l-Evhad, Ahlat'tan çıkacak olursa ardından gerçekleşebilecek bir isyandan çekinerek Gürcülere müdahale etmedi.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Şam'da Haçlılar ile mücadele devam ederken Meyyâfârikîn sahibi el-Melikü'l-Evhad, Muş'u almış ardından Beğtemür'ün ölümüyle Ahlatşahlar'ın başına geçen Seyfeddin Balaban ve Erzurum Meliki Muğîseddin Tuğrul Şâh ile mücadele etmiş sonunda Ahlat'ı Eyyûbî topraklarına katmış hem de Ahlatşahlara son vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 175-177; Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", **DİA**, c. II, İstanbul TDV Yay 1989, s. 24-28

⁶⁵⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 180-181; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 283; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 63-64; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 165; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 202

⁶⁵⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 181-182

⁶⁵⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 183

El-Melikü'l-Eşref'in Haleb'e Ziyareti ve El-Melikü'z-Zahir'in Armağanları

Doğuda yaşanan gelişmelerden sonra el-Melikü'l-Adil ve oğulları gözlerini bu yöne çevirdi. H. 605 /m. 1208–1209 yılında el-Melikü'l-Eşref Dımaşk'tan kendi beldelerine, Doğu şehirlerine yöneldi. El-Melikü'z-Zahir, amcazadesi Haleb'e vardığı zaman kendisini bizzat karşıladı. El-Melikü'l-Eşref ile beraber Haleb kalesine çıktılar. El-Melikü'l-Eşref, ikram ve hürmet gördü. Kaldığı süre boyunca ona ve askerlerine ihtiyaçları olan yiyecek, içecek, tatlı ikram edildi ve hayvanlarının yemleri tedarik edildi. El-Melikü'z-Zahir her gün için el-Melikü'l-Eşref ve mahiyetine; elbise, kaftan, şalvar, kırmızı at, kürk, kılıç, aygır, kuşak, ayrıca hizmetçi ve arkadaşları için 5 elbise verildi. El-Melikü'l-Eşref Haleb'te 25 gün kaldı. Kendisine ve eşine 100.000 dirhem bununla birlikte 100 memlûk verildi. 10 kişiden her birine 3 atlas elbise, 2 vaaz ve hutbe sırasında giyilen elbise verildi, her birine büyük hediye paketleri yapıldı. 10 kişiden her birine 10 elbise ve büyük paketler hazırlandı. Onlardan 10 kişiye: Bağdat ve Musul'a has özel elbise ve 10 küçük paket hazırlandı. Onlardan 20'sinden her birine güzel, süslerle süslenmiş 5 elbise, onlardan 40 kişinin her birine 5 kaftan ve 5 yeni elbise verildi. Verilenleri 5 Arap atı, 20 deve, 4 katır ve 5 katır tarafından çekilen iki araba ve iki deve katarı taşıdı. Şair Şerefeddin Raci el-Hallî meliklerin bir araya gelmesini kasidesinde zikretmiştir. El-Melikü'l-Eşref memnun bir şekilde amcazadesi el-Melikü'z-Zahir ile vedalaşıp beldesine yöneldi.⁶⁵⁹ Yaşananlar akrabalar arasında gerçekleşen bir misafirlik dışında el-Melikü'z-Zahir'in güç ve zenginliğinin somut bir tecessümüdür. El-Melikü'l-Adil'in aklında doğuya yeni bir sefer yapma niyeti bulunmaktadır. El-Melikü'l-Adil önceki senelerde doğu beldelerine sefere çıkmadan evvel oğlu el-Melikü'l-Kâmil'in Haleb'i ziyaret etmesini istemiştir. Bu defa da diğer oğlu el-Melikü'l-Eşref, el-Cezire'de bulunan iktâlarına dönmeden bizzat Haleb'i ziyaret edip el-Melikü'z-Zahir'in yaklaşımını görmek istemiş olabilir. Kaynaklarda net bir izahat yapılmadığı için tüm bu zikrettiklerimiz bizim varsayımlarımızdan ibarettir. El-Melikü'l-Eşref'in beldesine dönüşünden sonra el-Melikü'z-Zahir insanlardan bir grubun çalışmak için Haleb'e gelmesini emretti. Bunun için çok mal ve para harcadı. Şehirde bahçe, derşane, misafirhane ve tekkeler için yer planlaması yapıldı. Haleb'e bağlı köylerden biri olan Cilan'dan, Haleb'e bir su kanalı açılmasını emretti. Kanalin yapılması ile şehre gelen su arttı. Tekkeler (Hankahlar) ve Rıbatların

⁶⁵⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 183-185 (Kaside için bkz. s. 185-186); İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 448; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 202; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 68-69-73-77; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 55; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 222-223; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 180

yapımına başlandı. Haleb yapılan imar faaliyetlerinin ve şehre gelen suyun artmasının ardından Dımaşk'a benzetildi. Haleb'te yapılan yenilikleri ileriki sayfalarda detaylı şekilde zikredeceğiz.

Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan, Ermeni Kralı II. Leon ile mücadele etmek için el-Melikü'z-Zahir'den destek istedi. II. Leon'un beldelerine saldırmak için Maraş'a geldi. El-Melikü'z-Zahir, Haleb askerlerinin başında Seyfeddin İbn Alameddin b. Candar ve İzzeddin Aybek Fatîs'i yardım olarak gönderdi. Müttefikler Maraş'ta toplandı. Gıyâseddin, II. Leon'un şehrine girdi. Beldeyi harap ettikten sonra Garkûs (Kirkos/Pertus) olarak bilinen kaleye indi. Kaleyi kendi tahakkümüne aldı ve kale duvarlarını yükseltti. Diğer bir kaleyi daha aldı ve harap etti. Gıyâseddin pek çok kaleyi de ele geçirdi.⁶⁶⁰ II. Leon, müttefikler karşısında varlık gösteremeyince el-Melikü'l-Adil'e sığındı. El-Melikü'l-Adil, Keyhüsrev ve el-Melikü'z-Zahir'e ulaşarak barış görüşmelerinde aracı oldu. II. Leon, Bağras kalesini Templier tarikatına teslim etmeyi, Selçuklu tabiiyetini, Rükneddin zamanında tacirlere verdiği zararları karşılayıp aldıklarını vermeyi kabul etti.⁶⁶¹ Gıyâseddin Keyhüsrev, yaptığı bu harekât ile yukarıda zikrettiğimiz gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç mücadelesinden faydalanıp baskınlarda bulunan, Anadolu-Şam arası kervan güzergâhını tehdit eden Kilikya Ermeni Krallığı tehlikesini bertaraf etti.⁶⁶² II. Leon'un uğrayacağı her türlü zarar el-Melikü'z-Zahir'in yararınaydı. Bölgesel rakibi ve amcasına yakın olan II. Leon'a karşı her fırsatta müttefikleri Anadolu Selçuklu Devleti ve Antakya Prinkepsliğine destek sağlamaktaydı.

⁶⁶⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 187; İbnü'l-Adîm **a.g.e.**, s. 448; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 203; İbnü'l-Fîrat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 77-78,82; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 223; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 181; Özbek, **a.g.m.**, s. 18

⁶⁶¹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 448; **A History of the Crusades**, c. II, s. 536; Özbek, **A.y.**

⁶⁶² Sevim, **Anadolunun Fethi...**, s. 139

El-Melikü'l-Adil'in Sincar'ı Kuşatması ve El-Melikü'z-Zahir'in Amcasının Karşısında Durması

Gürcülerin Ahlat'a bağlı yerlere ve Erciş'e saldırılarından bahsetmiştik. El-Melikü'l-Evhad, babası el-Melikü'l-Adil'e yazarak yardım istedi. El-Melikü'l-Adil Dımaşk'tan yola çıkarak Fırat'ı geçti ve burasını ele geçirdi. Meliklere yazarak Gürcülerin saldırısını haber verdi ve onlardan asker istedi. Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr, Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, Ba'albek sahibi el-Melikü'l-Emced ve Haleb sahibi el-Melikü'z-Zahir, Sultana askerî destek sağladı. El-Melikü'l-Adil Harran'a hareket etti. Ahlat ve Meyyâfârikîn sahibi oğlu el-Melikü'l-Evhad, el-Melikü'l-Eşref,⁶⁶³ Amid ve Hısn-ı Keyfâ sahibi el-Melikü's-Salih Mahmûd b. Muhammed b. Kara Arslan el-Artûkî ayrıca Dârâ sahibi onun yanına geldi.⁶⁶⁴

Askerlerin toplanması tamamlandığı zaman el-Melikü'l-Adil'in üstlerine geldiğini öğrenen Gürcüler Ahlattan ayrılmışlardı.⁶⁶⁵ El-Melikü'l-Adil, önceki yıl Musul sahibi Nureddin Arslanşah ile dünürlük münasebeti kurmuştu. İkili arasında elçiler gidip gelmiş Nureddin, el-Melikü'l-Adil'e, anlaşmazlık yaşadığı amcazadesi Kutbeddin'in topraklarını paylaşmayı teklif etmişti. El-Melikü'l-Adil de teklifi memnuniyet ile kabul etti. Yapılan anlaşmaya binaen el-Melikü'l-Adil, Ahlat yerine Kutbeddin'in sahip olduğu Nusaybin ve Habur'u tahakkümü altına aldı.⁶⁶⁶ Hareketine devam ederek Sincar'ı kuşatma altına aldı. Zor durumda kalan Kutbeddin, halifeye, el-Melikü'z-Zahir'e ve diğer meliklere yazarak destek istedi.⁶⁶⁷ Diğer taraftan hanımını ve hareminden kadınları el-Melikü'l-Adil'e göndererek kendisi adına şefaathçi olmalarını istedi lakin el-melikü'l-Adil kadınların taleplerini kabul etmediği gibi onları tutukladı.⁶⁶⁸ Kutbeddin'e ulaşıp Sincar karşılığında onları serbest bırakacağını bildirdi. Kutbeddin bu teklifi Sincar karşılığında başka yerler de almak kaydıyla kabul etti. Kadınlar serbest bırakılıp şehre girdiği anda tekrar müdafaaya başladı. El-Melikü'l-Adil'e bir mektup gönderdi: *"İhanet eden ihanet bulur ve bu açıkça zulümdür"* dedi. Kaynaklar Kutbeddin'in Sincar'ı el-Melikü'l-Adil'e verme noktasına geldiğinde Babasının memlûkü Ahmed b. Yarankuş'un ona engel olduğunu Sincar'ı koruyup

⁶⁶³ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 289

⁶⁶⁴ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 204

⁶⁶⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 449

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 348

⁶⁶⁷ el-Makrîzî, **A.y.**

⁶⁶⁸ Oflaz, **a.g.e.**, s. 249-250

müdafa ettiğini zikreder.⁶⁶⁹ Nureddin büyük bir hata yaptığının farkına vardı. Emirleri ile fikir teatisinde bulundu. Nureddin'in huzurunda bulunan devlet adamları yaptığı hatayı dile getirerek el-Melikü'l-Adil ile yaptığı anlaşmaya riayet etmezse el-Melikü'l-Adil'in işe ondan başlayabileceğini elinin kolunun bağlandığını dile getirdiler.⁶⁷⁰ Erbil sahibi Muzaffereddin Gökböri, Kutbeddin ve yakın olduğu el-Melikü'l-Adil arasında aracı olmak istemişti fakat bu teklifi el-Melikü'l-Adil tarafından kabul görmeyince⁶⁷¹ vezirini Nureddin'e elçi göndererek el-Melikü'l-Adil'e karşı birlik olma çağrısında bulundu. Nureddin Arslanşah'ın aradığı fırsat ayağına gelmişti ittifak teklifini hemen kabul etti.⁶⁷² Muzaffereddin ve Nureddin Musul dışında buluştular. El-Melikü'z-Zahir'e elçi gönderdiler ve amcası el-Melikü'l-Adil'e karşı birleşmeye davet ettiler. El-Melikü'l-Adil yerine onu sultan yapmak adına sikke bastırıp hutbe okutmak teklifinde bulundular. Aynı şekilde Anadolu Selçuklu devleti Sultanı Gıyâseddin'e ve kardeşi Erzurum meliki Muğiseddin II. Tuğrul Şâh'a da elçi gönderdiler. Elçiler, el-Melikü'z-Zahir'e ulaştığı zaman Mardin'de sahip olduğu el-Kurâdî köyünü sebep göstererek el-Melikü'l-Adil ile arasındaki anlaşmayı feshetti. Zikredilen köy Mardin kuşatması sırasında el-Melikü'l-Zahir'e verilmiş onun elinde mamur olmuştu. El-Melikü'l-Adil, Sincar'a geldiği zaman bu köyü Amid sahibi el-Melikü's-Salih el-Artûkî'ye iktâ olarak vermişti. El-Melikü'z-Zahir, Haleb'in fıkıhçılarını yanına çağırdı ve onlara şöyle söyledi: *"İki adam bazı şeyler üzerine birbirlerine yemin eder adamlardan biri verdiği yemini yerine getirmezse ve bu şeyleri yapmazsa bu anlaşma bozulur mu bozulmaz mı?"* Fakihler: *"Şüphesiz yemin ve hükümleri bozulur."* dediler.⁶⁷³ El-Melikü'z-Zahir, böylece anlaşmayı feshine gerekçe sağlamış oldu. El-Melikü'z-Zahir, Muzaffereddin ve Nureddin ittifakına Anadolu Selçuklu Sultanı ve kardeşi Erzurum Meliki de dahil oldu. Muzaffereddin de halifeye elçi göndererek anlaşma ve el-Melikü'l-Adil'in Sincar'dan ayrılması konusunda yardım istedi.⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 348; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 190-193; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 449; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 86-87; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 57;

⁶⁷⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 348; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 192;

⁶⁷¹ Oflaz, **a.g.e.**, s. 250

⁶⁷² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 194

⁶⁷³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 194-195

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X s. 349; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 289; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 204; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 91-92; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 314, 396-397; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 57; İbn Kesîr, Hutbe ve Sikke'nin Selçuklu Sultan'ına da teklif edildiğini zikreder. Bkz. **el-Bidâye**, c. XIII, s. 56; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 230

El-Melikü'z-Zahir her iki tarafı da idare ediyordu. Huzuruna sık sık çevre beldelerden elçiler geliyor diğer melikler ile görüşmeler gerçekleştiriyordu. Görünüşte amcasına itaat ediyordu ancak askerleriyle Sincar'ı muhafaza etme düşüncesi vardı. Kuşatmaya müdahale etmeye devam etti. Fakihler ile görüştüktan sonra zaten kafasında feshettiği anlaşmayı ve ettiği yemini kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed ve Veziri Nizameddin el-Kâtib'i amcasına gönderene kadar fiilen devreye sokmadı.⁶⁷⁵ El-Melikü'l-Adil, Musul sahibi Nureddin, yeğeni el-Melikü'z-Zahir ve diğer doğu meliklerinin kendisine karşı ittifak ettiğini haber aldı.⁶⁷⁶

El-Melikü'z-Zahir, Haleb'ten çıkarak Cilan'a gitti sonra Bankûsâ dağına indi. Nizameddin Muhammed b. Hüseyin el-Kâtib'i ve kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed'i pek çok güzel hediye ve Sincar sahibini bağışlamasını isteyen bir mektup ile amcası el-Melikü'l-Adil'e gönderdi. Bizce amcasının teklifini kabul etmeyeceğinin farkındaydı. Tüm Müslümanların bir olmasını ve birleşmesini önerdiğini söyleyerek: *"Eğer amcam şefa'at etmezse bu durumu bana haber verin Haleb'ten ayrılalım. Amcamın yanında bulunan 500 Haleb süvarisine de ondan ayrılarak Musul veya Haleb'e gitmelerini emredin"* dedi. Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr ve Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid'e de mektup gönderdi. El-Melikü'l-Âdil Sincar kalesini sıkı şekilde kuşatmaktaydı. Şehir halkı bunalmış vaziyetteydi. Nizameddin ve kardeşinin oğlu el-Melikü'l-Müeyyed ona geldiği zaman getirdikleri mektubu kabul etmedi ve onlara sert sözler söyledi.⁶⁷⁷ El-Melikü'l-Müeyyed ve Nizameddin, Haleb askerlerine ayrılmalarını emretti ve onlar da ayrıldılar. Halife, Eba Nasır Hibetullah b. el-Mübarek b. el-Dehhâk ve Emir Akbaş'ı sulh için bölgeye göndermişti. Onlar halifenin yakın adamlarıydı. Elçiler, ilk olarak Musul sahibine vardılar oradan el-Melikü'l-Adil'e gittiler. El-Melikü'l-Adil'in yanında bulunanlar savaş konusunda ona yardım etmiyorlardı. Humus sahibi el-Melikü'l-Mücahid, Sincar'a yiyecek ve ihtiyaç duyulan şeylerin sokulmasına göz yumuyordu.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 449

⁶⁷⁶ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 79; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 57

⁶⁷⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 196

⁶⁷⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 349-350; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 197; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 450; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 92-94; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 168; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 314-396,397

El-Melikü'l-Adil, halifenin elçisi huzuruna geldiğinde istemese de Nusaybin, Habur ve elde ettiği bütün şehirlerin kendisinde Sincar'ın da Kutbeddin'de kalması şartıyla sulhu kabul etti.⁶⁷⁹ El-Melikü'z-Zahir'in elçileri el-Melikü'l-Müeyyed ve Nizameddin, el-Melikü'l-Adil'in yanından ayrıldıkları zaman Resü'l-Ayn'a geldiler. Buranın valisi onları karşıladı ve onlara bol miktarda yiyecek ve meyve ikram edip hizmetlerine görevli tesis etti. Elçiler yakında bulunan bir eve geçti. Oldukça soğuk bir gündü. Evde ateş yaktılar ve evin kapısını kapattılar. El-Melikü'l-Müeyyed ve onunla birlikte olanlar gece uyurken boğuldu. Onlardan sadece iki kişi kurtuldu. El-Melikü'l-Müeyyed bir tabuta konularak Haleb'e götürüldü. Cenaze 25 Şubat 1210'da Haleb'e ulaştı. İbrahim Aleyhisselam'ın makamının bulunduğu ez-Zahiriyye türbesine defnedildi. El-Melikü'z-Zahir bu olaya çok üzüldü. Haleb'te dükkânlar yedi gün kapatıldı.⁶⁸⁰ El-Melikü'l-Müeyyed'in vefatıyla derin bir üzüntüye gark olan el-Melikü'z-Zahir amcasının Sincar'ı ilhakına engel olabilmisti ancak el-Cezire topraklarının tamamı el-Melikü'l-Adil'in eline geçmiş üstelik aralarındaki anlaşmada bozulmuştu. Amcasının kendi üzerine geleceği şayiaları yayılınca Haleb'ten çıkarak Babilla'ya⁶⁸¹ karargâh kurdu. Askerlerinin tamamını topladı, el-Melikü'l-Adil'in Fırat'ı geçmesini engellemek için Fırat'a yöneldi. Tabilerine ve diğer meliklere mektup yazarak yardım istedi. Savaş hazırlığı yaparken bir taraftan amcası el-Melikü'l-Adil'in kalbini kazanarak Haleb'e saldırmasının önüne geçmek için ona ulaştı. Amcasının cevabı da barış ve anlaşma yönünde oldu. El-Melikü'l-Adil, Haleb'e saldırma isteğinden vazgeçti ve Dımaşk'a yöneldi. Yanında bulunan emirler ve askerler de iktâlarına döndü.⁶⁸²

⁶⁷⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 197; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 94-95

⁶⁸⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 198; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 450; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 289; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 204; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 97; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 168; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 60; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 240-241; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.601-610) s. 23; İbnü'd-Devâdârî, el-Melikü'l-Müeyyed'in vefat nedenini verilen meyvelerin zehirlenmesi olarak verir bkz. **Kenzü'd-Dürer**, c. VII, s. 170-171

⁶⁸¹ Babilla, Haleb'in büyük köylerinden biridir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mucemü'l-büldân**, c. I, s. 309

⁶⁸² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 201; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 104; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 61; Bedreddin Aynî **a.g.e.**, c. III, s. 242

H. Safer 607/m. Temmuz-Ağustos 1210 tarihinde el-Melikü'z-Zahir'in veziri Nizameddin Muhammed b. el-Hüseyn el-Kâtib dizanteri sebebiyle Haleb'te vefat etti. Vefatına kadar el-Melikü'z-Zahir'e en iyi şekilde hizmet verdi. İyi bir vezir ve danışmandı. Sultanın katında değeri yüksekti ve insanlar ile sultanın arasında bir köprü görevi görmekteydi. Reayanın çıkarları dışında istekte bulunmazdı. Ondan sonra İnşa ve Sır kâtipliğini Şerefeddin Ebu Mansûr b. el-Hüseyn yaptı. Divanü'l-istifa, Müstevfi Şemseddin Ebi Yala'nın elinde idi. Ebu Mansûr b. el-Hüseyn vefat ettiğinde vezirliği devraldı, Divanü'l-İnşâ da ona verilecekti.⁶⁸³

El-Melikü'z-Zahir ile El-Melikü'l-Adil Arasında İttifak ve El-Melikü'z Zahir'in Dayfe Hatunla Evlenmesi

H. 608/m. 1211-1212 yılında el-Melikü'z-Zahir, Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd'ı elçi olarak amcası el-Melikü'l-Adil'e gönderdi. Elçi Mısır diyarında iken el-Melikü'l-Adil'e ulaştı. El-Melikü'z-Zahir mektubunda, şehirlerini güçlendirmek ve yenilemek için şefkat ve yardım talep ederek, el-Melikü'l-Kâmil'in anne ve babadan öz kız kardeşi ve el-Melikü'l-Adil'in kızı olan Dayfe Hatun ile evlenmek istediğini bildiriyordu. Mesaj hoş ve tatmin ediciydi, el-Melikü'l-Adil'in kızları onun için çok kıymetli idi. Meliklerden Dayfe Hatun ile evlenmek isteyen olmuştu fakat el-Melikü'l-Adil buna izin vermemişti. El-Melikü'z-Zahir'in daha önceki eşi Gaziye Hatun vefat ettiği zaman da Dayfe Hatun ile evlenmek istemişti fakat el-Melikü'l-Adil o dönem bu evliliğe onay vermemişti. Şimdiyse teklifi kabul etti. Bu iki taraf için yeni bir dönemin habercisiydi. El-Melikü'l-Adil, el-Melikü'z-Zahir'i kızı Dayfe Hatun ile nişanladı. Kadı onun yanından kabul görmüş şekilde ayrıldı. Yapılan evlilik akdi sayesinde amca ve yeğen arasında var olan olumsuzluk sona erdi.⁶⁸⁴

⁶⁸³ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 451

⁶⁸⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 212 (Dayfe Hatun: el-Melikü'l-Adil'in kızıdır, h. 581 veya 582 /m. 1186-1187 yıllarında Haleb'te doğdu. Onun doğduğu sene babası Haleb meliki idi. Burada misafir olduğu için ona Dayfe ismini verdi. Cemaledin Şeyyâl tarafından yazılan dipnot bilgisi, Bkz, İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c.III, s. 212 dipnot bilgisi.); İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 450; el-Makrizî, **a.g.e.** c. I, s. 293; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 206; İbnü'l-Fîrat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 119; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 176; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 256; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 187

H. 11 Muharrem 609/m. 13 Haziran 1212 gecesi⁶⁸⁵ el-Melikü'z-Zahir, Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd'ı anlaşmanın karara bağlanması konusunda tekrar amcası el-Melikü'l-Adil'e gönderdi. Ayrıca evlilik akdi için onu vekil tayin etti. Kadı Bahâeddin Haleb'ten Dimaşk'a vardığında emirler ve askerler onu karşılamaya çıktılar sonra kaleye çıkıldı. Nikah törenine çok sayıda devlet adamı katıldı. Törende etrafa çokça para saçıldı. Kadı Bahâeddin, Dimaşk'a geldiği zaman el-Melikü'l-Adil'in yardımcısı Şemseddin b. et-Tenbî idi. Haleb'te bir köy sahibi oldu. Görülmemiş ihsanlarda bulunuldu ve hediyeler dağıtıldı. Kadı Bahâeddin, anlaşma için vekile 50.000 dinar sadaka vermeyi kabul etti. Şahitlere ve Kurân-ı Kerim okuyanlara bolca para dağıttı. Dayfe Hatun bu ay Haleb'e gönderildi. Kendisine süslenmiş büyük bir deve ulaştı. Ona el-Melikü'z-Zahir, Haleb emirleri ve ileri gelenleri eşlik etti. Hatun kaleye girdi ve bir gün burada kaldı. Kendisine kumaşlar, aletler, çeşitli mücevherler, 50 katır, 100 koyun, 300 deve, yardımcıları, hizmetkârlar, çeşitli ipekler, baharatlar ve bunları taşınması için 100 deve sunuldu. Ona hizmet etmesi için 100 cariye, onları neşelendirecek şarkıcılar, çeşitli oyuncular ve cümbüşler ve yine çeşitli işlerde çalışmaları için 100 cariye verildi. El-Melikü'z-Zahir evlilik akdi gereği, içeri girdiği zaman Dayfe Hatun'a çok büyük saygı gösterdi. 150.000 dirhem değerinde kıymetli taş sundu. Benzeri olmayan mücevherlerden yapılmış bir taç, güzel kokulu amberden yapılmış 10 gerdanlık ve bunun dışında 5 farklı gerdanlık, 170 parça altın ve gümüş, renk renk, çeşit çeşit kıyafetlerden oluşan 100 elbise dolabı, 100 cariye ve 10 hadım hizmetkâr sundu. Dayfe Hatun'un beraberinde getirdiği tüm çeyiz, değerli eşyalar, kumaşlar ve mücevherleri 150 katır taşıdı.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ İbnü'l-Fırat tarihinde Muharrem ayının 10. günü

⁶⁸⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 213-214; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 450-451; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 295; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 207; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 125-128; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 178 (Eser Dayfe Hatun'un Rebiülevvel ayı öncesinde Haleb'e vardığını zikreder); İbn Verdi, **a.g.e.**, c. II, s. 188; Humphreys, **a.g.e.**, s. 155

Yine çeyiz içinde Mutfak için seksen altın havan, 100 kumaş elbise ve diğerleri, işlemeli ve süslü halıları ve örtüleri Üç yüz deve taşıdı. Civar mahallelerden Türk ve Kıpçaklardan oluşan dört yüz (nedime) hizmetçi eşyaları taşınması için 100 deve sağlandı, Dayfe Hatun hizmetinde yüz kadın şarkıcı vardı, her türlü eğlence yapıldı. Ayrıca Nakış işleri için yüz cariye. El-Melikü'z-Zahir onun yanına girdiğinde İncili kehribar kolyeler, mücevherler, yakut, safirden piramitler, İki yüz yetmiş kıpkırmızı atlas elbise taşlarla bezenmiş taç, harika Frank işi iki yüz parça altın ve gümüş, farklı renklerde yirmi kıyafet tahsis edilmişti. ⁶⁸⁷ Evliliğin ardından el-Melikü'z-Zahir'in siyasetinde değişiklikler görülmüş amcası el-Melikü'l-Adil ile artık daha ılımlı bir ilişki yürütmüştür.

⁶⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. **İbnü'd-Devâdârî**, c. VII, s. 178-179

2.4. El-Melikü'z-Zahir'in Müttefikî Antakya Prinkepsliği ile İlişkilerinin Değişmesi

Antakya Prinkepsliği, I. Haçlı Seferi sonucunda Haziran 1195'te bölgeye hâkim olan Haçlılar tarafından kurulmuştu.⁶⁸⁸ Haçlı ordusuna kumanda eden şahsiyetlerden olan Norman reisi Bohemond ve Raymond de St. Gilles Antakya üzerine hakimiyet mücadelesi vermiş, bu mücadele sonunda Bohemond üstün gelip I. Bohemond⁶⁸⁹ olarak tahta geçmişti.⁶⁹⁰

I. Bohemond, o dönem hakimiyet alanını genişletmek niyetindeydi. Fakat Bizans İmparatorluğunun varlığı sebebiyle Kilikya ve Suriye'nin kuzey sahilinde yayılım gösteremiyordu.⁶⁹¹ Antakya ve Haleb yakınlıkları sebebiyle mücadele alanlarından biriydi. Bu sebeple kuzeye ve kuzeydoğuya doğru açılmakta güçlük çeken I. Bohemond'un Haleb Meliki olan Rıdvan b. Tutuş⁶⁹² ile mücadelesi önem arz ediyordu. I. Bohemond, Haleb'i kuşatma girişiminde bulunmuş fakat Malatya hâkimi Gabriel'in, Danişmendli Emiri Gümüştin'e karşı yardım istemesiyle kuşatmayı kaldırıp Malatya'ya yönelmişti.⁶⁹³ Giriştiği bu seferde Danişmendlilere esir düştü.⁶⁹⁴ Antakya Prinkepsliği daha sonraki yıllarda gerek Bizans İmparatorluğu gerekse bölgede yer alan Müslüman devletleriyle mücadeleler yaşadı ve varlığını sürdürdü.

Eyyûbîlerin Şam kuzeyinde hakimiyeti ele aldıkları dönemlerde Haleb hâkimi olan El-Melikü'z-Zahir, babası Sultan Selâhaddin ile çıktığı Antakya seferinin ardından Antakya Prinkepsliği ile hiç karşı karşıya gelmemişti. Hatta iki taraf arasında ittifak ve ticaret anlaşmaları vardı. El-Melikü'z-Zahir, amcasına karşı bölgede kendisine bir destek olarak gördüğü Antakya Prinkepsliğinin Ermeniler ile olan mücadelesinde hep yer almıştı. Antakya Prinkepsliğine yardımını sebebiyle Papa III. Innocentius, el-Melikü'z-Zahir'e mektup yazmış Templier tarikatını desteklemesini ayrıca Lazkiye'de bulunan Venediklilerin işlettiği Oteli (Pazar ve Hanlarını) işletmeye devam ettirmelerini rica etmişti.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Ebru Altan, **Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, TTK, Ankara-2018, s. 81

⁶⁸⁹ Taranto Prensi Bohemond, Antakya Prinkepsi (1099-1111)

⁶⁹⁰ Altan, **a.g.e.**, s. 91-95

⁶⁹¹ Barber, **a.g.e.**, s. 127

⁶⁹² Fahrü'l-mülûk Rıdvân b. Tutuş es-Selçuki Haleb Selçuklu meliki (1095-1113)

⁶⁹³ Altan, **a.g.e.**, s. 100-101

⁶⁹⁴ Barber, **a.g.e.**, s. 130-131

⁶⁹⁵ **A History of the Crusades**, c. II, s. 697

Mektup Antakya patriğini vesilesiyle 7 Haziran 1211’de el-Melikü’z-Zahir’e ulaştığında Papa III. Innocentius, IV. Bohemond’un yanında yer aldığı için kendisinin davranışını da övmüştü. Vaftiz olmamış, Katolik inancını kabul etmemiş olsa da Papa III. Innocentius’un Antakya Prinkepsliğini savunduğu için Müslüman bir hükümdara teşekkür etmesi alışılmadık bir durumdu.⁶⁹⁶

Tüm bu iyi ilişkiler h. 610/m. 1213-1214 senelerinde Bâtınilerin IV. Bohemond’un 17 yaşında olan oğlu Raymond’u kilisede suikast sonucu öldürmesiyle son buldu. IV. Bohemond olaya çok üzüldü ve Bâtınilere karşı Franklardan yardım istedi. Yaşanan hadise el-Melikü’z-Zahir’in uyguladığı siyasetin değişmesine yol açtı. İttifak kurduğu Antakya Prinkepsliğinden uzaklaşan el-Melikü’z-Zahir amcası el-Melikü’l-Adil’e daha da yaklaştı. Kadı Bahâeddin’in yardımcısı Kadı Necmeddin b. el-Haccac’ı, Haleb’ten yeni bir anlaşma sağlamak, nabız yoklamak için el-Melikü’l-Adil’e gönderdi. El-Melikü’z-Zahir’in elçisi el-Melikü’l-Adil ile anlaşmayı sağlamış şekilde Haleb’e geri döndü. El-Melikü’z-Zahir durumdan tatmin olmadı, sulhun pekişmesi ve amcasının gönlünü almak için 50 baş attan oluşan güzel hediyeler gönderdi. Aynı yıl en güvendiği ve değer verdiği emirlerinden Fâriseddin Meymûn el-Kasrî 1214 yılının ocak/şubat aylarında vefat etti. Öldüğü gece 80 köle eşleriyle birlikte aynı şekilde 80 cariye azad edildi.⁶⁹⁷ El-Melikü’z-Zahir amcası el-Melikü’l-Adil ile anlaşmasına rağmen Haleb’te ki hendekleri derinleştirmeye devam etti.⁶⁹⁸

Franklar Kıbrıs adası, Trablus, Akkâ ve Antakya’dan gelerek Hüsn’l-Ekrad civarında toplandılar. Ermeni Kralı II. Leon’un askerleri de orduya katıldı. Hama sahibi El-Melikü’l-Mansûr ve Humus sahibi El-Melikü’l-Mücahid toplanan ordudan endişe duydu. El-Melikü’l-Mansûr vakit kaybetmeden El-Melikü’z Zahir’e elçi gönderdi ve yardımını istedi. El-Melikü’z-Zahir, Franklara mektup yazarak Hama’ya saldırmamaları ve Hüsn-l-Ekrad’ı terk etmeleri hususunda Frankları sert şekilde uyardı. Mektup Franklara ulaştığı zaman el-Melikü’l-Mansûr’dan razı olduklarını bildirerek oradan ayrıldılar.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ John C. Moore, **Pope Innocent III and His World**, Hofstra University, Newyork 2016, s. 370; **The Deeds of Pope Innocent III**, by an Anonymous Author, Translated with an Introduction and Notes by James M. Powel, The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2004, s. 218

⁶⁹⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 219-220; İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 135-136

⁶⁹⁸ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 297

⁶⁹⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III s. 223; İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 152-153

Oğlu, Bâtıniler tarafından öldürülen IV. Bohemond, onlara karşı kin beslemekteydi. Antakya ordusunu hazırladı⁷⁰⁰ve İsmaililer'in kalelerinden Havâbî önlerine inip orayı şiddetli bir kuşatma altına aldı.⁷⁰¹ Kalede bulunanlar el-Melikü'z-Zahir'e yazarak ondan yardım istediler. Bu haber el-Melikü'z-Zahir'e ulaştığı zaman Frankları, İsmailiye beldesinden çıkarmak için ordusuyla birlikte hızlı bir şekilde Haleb'ten çıktı. 200 kişilik bir asker grubunu önden Havâbî'ye desteğe yolladı.⁷⁰² Diğer taraftan da amcası el-Melikü'l-Adil'den destek istedi.⁷⁰³ Franklar, el-Melikü'z-Zahir'in üzerlerine geldiğini öğrenince Havâbî'den hızlıca, deyim yerindeyse nefeslerini zor alır bir şekilde ayrıldılar. El-Melikü'z-Zahir, hiddetli ve süratli bir şekilde Salda'ya indi. Havâbî'ye ve başka bölgelere askerî yardım gönderdi. Gönderdiği birliklerden bir kısmı pusuya düşürülmüştü, Franklar 36 askeri esir almışlardı. El-Melikü'z-Zahir hareketine devam etti ve Frankların çoğunun ikamet ettiği kalenin önüne vardı. Franklara, İsmailiye beldesinin onların yeri olmadığı haberini gönderdi. El-Melikü'z-Zahir'in mesajını alan Franklar sulhu kabul edip Antakya'ya geri döndüler. Onların hareketinin ardından el-Melikü'z-Zahir de Haleb'e döndü.⁷⁰⁴Yaşanan hadise İsmaililer'in açıkça el-Melikü'z-Zahir ile iyi ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁵

El-Melikü'z-Zahir'in uzun süredir yürürlükte tuttuğu Antakya ittifakı da bu vesileyle şekil değiştirmiş iki taraf arasındaki ilişki daha soğuk bir hal almıştır. El-Melikü'z-Zahir'in yardım çağrısını alan el-Melikü'l-Adil Dımaşk'tan ordusu ile ayrıldı ve Trablus topraklarını yağmaladı tahrip edilmeyen tek köy bırakmadı. Tutsaklar ve ganimetler elde etti. Franklar, Havâbî'de esir aldıkları el-Melikü'z-Zahir'in askerlerini serbest bıraktılar. Kendisine elçi yolladılar ve yaptıkları hususunda nazikçe özür dilediler.⁷⁰⁶

⁷⁰⁰ **A History of the Crusades**, c. I, s. 128

⁷⁰¹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 224

⁷⁰² İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 452; **A History of the Crusades**, c. II, s. 697

⁷⁰³ **A History of the Crusades**, c. I, s. 128

⁷⁰⁴ İbn Vâsıl, **A.y.**; İbnü'l-Adîm, **A.y.**; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 153-154,166

⁷⁰⁵ **A History of the Crusades**, **A.y.**

⁷⁰⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, **A.y.**

H. 611/m. 1214-1215 senelerinde el-Melikü'z-Zahir ile ara ara ters düşen Tell-Bâşir sahibi Emir Bedreddin Duldurum el-Yârûkî vefat etti. Haleb'e bağlı yerler ona tahsis edilmişti. Tell-Bâşir'e ondan sonra oğlu Fetheddin tayin edildi.⁷⁰⁷ Aynı yıl Emir İzzeddin Üsame, deniz yoluyla Mısır'dan kaçtı el-Melikü'z-Zahir'in yanına gitme niyetindeydi. El-Melikü'l-Adil bunu öğrendi Şam'da bulunan evlatlarına onu yakalamalarını yazdı. Kerek kalesinde İzzeddin'i öldürdüler. El-Melikü'l-Muazzam, onun iktâları olan Aclun ve Kevkeb'i ele geçirdi. Üsame, el-Melikü'z-Zahir ile yazışmak ile itham edilmiş ve yazışmaları bulunmuştu.⁷⁰⁸

⁷⁰⁷ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 155

⁷⁰⁸ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 156; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 183; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 67; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 263

2.5. El-Melikü'z-Zahir'in Anadolu Selçuklu Devleti ile Son Dönem İlişkileri

Anadolu Selçuklu ve Eyyûbî Devletlerinin ilişkisine bakıldığında genellikle tabilerine ve ortak düşmanlarına karşı ittifak halinde oldukları görülür.⁷⁰⁹ Önceki bölümlerde değindiğimiz üzere Sultan Selâhaddin döneminde Eyyûbîler, Anadolu Selçuklu Devleti ile Ra'ban ve Nureddin Muhammed meseleleriyle karşı karşıya gelmişti. Daha sonrasında gayrimüslim unsurlara karşı ortak hareket edilmiş iki devlet arasında ittifak sağlanmıştı. Sıhriyet yoluyla akrabalık ilişkileri kuruldu. H. 581/m. 1186 yılında Zengîler'in Selçuklu tabiiyetinden ayrılıp Eyyûbî tabiiyetine girmesi,⁷¹⁰ Doğu Anadolu ve Suriye hakimiyeti gibi meseleler ara ara bu iki devleti karşı karşıya getirse de sıcak savaş yaşanmadı. Bilhassa bölgedeki Ermeniler iki devletin ittifak etmesinin ana sebeplerindendi.⁷¹¹ El-Melikü'z-Zahir, babası Sultan Selâhaddin ve hakimiyet süresince devrin Anadolu Selçuklu Sultanları ile iyi ilişkiler kurdu. Anadolu Selçuklu Devleti ile kurulan ticarete de önem verdi. II. Kılıçarslan'ın vefatından sonra oğulları arasında çıkan mücadelede Malatya Emiri Muizeddin Kayserşah'a destekte bulunmuştu. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Haleb'te bir süre misafir etmiş, II. Kılıçarslan'ın ardından taht mücadelesini kazanan Rükneddin Süleymanşah ile de arasını bozmamıştı. Bu süreçte yukarıda zikrettiğimiz gibi Anadolu Selçuklu Sultanları ile Kilikya Ermeni Krallığına da ortak seferler düzenlemişti.

Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan İznik İmparatorluğu ile yapılan savaşta vefat edince yerine devlet erkanı Malatya'da bulunan el-Melikü'l-Gâlib İzzeddin Keykâvus b. Keyhüsrev'i tahta geçirmeye karar verip onu Kayseri'ye davet etti.⁷¹² Kayseri'den, Konya'ya hareket edileceği sırada sultanın kardeşi Tokat Meliki Alâeddin Keykubad'ın saltanat iddiasıyla şehre doğru gelmekte olduğu haber alındı. Alâeddin Keykubad şehri kuşattı, çok geçmeden Erzurum sahibi II. Tuğrul Şâh b. Kılıç Arslan ile Ermeni Kralı II. Leon da kuşatmaya katıldı. Devlet adamları diplomatik yollar ile II. Leon'u memleketine geri dönmeye ikna ettiler.⁷¹³ İzzeddin de el-Melikü'l-Eşref'den yardım istedi. Erzurum sahibi Tuğrul Şâh, el-Melikü'l-Eşref'ten korktu ve memleketine döndü. İzzeddin Keykavus rahatladı. Kardeşi Alâeddin Keykubad b. Keyhüsrev Ankara'ya çekildi. El-Melikü'l-Gâlib İzzeddin Keykâvus b.

⁷⁰⁹ Özbek, **a.g.m.**, s. 15

⁷¹⁰ Özbek, **a.g.t.**, s. 45

⁷¹¹ Özbek, **a.g.m.**, s. 15-16

⁷¹² Sevim, **a.g.e.**, s. 139

⁷¹³ Faruk Sümer, "Keykâvus I", **DİA**, c. XXIV, Ankara TDV Yay 2002, s. 352

Keyhüsrev Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı oldu. İzzeddin'in kardeşi Alâeddin Keykubad'ın mülkü Ankara'ya sığındığını öğrenince üzerine yürüdü. Ankara dışında karargâh kurdu ve kuşatmaya başladı. Alâeddin Keykubad, El-Melikü'z-Zahir ile görüşerek, kardeşinden şefaet istemesini ve aralarında sulh yapılmasını istedi. El-Melikü'z-Zahir Şeyh Takiyüddin Ali b. Ebî Bekr el-Herevî'yi arabuluculuk için Ankara'ya gönderdi. Fakat sulh yapılamadı. İzzeddin, Ankara kuşatmasını kaldırmadı, oraya girdi ve kardeşi Alâeddin'i yakaladı. Bazı emirlerin ve reislerin başlarını vurdurdu.⁷¹⁴ O sıralarda Sultan el-Melikü'z-Zahir'in Veziri Şerefeddin Abdullah b. el-Hüseyin el-Kâtib vefat etti ve Şemseddin Abdalbaki b. Ebi Yala yerine görevi devraldı.⁷¹⁵ Rükneddin Süleymanşah ve Gıyâseddin Keyhüsrev, Eyyübî melikleri el-Melikü'z-Zahir ve Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan el-Melikü'l-Efdal ile iyi ilişkiler kurmuş amcaları el-Melikü'l-Adil'e karşı ittifak etmişlerdi. Ancak İzzeddin Keykavus siyasetinde değişikliğe gitmiş el-Melikü'z-Zahir ile birlikte el-Melikü'l-Eşrefle de yakınlaşma yolunu seçmişti.⁷¹⁶

El-Melikü'z-Zahir ve İzzeddin Keykavus mektuplaşıyordu ve aralarında ittifak vardı.⁷¹⁷ H. Muharrem 613/m. Nisan-Mayıs 1216 da İzzeddin Keykavus'dan, el-Melikü'z-Zahir'e bir mektup geldi. İzzeddin, Ermeni Kralı II. Leon'a saldırmak ve Antakya'yı onun tehlikesinden kurtarmak üzere el-Melikü'z-Zahir'i ortak hareket etmeye davet ederek Eyyübî ve Selçuklu ordularının Maraş'ta toplanmasını istedi. El-Melikü'z-Zahir, rekabet halinde olduğu II. Leon'a, karşı İzzeddin'in ittifak talebini müspet cevapladı. İzzeddin, Maraş yönünden el-Melikü'z-Zahir ise Derbısâk yönünden Ermeni Krallığı topraklarına girecek II. Leon'u kısıpaca alarak çaresiz bırakacaklardı. El-Melikü'z-Zahir, Dımaşk, Hama ve Humus'tan destek sağladı. El-Melikü'z-Zahir adamlarını topladı ve onlara para dağıttı. Abdurrahman el-Müncî'yi yazdığı cevap ile İzzeddin Keykavus'a gönderdi. El-Melikü'z-Zahir taleplerini çoğaltarak ve değiştirerek İzzeddin'i oyalıyordu çünkü amcası el-Melikü'l-Adil onun İzzeddin ile ittifak yapmasını ayıplamış bu birlikteliğe şiddetle muhalefet göstermişti. İzzeddin el-Melikü'z-Zahir'in isteklerinin çoğalması sebebiyle ittifaktan soğudu.⁷¹⁸

⁷¹⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 217-218; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 128-129

⁷¹⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 451

⁷¹⁶ Özbek, **a.g.t.**, s. 99-100

⁷¹⁷ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 453

⁷¹⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 234; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I s. 190-191

Aynı dönemlerde II. Leon'un elçisi bir mektup ile el-Melikü'z-Zahir'e ulaştı. Mektubunda: *"Ben sultanın memlükü (hizmetkarı) ve devletinin yanındayım. Arapların girmesi ihtimali üzerine oraya girmiştım. Bu tehlikeden kurtulmak istiyorum. Onun hizmetkarı olarak yaşamış, bir kez dışında sultanın şehirlerini korumuş ve ona hizmet etmişim."* diyerek kendisinin Eyyübîler'in hizmetinde olduğunu, onların menfaatine göre hareket ettiğini ve hep sadık kalacağını bildirdi.⁷¹⁹ Ayrıca mesajın yanında büyük ve kıymetli hediyelerle gönderdi.

El-Melikü'z-Zahir, II. Leon'un mektubu üzerine tereddüt içerisinde kaldı. Çok süre geçmeden Selçuklu askerlerinin Maraş üzerinden Haleb'e bağlı Balat'a baskın düzenlediğini Ermeni sakinlerden bir grubu öldürüp bir kısmını esir aldıklarını öğrendi. El-Melikü'z-Zahir yaşananları kabul edemezdi. El-Melikü'l-Adil'in kendisine yaptığı uyarıların ciddiyetini anladı. Huzuruna gelen İzzeddin'in elçisine şöyle dedi: *"İlk diyetin mayası mı? Acaba bizden şehirlerimizin yardıma muhtaç ve harap olmasını mı istiyorsunuz?"* Elçi özür dileyerek Balat halkının II. Leon'a yardım ettiğini bu sebeple oraya saldırıda bulunulduğunu aktardı. El-Melikü'z-Zahir'in kararı kesindi ve İzzeddin'e yardım etmekten vazgeçti.⁷²⁰ El-Melikü'z-Zahir bu süreçte Berid/Posta atlarını yeniledi ve düzenledi.⁷²¹

El-Melikü'z-Zahir'in Son Dönem Diğer Faaliyetleri

El-Melikü'z-Zahir konumu itibarıyla Abbasî halifeliği ile yakın ilişkilere sahipti. Halife Nâsır-Lidinillâh'ın elçisi elinde halifenin yazdığı, içerisinde peygamber hadisleri ve halifenin görüşleri olan *"Ruhü'l-Arifin"* (روح العارفين) isimli kitap ile Şam'a ve Mısır'a seyahat gerçekleştirdi. Halife kaleme aldığı kitabın tüm şehirlerde okutulmasını istemişti. Elçi Haleb'e varınca şehrin doğusundaki Camide oturdu. Tütsü, koku ve tıp ilminde kullanılan altın ve gümüş aletler getirdiler. Kadı Bahâeddin b. Şeddâd ve büyükler, El-Melikü's-Salih de orada hazır bulundu. Kitap bütün cemaate okundu. Eser aynı şekilde Haleb kalesi camiinde de el-Melikü'z-Zahir'e okundu.⁷²²

⁷¹⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 235; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz 1 s. 191-192; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 184

⁷²⁰ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 235-236; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 192-193; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 184; Özbek, **a.g.m.**, s. 19

⁷²¹ İbnü'l-Adım, **a.g.e.**, s. 453

⁷²² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 228; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 167

H. Ramazan 612/m. Ocak 1216'da Şeyh Şihâbeddin es-Sühreverdî, Halife Nâsır-Lidinillâh'ın elçisi olarak Haleb Sultanı el-Melikü'z-Zahir'e, geldi. Beraberinde Teşrif, siyah renkli atlas kumaştan yapılmış samur kürklü ferace ve yöresel kılıç verdi, El-Melikü'z-Zahir 70 hadis dinledi, halifenin isminin geçtiği, içerisinde peygamber hadisleri olan yukarıda zikrettiğimiz "*Ruhü'l-Arifin*" isimli kitap kendisine takdim edildi. El-Melikü'z-Zahir ve devlet büyükleri eş-Şeyh Şihâbeddin'in getirdikleri arasında oturdu. Bir süre sonra el-Melikü'z-Zahir ayağa kalktı ve halife ile aralarında geçen konuşmaları anlattı. Halifenin sözlerini işittikten sonra, Şihâbeddin'in kürsüde vaaz vermesine ve herkesin içeriye girerek onu dinlemesine izin verildi.⁷²³

H. 24 Şevval 612/m. 15 Şubat 1216 Pazartesi günü el-Melikü'z-Zahir Darü'l-Adl de otururken Hârim'den II. Leon'un Antakya'yı aldığı haberi kendisine ulaştı. Sıbt İbnü'l-Cevzî de o gün meclisteydi. Meclis toplantısı bittiğinde el-Melikü'z-Zahir, kendisini yanına oturtup ulaşı dışarı çıkarttı. Olanlar hakkında konuştular. IV. Bohemond sahibi olduğu Trablus'a geçti.⁷²⁴ Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus da Antakya'ya sahip olmaya çalışmış lakin II. Leon, Antakya'ya hâkim olmuştu. Şehir halkına çok güzel davrandı. Müslüman esirleri serbest bırakıp Haleb'e gönderdi. El-Melikü'z-Zahir ile arasında oluşabilecek bir anlaşmazlığa mahal vermedi.⁷²⁵ Aynı dönemlerde halife askerî yardım talebinde bulundu. Buna mukabil el-Melikü'z Zahir ve el-Melikü'l-Adil halifeye asker gönderdi.⁷²⁶

⁷²³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 232-233; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 167-168

⁷²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 203; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 293; **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, s. 77 (Simbat, II. Leon'un Antakya'nın önde gelenlerini mal ve para vaadi ile kendi tarafına çektiğini gece kendisine açılan kapılar vasıtasıyla Antakya'ya hâkim olduğunu zikreder.)

⁷²⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 233; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I s. 168-169

⁷²⁶ Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 364; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 203; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VII, s. 212

2.6. El-Melikü'z-Zahir'in Son Günleri ve Vefatı

İzzeddin Keykavus'un Ermeni topraklarına giriştiği hareketin hemen akabinde H. 613 /m. 1216-1217'de Kadı Bahâeddin'in yardımcısı Kadı Necmeddin b. el-Haccac, Mısırdan döndü. El-Melikü'z-Zahir, onu elçi olarak amcası el-Melikü'l-Adil'e göndermişti, Kadı Necmeddin'in Mısır'dan kabul görmüş ve memnun olarak dönmesiyle el-Melikü'z-Zahir, Kadı Bahâeddin'i niyetini ve taleplerini iletmesi için el-Melikü'l-Adil'e gönderdi. El-Melikü'z-Zahir'in amcasından istediği üç talebi vardı: Birincisi: Oğlu El-Melikü'l-Aziz Muhammed'in kendisinden sonra Haleb ve bağlı şehirleri yönetmesi el-Melikü'l-Adil'in kaide üzerine yemin etmesi. İkincisi: el-Melikü'l-Aziz'in, Dayfe Hatun'un kardeşi el-Melikü'l-Kâmil'in kızıyla evlenmesi. Üçüncüsü: El-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Adil ve Franklar arasında barış yapılması, aralarında birlik oluşturulması.⁷²⁷ El-Melikü'l-Adil, yeğeni ve damadı olan el-Melikü'z-Zahir'in taleplerini işitince şöyle dedi: " *Suphanallah bu yemine ne hacet var el-Melikü'z-Zahir benim evlatlarımdan farksızdır.* " Kadı Bahâeddin ise: " *efendim bunu talep etti ve cevap verilmesini istedi* " dedi. Kadı Bahâeddin'in ısrarını gören el-Melikü'l-Adil cevap verdi: " *(كم من كبش في المرعى وخروف عند القصاب), Merada kaç tane koç var, kuzu kasabın yanında* ", diyerek birinci ve ikinci isteği tereddüt etmeden kabul ve yemin etti.⁷²⁸ Fakat evlilik hususunda, el-Melikü'l-Kâmil ile görüşmesi gerektiğini söyledi. Kadı Bahâeddin, el-Melikü'l-Kâmil ile görüşerek el-Melikü'z-Zahir'in talebini zikretti. El-Melikü'l-Kâmil düşünüp cevap vereceğini söyledi.⁷²⁹ El-Melikü'z-Zahir'in Berid/Posta atlarını yenileyip düzenlemesi Mısır ile Haleb arasındaki haberleşmenin hızlı olmasını sağlamıştı.⁷³⁰

⁷²⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 369; İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 236-237; İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 453; el-Makrîzî, a.g.e., c. I, s. 305; İbnü'l-Fîrat, a.g.e., c. V, cüz I, s. 193-194; İbnü'd-Devâdârî, a.g.e., c. VII, s. 184; İbn Nazîf, a.g.e., s. 71

⁷²⁸

⁷²⁹ İbn Vâsıl, a.g.e., c. III, s. 237; İbnü'l-Fîrat, a.g.e., c. V, cüz I, s. 194; Humphreys, a.g.e., s. 155

⁷³⁰ İbnü'l-Adîm, a.g.e., s. 453

El-Melikü'l-Adil, Kadı Bahâeddin ile görüşürken Haleb'ten haber almak için mektup yollamıştı. El-Melikü'z-Zahir'in vefat haberini pazar günü en erken alandı ve Kadıyı huzuruna çağırıp: “*Sahibinden haber var mı?*” diye sorunca Bahâeddin İbn Şeddâd “*Hayır, ölüm haberi yok*” dedi. El-Melikü'l-Adil dedi ki: “*Kadı, efendin şu an vefat etti bugün*” dedi. Kadı İbn Şeddâd, süratle Haleb'e döndü.⁷³¹ İşte bu anlatım iki hükümdarın arasında olan ilişkiyi özetler niteliktedir. El-Melikü'z-Zahir ve amcası el-Melikü'l-Adil arasındaki rekabet nihayet son bulmuştu. İbn Vâsıl'ın aktarımıyla biri diğerinin vefatını bekliyordu.⁷³²

İbn Nâzif, hastalık nedenini verirken el-Melikü'z-Zahir'in avdayken kurutulmuş et (pastırma) ve mercimek yiyip bunun üzerine şarap içtiğini bu vesileyle hastalandığını zikreder.⁷³³ Anlatı açıkça el-Melikü'z-Zahir'in av etinden veyahut avda yediği et sebebiyle zehirlendiğini belirtmektedir. Erkan Göksu'ya göre av etinden zehirlenerek ölen her hükümdarın ölümü şüphelidir.⁷³⁴ Aynı durum Eyyûbî melikleri içinde geçerliydi ilginçtir ki taht için önemli konumda bulunan el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'z-Zahir hatta babaları Sultan Selâhaddin av dönüşü rahatsızlanmış süreç sonunda da vefat etmişti.

H. 25 Cemâziyelevvel 613/m. 9 Eylül 1216 Cuma sabahı el-Melikü'z-Zahir'de şiddetli bir hummâ ve diyare başladı. Hastalık gün içerisinde şiddetlendi. Sultan ata bindi ancak süremedi. Kardeşi el-Melikü'l-Muhsin ve büyüklerden oluşan bir grup huzuruna girdi onunla görüştüktan sonra ayrıldılar. 13 Eylül 1216 Salı gününe gelindiğinde hastalığı şiddetlendi ve ona iğne yapıldı. Hastalığının 17. gününde Kadı Necmeddin geldi. İki nüsha halinde vasiyetnamesi yazıldı. Vasiyetin maddeleri şöyleydi: El-Melikü'z-Zahir'den sonra onun yerine oğlu el-Melikü'l-Aziz'in ona bir şey olursa diğer oğlu el-Melikü's-Salih Selâhaddin Ahmed'in ve onlardan sonra da amcalarının oğlu el-Melikü'l-Mansûr Muhammed b. El-Melikü'l-Aziz'in tahta geçme hakkı bulunmaktaydı. Emir Şihâbeddin Tuğrul el-Hâdim'in görevine kale emiri ve oğlu el-Melikü'l-Aziz'in Atabeyi olarak devam etmesi, emir Seyfeddin Ali b. Süleyman b. Candar'ın ordunun başına geçmesi, Haleb emirleri ve büyükleri ile ilgili nüshalar vardı. Emirler ve Büyükler vasiyet üzerine yemin ettiler. Bir nüshanın el-

⁷³¹ el-Makrizî, **a.g.e.**, c. I, s. 305; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 71-72

⁷³² İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI s. 168

⁷³³ İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 72

⁷³⁴ Erkan Göksu, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, Kronik Kitap, İstanbul-2021 s. 149

Melikü'l-Adil'e gönderilmesi, diğerinin Atabey Şihâbeddin Tuğrul el-Hadim'de kalması hususunda karar verildi.⁷³⁵ Bedreddin Eydemür, Haleb kalesi valiliğinden alındı. Ona Necm kalesi ve Zerdana ile birlikte başka dokuz mesken iktâ verildi. Eydemür kaidelerin üzerine yemin etti.⁷³⁶ Aynı günlerde El-Melikü'z-Zahir kızının, kardeşinin oğlu el-Melikü'l-Mansûr ile evlenmesini emretti. Huzurunda nikâhları yapıldı. Reis Cemaleddin Ali b. er-Reis Safiyüddin Ebi el-Kasım b. el-Tarîre çağrıldı ve Haleb başkanlığı ona verildi, daha önce bu görevi onun babası yapmaktaydı.⁷³⁷ Hazinenin anahtarları Şihâbeddin Tuğrul'a teslim edildi. Bütün kalelerden o sorumlu tutuldu. Hat (yazı) ona devredildi. Güvenilir devlet emirlerine derecelerine göre bol miktarda arazi dağıtıldı. El-Melikü'z-Zahir kardeşlerinden her biri için 5.000 dinar gönderdi. El-Melikü'l-Mansûr b. El-Melikü'l-Aziz'e 20.000 dirhem verildi. Cami yapımında kullanması için yemin ettirildi. Sonra El-Melikü'z-Zahir 100 köleyi ve 100 cariyeyi azat etti. Bunlardan bazılarını birbiri ile evlendirdi. Mukus vergilerinin çoğunu düşürdü. Haleb şehrine bağlı civarda bulunan memlûklere gidildi, Darü'l Adl'de (adalet evinde) toplandılar, onlara muhafızlar verildi. Babü'l-Irak kapısından çıkartıldılar ve istedikleri şeylere hücum ettiler. Sarsıntı meydana geldi ve çarşılar kapatıldı. Halk kalenin altında toplandı, Haleb Reisi Cemâleddin insanların fitne çıkarmasından endişe duydu onları camide toplayarak sakinleştirdi. 27 Eylül 1216 Pazartesi günü kardeşi Sultanın kardeşi el-Melikü'z-Zafir'e Kefersud iktâ olarak verildi o Yarûkiye'de ikamet ediyordu. İktâ dışında kendisine 30.000 dirhem verildi aynı günün gecesi el-Melikü'z-Zafir vekil olarak Kefersud'a yola çıktı.⁷³⁸ Yine el-Melikü'z-Zahir'in yardımcısı ve Memlûkü Alameddin Kayser Hârim'e naip olarak atanıp oraya hareket etti. 29 Eylül 1216 Perşembe günü el-Melikü'z-Zahir'in hastalığı şiddetlendi. İnsanların onun odasına girmesine izin verilmedi ve şehirde çok büyük üzüntü yaşandı. O vakitlerde el-Melikü'z-Zafir, Haleb'ten Kefersud' a vardığı zaman, el-Melikü'z-Zahir'in öz kardeşi olan Bire sahibi el-Melikü'z-Zahir Mecîrûddin Davûd'u Harus, Kefersud, Merzeban ve Nehr-i Cûr'u kendine hakimiyetine almış halde buldu. El-Melikü'z-Zafir'den beldelerin kendisinin olduğunu belirterek

⁷³⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 237-238; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 454; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 210-211; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 198-199; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. XXI, s. 298; İbnü'l İbrî, **a.g.e.**, s. 403; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 184-185; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 369; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 397; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 71; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 297-299

⁷³⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 454

⁷³⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 238; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 454; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 199; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 185

⁷³⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 239-240; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 454; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 210; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 199-200

girmemesini istedi. El-Melikü'z-Zâfir Menbic'e geçti. Atabey Şihâbeddin Tuğrul bu durumdan çekindi el-Melikü'z-Zafir'in zarar vermesinden korktu ve oraya asker yolladı. El-Melikü'z-Zafir Haleb askerleri gelince Menbic'ten ayrıldı ve öz kardeşi Sümeysat sahibi el-Melikü'l-Efdal'in yanına gidip orada ikamet etti. 30 Eylül 1216 Cuma günü Haleb el-Melikü'z-Zahir'in ölmek üzere olması ile sarsıldı, çarşılar kapatıldı. Emirler halkı sakinleştirmek ve Saraya girerek el-Melikü'z-Zahir'e bakmak isteyenleri engellemek için çıktılar. El-Melikü'z-Zahir'in kardeşi bundan çok üzüntü duydu. Bazı emirler ve devlet görevlileri içeri girerek el-Melikü'z-Zahir'i görmek istediler. Bu ziyaret sultanı son görüşleri oldu. Hastalığın durumu ciddileşti bazı vakıflardan el-Melikü'z-Zahir adına sadaka verildi. Sultan el-Melikü'z-Zahir şehadet getirip Hakka suresi 28/29'i okudu: *"Malım bana hiçbir yarar sağlamadı, Saltanatım da yok olup gitti. Ben zengin değilim, benim malım onun malıdır, Allah'ım beni koru, rahmetini esirgeme."*⁷³⁹

H. 17-18 Cemaziyelahir 613/m. 1-2 Ekim 1216 Cumartesi günü devlet erbabının sultanın huzuruna girmesine engel olundu. Sadece Atabey Şihâbeddin Tuğrul ve el-Melikü'l-Adil'in kızı ve el-Melikü'z-Zahir'in eşi Dayfe Hatun'un onunla kalmasına izin verildi. Sultan el-Melikü'z-Zahir 9 Ekim 1216 Salı gecesı sabaha karşı Haleb kalesinde hayata gözlerini yumdu. Onun vefat haberi halktan gizlendi. Sadece Atabey Tuğrul ve eşi dışında kimse vefat ettiğini bilmiyordu. Derhal cenaze işlemlerine başlandı, Onun yıkanması için Haleb kalesi hatibi Şihâbeddin b. Hereb görevlendirildi. El-Melikü'z-Zahir abdest aldırıldı ve kefenlendi. Atabey Tuğrul, el-Fakih İbnü'd-Del ve el-Hâc (Hacı) Bahâeddin Ömer b. Ayâz'ın bulunduğu bir cemaat cenaze namazını kıldı. Defin öncesi son dualar okundu. Haleb kalesindeki sarayda altın tabut içerisine koyulacağı bir kabir kazıldı (Daru'l-Kebir)⁷⁴⁰ ve oraya defnedildi. Cenazesi daha sonra Haleb kalesinin hemen altında oğlu el-Melikü'l-Aziz ve Atabeyi Tuğrul tarafından yapılan medresenin içindeki türbeye nakledildi.⁷⁴¹

⁷³⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 240; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 454; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II s. 210-211; İbnü'l-Firat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 200-202 (eser vefat tarihini ayın 16'sı olarak verir.)

⁷⁴⁰ Kılıç, **a.g.t.**, s. 35

⁷⁴¹ Günümüzde Sultaniye Medresesi

Çarşamba sabahı Haleb şehrinde büyük bir feryat duyuldu. Karışıklığın ardından insanlar sustu. Atabey insanların sustuğunu gördüğü zaman ileriye doğru yürüdü ve bazı insanlara sultanın vefat ettiğini bildirdi. Kalenin kapısının erkenden açılmasını emrettiler. Kapının açılmasıyla sultanın öldüğünü anladılar. El-Melikü'l-Aziz ve ağabeyi el-Melikü's-Salih üzerlerinde siyah kıyafetler ile Babü'l-Feth'ten çıktı. Emirler onların durumlarından olayı anladılar ve birden büyük bir feryat meydana geldi. Başlarını açtılar, saçlarını kestiler, Melikler ve kale halkı aynı şekilde feryat etti. Manzara kötüydü. El-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü's-Salih ata binmişlerdi. Her ikisinin arasında sedye üzerinde yatan el-Melikü'l-Aziz Seyfeddin Ali b. Alemeddin vardı. Emirler ve çocukların amcaları köprüye doğru yöneldiler El-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü's-Salih'in ellerini tuttular. Ahali kaleye çıktı İnsanlar ağlayarak ve göz yaşı dökerek geldi. El-Melikü'z-Zahir'in, h. 15 Ramazan 568/m. 30 Nisan 1173'te Mısır'da başlayan hayat yolculuğu 44 yaşında son buldu. 32 seneye yakın Haleb'in hükümdarı oldu.⁷⁴²Vefatının ardından Ebu Abbas Abdusselam İbn Ebi Asrun Haleb'in el-Melikü'l-Aziz'e tevcihi için halifeye gönderildi. ⁷⁴³El-Melikü'z-Zahir'den sonra Haleb hâkimi oğlu el-Melikü'l-Aziz Muhammed b. el-Melikü'z-Zahir oldu. El-Melikü'l-Aziz h. 634/m. 1236-1237 yılında vefat etti. Ondan sonra el-Melikü'z-Zahir'in torunu el-Melikü'n-Nâsır II. Selâhaddin Yusuf b. Muhammed b. Gazi b. Yusuf b. Eyyûb başa geçmiş hakimiyeti h. 658/m. 1259-1260 yılına kadar sürmüştür. Kendisi Hülagü tarafından öldürülmüştür. El-Melikü'z-Zahir ve oğulları 75 yıl boyunca Halebin sahibi olmuştur.⁷⁴⁴

⁷⁴² İbnü'l-Adîm ve Ebu'l-Fidâ ölüm tarihini Cemaziyelahir'in 25'i olarak verirken bkz. **Zübdetü'l-haleb**, s. 454-455; **el-Muhtasar**, c. II, s. 210-211, diğer kaynaklar ise vefat tarihini aynı ayın 20'si olarak verir. Bkz. İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 7; İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 241-242; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 305; İbnü'l-Fîrat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 202-204; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, c. X, s. 369; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 213; İbn İmâd, **a.g.e.**, c. VII, s. 101-103; İbnü'l-Amîd, **Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn**, Mısır, s. 8; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 192; Ebu Şâme, **a.g.e.**, c. IV, s. 486

⁷⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 207; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 213

⁷⁴⁴ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. II, s. 180; İbnü'l İbrî, **a.g.e.**, s. 437

El-Melikü'z-Zahir'in vefatından sonra el-Melikü'l-Aziz'in yaşının küçük olması sebebiyle Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus şehri teslim almak amacıyla el-Melikü'l-Efdal ile ortak harekata girişmiş ancak bu harekât el-Melikü'l-Aziz'in Atabeyi Tuğrul ve dayısı el-Melikü'l-Eşref tarafından bertaraf edilmiştir.⁷⁴⁵ El-Melikü'l-Efdal yaptığından pişman olup tekrar Eyyûbî tabiiyetine geçmiş Sümeysât'a h. 622 /m. 1225-1226 senesinde ölünceye kadar meliklik talebinden vazgeçip kitap istinsah etmiştir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 263-267; İbn Haldûn, **a.g.e.**, c. V, s. 194; İbni Bîbî, **Selçuknâme**, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi Yay., İstanbul 2017; s. 63-68

⁷⁴⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 269

III. BÖLÜM

EL-MELİKÜ'Z-ZAHİR DÖNEMİ HALEB'İN SİYASÎ ve SOSYAL HAYATI

1. Sultan, Saray ve Devlet Teşkilatı

Önceki bölümlerde değindiğiniz üzere Zengîler, Selçuklu, Eyyûbîler Zengîler'in, Memlûkler ise Eyyûbî Devleti'nin kurumlarıyla birlikte adeta devamı gibidir. Dolayısıyla ufak farklar dışında tüm saydığımız devletlerin teşkilat yapısı aynıdır. Çağın getirisi olarak İslâm devletleri hanedanın ismiyle anılırdı Eyyûbî Devleti ise adını Sultan Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'den alır.⁷⁴⁷Eyyûbî Devleti'nde başta bulunanlar dönemin diğer devletleri gibi Sultan unvanını kullanıyordu. El-Melikü'z-Zahir, devletin başına hiçbir zaman geçememiştir lakin Eyyûbîlerin Haleb kolu kurucusu olarak Sultan unvanını kullanmıştır. İbnü'l-Adîm, kendisine ithaf ve takdim ettiği “*Kitâbü'd-Derârî fî zikri'z-zerârî*” adlı eserinde el-Melikü'z-Zahir'e “*Sultan el-Melikü'z-Zahir el-Alem el-Adil, el-Müeyyed, el-Mansûr, el-Muzaffer, Gıyasedünya ve din, Seyid el-Müluk ve es-Selatin (Sultanların ve Meliklerin efendisi*⁷⁴⁸), *Eba Muzaffer, Gazi b. Yusuf b. Eyyûb Nasır emirü'l-mü'minin*” şeklinde hitap etmektedir.⁷⁴⁹ Haleb hükümdarı olarak Eyyûbî Sultanına bağlı lakin kendi içinde özerk bir yönetim sergileyen el-Melikü'z-Zahir yapılacak her işi, imar faaliyetleri dahil, bizzat kendisi yürütür. Beğenmediği kimseleri azleder yerine işin ehlini getirirdi. Zor durumlarda her daim meclisine danışıp görüştüktan sonra nihai kararını verirdi. Aslında dönemin ruhu bunu gerektiriyordu. Sultanlar mühim kararları Ashâb-ı Şûrâ'dan meydana gelen istişare meclisine danışarak alırlardı.⁷⁵⁰Yine kendisi belirli günlerde Darü'l-Adl'de oturumlar tertip edip halkın dertlerini dinler davalara bakardı.⁷⁵¹

⁷⁴⁷ Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî*..., s. 241

⁷⁴⁸ (سید) Seyid; efendi, hükümdar, bey anlamındadır bazı durumlarda ve bölgelerde seyid ata, dede anlamında da kullanılmaktadır.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Adîm, *Kitâbü'd-Derârî fî zikri'z-zerârî*, Nşr. Alâ Abdülvehhâb Muhammed, Kahire-1984, s. 13

⁷⁵⁰ *Nizamülmülk Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2018, s. 127-128; Şeşen, *A.y.*

⁷⁵¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 213; Ayşe Dudu, Kuşçu, “Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l-Adl” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, 2009, s. 219

Saray ve Saray görevlileri

Sultan Sarayı, Haleb kalesinin içinde yer almaktadır. İç kale şehirden 49 metre yükseklikte olup son derece müstahkemdir.⁷⁵² Sarayın adı bazı kaynaklarda Zafer Saray'ı olarak geçmektedir. El-Melikü'z-Zahir, Dayfe Hatun ile evlendiği gece sarayda ufak çaplı bir yangın çıkmış ilerleyen dönemlerde yaşanan tahribat giderilmiş saray el-Melikü'z-Zahir tarafından tekrar imar edilmişti.⁷⁵³ Yine ileride zikredeceğimiz üzere kale içinde bulunan bazı saraylar el-Melikü'z-Zahir tarafından yıkılmış kale yeni formuna kavuşmuştur. Eyyûbîlerin saray hizmetlileriyle ilgili ise bilğimiz pek azdır lakin yönetim şeklinin dönemin diğer devletleriyle paralellik göstermesi bize benzer görevlerde bulunan saray hizmetlilerinin olduğunu düşündürmektedir. Ramazan Şeşen, Sultan Selâhaddin'in Fâtımî tarzı saray hayatından çok Nureddin Zengî'nin mütevazı saray hayatını benimsediğini zikreder.⁷⁵⁴ Saray görevlilerinin en önemlisi Üstâdar/Saray ağasıydı. Sultan Selâhaddin'in Kahire Saray ağası Bahâeddin Karakuş idi. Üstâdar, saraya girip çıkan her şeyden o sorumluydu. Sarayın emniyeti, şaraphane, mutfak ve inşaat işleri yine ondan sorulurdu. Sultandan başka hanedan mensupları ve büyük emirlerin de Saray ağaları mevcut idi.⁷⁵⁵ Ayrıca el-Melikü'l-Adil, Üstâdar'ı Kadı Necmeddin Halil el-Sumudi'yi halifeye elçi olarak göndermiştir. Kadı Necmeddin kazasker olarak da bilinmektedir.⁷⁵⁶ Bu durumda denilebilir ki Üstadarlar farklı sınıflardan olabilmektedir. El-Melikü'z-Zahir'in de üstâdar'ı olduğu muhakkaktır. Yine dönemin klasik saray teşkilatında yer alan Hacıblerin el-Melikü'z-Zahir'in hizmetinde bulunduğunu bilmekteyiz bilhassa meclis toplanırken yanında bulunur emirlerini yerine getirirlerdi.⁷⁵⁷ Diğer saraylarda bulunan Silahdar, Camedar, Mirahûr, Davetdâr, el-Mükebbis, Taştâr, bilhassa Çavuş ve Hazinedar gibi görevliler aşikardır ki Haleb şehrinde de bulunmaktaydı.⁷⁵⁸

⁷⁵² Sarayların inşası ve kale hakkında detaylı bilgi için bkz. İzzeddin İbn Şeddâd, **el-Alâkûl-Hatîre**, c. I, s. 91; Emin Kırkıl, **Selçuklu Döneminde Halep**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 1999, s. 114-115

⁷⁵³ Stefano Bianca (Ed.), **Syria: Medieval Citadeles Between East and West**, s. 125

⁷⁵⁴ Şeşen, **a.g.e.**, s. 256

⁷⁵⁵ Şeşen, **a.g.e.**, s. 256-257

⁷⁵⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 180

⁷⁵⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 164-165; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 26-28

⁷⁵⁸ Görevlilerin hizmetleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Şeşen, **Eyyûbîler...**, s. 163-164; Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri...**, s. 600-623

Vezaret Makamı ve Divanlar

İslâm devletlerinde hükümdarların en büyük yardımcısı vezirler idi. Vezirler ya kılıç erbabından, emirlerden ya da kalem erbabından kâtiplerden seçilirdi.⁷⁵⁹ El-Melikü’z-Zahir’in vezirleri hakkında pek çok malumat vardır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi o kendisine ihanet eden Veziri İbn Mahân’ı cezalandırıp Haleb kalesine hapsetmiştir. İkinci husus el-Melikü’z-Zahir’in vezirlerini kalem sınıfından seçmesidir. En meşhur vezirlerinden biri Ahmed b. Hüseyin yani Nizam el-Tuğraî idi. İyi bir edip ve kâtip olan Ahmed b. Hüseyin, el-Melikü’z-Zahir’in mektuplarını yazıp, kendisine 20 sene hizmet etmiştir.⁷⁶⁰ Vefatının ardından ailesinden şahsiyetlerde örneğin İbn Ali b. Muhammed b. Abdussamed el-Dehliyu, Ebu İsmail el-İsfahânî el-Tuğraî’nin torunudur⁷⁶¹ ve Haleb diplomasisinde, el-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde görev almıştır.

Eyyûbî Devleti’nde dört esas divan bulunmakta idi. Devletin bütün iç ve dış yazışmalarını üstlenen ve bürokratik işleri düzenleyen divana, Divanü’l-İnşâ başına da Sahibu Divanü’l-İnşâ denirdi. Birde sultanın özel yazılarıyla ilgilenen sır kâtipleri mevcut idi.⁷⁶² Sultan Selâhaddin’in, Divanü’l-İnşâ başı Kadı el-Fazıl, Sır kâtibi ise İmâdüddin İsfahânî idi.⁷⁶³ El-Melikü’z-Zahir’in veziri Nizameddin Muhammed b. el-Hüseyin el-Kâtib aynı zamanda Sultan’ın İnşâ ve Sır kâtipliğini birlikte yürütmüş kendisinin vefatından sonra Şerefeddin Ebu Mansûr b. el-Hüseyin bu görevi devralmıştır.⁷⁶⁴ Diğer divanlar Divanü’l-Kaza, Divanü’l-Ceyş ve Düvanü’l-Mal/Divanü’l-İstifa idi. Divanü’l-Kaza hukuk işlerine bakarken başında Kadıkudât bulunmaktaydı.⁷⁶⁵ Divanü’l-Mal ise devletin tüm mali işlerinden sorumluydu.⁷⁶⁶ Vergilerin alınması, mali denetim dahil bütün vergi çeşitlerinin Divanü’l-Mal’a bağlı özel divanları vardı.⁷⁶⁷ El-Melikü’z-Zahir, Divanü’l-İstifa görevini Müstevfi Şemseddin Ebi Yâlâ’ya teslim etmiş Ebu Mansûr b. el-Hüseyin vefat ettiğinde Divanü’l-İnşâ ve vezirlik makamı da yine Ebi Yâlâ’ya takdim edilmiştir.⁷⁶⁸

⁷⁵⁹ Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî...**, s. 260

⁷⁶⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 183

⁷⁶¹ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, cüz VI. s. 2748

⁷⁶² Oflaz, **a.g.e.**, s. 192

⁷⁶³ Şeşen, **a.g.e.**, s. 261

⁷⁶⁴ İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-haleb**, s. 451

⁷⁶⁵ Oflaz, **a.g.e.**, s. 192-193

⁷⁶⁶ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2017, s. 300

⁷⁶⁷ Şeşen, **a.g.e.**, s. 313

⁷⁶⁸ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 451

Mısır'da Divanü'l-Mal sahibi yani divanın başı konumundaki Kadı el-Esad b. el-Memmatî, el-Melikü'z-Zahir'e sığınıp onun yanında kalmış hizmet göstermiş karşılığında sultandan ikramlar görmüştür.⁷⁶⁹ Divanü'l-Ceyş ise ordu ve askeriyeyle ilgili tüm kararların alındığı divandır. El-Melikü'z-Zahir'in karakterini ve özelliklerini anlatan metinlerden Divanü'l-Ceyş'in huzurunda toplandığını biliyoruz.⁷⁷⁰ İşin özü dönem devletlerinde bulunan saray ve yönetim teşkilatlarının küçük bir kopyası Haleb'te mevcut idi. Yine dönemin diğer şehir görevlileri vali, reis, kadı gibi görevlilerin Haleb şehrinde görev aldığını okumalarımızdan anlamaktayız.

⁷⁶⁹ İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 176

⁷⁷⁰ İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 6; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 196; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 297-299; İbn İmâd, **a.g.e.**, c. VII, s. 102-103

2. El-Melikü’z-Zahir’in Haleb Şehrine Yaptığı İmar Faaliyetleri

Babü’l-Cenan (Cennet kapısı) ve Babü’l-Nasr (Zafer Kapısı) arasındaki eski duvarlarda, büyük tuğlalarla inşa edilen kısa sur, el-Melikü’z-Zahir tarafından ikinci bir duvar ile kaplanmıştır.⁷⁷¹ Haleb surlarında fetihlerden sonra İslam melikleri tarafından birçok burç yenilenip üzerlerine isimleri yazılmıştır. Zengî döneminde yaşanan deprem sonucu surlar hasar görünce⁷⁷² Nureddin Mahmud b. Zengî, Babü’s-Sağır’dan (küçük kapı) Babü’l-Irak’a kadar olan alanda bir grup burç kurup Babü’l-Irak’tan, Kalatü’s-Şerif’e ve önceden Babü’l-Yahûdi denilen Babü’n-Nasr’dan, Babü’l-Cenan’a, Babü’l-Arbain’dan (Kırk kapısı) Babü’l-Yahûd’e (Yahudi Kapısı) kadar büyük surun önüne kısa bir sur daha inşa ettirdi.⁷⁷³ H. 610-611/m.1213-1215 yılları arasında el-Melikü’z-Zahir, Babü’l-Cenan’dan, Burcü’s-Sa’abine’ne (Yılan Kulesi) kadar surun yenilenmesini emretti. Ayrıca oraya Babü’l-Mescid’i yani Babü’l-Ferec adıyla bilinen kapıyı açtırdı.⁷⁷⁴ İlk duvarın yüksekliğinde kuleler ve surlar inşa edildi. El-Melikü’-Zahir, mimariyi kendisi tasarlıyor işleri bizzat kendisi yönetiyordu.⁷⁷⁵ Dönem içinde sahip olan hükümdarlar tarafından hendekler kazılarak Haleb kalesi daha müstahkem bir hale getirilmişti lakin el-Melikü’z-Zahir kalenin sağlamlaştırılması konusunda epey gayret gösterdi. Orada daire şeklinde bir hamam bulunmaktaydı. El-Melikü’z-Zahir tarafından yıktırıldı ve yerine saray mutfağı inşa ettirildi. Yine ihtiyaç için bir su sarnıcı ve mahsul deposu inşa edildi. Kale kapısının seviyesini alçak bulan el-Melikü’z-Zahir günümüzdeki yerine yükseltti.⁷⁷⁶ Kaleyı Nureddin büyütmüş ancak el-Melikü’z-Zahir eklemeler ile yeniden tasarlamıştır. Meşhur kale geçidi yine el-Melikü’z-Zahir tarafından inşa edilmiş 13.Yüzyıl başında Haleb kalesinin yamaçları olduğu gibi taşla kaplanmıştı.⁷⁷⁷ El-Melikü’z-Zahir, Babü’l-Arbain’e bağlı olup, kaleye giden su kanalı üzerinde bulunan Nureddin b. Mahmud b. Zengî tarafından inşa edilmiş burcu yıkarak hendeğin kaleye bakan kanadının alt kısmından üst duvara kadar Herkül taşları döşetmiştir. Kalenin hendeğini daha da genişlettiği mevziinin şehre bakan tarafına bir sur daha ekletti. Böylece yukarıda zikrettiğimiz meşhur kale girişinin kapısından geçişi sağlayan geniş köprüyü inşa

⁷⁷¹ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, cüz 1, s. 51

⁷⁷² Kırkıl, **a.g.t.** s. 121

⁷⁷³ İbn Şeddâd, **el-Alâkûl-Hatîre**, c. I, s. 61

⁷⁷⁴ İbnü’s-Şihne, **ed-Dürü’l-müntehab**, s. 31

⁷⁷⁵ İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-haleb**, s. 452

⁷⁷⁶ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, cüz I, s. 52-53

⁷⁷⁷ **A History of the Crusades**, c. IV, s. 150

ettirmiş oldu. Kendisi için Babü'l-Cebel adında hususi bir başka kapı daha açtırmış olup, Kaleye oradan girip çıkıyordu. Söz konusu kapı Darü'l-Adl'in yanındaydı. El-Melikü'z-Zahir, Darü'l-Adl'e de bir sur inşa etti. Surlarda kible (güney) yönünde Babü'l-Irak'a doğru bir kapı ayrıca doğu ve kuzey tarafına da iki kapı daha açtırdı. Kendi meclisi için birde meydan yanında bir Darü'l-Adl inşa ettirdi.⁷⁷⁸ El-Melikü'z-Zahir, Rum hendeğinin onarımını ve düzenlemesini yaptı. Kalatü's-Şerif'den makamına çıkan kapıya kadar birçok kapı inşasına başlandı. Bazı kapıların tamamlanması oğlu el-Melikü'l-Aziz'in devrine sarktı.⁷⁷⁹ El-Melikü'z-Zahir, sahip olduğu Haleb'in savunmasını güçlendirmeye çok ehemmiyet gösteriyordu. Hendeğin kazılmasını ve toprağın kaldırılıp şehir hendeğinin eşiğine atılmasını emretti. Böylece hendeğin seviyesi yükseltildi.⁷⁸⁰ H. 609-610/m. 1212-1214 yıllarında ise değindiğimiz üzere şehrin kuzeyinde yer alan Babü'l-Yahûd kapısı değiştirildi. Orada Yahudi dükkanları ve mezarlıkları vardı. Babü'l-Yahûd'un şehrin dış mahallelerine çıkan iki kapısını yıktırdı. O alana dört bölüm yaptırdı. Bir pasajdan diğerine geniş, iyi dizayn edilmiş bir mahzen (koridor) çıkıyordu. Zikredilen mahzenin üzerine iki burç yaptırdı. Orada bir de şehirde bulunan Yahudiler için bir sinagog bulunmaktaydı. Yapılan düzenlemenin ardından o bölgeye toplanan mahsulün ve yakacak odunun satıldığı çarşılar yaptırdı.⁷⁸¹ Babü'l-Yahûd ismini de Babü'n-Nasr olarak değiştirdi.⁷⁸² El-Melikü'z-Zahir, Burcü's-Sa'abine yanında Babü'l-Cenan ve Babü'n-Nasr arasındaki Babü'l-Faradis isimli kapıyı da yenilemiştir. Zikredilen mevki için hendeğin üstünde bir köprü yaptı. Haleb Saray hamamının kenarında bulunan Babü'l-Ferec kapısının yanında Haleb kalesini takip eden ünlü bir saray vardı. El-Melikü'z-Zahir tarafından yıktırıldı.⁷⁸³ H. 608/m. 1211-1212 yıllarında Haleb kapısını ve dergâhını imar ettirip su ile doldurttuğu hendeği derinleştirdi.⁷⁸⁴ H. 610/1213-1214 yıllarında ise Zahirîyye Rabat'ının yenilenmesini emretti. Babü'l-Kınnesrîn dışında, orayla Kuveyk Nehri arasındaki alan yer yeniden düzenlendi ve Yarûkîyye mahallesi yıkıldı insanların çoğu zikredilen yere taşındı. H. 612/m. 1215-1216 yıllarında ise Babü's-Sade kapısı tamamlandı lakin açılmadı.⁷⁸⁵

⁷⁷⁸ İbn Şeddâd, **el-Alâkûl-Hatîre**, c. I, s. 62; İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz I, s. 53

⁷⁷⁹ İbnü's-Şihne, **ed-Dürrü'l-müntehab**, s. 34

⁷⁸⁰ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, cüz I, s. 54

⁷⁸¹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, cüz I, s. 55; İbnü's-Şihne, **a.g.e.**, s. 44

⁷⁸² Kırkıl, **a.g.t.**, s. 124

⁷⁸³ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb** cüz I, s. 56-57; **Zübdetü'l-haleb**, s. 452

⁷⁸⁴ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb** s. 451

⁷⁸⁵ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 542-453

El-Melikü'z-Zahir, Haleb dışında sahip olduğu şehirlere de imar faaliyetlerinde bulunmuştu. Tuğladan yapılmış Azez kalesini yenileyip taştan inşa ettirdi.⁷⁸⁶Yine Hârim kalesi de el-Melikü'Zahir tarafından yeniden imar edildi.⁷⁸⁷ Ma'arretü'n-Nu'man da bulunan Yuşa b. Nuh'un kabri el-Melikü'z-Zahir tarafından yenilendi.⁷⁸⁸Dımaşk surları 605-614 yılları arasından yeniden inşa edilirken burçlar ve surlar yapılmış posta güvercinlerinin kuleleri inşa edilmişti. Arkeolojik kalıntılar ayrıca el-Melikü'z-Zahir'in de inşaya yardım ettiğini göstermektedir.⁷⁸⁹Yönetiminde Haleb'in çehresini değiştirmiş yenilenen mahallelerden kalenin istihkâmına kadar her projeyi bizzat kendisi yürütmüştü.

Kale içine açılan kapıların biri üzerinde aslan motifleriyle birlikte 1209 yılına ait bir yazıt bulunmaktadır: *'Bismillahirrahmanirrahim, hükümdarımız Sultan el-Melikü'z-Zahir, hikmetli, adil, savaşçı, Allah tarafından korunan, muzaffer, dünyanın ve dinin kurtarıcısı, İslâm'ın ve Müslümanların efendisi, meliklerin ve sultanların efendisi, inançsızların ve kafirlerin fatihi, mezhep ve asilerin fatihi [...] bu kapıyı emretti dikilecek.*'⁷⁹⁰

Şehre Su Getirilmesi

İbn Cübeyr, 1183-1184 yılları arasında Haleb'e geldiğinde iki su kuyusunun varlığından söz etmektedir.⁷⁹¹ Haleb'te bulunan su kanalları ve su sarnıçları yetersiz kalınca ve sulara kirlenme görülünce el-Melikü'z-Zahir bu duruma bir çözüm düşündü ve Cilan'dan kanal döşeyerek şehre su getirdi. Döşenen kanalın etrafı kireçle sıvandı ve çıkışlar kapatıldı. Bir müddet sonra şehrin suyu arttı, çeşmeleri güçlendi. Haleb'te ki kanalları ve yer altı su borularını yeniledi. Kaynakların tabiriyle şehirde küçük göletler oluştu. Şair Ebu Muhammed b. Muhammed el-Vasatî, bu projenin ardından el-Melikü'z-Zahir'i övdü. Kanalın suyu beldenin daha önce suyun hiç ulaşmadığı yerlerine ulaştı. Kanalın mimarisi ve onarımı için vakıflar tahsis edildi, vakfiyeler kuruldu.⁷⁹²

⁷⁸⁶ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz I, s. 267; C. Cahen, **La Syrie Du Nord**, Paris 1940 s. 139

⁷⁸⁷ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 376-377

⁷⁸⁸ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, cüz I, s. 467

⁷⁸⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 181-182; Humphreys, **a.g.e.**, s.147-148

⁷⁹⁰ Bianca, **a.g.e.**, s. 115-116

⁷⁹¹ **İbn Cübeyr, Seyahatmanesi**, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2021, s. 188; İbn Cübeyr, **Tezkire bi'l-ahbâr, an İttifakati'l-esfâr (er-Rihle)**, Nşr. Hüseyin Nassâr, Dar Sadır, Beyrut, s. 226

⁷⁹² İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz I, s. 57-58, şiir için bkz. s. 58

İbrahim Aleyhisselam makamında yangın çıkmış, çatılar, tavan, kapılar ve içeride bulunan çadırlar, aletler, makinalar, silahlar, dahil birçok şey harap olmuş el-Melikü’z-Zahir makamı yenileyip eskisinden daha iyi hale getirmiştir.⁷⁹³

Zahiriyye Medreselerinin İnşası

Haleb’te bilinen ilk medrese 1122-1123 yıllarında Bedrüddevle Süleyman tarafından inşa edilen Zeccâciye adlı Şâfiî Medresesidir.⁷⁹⁴ Bölgede bulunan Şii nüfus medrese yapımına karşı çıkmış inşaat alanını tahrip etmiştir. Bu sebeple yeni medreselerin yapılması zaman almıştır.⁷⁹⁵ 1150 yılında Nureddin, Hallâviyye Medresesini, Esedüddin Şirkûh ise Hanefî ve Şafiîler için Esediyye Medresesini, İzeddin b. el-Mukaddem Şafiîler için Mukaddemiyye Medresesini inşa ettirmişti. Yine Haleb’te o dönem Haddâdiyye, Şadbahtiyye ve Tomanıyye Medreseleri inşa edilmişti.⁷⁹⁶ İbn Cübeyr, Haleb’i gezdiği sıralarda dört veya beş medresesi bulunduğundan söz eder.⁷⁹⁷ O dönem zikrettiği sayıdan fazla medrese mevcut olsa da bu sayı yetersiz idi. Ziyaeddin İbnü’l-Esîr yeni açılan bir medreseye tebrik mektubu yazmıştır.⁷⁹⁸ Yazılan mektup yaşanan dönemde kültür ve şehrin gelişimi ayrıca medreselere bakış açısının anlaşılmasına bir örnektir.

El-Melikü’z-Zahir, Haleb’teki medreselerin yetersizliğinin farkındaydı. Münebbi mahallesinde Babü’n-Nasr dışında, Hatuniyye ve Hanifiyye’nin doğusunda Hüsamîye Hankâh’ının batısı, kanal ve Banyas nehirleri arasında Zahiriyye medresesi olarak bilinen Şâfiî Medresesini inşa ettirdi.⁷⁹⁹ Bunun dışında vakıfların ve kadılığın başında bulunan Bahâeddin İbn Şeddâd ve el-Melikü’z-Zahir’in girişimleriyle pek çok medrese inşa edildi. H. 601/m. 1204-1205 yılında Babü’l-Irak kapısının yakınına bir medrese daha inşa edildi. Nureddin Zengî’nin yaptırdığı medresenin karşısında ve civarında Darü’l-Hadis inşa edildi.⁸⁰⁰ El-Melikü’z-Zahir elinde bulunan Haleb’in her anlamda mamur olmasını istemekteydi. Yine birçok alim için Haleb’e medrese yaptırmıştır.

⁷⁹³ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-haleb*, s. 451

⁷⁹⁴ Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî...*, s. 385

⁷⁹⁵ Kırkıl, *a.g.t.*, s. 136-137

⁷⁹⁶ Medreseler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şeşen, *a.g.e.*, s. 385-387; İbnü’ş-Şihne, *a.g.e.*, s. 109-124; İbn Şeddâd, *el-Alâkûl-Hatîre*, c. I, s. 61 s. 241-286

⁷⁹⁷ İbn Cübeyr *Seyahatmanesi*, s. 189; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, s. 228

⁷⁹⁸ *Resailü Ziyaeddin İbnü’l-Esîr*, Çev. Nadir Özkuyumcu, TÜBA, Ankara 2019, s. 228

⁷⁹⁹ Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi’l-medâris*, c. I, s. 257

⁸⁰⁰ İbn Dokmak, *Nüzhetü’l-enâm fi târîhi’l-İslâm*, Beyrut-1999, s. 77-78

3. Haleb Şehrinde Sosyo-Ekonomik Hayat

Eyyûbî Devleti, “*Mısır, Şam, Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya, el-Cezire, Hicaz, Yemen, Libya’nın kuzeyi gibi zengin orta doğu bölgelerine sahipti.*”⁸⁰¹ Haleb, bölgedeki ulaşım yollarının hem de faal ticaret yollarının kesiştiği bir mevkide yer aldığı için canlı bir ticaret şehriydi. 1174 tarihli bir anlatımda tüccar olan bir şahıs Haleb için şehir eskisinden daha mamur, daha kalabalık, alimleri, reisleri daha çoktur kalesi de daha müstahkemdir demektedir.⁸⁰² Haleb şehri büyük, mamur, evleri güzel bir belde olarak nitelendirilir.⁸⁰³ Şehirde farklı etnik gruplar ikamet etmekteydi. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler. Müslümanlar ise mezhepsel olarak Şîî ve Sünnî ağırlıklı, etnik olarak Türkmenler, Araplar, Karaitler ve yerli Suriye halkı ikamet etmekteydi. Her bir kesimin kendine ait bir mahallesi bulunmaktaydı.⁸⁰⁴ Haleb şehrinde ikamet eden Şîîlerin ayrıca bir reisi bulunmaktaydı.⁸⁰⁵ Bu da her cemaatin bir reisi, önderi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Haleb şehrinde 200’e yakın hamam bulunmaktadır.⁸⁰⁶ İbn Şeddâd, hamamların mahallelerine ve konumlarına kadar vererek Haleb’te 165 hamam olduğunu bildirirken İbnü’ş-Şihne’nin eserinde ise bu sayı 195 olarak verilir. İçlerinde Zahirîyye Medresesi vakfının hamamı da mevcuttur.⁸⁰⁷ Şehirde ayrıca döneme uygun Bimaristan (Hastane) bulunmaktadır.⁸⁰⁸ Hastane dışında Haleb’te ünlü tabipler dükkân sahibiydi. Üsâme b. Munkız, Haleb’te dükkân sahibi olan İbn Butlan’dan bahseder.⁸⁰⁹ Halk bu dükkânlar vasıtasıyla tabipler tarafından tedavi edilirdi.

⁸⁰¹ Şeşen, a.g.e., s. 242

⁸⁰² İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay. İstanbul 2017, s. 174

⁸⁰³ Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü’l-Büldan), Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay. İstanbul 2017, s. 227

⁸⁰⁴ Detaylı bilgi için bakınız Kırkıl, a.g.t., s. 157-170

⁸⁰⁵ Şeşen, Selâhaddin Eyyûbî..., s. 271

⁸⁰⁶ Şeşen, A.y.

⁸⁰⁷ İbn Şeddâd, el-Alâkûl-Hatîre, c. I, s. 313; İbnü’ş-Şihne, ed-Dürü’l-müntehab, s. 133

⁸⁰⁸ Yâkut el-Hamevî, Mucemü’l-büldân, c. II, s. 283; İbn Cübeyr Seyahatmanesi, s. 189

⁸⁰⁹ İbn Munkız, Kitâbü’l-İ’tibâr, Nşr. Abdülkerim Ester, Beyrut-2003, s. 286-287; İbn Munkız Haçlılara Karşı Üsâme İbn Munkız, Çev. Selahattin Hacıoğlu, Bordo Yay., İstanbul-2018 s. 250

Camilere gelince Haleb şehrinde o devir 700'e yakın cami ve mescit bulunmaktaydı.⁸¹⁰ İbn Cübeyr, Haleb Ulu Camisini methederken 50 kapısı olduğundan ve minberlerdeki ahşap oymacılığından hayranlıkla bahseder.⁸¹¹ El-Kalkaşendî, 1191 yılına ait el-Melikü'z-Zahir tarafından Haleb'teki camilerin, vakıfların, hastane ve türbelerin idaresine atanan görevliye verilen menşuru aktarmaktadır.⁸¹²

Şehirde ikisi kalede olmak üzere altı kilise ve bir sinagog bulunmaktaydı.⁸¹³ Şehirde birçok Hangâh ve Rıbat mevcut idi.⁸¹⁴ O dönem Haleb halkı için öneme haiz kutsal mekanlar, türbeler, meşhedler bulunmaktaydı. Makam-ı İbrahim, Meşhed-i Dekke ve Meşhed-i Hüseyin, Haleb için önemli yerlerdi. Özellikle Meşhed-i Hüseyin, Haleb'te bulunan Şîî kesim için çok önemliydi.⁸¹⁵ Meşhed-i Dekke'nin kuzeyindeki Cevşen Dağının eteklerinde bulunan Meşhed-i Hüseyin, el-Melikü'z-Zahir tarafından tamir ve imar edilmiş giderleri için vakıf kurulmuştu. El-Melikü'z-Zahir bu sayede Haleb Şîîlerinin gönlünü kazanmayı hedeflemişti.⁸¹⁶

Ticaret hayatı çok renkli olan Haleb'in çarşıları çok özel bir görünüme sahipti. Caddeleri güzel, yolları geniş ve ahşap tavana sahip dikdörtgen biçimli bu çarşılar İbn Cübeyr'in dikkatini çekmiş oraları sanat galerilerine benzetmiştir.⁸¹⁷ İzzeddin İbn Şeddâd'ın verdiği h. 609/m. 1212-1213 yılına ait Haleb gelirleri listesi bize el-Melikü'z-Zahir dönemi Haleb ekonomisi hakkında geniş bir bilgi sunar. Zikredilen liste sayesinde Haleb'te deve-at-sığır pazarı, köle veya un pazarı, koyun pazarı, Türkmen koyun pazarı, oduncular çarşısı, Kirişçiler çarşısı ve Sultan Hanı gelirleri hakkında bilgi alıyor dönemin iş kollarını açıkça görüyoruz.⁸¹⁸ Oduncular çarşısının da el-Melikü'z-Zahir tarafından imar edildiğini bilmekteyiz. Dönemin diğer iş kollarından bazıları dericilik, iplikçilik, tarım, kalaycılık, döküm ve balıkçılık idi.⁸¹⁹ Şehirde, sirke ve sabun satıcıları⁸²⁰ av kuşu satıcıları, hasırcılar, tandır imalatçıları,

⁸¹⁰ Şeşen, **a.g.e.**, s. 370

⁸¹¹ İbn Cübeyr **Seyahatmanesi**, s. 188-189

⁸¹² el-Kalkaşendî, **a.g.e.**, c. II, s. 48; Şeşen, **a.g.e.**, s. 371

⁸¹³ Kırkıl, **a.g.t.**, s. 135-136

⁸¹⁴ İbn Şeddâd, **el-Alâkül-Hatîre**, c. I, s. 233-238

⁸¹⁵ Meşhedler hakkında detaylı bilgi için bkz. Kırkıl, **a.g.t.**, s. 147-152

⁸¹⁶ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz I, s. 412

⁸¹⁷ İbn Cübeyr, **Seyahatmanesi**, s. 188-189

⁸¹⁸ Kaynaklarda Köle pazarı (دكة الرقيق) olarak geçen yer Savaguet tarafından un pazarı (دكة الدقيق) olarak verilir. Detaylı bilgi için bkz. Kırkıl **a.g.t.**, s. 171, lakin dönem düşünüldüğünde zikredilen yerin köle pazarı olması daha muhtemeldir.

⁸¹⁹ İbn Şeddâd, **el-Alâkül-Hatîre**, c. I, s. 357-360; İbnü's-Şihne, **a.g.e.**, s. 146-148

⁸²⁰ İbn Havkal, s. 174

sabun atölyeleri, dericiler, kuyumcular⁸²¹ belli kapılar ve mahallelerde kümelenmişti.⁸²² Şehrin en gözde yerlerinden biri şüphesiz Kaysariye çarşısıydı (Kumaş hanı). Bu han İbn Cübeyr tarafından temiz ve bakımlı olarak nitelendirilir.⁸²³

Kaysariye hanı çok müstahkem bir yapıya sahipti ve her daim gece bekçisi bulunurdu. Kuyumcuların ve halı atölyelerinin bulunduğu değerli malların satıldığı bir çarşı kimliğine sahipti.⁸²⁴ Yâkut el-Hamevî, zikredilen Kaysariye'nin 20 dükkânı içinde barındırdığını ve her gün burada 20.000 dinarlık mal satıldığını belirtir. Bu bilgiyi de İbn-i Butlan'dan aldığını zikreder.⁸²⁵ Bu rakam sadece kumaşlardan ziyade diğer satılan malların eklenmesiyle oluşmuş olmalıdır. Zira hesaplama yapıldığında 7.300.000 dinar etmektedir.⁸²⁶ Rakam abartılı veya hatalı olsa bile Kaysariye hanının potansiyelini gözler önüne sermektedir. Haleb ticaretinde rol oynayan başlıca öğeler şunlardı: ipekli ve yünlü, Yezdî, Rumî ve Acem türü kumaşlar, samur, sincap, vaşak tavşan, tilki kürkleri, Çerkez, Türk, Rum köleler⁸²⁷ ile inci, altın ve gümüş mücevherat çeşitleri yer alıyordu.⁸²⁸ Tarım ve hayvancılığın da gelişmiş olduğu Haleb, gül, karpuz, buğday, pamuk, mısır, susam, salatalık, mışmış, üzüm, Şam fıstığı, elma, nar, kayısı, incir üretiminden önemli gelir elde ediyordu.⁸²⁹ Geniş ürün yelpazesinin getirisi de bir hayli fazlaydı. El-Melikü'z-Zahir'in, Haleb müstevfisi Kerimüddeve b. Şerrar el-Nasranî'nin 609 senesi mali verilerine göre Haleb hazinesi geliri olarak 6.984.000 dirhem kazanılmıştı.⁸³⁰ Bu da 465.633 dinar etmekteydi. Gelirin 4.335.000 dirhemi şehirsel faaliyetlerden geri kalanı ise tarım ve hayvancılıktan elde ediliyordu.⁸³¹ El-Melikü'z-Zahir, amcası el-Melikü'l-Adil gibi ticaretin öneminin farkındaydı ve özellikle Venedik ile ticari anlaşmalar yapmış, onlara imtiyazlar sağlamıştı. 1207/8 de Venedik Dükü Pietro Ziani, ticaret anlaşması yapmak için P. Marignoni'yi el-Melikü'z-Zahir'e göndermişti. Görüşmenin neticesinde Haleb şehrinde, Venediklilere bir ticarethane, bir hamam ve bir kilise teslim edilmiş şehre yerleşecekler ise Lazkiye'de oturan Venedikliler ile aynı haklara sahip olarak, mahkemeye baş

⁸²¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, s. 56

⁸²² Kırkıl, *a.g.t.*, s. 172-173

⁸²³ İbn Cübeyr, *Seyahatmanesi*, s. 189

⁸²⁴ Kırkıl, *a.g.t.*, s. 174

⁸²⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mucemü'l-büldân*, c. II, s. 284

⁸²⁶ Kırkıl, *a.g.t.*, s. 175

⁸²⁷ İbnü's-Şihne, *a.g.e.*, s. 254

⁸²⁸ Kırkıl, *a.g.t.*, s. 175

⁸²⁹ İbnü's-Şihne, *a.g.e.*, s. 250-254; Yâkut el-Hamevî, *a.g.e.*, c. II, s. 284-285; Kırkıl, *a.g.t.*, s. 176

⁸³⁰ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, c. I, s. 357; İbnü's-Şihne, *a.g.e.*, s. 146

⁸³¹ Kırkıl, *a.g.t.*, s. 183;

vurduklarında memurlar tarafından korunup yardım göreceklerine ve bir ölüm olayında servetlerinin saldırıdan korunacağına dair teminat aldılar. Gümrük vergisi ise genel olarak, girişte ve çıkışta %12 olarak saptandı; inciler ve değerli taşlar için, Venedik tacirlerinin, onları başka bir yere satmak üzere yeniden götürdüklerinde yine aynı vergiyi ödemeleri gerekiyordu; pamuk için, fazla olarak, hayvan yükü başına 17 dirhem ödeyeceklerdi. Aksi durumda ise el-Melikü'z-Zahir, alışıldığı gibi istenilen geçiş vergisinde (müruriye) onlara indirim yapıyordu.⁸³² Ticari ilişkiler el-Melikü'z-Zahir'den sonrada artarak devam etmiş 1225'te, el-Melikü'l-Aziz'in yönetiminde, aynı Dük, Tomasino Foscari adında ikinci bir elçi göndermişti. Venedik, anlaşma neticesinde önceki gümrük vergilerinin %6'ya indirilmesinin yanında ölüm ve deniz kazası yaşandığında Venedik vatandaşlarının sahip olduğu mülkün korunması için daha sağlam güvenceler elde etti.⁸³³

El-Melikü'z-Zahir'in Sikkeleri ve Haleb Darphanesi

Darphanede basılan paraların kontrolünü bizzat sultan tarafından mütevellî tayin edilen kadı veya nâibleri yapardı. Müşrif ve yardımcısı şâhid, darphane mahzenlerindeki altınların, gümüşlerin, bakırların ve aletlerin bakımından ve korunmasından sorumluydu. Müşrif basım talimatlarıyla ilgilenirken şâhid basılan paraları kaydetmekteydi. Darphane çalışanlarının başında mukaddem geliyordu. Paranın basımıyla ilgili tüm sorumluluk onda idi. Nakkaş, paralara damga basan usta idi. Nakkaş'tan sonra Darrâb gelirdi bu usta da eriyen madenin üzerine tuz, sirke ve somak atıp kalıplara dökerdi. Madeni eriten çalışana da sebbâk denirdi. Çarşı ve pazardaki paraların kontrolü muhtesibin göreviydi.⁸³⁴ El-Melikü'z-Zahir'in sikkeleri Süleyman Mührü ile çevriliydi ve bu tasarım o dönem için oldukça yeniydi.⁸³⁵ Bölge Haçlılarının dirhemlerinin ilk örnekleri el-Melikü'z-Zahir'in madeni parasının taklitleriydi. 1201-1216 yılları arasında Haleb'te Süleyman Mührü tasarımına sahip ana yazılar yıldızla çevrilmiş sikkenin, bir yüzünde el-Melikü'z-Zahir ve unvanları diğer yüzünde Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Adil ve Abbasî Halifesi Nâsır-Lidinillâh'ın ismi yer almaktaydı. Darphane adı (Haleb darphanesi) ve Tarih, Yıldız'ın uçları ile daire arasında ki altı küçük üçgen parçada el-Melikü'z-Zahir'in adının bulunduğu

⁸³² W. Heyd, **Yakın Doğu Ticareti**, s.418; Kılıç, **a.g.t.**, s. 50

⁸³³ W. Heyd, **a.g.e.**, **A.y.**

⁸³⁴ Şeşen, **a.g.e.**, s. 341

⁸³⁵ **A History of the Crusades**, c. VI, s. 435

kısımında verilmekteydi.⁸³⁶ Diğer tarafta ise şahadet sözleri yer almaktaydı. Madeni para dışında daha küçük yarım dirhemlerde basılıyordu. Dirhemler de sikkeler gibi aynı altıgen tasarımına sahipti ancak el-Melikü'l-Adil'in ismi verilmemekteydi. El-Melikü'z-Zahir'in ve Nâsır-Lidinillâh'ın isimleri ise dirhemlerde daha kısa yazılmaktaydı. El-Melikü'z-Zahir'in yaşamı süresince basılan sikkelerin ağırlığı 2,95-3,00 gram ağırlığında olmuştur. Haleb darphanesi çok ince bir işçiliğe sahiptir. El-Melikü'z-Zahir'in 18 ve oğlu el-Melikü'l-Aziz'in yedi dirhemi incelenmiş ve sikkelerin hiçbirinde gümüş oranı %97,22'nin altında çıkmamıştır.⁸³⁷ El-Melikü'z-Zahir, Haçlılar ile özellikle III. Bohemond ve IV. Bohemond ile ittifak halinde idi. Çeşitli anlaşmaları arasında Venedikli tüccarlara verdiği kapitülasyonlardan yukarıda bahsetmiştik. Bir diğeri de şuydu: Venediklilerin, şehre getirebilecekleri herhangi bir gümüş külçesi karşılığında Haleb Darphanesine erişebilmelerini sağlayan bir antlaşma maddesi vardı.⁸³⁸ O sıralarda Franklar için mevcut olan darphaneye en uygun ve en ucuz erişim yolu buydu. Aslında, anlaşmada yer alan maddenin varlığı antlaşma olmazsa Frankların Müslüman darphanelerine erişemeyeceklerini göstermekteydi.⁸³⁹

⁸³⁶ Mehmet Yavuz Erler, (Ed.), **Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar I**, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 548

⁸³⁷ **A History of the Crusades**, c. VI, s. 459-661

⁸³⁸ **A History of the Crusades**, c. VI, s. 462

⁸³⁹ **A History of the Crusades**, A.y.

4. El-Melikü’z-Zahir’in Hizmetinde Bulunan Önemli Şahsiyetler

Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd

6 Mart 1145 tarihinde Musul’da doğan Bahâeddin İbn Şeddâd, Selâhaddin Eyyûbî’nin hizmetine girmeden önce bazı medreselerde hocalık yaptı.⁸⁴⁰ El-Melikü’z-Zahir’in en kıymet verdiği devlet adamıydı dersek abartmış olmayız. İbn Şeddâd, Şeyh Abdurrahman b. el-Ested el-Muhadis’in kızıyla el-Melikü’z-Zahir’in huzurunda evlenmişti.⁸⁴¹ İlk olarak Sultan Selâhaddin’in Kazaskeri olarak görev yapmış, daha sonra el-Melikü’z-Zahir’in danışmanı, dostu, kadısı ve valisi olmuştu.⁸⁴² El-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde Haleb kadılıkudâtlığına ve vezaretine kadar yükseldi. El-Melikü’z-Zahir’in kendisine verdiği değeri gösterebilecek bir hadisede şudur; Kadı İbn Şeddâd, h. 601/m. 1204-1205 yılında görevinden istifa etmiş ve kadılıktan ayrılmıştı. Bunun sebebi bir nikah akdi idi. Kadı, Nablus sahibi⁸⁴³ Emir Alaeddin’in kızını Fethüddin b. Cemâleddin Ferruh için istedi. Aralarında nikah akdi gerçekleşecekti. Kadın, kardeşinin velayetinde olduğu için evlilik gerçekleşemedi. Kardeşi, Kadı Bahâeddin’in rızasını aldıktan sonra bu evliliği gerçekleştirmesi için vekil tayin etti. Kadı ve evlenecek olan kişi geldi. Kemaleddin Ömer İbn el-Acemî de hazır bulundu. Alaeddin’in evine gitmek üzere yola çıkıldığı zaman anlaşmadan şüpheye düşülerek evlilik akdi bozuldu. Kadının ve erkeğin kardeşleri getirilip anlaşma yenilendi. Kadı Bahâeddin kendi akdine güvenilmediğini gördüğünde kızdı ve yazdığı yazıyı iptal edip görevini bıraktı. El-Melikü’z-Zahir bunu öğrendiği zaman onlara kızdı. Ulema meclisini topladı. Alimler, Haleb halkının ileri gelenleri, fıkıhçılar, münasip kişiler ve Kemâleddin meclise getirildi. El-Melikü’z-Zahir, Kadı Bahâeddin’in faziletlerini saydı ve onu övdü. Sonra Kemâleddin İbn el-Acemî’nin hatalarını suratına ikrar etti. Onu bundan dolayı ayıpladı. Onun yaptıklarını başına kaktı ve onu mahcup duruma düşürdü. Sonra Hacıblerine dönerek onu huzurundan çıkartmalarını emretti. Kötü bir şekilde, kollarından yakalayarak ve sürükleyerek onu huzurdan çıkardılar. El-Melikü’z-Zahir, Kemâleddin’in hapse gönderilmesini emretti. Sonra huzurda bulunan büyüklere şöyle söyledi: *“Saat işliyor, sizler hepiniz Kadı Bahâeddin’in evine gidin ve onu razı edin. Ona gidip başınızı ortaya koyun, o sizden razı olana kadar.”* Devlet adamları derhal kadının evine gittiler. Bahâeddin İbn Şeddâd’ı razı etmek için çok çaba

⁸⁴⁰ Avcı, “İbn Şeddâd, Bahâeddin” **DİA**, c. XX, s. 373

⁸⁴¹ İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 152-153

⁸⁴² İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, s. 399

⁸⁴³ İbnü’l-Fırat, eserinde bahsedilen zatı Balis sahibi olarak zikretmektedir.

sarf ettiler. Israrlara dayanamayan kadı mahkemeye ve hakimliğe dönmeyi kabul etti lakin bir daha Taylesan⁸⁴⁴ giymedi. Şeyh Hasan el-Fâsî, ez-Zâhid Kemâleddin Ömer b. el-Acemî'ye gelince Kadı Bahâeddin, el-Melikü'z-Zahir'den şefaât dileyerek onun hapisten çıkartılmasını istemişti. El-Melikü'z-Zahir, Kemaleddin'den, Kadı Bahâeddin'in evine gitmesi ve onun rızasını almasını istedi.⁸⁴⁵ El-Melikü'z-Zahir tarafından vakıflardan, eğitimden ve hukuktan sorumlu tutulan İbn Şeddâd, sultanın vefatından sonra da Haleb'te hizmet etmeye devam etmiş, 8 Kasım 1234'e vefat etmiştir.⁸⁴⁶

İbnü'l-Adîm

Kemaleddin İbnü'l-Adîm, 1192 de Haleb'te doğmuştur. *'Kitâbü'd-Derârî'* adlı eserini daha önce zikretmiştik. Kendisi bu eserini El-Melikü'l-Aziz'in doğumu şerefine el-Melikü'z-Zahir'e ithaf ve hediye etmiştir.⁸⁴⁷ Gençlik çağından itibaren Haleb'in ilmi ve siyasi hayatında yer aldı. El-Melikü'z-Zahir'in meclislerinde hazır bulunuyordu. El-Melikü'z-Zahir, ona ikramlarda bulunuyor kendisine yakın tutuyor ve değer veriyordu. El-Melikü'z-Zahir tarafından Şadbahtıyye ve Hallâviyye Medreselerine müderris olarak atanmıştı.⁸⁴⁸ İlerleyen yıllarda Haleb şehrinde Vezaret makamına kadar yükseldi.

Ziyaeddin İbnü'l-Esîr

1163 yılında Cizre'de doğan Ziyaeddin, İbnü'l-Esîr kardeşlerin en küçüğüdür. Babalarıyla birlikte Musul'a göç eden üç kardeş burada eğitimlerini tamamladıktan sonra dönemin Zengî ve Eyyûbî hanedanları içinde devlet görevlerinde bulunmuşlardır.⁸⁴⁹ Ziyaeddin de eğitiminin ardından 1191 yılında Kadı el-Fazıl'ın tavsiyesi ile Dımaşk'ta Divanü'l-İnşâ'da görev almış daha sonra el-Melikü'l-Efdal'in veziri olmuştur. Edebi dili kuvvetli olan Ziyaeddin⁸⁵⁰ El-Melikü'l-Efdal'in siyaseten

⁸⁴⁴ Taylesan (الطيلسان) Baş ve omuzları örten bir örtü seçkinlerin giydiği yeşil elbise cübbedir.

⁸⁴⁵ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 164-165; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 26-28,

⁸⁴⁶ Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin" **DİA**, c. XX, s. 374

⁸⁴⁷ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb**, cüz I, s. 18; el-Kütübî, **Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ**, Lübnan-1974, c. III, s. 126-129;

⁸⁴⁸ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, cüz I, s. 11

⁸⁴⁹ **Resailü Ziyaeddin İbnü'l-Esîr**, s. 24

⁸⁵⁰ Şeşen, **a.g.e.**, s. 448

bitişinden sonra bir müddet Haleb'te el-Melikü'z-Zahir'in hizmetine kaldıktan sonra sonra Musul'a dönüp orada vefat etmiştir.⁸⁵¹

Takiyüddin Ali b. Ebu Bekir el-Herevî

Takiyüddin Ali b. Ebu Bekir el-Herevî, Herat'dan göç eden bir aile mensubu olarak h. 542/m. 1147-1148'de Musul'da doğdu. Bağdat ve Suriye'de tanındıktan sonra Sultan Selâhaddin ve kısa süreliğine Hama sahibi el-Melikü'l-Mansûr'un hizmetinde bulunmuş hemen akabinde el-Melikü'z-Zahir'in hizmetine girmişti.⁸⁵² Simya ilmine vakıf edebi bir şahsiyetti. Çok fazla yolculuk yapmıştı. Onun bu unvanı çok yayılmıştı. Uzak şehirlerde yolculuk yapıp Bağdat'ta kalmıştı. Toplantı ve düşünlerde vaazlar yapıyordu. El-Melikü'z-Zahir el-Herevî için Hereviyye şafîi Medresesini inşa ettirmişti. Haleb şehrinde hak ettiği saygıyı gören el-Herevî *"Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye"* adlı eserini yazarak el-Melikü'z-Zahir'e ithaf ve takdim etmiştir. Uzun süre Haleb'te hizmet veren el-Herevî, H. Ramazan 611/m. Ocak-Şubat 1215'de vefat etti. Halife En-Nâsır-Lidinillah onun ölümü ile ilgili olarak çeşitli İslam şehirlerine yazı yazdı. Haleb caminde hutbe okundu.⁸⁵³

Esed b. Mühezzeb b. el-Hatîr (İbn Memmâtî)

İbn Memmâtî, 1149 yılında Mısır'da doğmuş, ailesi kipt olup sonradan Müslüman olmuştur. Babası Mısır'ın önde gelen kâtiplerindendi. İbn Memmâtî iyi bir eğitim aldı. Mısırdaki pek çok Fakih'ten ve ilim adamından ders aldı. Hizmete yine Mısır'da başladı. Vezir Safiyüddin Abdullah b. Şükrü'den korktu ve Divanü'l-Ceyş başı Alameddin b. el-Haccac ile Haleb'e geldi. El-Melikü'z-Zahir'den izzet ve ikram gördü. El-Melikü'z-Zahir kendisine günlük ve ev kirası ayrıca üç ayda bir 30 dinar olmak üzere maaş bağladı.⁸⁵⁴ İbn Memmâtî vefat edene kadar hizmetine Haleb'te devam etti.⁸⁵⁵ Kadı Esad b. Memmâtî kış sebebiyle karın şiddetli yağıp şehir yollarını kapattığını görünce bu olayı kendisine yormuş el-Melikü'z-Zahir ise buna mukabil:

⁸⁵¹ İbn Dokmak, **a.g.e.**, s. 124; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 155

⁸⁵² Ali bin Ebî Bekir el-Herevî, **Siyaset ve Savaş Sanatı (Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye)**, Çev. Mehmed Ârif Hilmi Efendi, haz. Sadık Yazar, Büyüyen Ay, İstanbul 2016, s. 15-16

⁸⁵³ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 224-225; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, **a.g.e.**, s. 209; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 181; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 287; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 190

⁸⁵⁴ İbn Memmâtî, **Kavânînü'd-devâvîn**, Nşr. Aziz Suryal Atiya, Kahire-1943, c. I, s. 15

⁸⁵⁵ İbnü'l-Amîd, **a.g.e.**, s. 9; Şeşen, **a.g.e.**, s. 443

*“Allah Haleb’te yeryüzünü beyazlatmadı sahibinin Gıyâseddin olması dışında”*⁸⁵⁶ demiştir.

El-Hasan b. Zehra b. el-Hasan b. Zehra

Haleb kâtiplerinin başı, El-Melikü’z-Zahir hizmetinde Divanü’l-İnşâ da görev aldı. Ayrıca Haleb’te bulunan Alevi Loncasının başındaydı. Yazısı ve hattı iyiydi, fıkıh, hadis ve tarih konusunda bilgi sabiydi. Şiir ve mektup yazımında oldukça yetenekliydi. El-Melikü’z-Zahir, onu pek çok yere elçi yollamış birçok görev vermiştir.⁸⁵⁷

El-Melikü’z-Zahir’in kendisine bağlı şairleri ve hekimleri de mevcut idi bunlardan en önemlileri Şerefeddin Raci el-Hallî, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ebi el-Kasım Cemaleddin el-Vasatî⁸⁵⁸ ve İbnü’l-Kufi idi.⁸⁵⁹ Şairlere değer veren el-Melikü’z-Zahir yine yönetimde bulunduğu dönemde Tacü’l-Ala olarak bilinen Haşim b. el-Kasım, Amid’te hapse atılınca ona şefaet istemek için Şerif Ebu Muhammed el-Alevi el-Halebî’yi Amid’e gönderip onu kurtarmıştı.⁸⁶⁰ El-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde bulunan tabiplerin en önemlilerinden Artukluların yetiştirdiği Fahreddin el-Mardîni (Muhammed b. Abdüsselâm) dönemin önemli tabiplerinden eğitim almış Nureddin Zengî’nin yaptırdığı Bimaristan’da iki yıl çalışmıştır. El-Melikü’z-Zahir’in isteği ve ikramları sonucu Haleb’e gelmiş el-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde iki sene görev almıştır.⁸⁶¹ İbn Sem’ûn, (Ebü’l-Haccac Yusuf b. Yahyâ’s-Sebtî) Müslüman olmuş bir Yahudi olan İbn Sem’ûn tabiplik dışında aynı zamanda mühendis idi. İbn Meymûn’dan Haleb’te tıp eğitimi aldı daha sonra ticaret yapıp zengin oldu. Haleb’te tıp okutturdu. El-Melikü’z-Zahir’in hizmetindeydi.⁸⁶² Şemdeddin b. el-Lebbûdî (Muhammed b. Abdan), 1174 yılında Dımaşk’ta doğdu İran’da tıp ve felsefe okudu Şam’a döndükten sonra vefat edene kadar el-Melikü’z-Zahir’in hizmetinde bulundu.⁸⁶³

⁸⁵⁶ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, cüz IV, s. 1563

⁸⁵⁷ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, cüz V, s. 2349

⁸⁵⁸ el-Kütübî, **a.g.e.**, c. II s. 5, 298-299

⁸⁵⁹ İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-taleb**, cüz X, s. 4611

⁸⁶⁰ İbnü’l-Adîm, **a.g.e.**, cüz IV, s. 1880

⁸⁶¹ İbn Ebû Usaybia, **Uyûnü’l-enbâ**, nşr. August Müller, Kahire-1882, c. II, s. 299-300; Kesik, **a.g.e.**, 150-151; Şeşen, **a.g.e.**, s. 492

⁸⁶² İbn Ebû Usaybia, **a.g.e.**, c. II, s. 213; Şeşen, **a.g.e.**, s. 495-496

⁸⁶³ İbn Ebû Usaybia, **a.g.e.**, c. II, s. 184-185; Şeşen, **a.g.e.**, s. 496

5. El-Melikü'z-Zahir'in Ailesi ve Şahsiyeti

El-Melikü'z-Zahir'in eşleri arasında en fazla bilgi sahibi olduğumuz kişi el-Melikü'l-Adil'in kızı ve oğlu el-Melikü'l-Aziz'in annesi Dayfe Hatun'dur. Dayfe Hatun h. 581-582/m. 1185-1187 arasında Haleb şehrinde doğmuştur. Babası el-Melikü'l-Adil, Haleb'te misafir olduğu için ona Dayfe ismini vermiştir. Eşi el-Melikü'z-Zahir'in vefatının ardından yönetimi ele alan Dayfe Hatun ilk olarak oğlu el-Melikü'l-Aziz sonrada torunu el-Melikü'n-Nâsır başa geçene kadar naip olarak Haleb'i yönetmiştir. 59 yıl yaşayan Dayfe Hatun mide ağrısı ve humma rahatsızlığı sebebiyle h. 11 Cemaziyelevvel 640/m. 6 Kasım 1242 Perşembe gecesine Haleb kalesinde vefat edip yine oraya defnedilmiştir.⁸⁶⁴ El-Melikü'z-Zahir ilk eşi Gaziye Hatun'dan h. 590/m. 1193-1194 yılında bir evlat sahibi olmuş çocuğuna babasının ismi el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin ismini verse de çocuk çok yaşamamış onun kaybını Gaziye Hatun'un vefatı izlemiştir.⁸⁶⁵ Diğer oğlu el-Melikü's-Salih ise h. 11 Şevval 601/m. 1 Haziran 1205'de doğmuştur.⁸⁶⁶ Sultan el-Melikü'z-Zahir oğlu el-Melikü's-Salih'in doğumuna çok sevinmiş askerleriyle ve Babü's-Sağır meydanında beraberce oynamıştır.⁸⁶⁷

El-Melikü's-Salih'in annesi hakkında kaynaklarda bir malumat bulunmamaktadır. El-Melikü'l-Aziz Gıyâseddin Muhammed ise h. 5 Zilhicce 610/m. 17 Nisan 1214 Perşembe günü dünyaya geldi. Doğumunun ardından, el-Melikü'z-Zahir büyük bir tören tertip etti. Altın ve gümüşten birçok şey hazırlanmasını emretti. Kuyumculara eşi görülmemiş şekilde mücevher yapmasını emretti. İbn Vâsıl, kuyumcuların ve zanaatkarların ölçüsüz, yığınlarca mücevher yaptığını zikreder. El-Melikü'l-Aziz'e, sandal ağacı ve diğer materyallerin yanı sıra altın ve gümüşten 10 beşik yapıldı.⁸⁶⁸ Mevlit için, her birinde yakut, zümrüt, parıltılı mücevher taşları, pırlanta ve inciden 40 işlemenin bulunduğu inciden yapılmış üç ferace (Cübbe) diktirdi. Her biri yakut, zümrüt ve mücevherden işlenmiş üç eyer, kılıfı ve kabzası altın, tokası çeşitli mücevherlerle işlenmiş üç kılıç ve saf mücevherden ustalıkla

⁸⁶⁴ Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 275; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 173; İbn Dokmak, **a.g.e.**, s. 148

⁸⁶⁵ Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 17

⁸⁶⁶ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 166

⁸⁶⁷ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 446

⁸⁶⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 220; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 452; el-Makrîzî, **A.y.**, Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 208; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 136-137; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 179; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 269; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 189; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, (H.601-610) s. 40-46

işlenmiş bir mızrak hazırlattı. Doğumdan 17 gün sonra El-Melikü'z-Zahir o zaman dokuz yaşında olan oğlu el-Melikü's-Salih'i sünnet ettirdi.⁸⁶⁹ Ahşap tekne ve sandallar kuruldu, el-Melikü's-Salih'in yanı sıra şehir ahalisinden sünnet yaşı gelmiş büyük çocuklar sünnet edildi.⁸⁷⁰ Kendisinden sonra Haleb'i tevcih ettiği oğlu el-Melikü'l-Aziz h. 4 Rebiülevvel 634/m. 5 Kasım 1236'da diğer oğlu el-Melikü's-Salih ise h. Şaban 651/m. Eylül-Ekim 1253'te sahibi olduğu Antep'te vefat etmiştir.⁸⁷¹ El-Melikü'z-Zahir'in birde kızı olduğunu yeğeni el-Melikü'l-Mansûr ile evlendirmesi vesilesiyle bilmekteyiz. El-Melikü'l-Adil, el-Melikül-Mansûr Muhammed b. el-Melikü'l-Aziz'i, h. 25 Rebiülahir 599/m. 11 Ocak 1203 Cumartesi günü annesi, kardeşi ve yakınlarıyla birlikte Mısır'dan çıkartıp Urfa'ya göndermiştir.⁸⁷² El-Melikü'l-Mansûr'un akrabaları ve mahiyeti orada bir süre kaldıktan sonra Haleb'e geçip el-Melikü'z-Zahir'in yanında kalmıştır. El-Melikü'l-Mansûr da h. 611/m. 1214-1215'de firar edip amcası el-Melikü'z-Zahir'in yanına varmış ondan izzet ve ikramdan başka bir şey görmemiştir.⁸⁷³

El-Melikü'z-Zahir emirlere ne kadar sert ise kardeşlerine ve yeğenlerine o kadar yumuşaktı. Kendisini onların babası olarak görmekteydi.⁸⁷⁴ İbn Ebi Tayy'in el-Melikü'z-Zahir Gazi için yazdığı bir biyografi eseri olduğu bilinse de eser günümüze ulaşmamıştır.⁸⁷⁵ Bu sebeple şahsiyeti hakkındaki bilgileri kaynaklardaki bilgileri birleştirerek elde ediyoruz. El-Melikü'z-Zahir çok zeki ve idrak kapasitesi yüksek bir hükümdardı. Onun bu yönüyle ilgili anlatılan birçok hikâye vardır. Bunlardan biri şöyledir; bir gün el-Melikü'z-Zahir'in cülus ettiği askerî geçit töreninde Divanü'l-Ceyş üyeleri de huzurunda idi. Divan, ordu içinden gelen her askere övgü için adını soruyordu. Törenden önce aralarına biri katıldı ona adını sordular fakat o sorulan soruyu cevaplamadı. Divan erbaplarından hiçbirisi askerin ne istediğini veyahut niyetini anlayamadı. Sorularını tekrarladılar, o sırada söze giren el-Melikü'z-Zahir dedi ki: "*Onun ismi Gazidir*". Devlet erbapları ismini teyit ettiklerinde gerçekten böyle olduğu

⁸⁶⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 221-222; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 452; el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 297; İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 136-138; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 179-180

⁸⁷⁰ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-haleb**, s. 452

⁸⁷¹ İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 9-10

⁸⁷² İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 140-141; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 153

⁸⁷³ el-Makrîzî, **a.g.e.**, c. I, s. 266, 299; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 193; İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 12; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 170; İbn Verdî, **a.g.e.**, c. II, s. 172

⁸⁷⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 127-128

⁸⁷⁵ C. Cahen, **La Syrie Du Nord**, s. 55-56

anlaşıldı. Asker, adı Sultanın adına tekabül ettiği için anmaktan itina etmiş ve sultan onun maksadını hemen anlamıştı.⁸⁷⁶

Beldesinin kalkınma yolunun işinin ehli insanların göreve alınmasıyla olduğunu bilen el-Melikü’z-Zahir döneminde Haleb alimlerle dolmuş, melikler ve emirler ile süslenmişti. Reayasına her daim şefkatle yaklaşan sultan sürekli yardımda bulunurdu. Sultan Selâhaddin ile birçok gazaya katılmış ve Gazi unvanını hak ederek almıştı. İyi insanları ve düşkünleri ziyaret eder, onları gözetirdi. Sâlahiyye emirlerinden Meymûn el-Kasrî, Mübariz İbn Yusuf b. Hutlah el-Halebî, Sarı Sungur el-Halebî, Aybek Fatis ve diğerlerini beraberinde Haleb’e getirmişti, Yönetiminde Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd, Şerif el-İftihar el-Haşimî, Şerif el-Nesabî, beni el-Acemî, el-Kayserani ve Beni Hişab gibi önemli din ve ilim adamları vardı. Garibanlar için bir yurt, yabancılar için bir sığınaktı, sıkıntıda olanı desteklerdi.⁸⁷⁷

Kaynaklar el-Melikü’z-Zahir’in heybetli, güzel yüzlü, vücut hatları düzgün ve Aslan suretine sahip olduğunu bildirir. İlk yönetim dönemlerinde emrindekilere karşı çok sert davranmış çok katı cezalar vermiştir. Hatta kaynaklar anlatımda ileri giderek kan dökmekten zevk aldığını dahi zikreder. Ömrünün son günlerinde sert kişiliğinden dolayı pişman olmuş daha ılımlı kararlar vermiştir. Her ne kadar sert ve katı olsa da ihtiyatlı kişiliği, iyi bir siyasetçi olması sebebiyle emrindekiler nazarında sevilen bir kişi idi. Bütün işleri mükemmel bir şekilde yapar ve her işi kendisi yürütürdü. Amcası el-Melikü’l-Adil, kardeşlerinin beldelerini eline alıp sultan olduğunda kardeşlerini yanına alıp onları bir araya getirmişti. Emrinde bulunan emirler ve devlet büyüklerine iyi davranırdı. Hizmetinde vefat eden devlet görevlilerinin genç oğulları o yetiye sahipse yaşları kaç olursa olsun babalarının görevini onlara verirdi.⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ İbn Hallikân, **a.g.e.**, c. IV, s. 6; İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz 1, s. 196; Bedreddin Aynî, **a.g.e.**, c. III, s. 297-299; İbn İmâd, **a.g.e.**, c. VII, s. 102-103

⁸⁷⁷ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, c. XXI, s. 298; Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 212-213; İbn Tağrıberdî, **a.g.e.**, c. VI, s. 217

⁸⁷⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 243; Ebu’l-Fidâ, **a.g.e.**, c. II, s. 210-211; Zehebî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 297; Nuaymî, **a.g.e.**, c. I, s. 258-259; İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 71

Çok mal ve para biriktirirdi. Yönetimi ile alakalı birçok hedefi vardı. Suç işleyenleri affetmez katı cezalar uygulardı.⁸⁷⁹ İstihbarat ağı kuvvetliydi onun casusları vefatının ardından Selçuklu Sultan'ı İzzeddin Keykavus'un Haleb'e harekâtını hanımı Dayfe Hatun'a iletmiş erken önlem alınmıştı.⁸⁸⁰

İbnü'l-Cevzî'nin el-Melikü'z-Zahir ile alakalı yukarıda zikrettiklerimizi doğrular nitelikte aktarımları vardır. H. 604/m. 1207-1208 yıllarında gerçekleşen Darü'l-Adl meclislerinin birinde Halebli fakir bir adam kendi kendine dert yanyor, vah vah şeklinde bağıyor, katılımcıları rahatsız ediyordu. El-Melikü'z-Zahir ona yardımda bulunarak durumunu değiştirdi. H. 612/m. 1215-1216 senesine gelindiğinde İbnü'l-Cevzî'nin bulunduğu oturumda o fakir yine yakınmaya devam ederek: “*Nasıl çalışırım (Nasıl yapayım)*” diyordu. El-Melikü'z-Zahir yardımcılarına “*onu yanıma getirin*” dedi. Adamı getirdiler, el-Melikü'z-Zahir: *Şeyh, durumu güzel değil mi?* dedi. Buna mukabil fakirin evet cevabı vermesi üzerine el-Melikü'z-Zahir adama: “*Bağırarak, istiyorsan istediğin kadar bağır, haykır*” dedi. Orada hazır bulunanlar şaşkına döndü.⁸⁸¹ El-Melikü'z-Zahir dönemin diğer hükümdarları gibi perşembe ve pazar günleri divanda halkın dertlerini dinlerdi. Yine bir perşembe günü Darü'l-Adl'de bir dava görülmekteydi. Birine yalan söyleyen, iftira atan bir kadın getirdiler. Kadın yalan söylediğini itiraf etti. El-Melikü'z-Zahir, Kadı İbn Şeddâd'a dönerek: “*Ne yapmak gerekir?*” dedi. Kadı, ceza verilmesi gerekir deyince el-Melikü'z-Zahir; “*Şeriat sebebi ile kamçı cezası uygulansın, yalan söylediği için de dili kesilsin ki bir daha yalan söyleyemesin*” dedi. İbnü'l-Cevzî araya girip şeri olarak uygulanacak ceza yeterlidir dilin kesilmesi fazladır demiş, bunun üzerine kadın sadece kamçı cezasına çarptırılmıştır.⁸⁸² Musul sahibi Nureddin vefat ettiği vakit el-Melikü'z-Zahir, büyükleri ve emsalleri topladı. Darü'l-Adl'de vaizler konuştu şairler şiir okudu üzüntü belli edilip baş sağlığı dilendi.⁸⁸³ Yine el-Melikü'z-Zahir'in meclisinde, Acem Ebu Bekir Nesbetu, abanoz asasıyla yağa kalkıp ilerleyip el-Melikü'z-Zahir'e “*sen firavunsun, yanmayacak mısın?*” diyerek isyan etti. El-Melikü'z-Zahir dervişe hiçbir

⁸⁷⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, c. X, s. 369

⁸⁸⁰ İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65

⁸⁸¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 213

⁸⁸² Sıbt İbnü'l-Cevzî, **A.y.**; el-Hanbelî, Şifâü'Kulûb fî Menâkib-i Benî Eyyûb, <https://ddl.mbrf.ae/book/99331> Erişim 20/10/2021

⁸⁸³ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, cüz III, s. 1345

harekette bulunmadı. Katı mizacına rağmen dervişlere, gariplere şairlere ve ilim erbaplarına dokunmazdı.⁸⁸⁴

El-Melikü’z-Zahir, komşu melikler ve devletler ile iyi ilişkiler kurdu, amcası el-Melikü’l-Adil’e karşı onlarla ittifak içindeydi. Zira amcasının onların topraklarını kendi üzerine almak niyetinde olduğunun farkındaydı. El-Melikü’z-Zahir kendi toprakları yanında siyaseti ile bir şekilde komşu beldelerini de korudu. Kendisi cömertti ve komşu meliklere hoş hediyeler gönderirdi.⁸⁸⁵ Zekâ örneklerinden biride vefat ederken hanımı Dayfe oğlu el-Melikü’l-Aziz’i veliaht bırakmasıydı bu sayede el-Melikü’l-Adil isteğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Böylece çocuğun dayıları, el-Melikü’l-Eşref, el-Melikü’l-Muazzam ve el-Melikü’l-Kâmil de bu durumu kabul etmek durumunda kaldılar.⁸⁸⁶

El-Melikü’z-Zahir, şairleri ve şarkıcıları ile geceleri eğlence meclisleri de düzenlerdi. Yine bir gece Şerefeddin Râci el-Hallî’yi yanına çağırdı ve içkinin de tesiriyle onunla alay edip uygunsuz şakalar yaptı. El-Hallî, el-Melikü’z Zahir’in bu şakaları yapmasına sinirlenmişti. Sinirli bir şekilde hicivle şöyle dedi: “*Nâzım mı?*” El-Melikü’z-Zahir elindeki kılıcı işaret ederek şöyle dedi: “*Nazım senin işin ey Hallî, benim işim nesirdir*”.⁸⁸⁷ Sultan el-Hallî’yi sevip değer vermekteydi. El-Hallî bir gece el-Melikü’z-Zahir’in üzerinde bir kürk gördü ve onu çok beğendi. Sabah olunca el-Hallî, el-Melikü’z-Zahir’in huzuruna girdi ve kendisine bir şiir okudu.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Sıbt İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, c. XXII, s. 213; Turan, **a.g.e.**, 134

⁸⁸⁵ Zehebî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 297-298; Dönemin Melikleri birbirlerine mektup ve elçi gönderdiklerinde aynı zamanda hediyeler de gönderirlerdi. Kılıç, at, hil’at gibi şarap da bir hediye çeşidiydi. Bkz. **Resailü Ziyaeddin İbnü’l-Esir**, s. 284

⁸⁸⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, c. XIII, s. 71

⁸⁸⁷ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 243-244; İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 197; Zehebî, **a.g.e.**, c. XXI, s. 298

⁸⁸⁸ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 244 (Şiir için bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s.244.); İbnü’l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 197-198

El-Melikü'z-Zahir, şiiri yorumladıktan sonra ona kürk ile birlikte 300 dirhem verilmesini emretti. Muhzibeddin Ebâ El-Mehâsin Mâcid b. Muhammed b. El-Kayserânî'nin, ondan önce El-Melikü'z-Zahir için beyitler yazdığı hikâye edilir. El-Melikü'z-Zahir kendisine yazılan beyitleri öğrendiği zaman şaire bizzat cevap yazmıştı.⁸⁸⁹Yine dönemin bir başka eğlence aracı askerî tatbikatlar niteliğinde olan av partileriydi. El-Melikü'z-Zahir de av partileri tertiplemiş son avında hastalanmıştı.⁸⁹⁰ El-Melikü'z-Zahir, Sultan Selâhaddin'den sonra Haleb, Birecik, Kefertâb, Azez, Hârim, Şeyzer, Barin ve Tell-Bâşir sahibiyken zaman içinde topraklarını genişletmiş babasının vasiyetini iyi amellerle yerine getirmeye çalışmıştır. Haleb reayasının mutluluk ve üzüntülerini onlar ile paylaşıp Haleb'e zamanının en müreffeh dönemlerinden birini yaşatmıştı.⁸⁹¹

⁸⁸⁹ İbn Vâsıl, **a.g.e.**, c. III, s. 245; (Şiir için bkz. İbn Vâsıl, **a.g.e.**, C.III, s.245.); İbnü'l-Fırat, **a.g.e.**, c. V, cüz I, s. 195-198; İbnü'd-Devâdârî, **a.g.e.**, c. VII, s. 185-186

⁸⁹⁰ İbn Nazîf, **a.g.e.**, s. 72; Ayrıca o dönem avlarda şahin türleri, çita, tazı ve av köpekleriyle köleler kullanılmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. **Resailü Ziyaeddin İbnü'l-Esir**, s. 150-166; İbn Munkız, **a.g.e.**, s. 266-284

⁸⁹¹ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 428

SONUÇ

Kaynaklar ve Eyyûbî hanedanını çalışan tarihçilerin ortak ittifakıyla Eyyûbîler günümüzde Ermenistan sınırları içinde bulunan Duvin'den, Irak 'a göç etmişlerdir. Yine kimi kaynaklar onları Hezbânîye Kürtlerinin Ravâdiye koluna bağlarlar. Kaynaklarda, Ravâdiler, Ravvâd b. Müsenne'l-Ezdi'ye nispet edilirler. Kimi Eyyûbî melikleri ise atalarının yemenden bölgeye intikal ettiklerini orada kız alıp kız vermek suretiyle bölgedeki Kürtler ile akraba olduklarını zikrederler. Aynı durum daha sonra Irak'ta Selçuklu ve Zengî hizmetinde Türkler ile kız alıp kız vermek suretiyle gerçekleşmiştir. Kimi Eyyûbî melikleri ise kökenlerini Kürt olarak verirler. Hanedanın günümüz şartlarına göre değerlendirilmesi ise köken konusunu daha çetrefilli bir hale sokmaktadır. Her şeyden önce Eyyûbî Devleti, devlet kurumları ve teşkilat yapısı itibariyle bir Türk İslam Devleti idi. Selâhaddin Eyyûbî'nin ağabeyi Turanşah ve kardeşleri Tuğtigin ile Böri Türk isimlerine sahip idiler. Halifeye yazılan mektuplar Arapçaydı. Muhtemelen Selâhaddin Eyyûbî de diğer dillere nazaran resmi yazışmalarda Arapçayı daha fazla konuşmaktaydı. Hizmetinde Kürt emirler bulunmaktaydı, hatta Kürtler orduda önemli bir yere sahip idi. O dönemin kimlik tanımlamasında günümüz düşünce yapısı bulunmamaktaydı. Türk, Kürt, Arap kavramından ziyade Müslüman kavramı esas alınıyordu. Selâhaddin Eyyûbî ise önemli işler başarmış kabiliyetli ve muzaffer bir İslam kumandanı idi.

Eyyûbîlerin tarih sahnesine çıkışları ise Şadi'nin iki oğlu Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh ile birlikte Bağdat'a geçmesiyle gerçekleşmiştir. Şadi, Irak Selçukluların hizmetindeki Bağdat Şahnesi Mücahidüddin Bihrûzü'l-Hâdim tarafından Tikrit'e vali tayin edilmiştir. Onun ölümünden sonrada oğulları da Mücahidüddin'in hizmetinde kalmış ancak 1138 yılında yaşadıkları sorun sebebiyle daha öncesinde ahabap oldukları İmâdüddin Zengî'nin hizmetine geçmişlerdir.

Yararlılıklarını burada da gösteren kardeşlerden Esedüddin, Zengîlerin en itibarlı emirlerinden olmuş Necmeddin ise onların hizmetinde şehirlerde valilik yapmıştır. Sultan Selâhaddin, Zengî himayesinde yetişmiş, devletin emirlerinden biri olmuştur.

Amcası Esedüddin ile çıktığı birincisi 1164, ikincisi 1167 ve üçüncüsü 1169 olmak üzere Mısır seferlerinin ilk ikisinde kısmi başarılar elde etmiş son seferde ise başarıya ulaşmış amcasının vefatının ardından Fâtımî Vezaretine yükselip akabinde Fâtımîler'e son vermiştir. 1174 yılında Nureddin Zengî'nin ölümüyle de Sultan Selâhaddin'in hakimiyet devri resmen başlamıştır.

Mısır'da hakimiyetini tesis eden Sultan Selâhaddin kardeşlerinin de yardımıyla yönetim sahasını zamanla Şam, Yemen, Mısır'ın güneyi, kuzey Afrika ve yukarı Mezopotamya'ya kadar ulaştırmıştır. O dönem Haçlılar ile girişilen mücadelelerde birkaç istisna dışında her daim kazanan Sultan Selâhaddin 1187 yılında vuku bulan Hittîn savaşı ile Haçlı Krallığına öldürücü darbeyi vurmuş Haçlı tahakkümünde bulunan Şam beldelerini tek tek ele geçirip Haçlıları Şam sahiline sıkıştırmıştır.

1173 yılının mayıs sonunda Kahire'de dünyaya gelen el-Melikü'z-Zahir, Sultan Selâhaddin'in üçüncü ve İbn Şeddâd'ın deyimiyle en sevdiği oğluydu. Mısır'da ve Şam'da dönemin önemli hocalarından eğitim alırken diğer taraftan babasının harekâtlarında kendisine iştirak etmekteydi nihayet 1186'da yılında Haleb kendisine tevcih olduğunda henüz 13 yaşında olan el-Melikü'z-Zahir bir müddet sonra Sûr kuşatmasında mücadele verdi. Sultan Selâhaddin'in emrinde Antakya seferine iştirak eden el-Melikü'z-Zahir orada da büyük yararlılıklar gösterip Sermuniye'yi bizzat fethetmiş Sayhûn, gibi diğer kalelerin kuşatılmasında ve ilhakında önemli roller üstlenmişti. Yine III. Haçlı seferi süresince vaktini savaş alanları ile Haleb arasında geçiren el-Melikü'z-Zahir çetin geçen Akka ve Yafa kuşatmalarında bizzat babasının hizmetinde bulunmuştu.

1192 yılında Haçlılar ile yapılan sulhun akabinde Sultan Selâhaddin'in vefatıyla meliklerin mücadele dönemi başladı. Sultan yerine veliaht olarak oğlu el-Melikü'l-Efdal'i bırakmıştı. Ancak başta kardeşi el-Melikü'l-Adil olmak üzere diğer tüm melikler sultan olma niyetindeydi. Bunun delillerinden biri de Kadı el-Fazıl'ın sultanın vefatının hemen akabinde el-Melikü'z-Zahir'e yazdığı taziye mektubuydu. Mektupta el-Melikü'z-Zahir'e birlik beraberlik nasihatinde bulunan Kadı el-Fazıl ağabeyi el-Melikü'l-Efdal'in sultan olduğunu bildiriyordu. El-Melikü'z-Zahir de aşikardır ki sultan olma niyetindeydi ancak bunu hiçbir zaman doğrudan açığa vurmadi. Ağabeyinin saltanatının ilk dönemlerinde babasının vasiyetine riayet ederek kendisinin olan beldelerde en iyi yönetimi sergilemeye çalıştı. Ancak diğer ağabeyi el-

Melikü'l-Aziz ile el-Melikü'l-Efdal ters düşünce taht mücadelesi de başlamış oldu. Bu süreçte etkin bir rol oynayan el-Melikü'z-Zahir güvenmediği ve aralarında sorunlar olan amcası el-Melikü'l-Adil'in daima karşısında yer aldı.

Her daim müteyakkız olduğunu bildiğimiz el-Melikü'z-Zahir taht mücadelesinin yaşandığı süreçte hakimiyet sahasını korumayı ve genişletmeyi başardı. Amcasının sultan olma niyetini biliyordu ve yeni ittifak arayışlarına yönelip dönem dönem Antakya Prinkepsliği, Anadolu Selçuklu Devleti, Zengîler ve el-Cezire beyleri ile el-Melikü'l-Adil'e karşı ittifaka girdi. İlk anlaşmazlık el-Melikü'l-Aziz ve el-Melikü'l-Efdal arasında çıkmış el-Melikü'l-Aziz, el-Melikü'l-Efdal'in elindeki Dımaşk üzerine yürümüş, el-Melikü'z-Zahir ve el-Melikü'l-Adil'in, el-Melikü'l-Efdal'in safında yer almasıyla amacına ulaşamayıp Mısır'a geri dönmüştü. El-Melikü'z-Zahir, kuşatma vesilesiyle el-Melikü'l-Efdal'in elindeki Cebele ve Lazkiye'yi kendi üzerine almış bu sayede ticaret şehri Haleb'i Akdeniz limanlarına bağlamıştı. Bir zaman sonra el-Melikü'l-Efdal'in amcalarına fazla imtiyaz verdiğini gören el-Melikü'z-Zahir taraf değiştirip el-Melikü'l-Aziz'in yanında yer almış onu Dımaşk'ı almaya teşvik etmişti. Fakat bu hamlesi amcası el-Melikü'l-Adil'in araya girmesiyle bozulmuştu. El-Melikü'z-Zahir Eyyûbî melikleri arasında amcasına karşı strateji yürüten ve karşısında durabilecek tek şahsiyetti.

Bir süre sonra el-Melikü'l-Adil, el-Melikü'l-Aziz ile ittifak edip 1196 yılında Dımaşk'ı el-Melikü'l-Efdal'in elinden aldı. El-Melikü'l-Aziz, devletin yeni sultanı olurken el-Melikü'l-Adil Dımaşk naibi oldu. El-Melikü'l-Efdal hatalarının bedelini ödeyerek Sarhad'a geçti. El-Melikü'z-Zahir her fırsatta amcaları el-Melikü'l-Adil'e fazla güvendiği konusunda onu uyarıyordu. Lakin uyarıları fayda vermemişti.

El-Melikü'l-Aziz'in av sırasında yaralanıp aniden ölmesiyle taht mücadelesi yeninden körüklendi. El-Melikü'z-Zahir, el-Melikü'l-Efdal'e ulaşıp onu Dımaşk'ı kuşatmaya teşvik etti. Fakat ikili el-Melikü'l-Efdal'in ağır kanlılığı ve aralarındaki ihtilaf sebebiyle başarı sağlayamadı. Taht mücadelesi yaşanırken el-Melikü'z-Zahir ittifak halinde olduğu Antakya Prinkepsliğine asker ve gıda yardımında bulunmayı da ihmal etmedi. Bu süreçte kendisine isyan edebilecek emirlerin iktâlarını ellerinden alıyor, merkeziyetçi bir politika güdüyordu. Uyguladığı siyaset ve attığı adımlar o dönem Haleb'in gücünün anlaşılması için önemlidir. El-Melikü'z-Zahir iç mücadele içindeyken dış siyaset hedeflerinden biri olan Antakya'dan vazgeçmişti.

El-Melikü'l-Adil'in elindeki Dımaşk'ı 1201 yılında son bir defa daha kuşatan kardeşler burada da muvaffak olamadı. Kendisini bırakıp amcasıyla görüşen ağabeyine içerleyen el-Melikü'z-Zahir bir daha onun lehine bir işe kalkışmadı. Son Dımaşk kuşatmasında asker, mal ve para teminini yapan Dımaşk'a bizzat hücumlarda bulunan el-Melikü'z-Zahir amcasının hakimiyeti ele almasından sonra yayılma politikasını bırakıp savunmaya geçti. Böylece el-Melikü'z-Zahir' ile el-Melikü'l-Adil arasındaki soğukluk yerini daha ılımlı bir ilişkiye bıraktı.

10 yıl süren Taht mücadelesi sırasında Dımaşk dört Mısır ise mücadele veren Eyyûbî melikleri tarafından iki defa kuşatılmıştı. Hanedan melikleri tüm enerjilerini bu mücadeleye sarf etmişlerdi. IV. Haçlı seferi ise kapılarındaydı. El-Melikü'z-Zahir bu süreçte Haçlı taifeleri, Ermeni Kralı II. Leon ve uzun süre ittifak ettiği Antakya Prinkepsliği ile belli dönemlerde mücadeleye girdi. Haçlılar ile bir taraftan mücadele ederken diğer taraftan Venedik ile ticaret anlaşmaları yaptı. Bu dönem Haleb'in tahkimatını arttırmayı da ihmal etmedi. 1211 yılına gelindiğinde amcasının kızı Dayfe Hatun'u isteyen el-Melikü'z-Zahir evlilik sonrası ılımlı ilişkiler yürüttüğü amcası el-Melikü'l-Adil ile hiç ters düşmedi. Haleb'i aldığından daha üst bir noktaya taşıyan el-Melikü'z-Zahir, yaptığı imar faaliyetleri ve sergilediği yönetim ile Haleb'i Dımaşk'a eş değer bir şehir haline getirdi. Selâhaddin Eyyûbî'nin nesebinden kalan tek büyük yönetim onun kurucusu olduğu Eyyûbîlerin Haleb kolu oldu. Babasının mirasına layık bir hayat sürmeye çalışan el-Melikü'z-Zahir bir av dönüşü hastalanıp hummaya yakalandı. Bir müddet hasta yattıktan sonra tarihler 9 Ekim 1216'yı gösterdiğinde Haleb kalesinde vefat etti.

KAYNAKÇA

A History of Deeds Done Beyond The Sea by William Archbishop of Tyre, Neşr.

Emily Atwater Babcock and A.C. Krey, Colombia University Press,
Newyork 1943

Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul
2018

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, TTK,
Ankara 2013

**Ali bin Ebî Bekr el-Herevî, Siyaset ve Savaş Sanatı (Tezkiretü'l-Hereviyye fî
Hiyeli'l-Harbiyye)**, Çev. Mehmed Ârif Hilmî Efendi, Haz. Sadık Yazar,
Büyüyen Ay, İstanbul 2016

Altan, Ebru, **Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)**, TTK,
Ankara 2018

Altıkulaç, Tayyar, “Ebu Şâme el-Makdisî”, **DİA**, c. X, İstanbul TDV Yay., 1994, ss.
233-235

-----, “Zehebî”, **DİA**, c. XLIV, İstanbul TDV Yay., 2013, ss. 180-188

Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri), İngilizceden Çev. İlhan Aslan,
Post İstanbul 2019

Âsûr, Saîd Abdulfettâh, **el-Eyyûbîyyûn ve'l-Memâlik fî Mısır ve'l-Şam**, Daru'l-
Nahda, Kahire 1996

Atmaca, Taner, **X-XIII Yüzyıllar Arasında Haleb ve Çevresi**, Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ankara 2010

Avcı, Casim, “İbn Şeddâd, Bahâeddin”, **DİA**. c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, ss. 373-374

-----, “İbn Şeddâd, İzzeddin”, **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, s. 374-376

-----, “Yâkut el-Hamevî”, **DİA**, c. XLIII, İstanbul TDV Yay., 2013, ss. 288-291

Ayçiçek, Ayşe, “Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine”, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, c. I, Sayı: 1, 2018 ss. 61-82

Barber, Malcom, **Haçlı Devletleri Tarihi**, Çev. Doğan Mert Demir, Kronik Yay., İstanbul 2021

Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334), Çev. Hrand D. Anreasyan, TTK Yayınlanmamış çeviri, İstanbul 1946

Bedreddin Aynî, **İkdü'l-Cümân fî Târîhi ehli'z-Zamân**, tahkik Mahmud Rezzak Mahmud, Kahire 2010

Bianca, Stefano (Ed.), **Syria: Medieval Citadeles Between East and West**, Aga Khan Trust For Culture, 2007

Cahen, Claude, **La Syrie du Nord (La Syrie du a L'époque des Croisades et la Puixcipauté Franque d'Antioche)**, Paris 1940

Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Çev. Helen J. Nicholson, Routledge, Newyork 2019

Chronique D'ernoul Et De Bernard Le Trésorier, Nşr. Louis de Mas Latrie, Paris 1871

Çakıroğlu Hülya, **Müferricü'l Kurub'a Göre Selahaddîn Eyyübî Sonrası ve El-Melikü'l-Âdil Dönemi (H. 590 – 615 / M.1194 – 1218)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2008

Çalışır, Abdurrahman Onur, **Denizaşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)**, Kutlu Yayın Evi, İstanbul 2018

Çelik, Aydın, **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, TTK, Ankara 2018

Çuhadar, Mustafa- Yiğit, İsmail, “İbn Tağrıberdî”, **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, ss. 385-388

Demir, Doğan Mert, **Salâhaddîn Devrinde Akdeniz'de Eyyübî Deniz Kuvvetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, II. Cilt, TTK, Ankara 1994

-----, “Haçlılar”, **DİA**, c. XIV, İstanbul TDV Yay 1996, ss. 525-546

Ebu Şâme, Şihâbeddin, **Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn**, Tahkik İbrahim Ömer Zeybek, Beyrut 1997/ Darü'l-Kitabi'l-İlmiye Beyrut 2002 ayrıca (Zeyl)

Ebu'l-Fidâ, **El-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, (Târîhu Ebu'l-Fidâ)**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997

Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan), Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay. İstanbul 2017

el-Bağdadî, Safiyyü'd-din Abdü'l Mü'min, **Merasidü'l-İttıla 'Ala Esmâi'l-Emkine Ve'l-Bika**, Neşr Ali Muhammed el-Becavi, Daru'l Marufe, Beyrut 1954

el-Bündârî, Alî b. Muhammed, **Sene'l-Berkî's-Şâmî**, Mektebü'l-Hancı, Kahire 1979

el-Hamevî, Yâkût, el-Bağdâdî, **Mu'cemü'l-büldân**, Dar-ı Sadret, Beyrut 1977

el-İsfahânî, İmâdüddin, **el-Kâtib, el-Fethü'l-Kussî fi'l-Fethü'l-Kudsî**, Darü'l-Manar, Mısır 2004

-----, **el-Bûstânü'l-câmi' li-Cemî'i Tevârîhi ehli'z-Zamân**, Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmür, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2002/ Nşr. Muhammed Ali al-Tâani, Mektebü'l-Mütenabi 1998 Sudi Arabistan

-----, **el-Berku's-Şâmî**, Nşr. Fâlih Sâlih Hüseyin, c V, Amman 1987

el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Alî, **Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ**, Darü'l-Kütübi'l-Sultaniye, Kahire 1916/1922

el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, **Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ**, Nşr. İhsan Abbas, Dar-ı Sadret, 1973/1974

el-Makrîzî, Alî b. Abdülkâdir b. Muhammed, **es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk**, tahkik Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-1997

-----, **el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi- Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr**, Mısır 1888/9/ Tahkik Muhammed Zeynehum, Mediha Şarkavi, Mektebedu Medbuli, Kahire 1998

el-Yâfiî, Ebü Muhammed Afîfüddin Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân, **Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-yakzân fi Ma'rifeti Havâdişi'z-Zamân, (Târîhu'l-Yâfi'î)**, Darü'l Kütübi'l-İlmiye Beyrut 1997

Erkoçoğlu, Fatih, **Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları**, Çizgi Kitabevi, Konya 2018

Erler, Mehmet Yavuz, (Ed.), **Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar I**, Gece Kitaplığı, Ankara 2018

Ernol Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi, Çev. Deniz Altunbaş. Kronik Yayınları, İstanbul 2019

Ghazarian, Jacob, **The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades The Integration of Cilician Armenians with the Latins, 1080-1393**, Routledge Curzon, Abingdon 2000

Göksu, Erkan, **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015

-----, **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, Kronik Kitap, İstanbul 2021

Harekât, İbrahim, “Mağrib” **DİA.**, c. XXVII, Ankara TDV Yay 2003 ss. 318-322

Heyd, Wilhelm, **Yakın Doğu Ticareti**, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000

Humphreys, R. Stephen, **From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260**, State University of New York Press, Albany, Newyork 1977

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin, **Bugyetü't-taleb fî târîhi Haleb**, Nşr. Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut 1988

-----, **Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb**, Nşr. Halil Mansûr, Darü'l-Kitabü'l-İlmiye, Beyrut 1996

-----, **Kitâbü'd-Derârî fî zikri'z-zerârî**, Nşr. Alâ Abdülvehhâb Muhammed, Darü'l-Selam, Kahire 1984

İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Mekârim el-Mekîn Circîs (Abdullâh) b. el-Amîd Ebi'l-Yâsir b. Ebi'l-Mekârim İlyâs, **el-Mecmû' u'l-mübârek (Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn)**, Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, Mısır [T.y.]

İbni Bîbî, Selçuknâme, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi Yay., İstanbul 2017

İbn Cübeyr, **Tezkire bi'l-ahbâr, an İttifakati'l-esfâr (er-Rihle)**, Nşr. Hüseyin Nassâr, Dar Sadır, Beyrut [T.y.]

-----, **Tezkire bi'l-ahbâr, an İttifakati'l-esfâr (er-Rihle)**, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2021

İbnü'd-Devâdârî, Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullâh b. Aybek, **Kenzü'd-dürer ve Câmi'u'l-Gurer**, tahkik Said Abdulfettah Aşur, Kahire 1972

İbn Dokmak, Sârimeddin İbrâhîm b. Muhammed, **Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm**, Nşr. Samir Tabbare, Mektebü'tü'l-Asriyye, Beyrut 1999 (1261-1230)

İbn Ebû Usaybia, **Muvaffakuddin, Uyûnü'l-enbâ' fî tabakati'l-etıbbâ**, Nşr. Nizâr Rızâ, Beyrut-1965/ Nşr. August Müller, Kahire 1882

İbnü'l-Esîr, İzzeddin, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, Nşr. Muhammed Yusûf ed-Dakkâk, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003

-----, **et-Târîhu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye**, Nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963

İbnü'l-Fırat, **Tarihu'l İbnü'l-Fırat**, Nâsirüddin, Muhammed, Nşr. Hasan Muhammed Şami, Beyrut 1970

İbn Haldûn, **Tarih'i İbnü'l-Haldun**, Haz. Halil Şahhâde ve Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut-2000/2001

İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ' i'z-zamân mimmâ şebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetehü'l-ayân**, Nşr. İhsan Abbas, Dar Sadır, Beyrut 1978

İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası (Suretü'l arz), Çev. Ramazan Şeşen,
Yeditepe Yay. İstanbul 2017

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Cemâleddin Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn
Hârûn-Aaron, **Târîhu muhtasari'd-düvel,** Nşr. Halil Mansûr, Darü'l-
Kütübi'l-İlmiye Beyrut 1997/Darü'r-Raid, Lübnan 1994

İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddin, **Bedâ'i'ü'z-zühûr fî veka'i'i'd-dühûr,** tahkik
Muhammed Mustafa, Mısır 1984

İbn İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, **Şezerâtü'z-zeheb fî Ahbâri men Zeheb,** Nşr.
Abdulkadir el-Arnâvud- Mahmud el-Arnâvud, Daru İbn Kesîr, Beyrut
1991

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Mektebü'l-Maruf, Beyrut 1988/Mısır
1990/8

İbn Memmâtî, Esad, **Kavânînü'd-devâvîn,** Nşr. Aziz Suryal Atiya, Kahire 1943

İbn Munkız, Üsame, **Kitâbü'l-İ'tibâr,** Nşr. Abdülkerim Eşter, Mektebü'l-İslami,
Beyrut, Şam, Umman 2003

-----, Çev. Selahattin Hacıoğlu, Bordo Siyah,
İstanbul 2018

İbn Nazîf, Ebü'l-Fezâil el-Hamevî, **et-Târîhu'l-Mansûrî Telhîşü'l-Keşf ve'l-beyân
fî havâdisi'z-zamân,** tahkik Ebu el-İd-Düdü Matbaatü'l-hicaz, (Şam)
Dımaşk 1981

İbn Şeddâd, Bahâeddin, **en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,** Nşr.
Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire-1994/ Hindavi Eğitim ve Kültür Vakfı,
Kahire 2016

İbn Şeddâd, Kâtibinin Gözünden Sultan Salâhaddîn Eyyûbî, Çev. Aydın Usta, Yeditepe Yay, İstanbul 2021

İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed, **el-Alâkûl-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre**, thk. Yahya Zekeriya Ahbare, Vezaretü's-Sakafe, Dimaşk 1991

İbnü's-Şihne, Ebu'l Fazıl Muhammed, **ed-Dürrü'l-müntehab fî târîhi memleketi Haleb**, Nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk 1984

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin, **en-Nücûmü'z-Zahire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire**, Vezaret-i Sekafe (Mısır Kültür Bakanlığı) Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1963

İbn Vâsıl, Cemaleddin b. Muhammed, **Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâr-i Benî Eyyûb**, Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1960

İbn Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin, **Tetimetü'l-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî)**, Beyrut 1969 / Darü'l Kitabü'l-İlmiye 1996

İbn Zafir, Ebü'l-Hasen Cemâleddin Alî, **Ahbârü'd-düveli'l-münkati'a**, Nşr. Asam Mustafa, Muhammed Abdülkerim, Darü'l-Kündi, Ürdün 1999

Ioannes Kinnamos'un Historiası, Haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001

Kâsım, Abduh Kâsım- Ali es-Seyid Ali, **el-Eyyûbüyyûn ve'l-Memâlik (et-Tarihü's-Siyasî ve'l-Askerî)**, Ayn Yay., Gize 1996

Kaya, Önder, “Bir Eyyubi Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali B. Selahaddin Eyyubi” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXI, Sayı: 2, 2006 ss. 139-176

Keleş, Recep Mahmut, **Eyyûbîler-I Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar**, Rağbet Yay., İstanbul 2021

Kesik, Muharrem, **Anadolu Türk Beylikleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018

Kılıç, Mustafa, **Melik Nâsır II. Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti (Hicri 634-659/Miladi 1236-1261)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001

Kırkıl, Emin, **Selçuklu Döneminde Halep**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 1999

Koçkuzu, Ali Osman, “Bedreddin Aynî”, **DİA**, c. IV, İstanbul TDV Yay., 1991, ss. 271-272

Kubat, Abdullah, **Eyyûbîlerde Askerî Teşkilat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2020

Kuşcu, Ayşe Dudu, “Eyyûbîlerde Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l-Adl”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 26, 2009 ss. 207-229

Kutluer, İlhan, “Sühreverdî, Maktûl”, **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul TDV Yay 2010 ss. 36-40

Lane-Poole, Stanley, **The Mohammadan Dynasties**, Westminster, A. Constable and company, Londra 1894

Merçil, Erdoğan, “Şahne”, **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul TDV Yay., 2010, ss. 292-293

-----, “Sipehsâlâr”, **DİA**, XXXVII, İstanbul TDV Yay., 2009, ss. 259-260

Moore, John C., **Pope Innocent III and His World**, Hofstra University, Newyork 2016

Nizamülmülk, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2018

Nuaymî, Abdukladir b. Muhammed, **ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1990

Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, Nşr Neccab Mustafa Fevvaz-Hikmet Kuşeli Fevvaz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2003

Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdar”, **DİA**, IX, İstanbul TDV Yay., 1994, ss. 480-481

Oflaz, Abdülhalim, **Kuruluş Yükseliş Döneminde Eyyubiler (Melik Adil Dönemi)**, Siyer Yayınları, İstanbul 2019

Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2015

Özaydın, Abdülkerim, “el-Melikü'z-Zahir Gâzî”, **DİA**, c. XXIX, İstanbul TDV Yay., 2004, ss. 83-84

-----, “Menşur”, **DİA**, c. XXIX, İstanbul TDV Yay., 2004, ss. 148-149

-----, “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, **DİA**, c. XXI, İstanbul TDV Yay., 2000, ss. 26-27

-----, “İbn Hallikân”, **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, ss. 17-19

Özbek, Süleyman, **Türkiye Selçukluları-Eyyubî İlişkileri (1175-1250)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995

-----, “Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkilerinde Çukurova Ermeni Prensligi'nin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, 2017 ss. 13-24

Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazıl”, **DİA**, c. XXI, İstanbul TDV Yay., 2000, ss. 220-222

Resail ve Nusus, Nesebü’l-Eyyûbiyyin li’l-Melikü’l el-Emced el-Eyyûbi, Nşr. Salahaddin Müneccid, Darü’l Kitabi-l-Cedid, Beyrut 1978

Resailü Ziyaeddin İbnü’l-Esîr, Çev. Nadir Özkuyumcu, TÜBA, Ankara 2019

Runciman, Steve, **A History of the Crusades**, Cambridge University Press, Londra 1952

Sevim, Ali- Merçil, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, TTK, Ankara 2014

Sevim, Ali, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi**, TTK, Ankara 2014

-----, “İnaloğulları”, **DİA**, c. XXII, İstanbul TDV Yay 2000, ss. 257-258

-----, “İbnü’l-Adîm”, **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, ss. 478-479

-----, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul TDV Yay., 2009, ss. 87-88

Seyyid, Eymen Fûad, “Makrîzî”, **DİA**, c. XXVII, Ankara TDV Yay., 2003 ss. 448-451

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Muzaffer Şemseddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî, **Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-A’yân**, Nşr Muhammed Berekat, Kemal Muhammed el-Herat, Darü’l-Risaletü’l-İlmiye, Dımaşk 2013

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân, **Hüsnü’l-muhâdara**, tahkik Muhammed Ebu el-Fazıl İbrahim, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1968

Sümer, Faruk, “Ahlatşahlar”, **DİA**, c. II, İstanbul TDV Yay., 1989, ss. 24-28

-----, “Keykâvus I”, **DİA**, c. XXIV, Ankara TDV Yay., 2002, ss. 352-353

Şeşen, Ramazan, **Eyyûbîler (1169-1260)**, İsam Yayınları, Ankara 2018

-----, **Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2018

-----, **Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî (1138-1193)**, Yeditepe Yay., İstanbul 2018

-----, “Cezîre”, **DİA**, c. VII, İstanbul TDV Yay., 1993, ss. 509-511

-----, “İmâdüddin el-İsfahânî”, **DİA**, c. XXII, İstanbul TDV Yay., 2000, ss. 174-176

The Annals of Roger De Hoveden, Çev. Henry T. Riley, Neşr. H. G. Boun, Londra 1853

The Deeds of Pope Innocent III, by an Anonymous Author, Çev. James M. Powel, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2004

Tomar, Cengiz, “İbn Vâsıl”, **DİA**, c. XX, İstanbul TDV Yay., 1999, ss. 438-440

Turan, Abdulkadir, **Selâhaddin Sonrası Eyyûbîler**, Siyer Yay., İstanbul 2021

Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, TTK, Ankara 2014

Usta, Aydın, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, Yeditepe Yay., İstanbul 2021

Vasiliev, Alexander A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yay, İstanbul 2016

Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,
Ankara 2017

Yiğit, İsmail, “Kınnesrîn”, **DİA**, c. XXV, Ankara TDV Yay 2002, ss. 419-420

Zebîdî, Muhammed, **Teravîhu'l-kulûb fi-zikri Mülûk Benî Eyyûb**, Nşr. Salahaddin
Münnecid, Darü'l-Kitabü'l-Cedid, Beyrut 1983

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut 1981/85

-----, **Tarihü'l İber**
“**el-İber fi haberî men gaber**”, Nşr. Muhammed Said Zağlul, Darü'l-
Kitabi'l-İlmiye, Beyrut 1985

-----, **Târîhu'l-İslâm**
ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm, Nşr. Ömer Abdüselam Tedmur,
Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1996

Vahram's Chornicle Of The Armenian Kingdom In Cilicia During The Time Of
The Crusades, Çev. Charles Fried Neumann, Londra 1831

Willelmı Tyrensis, Archiepiscopi, Guillaume De Tyr Chronique, Neşr. R.B.C.
Huygens, H.E. Mayer ve G. Rösch, Brepols, Belçika (Trent University)
1987

Wolff, R. Lee –Hazard, H. W. (Ed.), **A History of the Crusades**, University of
Wisconsin Press, Londra 1969

İnternet Kaynakları

<https://syrian-heritage.org/ar/المدرسة-السلطانية،-مشهد-عام-لمدفن-الم/> Erişim 17/10/2021

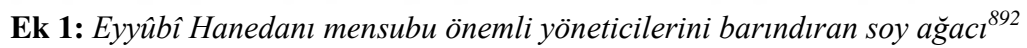
http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;isl;sy;mon01;1;ar 2/11/2021

<https://www.alaraby.co.uk/قلعة-حلب-تفتح-أبوابها-للزوار-في-عيد-الفطر> Erişim 2/11/2021

<https://ddl.mbrf.ae/book/99331> el-Hanbelî, **Şifâü’Külûb fî Menâkib-i Benî Eyyûb**,
Erişim 20/10/2021

http://haitham-othman.blogspot.com/2009/10/blog-post_8840.htmlErişim 17/10/2021

EYYÛBÎ HANEDANI

253

Ek 2: *El-Melikü'z-Zahir Gazi döneminde basılan sikkelerin örneği.*⁸⁹³

Ek 3: *Mardin Müzesinde bulunan bir Sikke Örneği.*

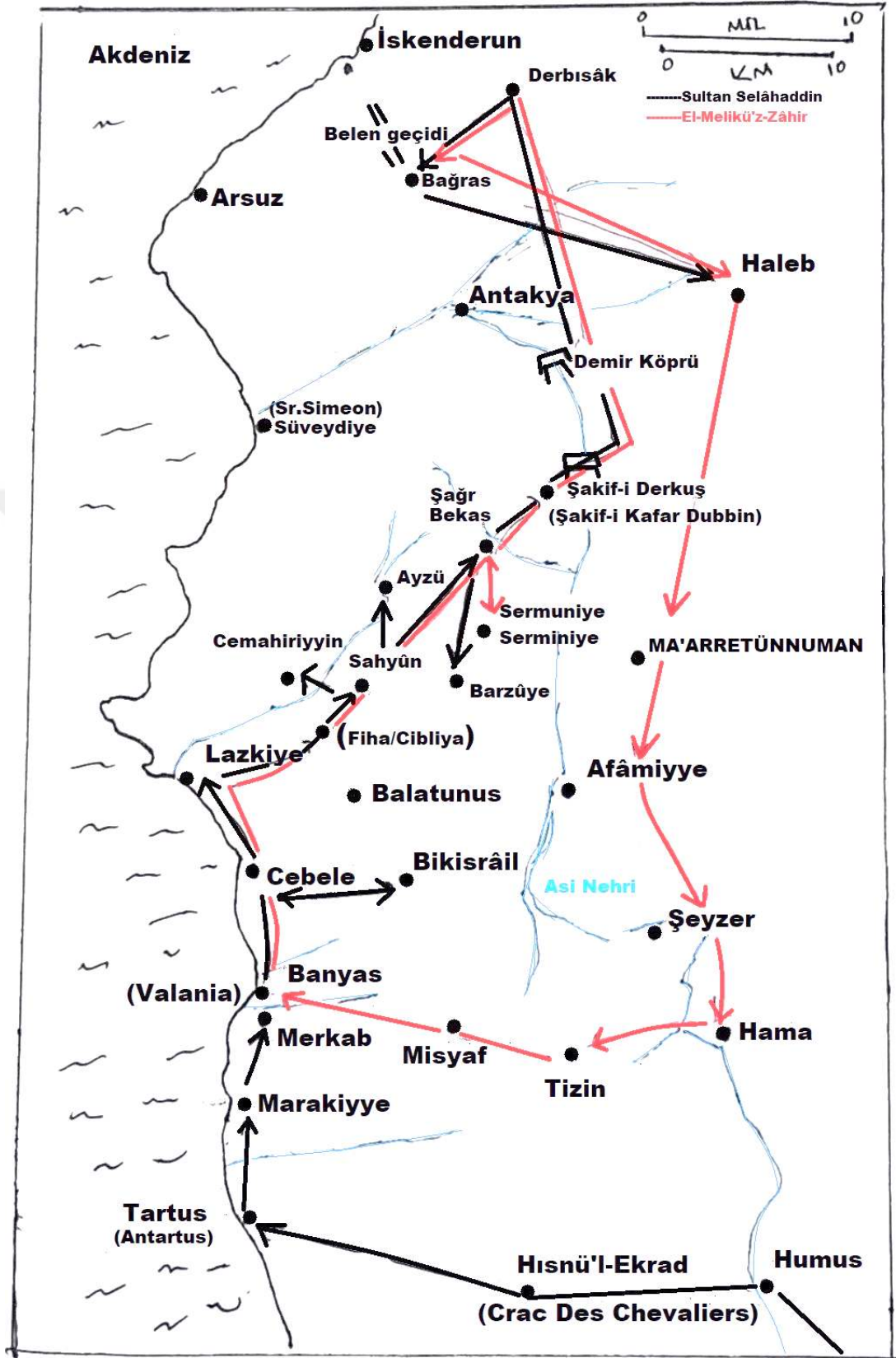
⁸⁹³ A History of the Crusades, c. VI, s. 462

Ek 4: *Dönemin Memlük askerî biriminin temsili resmi (Çalışmamız İçin Selen YÖN tarafından resmedilmiştir.)*

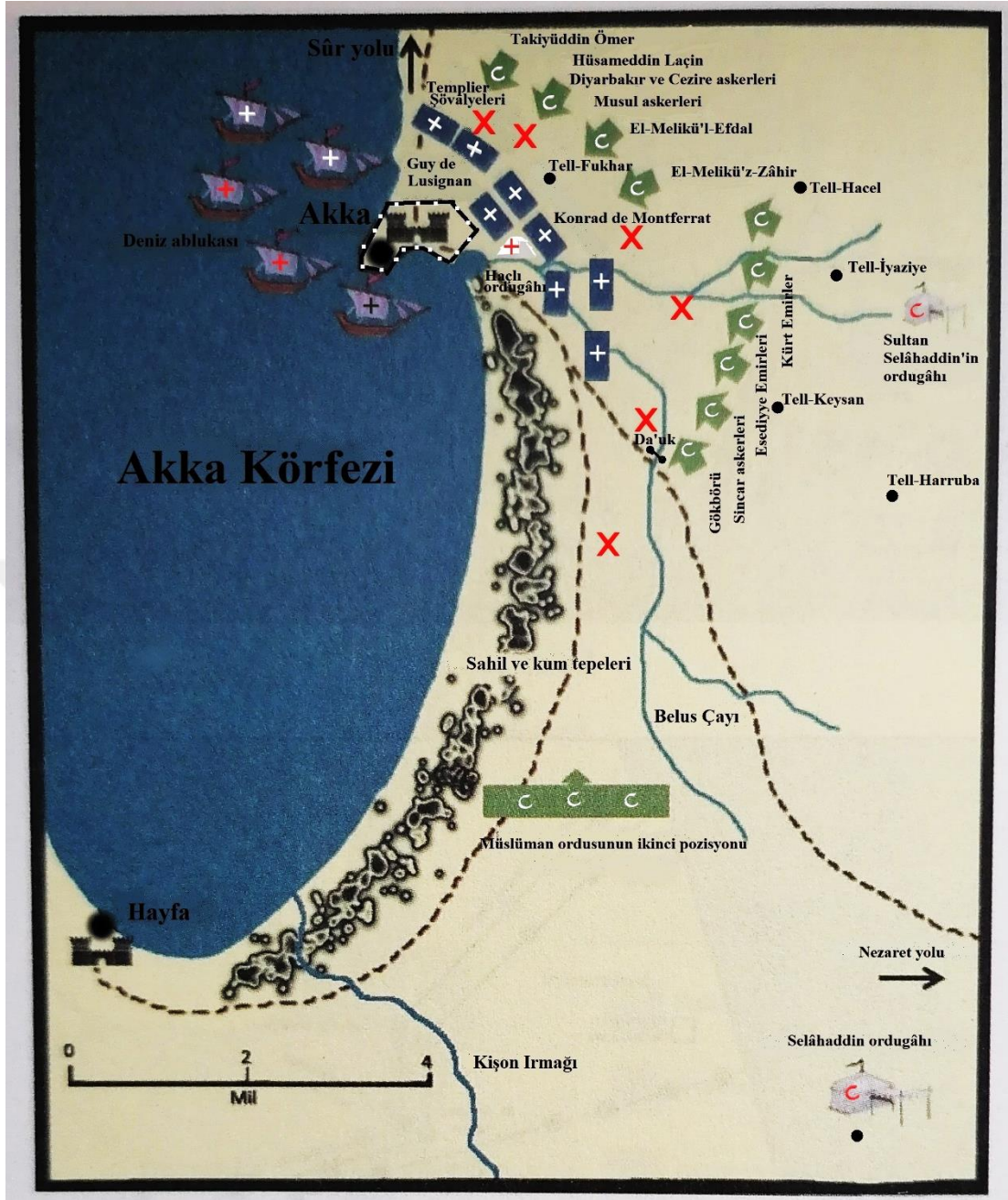

Ek 5: *Dönemin Haçlı Şövalyesi (Hospitalier) Temsili Resmi (Selen YÖN tarafından resmedilmiştir.)*

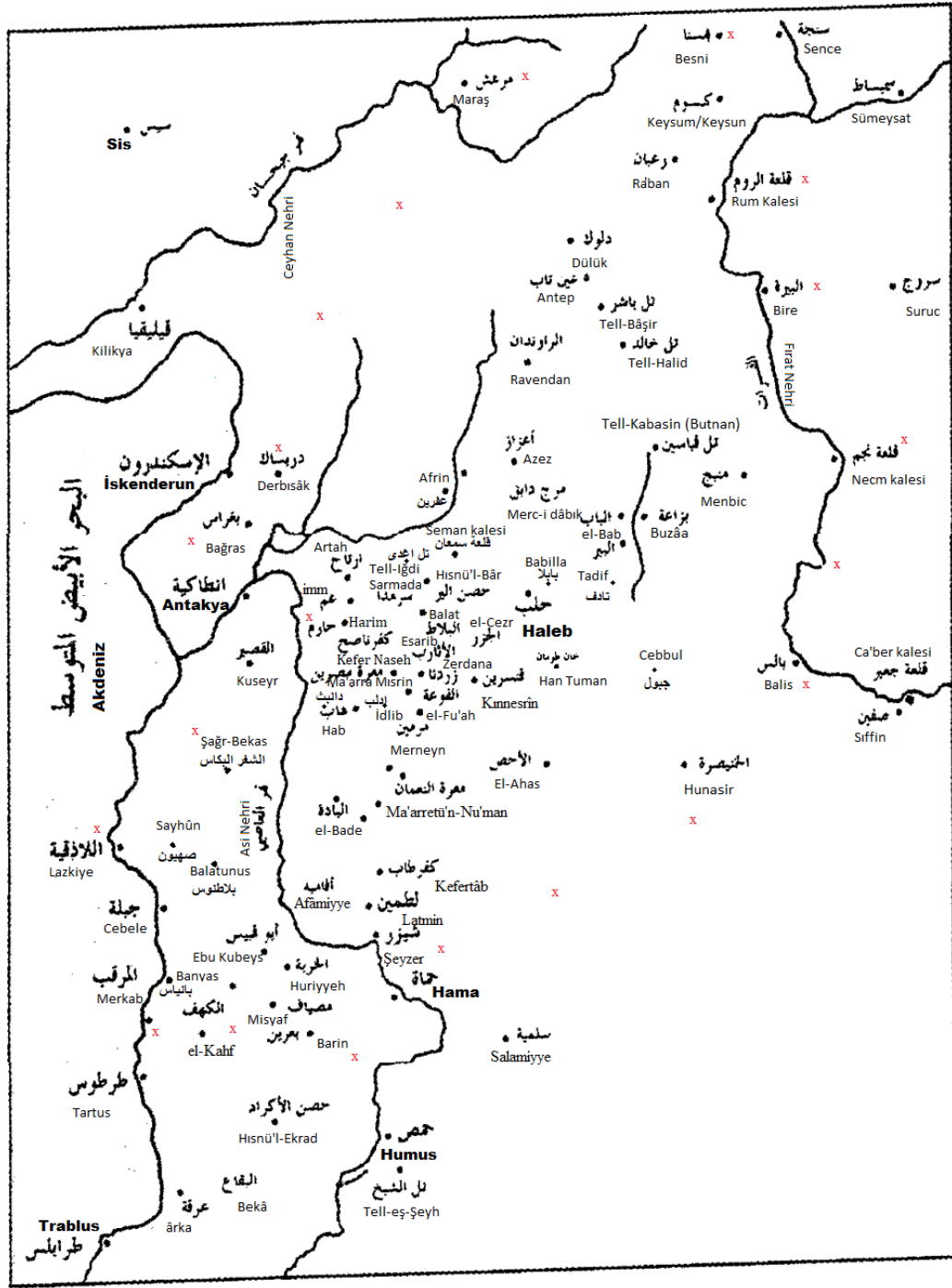
Ek 6: Antakya Prinkepsliğine yapılan seferin güzergahını gösteren harita⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ Harita, Malcom Barber'in, *Haçlı Devletleri Tarihi*, kitabından alınmış üzerine ek yapılmıştır. Bkz. s. 448

Ek 7: Akka kuşatmasında tarafların konuşlanması.⁸⁹⁵

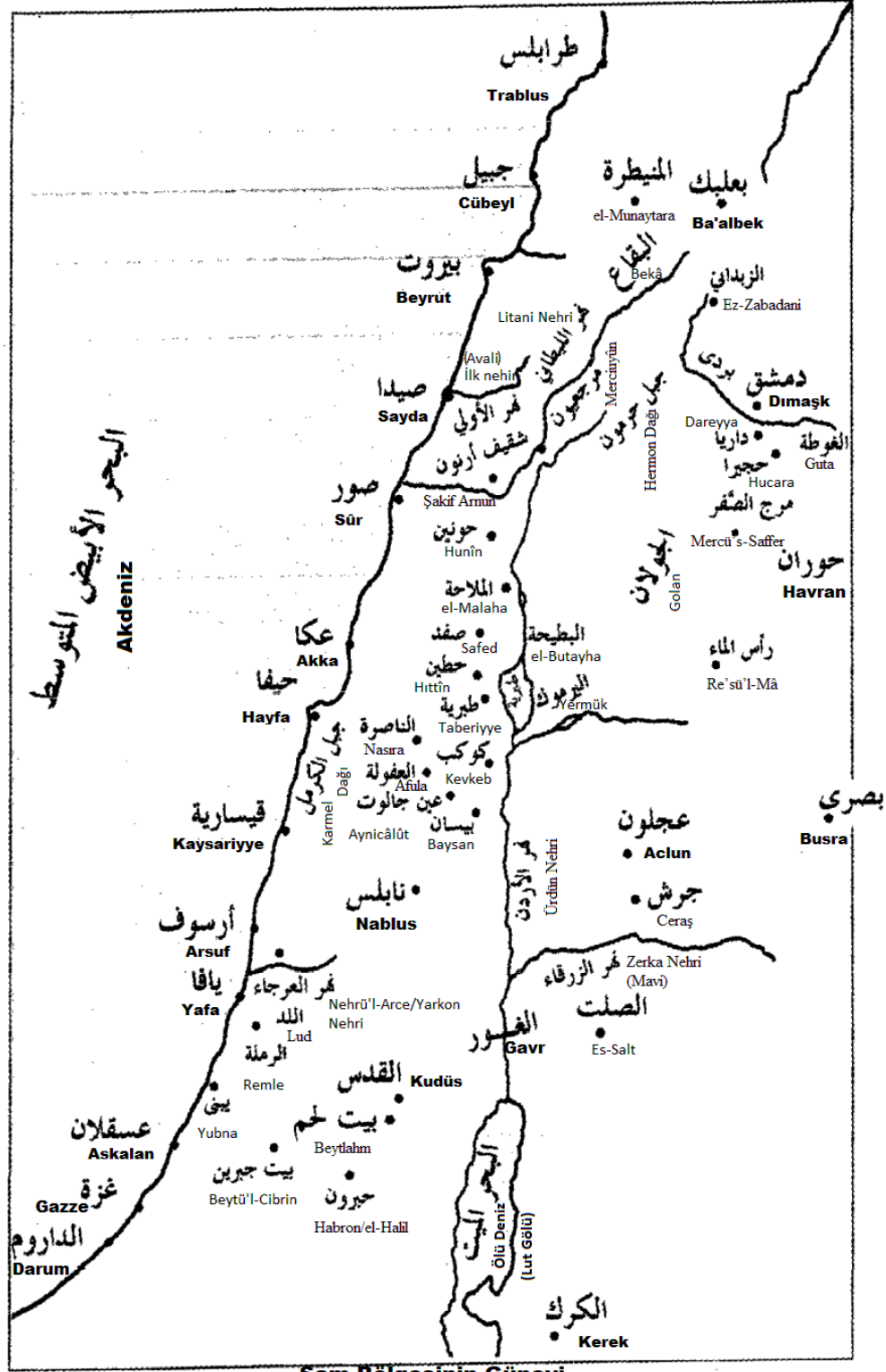
⁸⁹⁵ Harita, Aydın Usta'nın, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, adlı kitabından alınıp üzerine ek yapılmıştır. Bkz. s. 312, ayrıca bkz. Barber a.g.e., s. 465

Şam Bölgesinin Kuzeyi شمالي بلاد الشام

Ek 8: Haleb ve çevresini gösteren harita, kırmızı x işaretleri el-Melikü'z-Zahir'in hakimiyet sınırını göstermektedir.⁸⁹⁶

⁸⁹⁶ Harita, İbn Munkız'ın *Kitâbü'l-İ'tibâr*, eserinin Abdülkerim Eşter, neşrinden alınıp ek yapılmıştır. Bkz. s. 38

Ek 9: Şam bölgesinin güneyini ve sahili gösteren harita.⁸⁹⁷

⁸⁹⁷ İbn Munkız, a.g.e., s. 39

H. 609/1212/3 HAZİNESİ GELİRLERİ

Gelir Türü	Miktarı (Dirhem)
Daru'z-Zekat (metinde دار الزكوة şeklinde)	1. 200. 000
Öşr	600. 000
el-Vekale (الوكالة)	200. 000
Karpuzdan alınan vergi	100. 000
Sığır, Deve ve At Pazarı Vergisi	380. 000
Sur içindeki yerleşim birimlerinden alınan vergi	350. 000
Sur dışındaki yerleşim birimlerinden alınan vergi	80. 000
Üzümden alınan vergi	80. 000
Taze Sebzeden alınan vergi	50. 000
Tabakhane geliri	150. 000
Köle Pazarı (?)	100. 000

Ek 10: Haleb şehrinin 609 yılı vergi tablosu

İpek Boyacılarından	80. 000
Koyun Pazarı geliri	450. 000
Türkmen Koyun Pazarı geliri	300. 000
Oduncular Pazarı geliri	50. 000
Kirişçiler Çarşısı	40. 000
Döküm Hane geliri	5. 000
Koku satıcılarından alınan vergi	20. 000
Taze sebze simsarlarından (سيرة الخضرة)	20. 000
Sebze Bahçelerinden	50. 000
Darphane geliri	100. 000
Dabbağ esnafından	400. 000
İncir Bahçesi (?)	100. 000
Odun ve Kömür Depolarından	20. 000
Sabunculardan	10. 000
Bedevi Araplardan	100. 000
İthal Tuzdan	320. 000

Mezbaha Geliri	100. 000
Sultan Hanının geliri	100. 000
Kalaycılardan	30. 000
Bahçelerden	100. 000
32-Türkmen Kabilelerinden	120. 000
Koyunlardan	30. 000 (baş)
Kabilelerden	100. 000
الفرج والطف Sevinç ve Lütuf	600. 000
Sultan Hanı	80. 000
Esir veya Mahkumlardan	60. 000
Zamme Gölü (buradaki balıkçılıktan)	50. 000
Çivit Toprağından	20. 000
Tartıcılardan	50. 000
Demircilerden	50. 000
İplikçilerden	50. 000
İpekten	80. 000

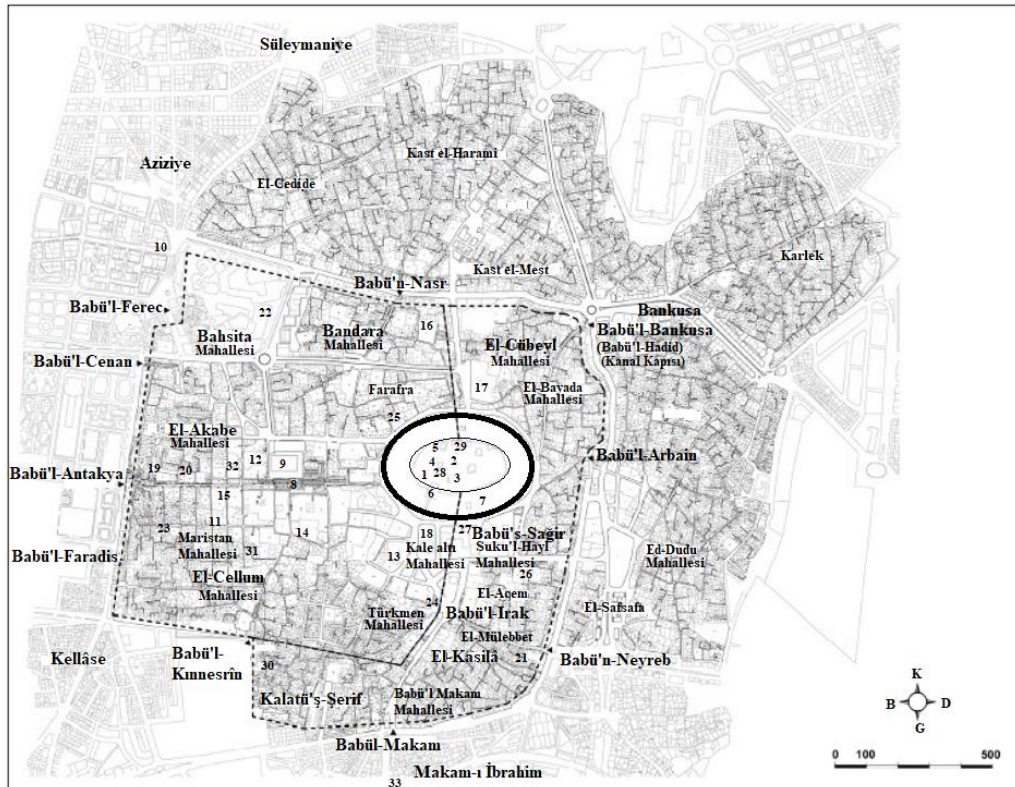
Harac	30. 000
Çöplük geliri	10. 000
Mirasçısı olmayan terekeden elde edilen	300. 000

898

el-Vekale olarak belirtilen vergi, han ve kervan saraylarda depolanan mallardan alınan depolama kirasıdır. Köle (الرقیق) pazarı olarak zikredilen yeri Sauvaget un (الدقیق) pazarı olarak belirtmiştir. Tabloda İncir bahçesi olarak verilen söz kaynakta (الحکورة) biriktirmiş mal, toprak, arazi anlamlarına da sahiptir. Arazi vergisi de denebilir. Yine bahçelerden alınan vergi olarak belirtilen kaynakta (الساساة) olarak geçen kelime, siyaset, devlet adamları anlamlarına da çıkmaktadır. Tablo oluşturulurken (السیاسة) olarak düşünülmüş bahçeler şeklinde çevrilmiştir. Bahçe kelimesi arapça (ساحة) olarak da geçmektedir. Koyunlardan alınan vergi ise toplam 600.000 dirhemdir. Sultan Han'ı olarak geçen geliri ise İbn Şeddâd eserinde (حمام السلطان) Sultan Hamamı olarak zikredilmiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁸ Tüm ürün gelirleri İbn Şeddâd, **el-Alâkûl-Hatîre**, eserinde s. 357-360, İbnü'ş-Şihne, **ed-Dürrü'l-müntehab** s. 146-148'de verilmiştir.; Tablo Emin Kırkıl'ın **Selçuklular Dönemi Halep** adlı doktora tezinin ekler kısmından alınmıştır. Bkz. s. 202-205

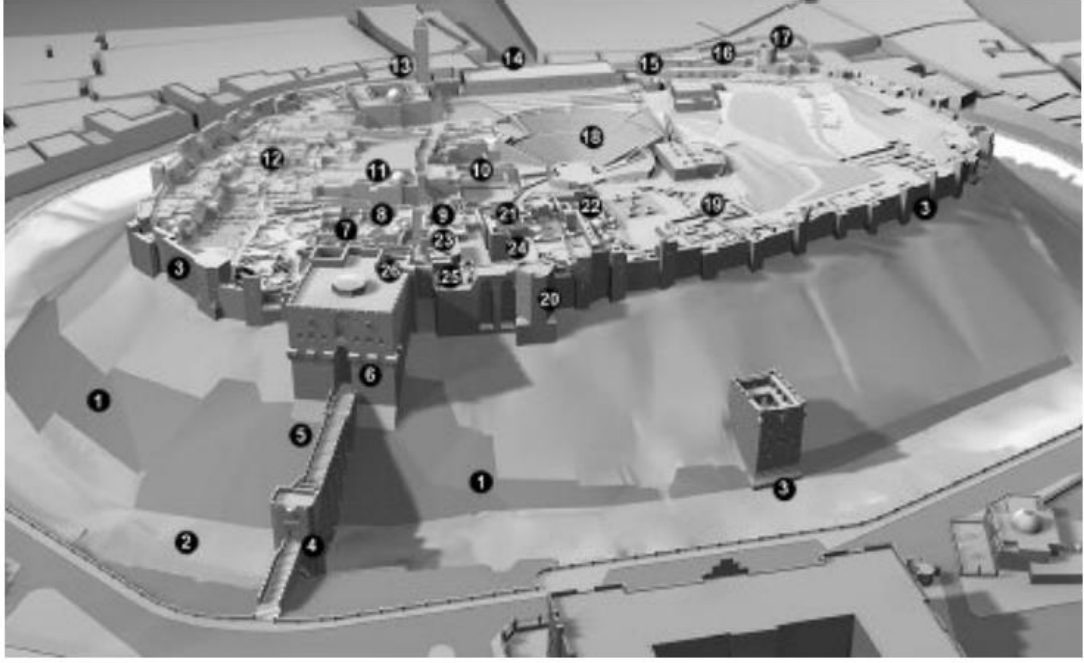
⁸⁹⁹ İbn Şeddâd, **A.y.**; İbnü'ş-Şihne, **A.y.**; Kırkıl, **A.y.**

Ek 11: *Haleb şehir haritası, önemli yerler ve bölgeler.*⁹⁰⁰

1. Kale	18. Sultaniye Medresesi /Camii
2. Keşfedilen Fırtına Tanrısı Tapınağı	19. Şuayb Medresesi
3. Saray	20. Esediyye Medresesi
4. İbrahim Camii	21. Gavs Mescidi
5. Tepe Camii	22. Lülü el-Kebir Mescidi
6. Kale girişi	23. Asruniyye Medresesi
7. Hendek	24. Nuriyye Medresesi
8. Çarşı	25. Kasr Hangâhı
9. Haleb Ulu Camii	26. Kadim Hangâhı
10. Kaykan Camii	27. Sitt Hangâhı
11. Nureddin Bimaristanı	28. Hızır Camii
12. El-Hallaviyye Medresesi	29. Dergâhü'l-Kebire Mescidi
13. El-Hüsrevviye Medresesi	30. Nur Mescidi
14. El-Adiliyye Camii	31. Mukaddemiye Hangâhı
15. El-Bahramiyye Medresesi	32. Venedik Hanı
16. Osmaniyye Medresesi	33. Zahiriiyye Medresesi
17. Eski saray	

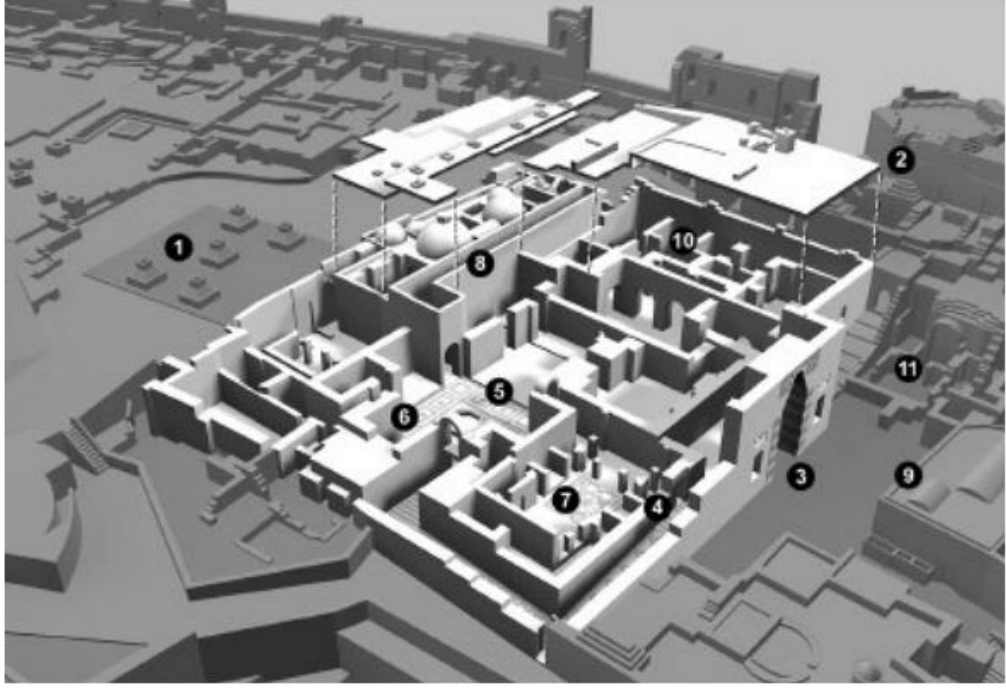
⁹⁰⁰ Harita, Bianca'nın **Syria: Medieval Citadeles Between East and West** adlı eserinden alınıp üzerine eklemeler yapılmıştır. Aynı eser, s. 81-84; Emin Kırkıl, **a.g.t.**, s. 107-114, 219-220; İbnü's-Şihne, **a.g.e.**, s. 241-242

Ek 12: *Haleb kalesinin kuş bakışı 3D görünümü*⁹⁰¹

1. Eğim ve Taş kaplama	16. Tahkimat kazıları
2. Hendek	17. Osmanlı değitmeni
3. İleri kule	18. Modern Tiyatro
4. Köprü kulesi	19. Eyyûbî sarnıçları
5. Köprü	20. Memlûk kulesi
6. Ana yol geçidi	21. Eyyûbî sarayı
7. Suk(Çarşı) ve kazılar	22. Saray hamamı
8. Nureddin hamamı	23. Helenistik kuyusu
9. Pers ve Bizans salonları	24. Cephanelik
10. Antik tapınak kazıları	25. Tavaşi sarayı
11. İbrahim Camii	26. Memlûk taht salonu
12. Osmanlı konutları	
13. Tepe Camii	
14. İbrahim Paşa kışlası	
15. Eyyûbî kuyusu	

⁹⁰¹ Bianca, **a.g.e.**, s. 110

Ek 13: *El-Melikü'z-Zahir'in sarayının 3D görünümü*⁹⁰²

1. Eyyûbîlere ait sarnıç (el-Melikü'z-Zahir'in inşa ettirdiği alan)
2. Memlûk kulesi
3. Giriş kapısı
4. Güçlendirilmiş giriş
5. Ana avlu
6. Dekore edilmiş dinlenme alanı ve çeşme
7. Küçük avlu
8. Hamam
9. Helenistik çağdan kalma duvar
10. Cephanelik
11. Tavaşi sarayı

⁹⁰² Bianca, **a.g.e.**, s. 127; Taner Atmaca, **X-XIII Yüzyıllar Arasında Haleb ve Çevresi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2010, Ekler kısmı

Ek 14: *Zahiriyye Medresesi 20. Yüzyıl başları görünümü.*⁹⁰³

Ek 15: *Sultaniye Medresesinden Haleb Kalesinin görünümü.*⁹⁰⁴

⁹⁰³ Atmaca, **a.g.t.**, ekler bölümü

⁹⁰⁴ http://haitham-othman.blogspot.com/2009/10/blog-post_8840.html Erişim 17/10/2021

Ek 16: *El-Melikü 'z-Zahir'in Sultaniye medresesine bağlı türbesinin dışarıdan görünümü.*⁹⁰⁵

*El-Melikü 'z-Zahir'in Türbesin iç görünümü*⁹⁰⁶ (türbe aynı zamanda cami ile bitişik idi.)

⁹⁰⁵ <https://syrian-heritage.org/ar/المدرسة-السلطانية،-مشهد-عام-لمدفن-الملك-المعظم> Erişim 17/10/2021

⁹⁰⁶ <https://syrian-heritage.org/ar/المدرسة-السلطانية،-مشهد-عام-لمدفن-الملك-المعظم> Erişim 17/10/2021

*Türbenin penceresinde Bulunan yazıt.*⁹⁰⁷

⁹⁰⁷ <https://syrian-heritage.org/ar/النافذة-الشرقية-ل-المدرسة-السلطانية> Erişim 17/10/2021

*Ek 17: Günümüzde Haleb Kalesi*⁹⁰⁸

*Kalenin köprülü girişi ve iç kapı*⁹⁰⁹

⁹⁰⁸ http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;isl:sy;mon01;1;ar,
Discover Islamic Art Erişim 2/11/2021

⁹⁰⁹ <https://www.alaraby.co.uk/قلعة-حلب-تفتح-أبوابها-للزوار-في-عيد-الفطر> Erişim 2/11/2021

ÖZGEÇMİŞ

Öğrenim hayatına Emrullah Efendi İlköğretim Okulunda başladı. Burada dört dönem okuduktan sonra Ahmet Ragıp Üzümcü Okulunda devam etti. İlk ve orta öğretimini burada tamamladı. 2014 yılında Alsancak Nevvar Salih İşgören Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nden mezun olup aynı yıl başladığı Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2018 yılında mezun oldu. 2018'de aynı üniversitede Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve 2022 yılında Yüksek Lisansını tamamladı.

